

Aczél György
válaszol

**BESZÉLGETÉSEK
MAGYARORSZÁGRÓL,
SZOCIALIZMUSRÓL**

Francis Cohen
kérdéseire

Kossuth – Magvető

Aczél György és Francis Cohen beszélgetése

Fordította
KARAKAI IMRE

Előszó

E könyv két kommunista beszélgetéseit tartalmazza. Egy franciáét, aki figyelemmel kíséri a szocialista világ történéseit, s hosszú idő óta érdeklődéssel követi a népi Magyarországon végbemenő változásokat, és egy magyarét, aki úgy véli, hogy jó, ha a hazáját megismerik, Magyarországnak is jó, és ez talán más országoknak is hasznos lehet.

A francia azt kérdezte, ami leginkább érdekelte, s ami – megítélése szerint – minden bizonnyal érdekelni fogja a nemzetközi olvasóközönséget; a magyar igyekezett legjobb tudása szerint válaszolni a kérdésekre. Kötetlenül beszélgettek.

Ez a kötet tehát nem történelemkönyv, nem párt-történet, legkevésbé lexikon. Az is lehet, hogy némely részlete pontatlan. A beszélgetők úgy érezték, párbeszédük nehézkessé válna, ha az adatok mindegyikét kézikönyvekben, statisztikákban ellenőriznék.

Olyan ember beszél itt francia barátjának Magyarország jelenéről és múltjáról, aki átélte a történelemnek ezt a korszakát. Nem képzei, hogy megfellebbezhetetlen igazság, amit mond, nem tudós kutatómunka megingathatatlan eredményeit összegzi. Arról beszél, amit átélt, amit – úgy gondolja – megismert; elmondja – olykor talán esetleges –

véleményét hazája sorsfordulóiról és hétköznapijairól. S azt is elmondja, hogyan és milyennek látja a világot.

Miután elolvasta a kéziratot, úgy látta, sok mindent árnyalni, részletezni, pontosítani kellene a könyvben, de nem érezte magát hivatottnak erre.

E beszélgetésekben tehát két ember igyekszik megismerni egymást, s megismerni-megismertetni egy országot. Ha ez sikerül, akár csak annyira is, hogy felkelti az olvasó érdeklődését Magyarország és a magyar földön épülő szocializmus iránt, akkor a beszélgetések nem voltak hiábavalók. S ha az itt megfogalmazott vélemények gondolatokat, vitát ébresztenek, akkor mások remélhetőleg folytatni fogják a beszélgetést.

Budapest, 1981. november

A. Gy.–F. C.

A sokárbocos vitorlások gögös tulajdonosai pöfögő teáskannáknak csúfolták az első gőzhajókat.

Igaz, ormóttalanok és zajosak voltak ezek a gőzösök, s masinisztaik szakértelme sem volt nagy. A legjobb vitorlások gyakran meg is előzték őket. De a jövő az övék volt.

Első beszélgetés

Megszakítottság és folytonosság – Ezer év magyar történelem – Egy európai Magyarországért – 1918–1919: két forradalom – A hárommillió koldus országa – A magyar fasizmus és a háború – Az új Magyarország történetének kezdete – A népi demokrácia – A „kultusz” okai és megnyilvánulásai – Varázslatos dinamika – A zűrzavar – 56 októbere, egy nemzet tragédiája – A főszereplők – Budapesten és vidéken – Aki nincs ellenünk, az velünk van – A bizonalom elve – Sikeres konszolidáció

F. C. Mielőtt a magyarországi szocializmusról beszélnénk, rövid történelmi kitérőt kell tennünk. Így érthetjük meg, milyen talajon jön létre a szocializmus, így ismerhetjük meg jobban ezt az országot és ezt a népet, amely természetesen nem egy időben született a forradalommal.

Általános érvényű, elméleti okból is kell ez a kitérő, hiszen a szocialista fejlődés nemcsak szakítást jelent a múlttal, hanem magában foglalja a szocializmus útjára lépett nép történelmének folytonosságát is. A szocialista társadalom – esetünkben a mai magyar társadalom – megértéséhez nélkülözhetetlen

tehát annak az ismerete, hogy milyen történelmi út van mögötte.

Ezért kérem, beszéljen egy kicsit a magyar nép történelméről.

Ezer év magyar történelem

A. Gy. Nem akarnék történelemórát tartani, csupán néhány olyan tényre szorítkozom, amelyek a beszélgetéshez, a megértéshez szükségesnek látszanak.

A magyar nép, amely az i. e. I. évezredben alakult ki az Urálon túl, Nyugat-Szibériában, hosszas vándorlás után, idestova 1100 éve telepedett le a Kárpát-medencében. Letelepedése nem azt jelentette, hogy új környezetben folytatta a régi életét. Alkalmazkodnia kellett az akkori Európa társadalmi és gazdasági viszonyaihoz.

Fel kellett vennie a kereszténységet, nomád pásztorokból földművesekké kellett válnia, új, feudális társadalmi viszonyokat kellett létrehoznia. Ez volt a feltétele annak, hogy fennmaradhasson Európában.

A XIII. századi tatárdúlás és egyéb sorscsapások után a XV. század második felében Magyarország már jelentős európai hatalom volt. A fejlődés útja azonban megtört. Akárcsak Kelet-Európa összes országában, nálunk is újratermelődött a feudalizmus és a jobbágyság. Ami Nyugat-Európában már a múlté volt, nálunk még hosszú évszázadokig fennállt. Jellemző, hogy a XVI. század végén Francia-

országban a nemesség a lakosság 1 százaléka volt, míg Magyarországon 10 százalék; ezzel szemben a városi lakosság aránya ennek a fordítottja: Franciaországban mintegy 10 százalék, nálunk 1 százalék. Súlyosbította a helyzetet a török hódítás, amely az ország középső területeit 150 évre kiszakította, és jelentősen fékezte a fejlődést. Magyarország a kialakuló világgazdaság periferiájára került, és alárendelődött a gyorsabban fejlődő hatalmaknak. Kivételnek – némileg – csak Erdélyt tekinthetjük, amely ekkor hosszabb ideig a gazdasági és kulturális fejlődés színhelye volt.

F. C. A török megszállás után pedig Ausztria uralma alá került az ország.

A. Gy. A XVII. század végén a Habsburgok segítettek kiűzni a törököket Magyarországról, hogy azután saját uralmukat terjesszék ki. Az elnyomás hosszú időszaka következett, amelyet még súlyosbított a magyarországi uralkodó osztály mélységes konzervativizmusa, s amelyben a polgárság csak rendkívül lassan fejlődött; ez növelte az elmaradást, s végül a XIX. század lett mind a polgári forradalom, mind a nemzeti függetlenségért vívott harc évszázada – meg leveretésének százada is.

Magyarország mindig képes volt olyan társadalmi és politikai erőket kifejleszteni, amelyek meghalották a kor szavát; történelme folyamán többször is megkísérelte utolérni az előtte járókat. Igyekezett az elsők közé kerülni, vagy legalábbis a csúcsok közelébe férközni, de a lejtőn mindig visszacsúszott,

vagy visszalökték. Olyan mélyre mégsem zuhant, soha úgy össze nem zúzta magát, hogy ne akart volna újból feljutni a csúcsra.

Egy európai Magyarországért

F. C. Az 1848-as forradalom egyike azoknak a csúcsoznak, amelyekre sikerült feljutnia.

A. Gy. Igen. Éles ellentmondások alakultak ki az idejétmúlt társadalmi rendszer, illetve annak szellemisége és a nyugat-európai ipari fejlődést és polgári átalakulást sürgető erők között.

Egész újabb kori történelmünkben összefonódott a társadalmi átalakulásért és a nemzeti függetlenségért folytatott harc. Ady Endre és mások arra kerestek választ a XX. század legelején, hogyan szabadulhatunk meg a „félázsiai” barbárságtól, a hűbéri provincializmustól és a nemzeti gögtől. Jelszavuk a magyar európaiság volt.

1848-ban a magyar haladó erők nem tudták radikálisan végigvinni a polgári forradalmat, s a nemzeti függetlenségért vívott harc vereséggel végződött. A leverett szabadságharcot követő rémuralom, majd a konszolidálódott elnyomás évei után a Habsburg-házzal kialakított kiegyezéssel létrejött a dualisztikus Osztrák–Magyar Monarchia. Ez meghozta bár a viszonylagos belső kormányzati önállóságot, a magyarság mégsem volt benne szabad.

Igaz, ebben az időszakban meggyorsult a polgári fejlődés, megkezdődött a hűbéri viszonyok alapjai-

nak felszámolása, és az ország nagy lépéseket tett az ipari fejlődés útján. De súlyos ellentétekkel terhes helyzet alakult ki; a liberalizmus rendkívül konzervatív, feudális talajon csírázott ki: Magyarország, Engels szavait idézve, „kettős nyomorúság” torzított ország volt. A kapitalizmussal járó ellentmondások megjelentek, de a tőkés fejlődés politikai oldalainak kibontakozására bénítóan hatottak a feudalizmus igencsak markáns csökevényei. Fennmaradt a nagybirtokrendszer; a paraszti tömegek földtulajdonnal alig vagy egyáltalán nem rendelkeztek; változatlan maradt a teljesen elavult politikai rend; az ember és ember között ledönthetetlen falakat emelő társadalmi struktúrában a jog szerint eltörölt feudális kiváltságok nagy része tovább élt. A század elején Magyarország a tüdőbaj, az írástudatlanság és másfél millió kivándorló – kitántorgó – országa volt.

1918–1919: két forradalom

F. C. Érthető, hogy e feszültségekből miért tört ki gyors egymásutánban az első világháborút követő két forradalom. Önkéntelenül is kínálkozik az összehasonlítás az akkori oroszországi eseményekkel.

A. Gy. Az első, az 1918-as októberi forradalom, a Károlyi Mihály gróf vezette, „őszirózsás”-nak nevezett forradalom célja mindenekelőtt az volt, hogy az országot ősi nyomorúságától megszabadítsa, polgári demokratikus államrendet hozzon létre, és az Osztrák–Magyar Monarchia eltörlésével biztosítsa

a nemzet függetlenségét. Még felemás és következetlen földreformmal is kísérletezett. A súlyos társadalmi ellentmondások, majd az antanthatalmak beavatkozása – amely mellesleg a francia Vix ezredes által átadott ultimátummal indult meg –, végül a katonai fenyegetések miatt a Károlyi-kormány megbukott: örökébe 1919 márciusában a Tanácsköztársaság lépett, amelyet Kun Béla vezetett. Ez volt a világtörténelem második szovjet típusú köztársasága, s az első szocialista államhatalom, amely puskalövés nélkül győzedelmeskedett.

A Tanácsköztársaság céljai hasonlítottak Szovjet-Oroszország céljaihoz. A magyar forradalom kisajátította a termelőeszközöket, a nagybirtokokat, s hozzáfogott az új, szocialista kultúra és egészségügy kiépítéséhez. Kezdetben úgy tűnt, Magyarország végképp kitör az elmaradottságból, s a világforradalmi mozgás élére kerül. Történt pedig mindez – ismétlem – békés úton és egy olyan korban, amikor Szovjet-Oroszország csapatai nem nyújthattak segítséget. A külföldi katonai beavatkozás kényszerítette a Tanácsköztársaságot saját Vörös Hadseregének létrehozására. Bár még alig ért véget a négyéves borzalmas háború, közel százezer munkás és paraszt jelentkezett önként katonának.

Szeretnék itt újból emlékeztetni arra, amit a francia burzsoázia oly örömet feledtetne, nevezetesen: a békésen győztes magyar forradalmat külföldi katonai erővel verték le, s ebben a francia imperializmus döntő szerepet játszott.

A Tanácsköztársaságot 133 napos fennállása

után, 1919. augusztus 1-én verték le, de Horthy Miklós ellenforradalmi hadserege csak három hónappal később, novemberben vonult be Budapestre – statárium és kijárási tilalom kihirdetése után. Addig a fővárost és az ország nagy részét Franchet d'Esperey marsall francia katonái, a román királyi csapatok és más idegen katonai erők tartották megszállva. Tudom, ezek ma kellemetlen, nem szívesen hallott dolgok, hiszen Nyugaton oly gyakran hivatkoznak a népeknek arra a jogára, hogy maguk válasszák meg, milyen úton kívánnak járni, és propagandájuk azt állítja, hogy Magyarországon csak azért van szocializmus, mert az országot a szovjet hadsereg szabadította fel 1945-ben.

F. C. A történelem folyamán az egyik ország burzsoáziája mindig szolidáris volt a másik országgal. Megnyilatkozott ez közvetlen beavatkozás formájában is, mint Magyarországon vagy Oroszországban, meg a segítségnyújtás más formáiban is. A proletárforradalmak hajnalán, 1871-ben Bismarck is meghagyta a legyőzött Thiers-nek mindazt, amire szüksége volt, hogy szétzúzza a párizsi kommünt. 1918–19-ben a franciák visszaadták a kölcsönt, és a polgári Németország kezén elégséges fegyvert hagytak ahhoz, hogy vérbe fojtsa a forradalmi mozgalmakat.

A. Gy. Igen hasznos lenne, ha a franciák minél alaposabban ismernének bennünket. Gyakran úgy tekintenek minket, mint múltunk torzulásainak is közvetlen örököseit, akik vállalják a hibák, vétkek folytonosságát is, pedig mi nemcsak elítéltük, de

megszüntették e torzulásokat. A francia burzsoázia történelmi emlékezetvesztésének különös megnyilvánulása ez. Dicstelen szerepet játszott, de nem akar emlékezni a nemzetközi nyomásra és a durva katonai beavatkozásra, amely a XX. század elején elfojtotta a forradalmi megmozdulásokat, és diadalra segítette az ellenforradalmat.

A hárommillió koldus országa

F. C. Mi történt a Tanácsköztársaság szétzúzása után? Hogyan alakult az ország sorsa, amikor – közel a csúcshoz – ismét a mélybe zuhant?

A. Gy. Franciaország, Anglia és más országok nemcsak beleegyezésüket adták hozzá, de aktívan elősegítették, hogy Horthy hatalomra kerüljön. Horthy Miklós annak a „nemzeti hadseregnek” a vezére volt, amelynek büntetőkülönítményei a legbarbárabb módon hajtották végre az ellenforradalmi megtorlást. A hatalomra jutását követő három hónapban mintegy ötezer embert gyilkoltak meg, több mint hetvenezret bebörtönöztek, s csaknem százezren kényszerültek emigrációba, köztük a magyar polgári radikalizmus képviselőinek jelentős része.

A Horthy-rezsim belpolitikájának fő vonalait születésének körülményei egyben meg is határozták: vad kommunistaellenességét, a polgári szabadságjogok megnyirbálását – ami visszalépés volt még a dualista monarchiától örökölt konzervatív liberá-

lis rendszerhez képest is –, a demokratikus erők félreállítását és üldözését. Az ország formálisan királyság volt, Horthyval mint kormányzóval az élén. Tény, hogy parlamenti rendszer volt érvényben, de különféle cenzusokkal, sokszor a nyílt szavazás módszerével, statáriummal, a szélsőjobboldali szervezetek brutalitásig menő erőszakosságával, közigazgatási terrorral. A baloldali erők, s nemcsak a kommunisták, mind a választások, mind a politikai megmozdulások alkalmával, mind pedig magánéletükben szoros rendőri ellenőrzés alatt álltak. Az ellenforradalmi politika az európai fasizmus előretörésével párhuzamosan egyre jobban hajlott a szélsőséges jobboldal irányába. A kommunista párt illegitimitásban élt, és a legbrutálisabb elnyomást kellett elszenvednie. Sok tagját kivégezték, meggyilkolták. A fővárosban és a parlamentben a szociáldemokrata pártot legálisnak tekintették, de vidéken aktivistáit – éppúgy, mint a szakszervezetek és az agrármozgalmak aktivistáit – letartóztatták, ha a dolgozók védelmére keltek. A nagybirtok–nagytóke–egyház „szentháromsága” főleg hírhedt politikai rendőrségére, csendőrségére és különböző fegyveres csoportokra támaszkodott.

Azt, hogy a Hitler-párti nyilaskereszteseket egy ideig úgy-ahogy kordában tartották, az is magyarázza, hogy Horthyék féltek minden tömegmozgástól; de amint a fasizmus Európa-szerte előretört, persze így is megerősödött a nyilaskeresztes mozgalom.

A rezsim „nemzetinek” és „kereszténynek” val-

lotta magát. A „keresztény” szó akkor a konzervatív uralkodó rendszerhez és a kor minden liberális gondolatával szemben álló, ókonzervatív egyházhoz való kötődés kifejezésére szolgált. Fontos eszköze volt a rendszernek az antiszemitizmus, melynek révén a szociális elégedetlenséget a zsidó kispolgárság ellen akarták fordítani. A „nemzeti politikán” a „történelmi” osztályok, „a nemzet eleven erői”, a nagybirtokosok és a dzsentrik uralmának fenntartását, a munkásoknak a „nemzet testétől idegen elemként” való kezelését, a nemzetközi forradalmi mozgalmak megbélyegzését értették. És hogy a szociális követeléseket leszereljék, természetesen szították az irredentizmust, támadták a trianoni békét, amelyet – egyébként – egészen más társadalmi talajról Lenin is rablóbékének nevezett, de a probléma feloldásának útja szerinte nem egy újabb világégés. Zárójelben mondom: ez is jól mutatja a francia és angol vezető körök súlyos tévedését, hiszen húsz évig támogattak Magyarországon egy olyan rendszert, amelynek célja az volt, hogy az első világháború következményeit egy második előkészítésével korrigálja. Saját leendő ellenségeiket segítették.

F. C. S gazdasági és szociális téren? Gyakran nehéz elképzelni, hogy végül is nem is olyan régen s Franciaországtól alig 1500 kilométer távolságra milyen is volt az élet.

A. Gy. Mind a politikai rendszer, mind a társadalmi szerkezet, mind a gazdaság fejlettsége szempontjából a két háború közötti Magyarország Európa egyik legelmaradottabb országa volt. Nemzeti

jövedelmünk 1937-ben 40 százalékkal maradt el az európai átlagtól.

Olyan európai ország voltunk, ahol fennmaradt a feudális földbirtokrendszer számos jellemző vonása. Százhuszonhat arisztokrata család tulajdonában volt Magyarország földterületének egyharmada, s ezen félmillió béres dolgozott. Az Esterházyak, a Zichyek, a Pallaviciniék, a Festeticsék több százezer hold földet birtokoltak. Nem is szólva a katolikus egyházzal: csak az egri káptalan-nak kétszázezer holdas birtoka volt.

Némelyek úgy vélekedhetnek, hogy a „hárommillió koldus országa” kifejezés csak képletesen jellemzi az akkori Magyarországot. Csakhogy például egy 1930–31-ből való statisztika szerint 3 millió 600 ezer ember (a lakosság kétötöde) annyit sem keresett, amiből naponta 2 kiló barna kenyeret vagy másfél liter tejet vásárolhatott volna. A szegény osztályok megaláztatásban éltek. Európában egyedülálló módon egymás mellett élt az országban a brutális, fasiszta jellegű elnyomás és a régi feudális osztályok minden kiváltsága. Ez éles ellentétben áll mindazzal, ami a két világháború közötti Franciaországot jellemzi. Semmiképpen sem akarom a francia kapitalizmus társadalmi és politikai vívmányait idealizálni, de az Önök polgári rendszere – a munkásosztály és más haladó emberek nyomására – mégiscsak képes volt arra, hogy a társadalmi, politikai életben bizonyos haladást érjen el. Nálunk az egyházat nem választották külön az államtól; az akkori több mint hétezer iskolánkból csak mintegy

másfél ezer volt világi, a többi egyházi. Ezeken a kérdéseken Franciaország akkor már régen túljutott. Közben a gazdasági színvonal különbsége is egyre nőtt Franciaország javára, Magyarország hátrányára.

A magyar fasizmus és a háború

Bár az 1918–19-es forradalmakat leverték, változatlanul tovább élt egy másik Magyarország reménysege, s a haladás erői folytatták a harcot. Hiába zaklatták, kényszerítették illegalitásba és gyilkolták a kommunistákat, a harcos munkásmozgalom élt: belső hajtóereje volt a százezer főt egyesítő szakszervezeteknek, és a szociáldemokrata párton belül is tevékenykedtek kommunisták, kapcsolatot keresve és találva a szociáldemokrácia osztályharcos szárnyával. A munkásmozgalomban továbbra is hatottak a marxista eszmék. Bizonyos értelmiségi körök haladó radikális, sőt marxista eszmét vallottak. Továbbá: a még mindig megoldatlan agrárkérdés talaján létrejött egy – igaz, heterogén – népi, paraszti demokratikus irányzat is. Ezeknek az irányzatoknak a megléte a válasz arra a kérdésre, hogy milyen módon indulhatott meg olyan hihetetlen gyorsasággal az ország felemelkedése a fasizmus leverése után. Az országnak a háborúba való belépésétől kezdve a rezsim fokozatosan veszített az erejéből: a fasizmus szörnyű áldozatokat követelt a magyar néptől, a német csapatokra egyre súlyosabb veresé-

geket mért a Vörös Hadsereg, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a frontokon miként bánnak a német csapatok a magyar „fegyverbarátokkal”. Az országot megszállták a nácik, majd ennek egyenes következményeként a nyilaskeresztesek kerültek hatalomra.

F. C. Mielőtt erre a korszakra rátérnénk, emlékeztetnünk kell arra, hogy Magyarország a hitlerista tábor tagja volt, s ez nem maradhatott következmények nélkül.

A. Gy. A Horthy-rendszer büszkélkedve nevezte magát Európa időrendben első fasizmusának. Külpolitikájával mindinkább a német fasizmushoz kötődött, s így bizonyos „sikereket” könyvelhetett el. Egyes – jelentős részben magyarlakta – területeket Szlovákiától, Romániától és Jugoszláviától visszacsatolhatott Magyarországhoz. De ennek nagy ára volt: Magyarország belesodródott a hitleri Németország háborújába. Az uralkodó osztályok egyes csoportjai 1942–43-ban, Sztálingrád után megpróbáltak ugyan kiugrani a hitlerista tömbből, de sikertelenül. 1944. március 19-én a németek megszállták az országot. Innen egyenes út vezetett – a Horthy-féle bátortalan és szinte nevetséges kiugrási kísérleten át – a teljes katasztrófaig, amely az év végén következett be, a nyilaskeresztes párt hatalomra juttatásával.

A háború utolsó szakaszában több száz ellenállót vagy csupán megbízhatatlannak tartott embert tartóztattak le, végeztek ki; véres pogromokat rendeztek, több százezer magyar zsidót deportáltak az országból. Hitler részben magyar földön védte Né-

metországot. Magyarország közel hat hónapig elkeseredett harcok hadszínterévé változott, s ez újabb iszonyú veszteségeket okozott. Így 1945 után az új rendszerre nemcsak az a kötelezettség hárult, hogy százados adósságokat törlesszen, hanem az is, hogy a kifosztott, tönkretett országot újjáépítse.

Az új Magyarország történetének kezdete

F. C. Ezzel elérkeztünk történelmüknek egy olyan időszakához, amelynek alapos tisztázása rendkívül fontos. Azt hiszem, hogy végül is figyelmen kívül lehet hagyni azt a – jóllehet nagyon elterjedt, de végtelenül leegyszerűsített formában jelentkező – vádat, amely szerint a Vörös Hadsereg az általa megszállt Magyarországra egyszerűen rákényszerítette a szocializmust. A szovjet katonai jelenlét egy tényező volt a sok közül. Nem mondhatnánk egyébként, hogy ez a történelemben teljesen új helyzetet teremtett volna. Gondoljunk csak a XIX. század elejének Európájára, amelyet sem megérteni, sem leírni nem lehet a napóleoni seregek szerepének felidézése nélkül. A helytől és az időtől függően e seregek hol felszabadítók, hol elnyomók, hol újat teremtők, hol hátráltatók voltak. Hol a polgári forradalom képviselőiként, hol ellenségként fogadták őket. Hozzájárultak a nemzeti tudat megerősödéséhez – vagy úgy, hogy támogatták, vagy azzal, hogy ellenállást váltottak ki. Amit nem azért mondok, mintha egyenlőségjelet szándékoznék tenni két

– oly sok mindenben alapvetően eltérő – esemény közé. Csak arra szeretnék emlékeztetni, hogy nem szabad a történelmi eseményeket látszólagos, felszínes összefüggésekkel magyarázni.

Úgy gondolom, hogy a hitleri megszállás alól felszabadult európai országok politikai és társadalmi jövőjét befolyásolták ugyan azok a hadseregek, amelyek felszabadították őket, de befolyásolta az is, hogy az egyes országokban milyenek voltak a társadalmi és politikai erőviszonyok. A különböző hadseregek befolyása több-kevesebb teret engedett a társadalmi erők mozgásának.

A. Gy. A német megszálló csapatokat és a magyar fasiszta diktatúrát a Vörös Hadsereg semmisítette meg, a kibontakozó antifasiszta erők támogatásával. A régi hatalomban kompromittálódott pártok széthullottak, és az országból sok felelős személy elmenekült. A hatalmi úrt természetesen azoknak a demokratikus erőknek és pártoknak kellett kitölteniük, amelyek ekkor léptek a politika porondjára: a Magyar Kommunista Pártnak, amely addig teljesen illegális volt, a Független Kisgazdapártnak, a Szociáldemokrata Pártnak és a Nemzeti Parasztpártnak, amelyek a német megszállás, illetve a nyilaskeztesek terrorja miatt ugyancsak a föld alá kényszerültek. Így a demokratikus erők és pártok a társadalmi átalakulás meghatározó tényezőivé váltak.

A nemzetközi viszonyok mindig befolyásolták az egyes országok belső helyzetét. Ezért természetes, hogy összességükben kihatottak a demokratikus átalakulásra 1945-ben, és hatásuk bizonyos fokig az

országok belső erőviszonyainak fejlődésében is érvényesült.

A Szovjetunió a hazánkat is megszálló hitleri hadsereg fölött aratott győzelmével és a náci Németországgal elválaszthatatlanul összefonódott magyar fasizmus erőinek szétverésével történelmi lehetőséget nyitott meg a magyar nép számára, amellyel – a múlttal folytatott, olykor tragikusan nehéz küzdelmek árán – végül is élni tudtunk. A magyarországi szocialista átalakulás nem elszigetelt jelenség. Abba a folyamatba illeszkedik bele, amely Közép- és Kelet-Európában lejátszódott, és amelyet azonos nemzetközi összefüggések, egyben országonként változó, sajátos belső körülmények jellemeztek.

F. C. Talán jobban megérthetnénk e sajátosságokat, ha hallhatnánk valamit az első évek politikai helyzetéről.

A. Gy. Mindenekelőtt újra emlékeztetek arra a katasztrofális helyzetre, amelyet a háború hátrahagyott. Emberveszteségünk az arányokat tekintve összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, de még abszolút számban is elérte Franciaországét. Anyagi veszteségeink óriásiak voltak. Ezután zúdult ránk a minden korábbi és minden másutt tapasztalt mértéket meghaladó infláció. Volt idő, amikor az áremelkedés óránként 10-12 százalékot ért el. Az új forint – bevezetésének pillanatában – annyi régi pengőt ért, hogy azt csak csillagászati számmal lehet kifejezni: e szám leírásához nem kevesebb mint huszonkilenc nulla szükséges. Ennek ellenére – ez is

szinte egyedülálló gazdaságtörténeti eset – az inflációt sikerült lényegében belső erőfeszítéssel megszüntetni. Ez a siker nagymértékben növelte a kommunista párt tekintélyét, amelynek irányításával megteremtették az új forint bevezetésének közgazdasági, technikai, politikai feltételeit. A németekkel, a magyar fasiszta vezetőkkel és az ország régi, kompromittált uraival együtt a közigazgatási tisztviselők egy része és számos gazdasági és más szakember is elhagyta az országot. Az első új közigazgatási forma a nemzeti bizottság rendszere lett; az üzemek irányításában az üzemi bizottságok végeztek nagy munkát.

Az első választások 1945. november 4-én voltak. Sokan úgy vélték, se nem mérvadó, se nem feltétlenül szükséges lóhalálában választásokat szervezni az országban, amely alig fél éve szabadult fel a negyedszázados fasizmus alól. A választások kiírását nem tartották az új szabadság kritériumának.

A 25 éves illegalitásból kilépett Kommunista Párt megkapta a szavazatok 17 százalékát. A hivatalosan 1946-ban alakult Baloldali Blokk pártjai (a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, valamint a Nemzeti Parasztpárt) együttesen a szavazatok több mint 41 százalékát nyerte el. A többséget azonban a Független Kisgazdapárt kapta meg, amely maga köré gyűjtötte a falusi és városi kispolgári és polgári rétegeket; tagjai és vezetői között voltak nagyon becsületes, haladó felfogású emberek is, de olyanok is, akiket az antikommunista, sőt antidemokratikus agitáció megfertőzött, és akik elleneztek minden gyökeres változást. Végül sorai

között meghúzódott a néphatalom sok tudatos ellensége is. Talán elég megemlíteni, hogy Mindszenty bíboros – aki a földosztást, a köztársaság kiáltását éppoly fanatikus gyűlölettel támadta, mint később az egyházi iskolák államosítását – kezdetben a választásokon külön pártot akart indítani, de végül inkább a Kiszgazdapárt támogatása mellett döntött. 1947. augusztus 31-én, az infláció megfékezése és a hároméves terv meghirdetése után újabb választást tartottunk. Akkorra már megvalósítottuk a földreformot, a bankokat államosítottuk, megnyitottuk az iskolákat munkás- és parasztfiatalok ezrei előtt. Ezek és más vívmányaink teszik érthetővé, hogy a baloldali pártok tömörülése, amelyhez a Független Kiszgazdapárt egy haladó része is csatlakozott, a szavazatok 61 százalékát kapta meg, és az első helyre a Magyar Kommunista Párt került.

A népi demokrácia

F. C. Úgy tekinti, hogy Magyarország ekkor vált népi demokráciává?

A. Gy. 1947–48-ban a Magyar Kommunista Pártnak és szövetségeseinek vezető szerepe megerősödött. Így a belső helyzet és a külső feltételek egyaránt lehetővé tették, hogy létrejöjjön Magyarországon az a társadalmi-politikai rendszer, amelyet népi demokráciának nevezünk. Feladata egyebek között az is volt, hogy elvégezze a polgári demokratikus forradalom legsürgősebb feladatait. A dolgozó

osztályok pártjaik révén részt vettek a politikai hatalomban. Gazdasági téren egyre jobban megerősödött az állam irányító szerepe, amely egyelőre nem szüntette meg, de mind szűkebb keretek közé szorította a magántőkét, a kapitalista kizsákmányolást. Ez a folyamat történelmileg nagyon rövid idő alatt és igen gyors ütemben zajlott le. De a társadalmi tudat ezer szállal kötődik a múlthoz; érthető tehát, hogy a társadalom jelentős rétegei csak lassan követték ezt a gyökeres változást. Különösen érthető ez egy olyan országban, amelyben sokszor emlegették a demokrácia hátrányait, s amely sohasem élvezhette tartósan annak gyakorlati előnyeit.

Minden politikai rendszer működéséhez és hatékonyságához elengedhetetlen, hogy a történelmi tudat nagyjából együtt alakuljon a valósággal. Némely akkori vezető abban is tévedett – erre még visszatérek –, hogy a társadalmi tudat gyors átalakulását feltételezte. A múlthoz képest óriásiak voltak az elért eredmények, de a népi demokrácia komoly problémákkal küszködött: meg tud-e felelni az emberek várakozásának, politikailag és morálisan is győzni tud-e a régi rendszer felett? A sikerek mellett sikertelenségek is voltak. A szovjetellenes és kommunistaellenes propaganda az elégedetlenségre támaszkodhatott.

F. C. Talán e nehézségek miatt, illetve megoldásuk reményében váltották fel a koalíciós kormányzást az egypártrendszerrel?

A. Gy. Ennél sokkal bonyolultabb a dolog. Először is 1948 júniusában a munkáshatalom megszi-

lárdítása érdekében a két munkáspárt – a kommunista és a szociáldemokrata párt – egyesült. Azon vitatkozhatunk, vajon korai volt-e az egyesülés vagy nem, a lehető legjobban ment-e végbe, vagy másképp kellett volna csinálni. Tény, hogy a Magyar Kommunista Párt nagyon nagy sikereket ért el, komoly tekintélyre tett szert; tekintélyét örökölte az egyesülés folyamán létrejött új párt is, a Magyar Dolgozók Pártja. De ezt az egészet vissza kell helyoznunk az akkori összefüggések közé, abba a korba, amikor már ott volt a mélyben a későbbi tragikus kudarcok számos oka is. A demokrácia tért vesztett. Véleményem szerint a két párt egyesülése után következett be a törés a demokrácia dolgában.

F. C. Összefüggésekről beszél. Én ezeknek arról a részéről szeretnék szólni, amelyek bennünket, nyugati kommunistákat érintettek. Emlékszem, milyen reményeket csillantott fel, mekkora lelkesedést váltott ki ez az új típusú demokrácia, és emlékszem azokra a támadásokra is, amelyek a népi demokráciát érték azok részéről, akik a régi tőkés világhoz kötődtek. A kezdődő hidegháború bármilyen felröppentett érvből politikai fegyvert kovácsolt, s már úgy látszott, hogy a két világ bármikor össze is csaphat. Ez gyakran elfedte előlünk annak a világnak a negatívumait, amelyben akkor éltek, és úgy tűnik, hogy – hasonló okokból – Önök sem láttak nálunk világosabban.

A. Gy. Két olyan jelenséget említek, amely már ekkor feltűnt, s a későbbiekben súlyos következményekkel járt. Először is nem határoztuk meg egyértelműen céljaink egy részét, s így a társadalmi cselekvésben sok volt a bizonytalankodás. Aztán: a párt legfőbb vezetőit valósággal elkápráztatta a hatalom. Azonnal látványos eredményeket szerettek volna felmutatni, s a hatalomban olyan csodaszert láttak, amely mindent lehetővé tesz. Ez vezetett a szövetségi politika eltorzításához, ami viszont más tényezőkkel együtt előkészítette a talajt a „személyi kultusz” számára. Vitathatatlanul nagy szerepet játszott a hidegháború is. Emlékezzünk csak a Truman-doktrínára. Az Egyesült Államok arra törekedett, hogy, úgymond, „feltartóztassa” a kommunizmust; nem fogadta el a népi demokráciát. 1949 tavaszán kiterjedt szövetségi rendszert építettek ki, támaszpontokkal vették körül a Szovjetuniót és a szocialista országokat. Létrejött a NATO. Helyi háborúk törtek ki, amelyek a világbékét veszélyeztették. 1952 ősztől kezdve Eisenhower és Dulles még agresszívabb politikát folytatott.

A hidegháború tehát nagy szerepet játszott a kultusz kifejlődésében. Azonban más eszközökkel kellett volna szembeszállni vele. Ki lehetett volna terebélyesíteni a népfrontpolitikát, amelynek annyi jó kezdeményét tapasztaltuk a felszabadulás után, növelni az emberek felelősségét és részvételét a közös feladatok megoldásában. Rákosiék ezzel szemben

elsorvasztották a népfrontpolitikát, s a gyanakvást és a kényszert tették a helyére. Úrrá lett a csend, a kötelező helyeslés. Ezáltal „sikerült” e politika támogatásának látszatát kelteni.

F. C. Ön azt mondja, más tényezők is előkészítették a talajt a „kultusz” torzulásaihoz. Folyton foglalkoztat bennünket ez a kérdés, s nem pusztán kíváncsiságból, hanem azért, hogy megkíséreljük elkerülni az effajta jelenségek visszatérését – vagy továbbélését. Mire gondolt, amikor e tényezőkről beszélt?

A. Gy. Először arra, hogy Rákosi és társai 1945-ben sok illúziót tápláltak. Rákosinak súlyos csalódást okozott a választások eredménye, mert a kommunisták elsőprő győzelmét várta. Talán ebből is eredt a néppel szemben táplált mélységes bizalmatlansága, amely egyre jobban elhatalmasodott rajta, s későbbi politikai türelmetlenségének, a hatalommal való visszaéléseinek egyik legfőbb okát képezte. Ezenkívül az akkori vezetés úgy gondolta, hogy az alapokban végbemenő változásoknak azonnal és szinte mechanikusan maguk után kell vonniuk a felépítményt és a tudat átalakulását. Minthogy ez nem következett be, kényszerítő módszerekhez folyamodtak. Azt állították, s végül hitték, hogy új nemzeti egység jött létre, a nép tudata már szocialista, s csak elenyésző kisebbségnek vannak fenntartásai, ez a kisebbség pedig az osztályellenség ügynökeiből áll. Más szóval: ahelyett hogy kritikusan vizsgálták volna az elért eredményeket, s igyekeztek

volna megszilárdítani őket, megittasodtak az első sikerektől.

F. C. Ön azt mondja: Rákosi és csoportja. Helyes. De ugyanezeket a jelenségeket más országokban is lehetett észlelni: koholt perek, bizalmatlanság a néppel szemben, egy személy vagy egy szűk csoport hatalma, mindannak a megismétlődése, ami a Szovjetunióban a háború előtt történt. A szocializmus fejlődésével párhuzamosan élesedő osztályharc elmélete végül is Sztálin nézete volt. Ezek a koncepciók az egész nemzetközi mozgalomban elterjedtek, minden pártban – így a miénkben is – éreztették hatásukat, és ez nem egyszerűen járvány volt, nem parancsra történt. Kimutathatók-e nemzetközi okok?

A. Gy. A torzulások kétségkívül nem csupán magyar sajátosságok voltak, de mivel magyar vagyok, és hazámban felelős beosztásban dolgozom, első sorban azzal foglalkozom, hogyan jöttek létre és fejlődtek ki a dolgok Magyarországon. Közismert, hogy ezek a jelenségek nagyon különböztek az egyes országokban.

Világos, hogy a demokratikus folyamat törése nem magyarázható kizárólag a magyar társadalom belső fejlődésével, de ez nem ment fel a felelősség alól. Az egyik döntő körülmény, mint láttuk, az imperialisták által a világra kényszerített hidegháború volt. A másik az a mód, ahogyan az akkori szovjet vezetés erre reagált. A Szovjetunió és szövetségesei úgy gondolták – s hangsúlyozni szeretném: ez érthető volt –, hogy az Egyesült Államok, később Ang-

lia és Franciaország az atomfegyver kizárólagos birtokában és a hírhedt Truman-doktrína szellemében új háborúra készül, amelyben szerepet fognak játszani Németország nyugati szektorai. Ez a helyzet is jelentősen közrejátszott abban, hogy a fenyegetett országok kommunista pártjai erőltették a társadalmi átalakulás ütemét.

Ezek a koncepciók téves következtetésekre vezettek. Csak a legfontosabbakat említem: a szektás gyanakvás általánossá vált. Bizalmatlanság vette körül mindazokat, akik bármivel kapcsolatban a hivataltól eltérő nézeteket vallottak; a szovjet példa mechanikus lemásolását kötelezővé tették minden területen. Hittek az Ön által is említett sztálini dogmában, hogy az osztályharc a szocialista társadalomban a szocializmus építésével párhuzamosan éleződik, ennek velejárója az osztályellenség behatolása a kommunista pártba, s ezért az ellenséget a párt soraiban kell keresni. Azt hiszem, messzebbre tekinthetünk. A történelem tanúsítja, hogy a hatalom eltorzulásának veszélye minden osztályra leselkedik a hatalomátvétel után. Az Önök történelme is bizonyítja ezt. Tudjuk, hogy ez a veszély a munkáshatalmat sem kerüli el, de azt is tudjuk, hogy ezek a torzulások, elfajulások a történelemben semmitől sem olyan idegenek, mint a szocializmustól.

Meggyőződése, hogy a személyi kultusz kialakulása egyáltalán nem volt elkerülhetetlen a szocialista országokban. Azok az elfajulások, amelyeket e fogalomkörbe szoktunk sorolni, súlyosan gátolták a

szocializmus előtt álló történelmi feladatok megoldását.

F. C. Hogy mégis létrejöhettek – ha eltérő következményekkel és utóhatásokkal is –, ahhoz bizonyára konkrét történelmi kényszerkörülmények is hozzájárultak.

A. Gy. Feltétlenül. Egy személy vagy egy csoport átmeneti uralmát az egyénektől függő szubjektív okok mellett elősegíthetik olyan tényezők is, mint az adott szocialista ország fenyegetett helyzete, az illegalitásban töltött évek módszereinek, szokásainak, a bizalmat szükségképpen szűken mérő gyakorlatának továbbélése, a párton belüli demokrácia szektás beszűkülése, amely kihat a teljes társadalmi közéletre, s még egyebek is. Elmaradottabb, a társadalmi demokráciát alig ismerő országokban ez oda vezethet, hogy felélednek a régebbi állapot bizonyos vonásai; nem más ez, mint a történelem folytonosságának megnyilvánulása. (Nálunk a demokratikus mozgalmak két évszázadig voltak alig megtűrtek vagy kényszerültek illegalitásba!) Talán érdemes itt arra utalni, hogy a történeti fejlődés Kelet-Európa országaiban a nagy fordulatokat, az előrehaladott világ kihívásaira adott válaszokat – még a pozitív válaszokat is – gyakran felülről, a központi hatalom kezdeményezésére hozta. Gondoljunk csak II. Józsefre vagy a felvilágosodás szellemét meghonosító többi felvilágosult egyeduralkodóra.

A kelet-európai népek többsége tehát – más népekkel ellentétben – nem járta ki a demokrácia isko-

láját. Szinte gúzsba kötve, megalázottan éltek egészen a szocializmus jelentkezéséig, a XX. század nagy megújulásáig. Aki pedig tegnap még évszázados szokások és szolgai készséggé vált törvények szerint kezét csókolt földesurának, az aligha válhat egyszeriben gyakorlott demokratává. Mindez, hangsúlyozom, megteremtheti a szubjektív önkény létrejöttének lehetőségét, előkészítheti számára a talajt, bár nem teszi elkerülhetetlenné. Megvolt viszont az akaratumk és az erőnk hozzá, hogy leküzdjük ezeket a történelemtől örökölt akadályokat. Ezt a szocializmus kínálta lehetőséget ellenségeink nem akarják tudomásul venni. Saját tragédiánkhoz, múltunkhoz láncolnának bennünket. Ha a tömegek a bűnök, torzítások és hibák ellen fellépnek, ők azt harsogják, hogy ezek a tömegek a szocializmusból ábrándultak ki.

De azt hiszem, hogy most mindenekelőtt a saját felelősségünkről és az általunk megtett útról kell beszélnünk.

F. C. A demokrácia hanyatlásának folyamatáról beszélt.

A. Gy. A pártdemokrácia egyre kevésbé érvényesült, végül teljesen megszűnt létezni. 1949-ben megkezdődtek a perek. Főleg olyan kommunisták ellen koholtak vádak, akik a Horthy-rendszer idején Magyarországon éltek és harcoltak. Árulóknak rágalmazták őket: ha annak idején rendőrkézzre kerültek, ki tudja, mit mondtak el, ha meg nem tartóztatták le őket, azért voltak gyanúsak. Hasonló vádak érték azokat a kommunistákat, akik valaha a

nyugati kommunista pártok soraiban harcoltak: beszervezhették őket kémszervezetek. A növekvő gyanakvás kapcsolatos volt az osztályharc állandó élesedésének már említett „törvényével”. Ellenségeket kerestek a párt soraiban is, s mivel nem találtak, ártatlanokra fogták rá, hogy ellenségek.

A valóságtól teljesen elrugaszkodva kijelentették, Magyarországon a marxizmus monopolhelyzetben van. Nem ismerték el az új társadalomban is kialakulható ellentmondásokat; s ha baj volt, egyszerűen a múlt örökségének, még inkább az ellenség művének tulajdonították.

F. C. Mi történt ekkor a többi párttal, tagjaikkal és vezetőikkel?

A. Gy. A koalíció elsorvadt. A vezetők egy része visszavonult, a többieket – akik közül pedig nem kevesen a népi hatalommal való közösséget, annak szolgálatát is vállalták volna – félreállították, illetve perbe fogták, bebörtönözték. Számosan voltak, akik becsületesen támogatták a szocializmus magyarországi előrehaladásáért folytatott harcot. E pártok vezetőinek csak elenyésző része fordult szembe a népi demokráciával, vagy tagadta meg azt.

F. C. Ismeretes-e, hogy a megtorló intézkedések hány embert érintettek? Tudunk az olyan óriási visszhangot kiváltó perekről, mint amilyen a Rajk-per volt. De vajon tömeges letartóztatásokról és kivégzésekről volt-e szó?

A. Gy. E jelenség megértéséhez nem elegendők a számok. Tény, hogy voltak, akiket kivégeztek, és jóval többen, akiket hosszú börtönbüntetésre ítélték.

Az is igaz, hogy a jelentéktelen dolgokért kiszabott – ugyancsak törvénytelen – büntetések, zaklatások, bírságok, az önkényes eljárások már az emberek százezreit érintették, köztük sok parasztot, munkást, párttagot is. A törvénytelen üldözések, az elnyomó intézkedések mélyen sértették az emberek igazságérzetét. Félreértés ne essék, itt nem a háborús bűnösök jogos megbüntetéséről és nem a szocialista rend, a néphatalom ellen törvénytelenül támadó valóságos ellenségek igazságos elítéléséről van szó: bizonyos emigráns körök szívesen keverik össze a valóban bűnösöket a valóban ártatlan áldozatokkal.

A szocializmusban – a statisztikai adatoktól függetlenül – egyetlenegy ártatlan ember meghurcolása sem megengedhető. Ez a szocialista demokrácia és humanizmus alapkövetelménye, és aki ezt megsérti, bünt követ el. A szocializmus erkölcsi erejét bizonyítja, hogy ártatlan emberek halála olyan közfelháborodást váltott ki, amely jelentősen hozzájárult a rossz politikai vezetés megrendüléséhez.

Gyakran vitatkozunk írókkal, amiért még mindig többet írnak a személyi kultusz éveinek áldozatairól, mint a Horthy-rendszer összemérhetetlenül nagyobb terrorjáról és szörnyűségeiről. Ebben azért van valami nemcsak érthető, de bizonyos értelemben pozitív is: a törvénytisértések azért rázták meg annyira egész népünket, mert teljesen idegenek a szocializmus természetétől.

F. C. Elemezhetnénk-e még részletesebben a tömegek és a hatalom között kialakult kapcsolatokat? Az a nagy lelkiismereti megrázkódtatás, amelyről az imént szólt, az 1953-as leleplezések után következett be. Azzal, ami az előző időszakban történt, a tömegek egyetértettek?

A. Gy. Nem hiszem, hogy a személyi kultusz valóban élvezte volna a tömegek támogatását. Támogatást a tényleges, történelmi eredmények élveztek, amelyeket azonban nem a személyi kultusz következtében, hanem ellenére is sikerült elérni. 1945 után óriási sikerek születtek az emberek millióinak hozzájárulásával és lelkes támogatásával.

Engedjen meg egy megjegyzést. Beszélgetésünkben eddig a magyarországi szocializmus történetének problémáira, konfliktusaira koncentráltunk. Ebben nem látok semmi kivetnivalót. De nem érthetjük meg a kort, ha nem tudjuk, hogy azok az évek tényleg a magyar nép sorsának legnagyobb pozitív fordulatát hozták. Röviden felsorolva: régi uralkodó osztályok hatalmának megtörése, a földreform, amely „új honfoglalást” jelentett a földhöz juttatott 640 000 család számára, a pénz stabilizálása, az ipari termelőeszközök államosítása, az új iskolarendszer, a munkások és parasztok sokaságának felelős posztokra állítása, az iparosítás kezdete. A fejlődés dinamikája varázslatos volt. Rákosi soha nem követhette és leplezhette volna el visszaéléseit, ha nincsenek ezek a sikerek. Manapság sokszor kérdik a fiatalok,

miért nem vettük észre a később oly végzetessé váló hibákat. Megesik, hogy a mi egész generációnkat bűnösnek tartják. Ez igazságtalan vád. Nem szűk hatalmi célokat követtünk, hanem egy mélyen igazságos, a nép érdekében végrehajtott fordulat hívei voltunk, és ezt a fordulatot a fölszabadult tömegekkel együtt véghez is vittük. A fiatal és politikailag tapasztalatlan párttagság nem volt képes világosan látni a torzulásokat. Az ellentétes folyamatok annyira összefonódtak, az ügy vívmányai annyira lelkesítettek bennünket, hogy határtalanul bízunk vezetőinkben. Annál súlyosabb a felelőssége azoknak, akik ezzel a bizalommal visszaéltek.

Ami a gazdasági helyzetet illeti, az 1950-ig fokozatosan javult. A politika torzulásai, a gazdaságpolitika megalapozatlanságai azonban már ingatták az állam politikai, gazdasági alapjait. Az emberek hite a jövőben, az addig igazságosnak és szilárdnak ítélt népi demokratikus rendszer aktív támogatása úgy csökkent, ahogy a hibák, torzulások hatása erősödött. Az önkényes gazdaságfejlesztési politika egyik döntő állomása volt 1951 elején az MDP II. kongresszusa, amelyen irreálisan emelték a beruházásokat. Az életszínvonal ezután hirtelen zuhanni kezdett. Tetézte a bajt, hogy hamis adatok közzétételével ennek az ellenkezőjét bizonygatták, s ez kikezdte a vezetés szavahihetőségét is.

A – jogosan – megingott bizalmat úgy akarták pótolni, hogy a meggyőzést erőszakkal váltották fel. Aztán a túlkapásokat is igazolni kellett. Az osztályellentéteket ezért mesterségesen elmélyítették, ál-

landó feszültséget teremtettek a társadalom különböző rétegei között is, de elsősorban és főleg magában a pártban. Ez személyi – vagy pontosabban egy csoport kezében összpontosuló – vezetést erősített. És ahogy ez ilyenkor lenni szokott: még racionális magyarázatát is akarták adni ennek a tendenciának. Arra hivatkoztak, hogy a tömegek fejletlenek, ezért szükségük van vitathatatlan tekintélyű vezetőkre, akiknek fenntartás nélkül hisznek. Ezt azután Rákosiék maguk is elhitték. Az ő szemükben az emberek nem voltak egyebek, mint a társadalmi átalakulás tárgyai.

F. C. Ebben az időszakban tehát nem volt a pártban politikai harc?

A. Gy. Rákosi és csoportja jól tudta, mit csinál. A cél az volt, hogy mindenkit félreállítsanak, akiről feltehető, hogy nem lesz hajlandó végigjárni velük azt az utat, amelyen – véleményük szerint – haladni kellett. 1945 után Rákosinak vitathatatlan tekintélye volt, s ezt egy idő múlva ő is magától értetődőnek találta. Aligha lehetne egységesebb politikai intézményt elképzelni, mint amilyen a mi pártunk volt, amíg meg nem kezdődtek a perek, s egyik napról a másikra letartóztatták Rajk Lászlót, majd később Kádár Jánost és másokat, köztük régi szociáldemokratákat is, például Szakasits Árpádot és Marosán Györgyöt. De még az egymást követő letartóztatások és perek idején sem alakultak ki politikainak nevezhető frontvonalak. Eluralkodott a félelem és a bizonytalanság. A beavatottak és felelősök egész szűk rétegén kívül senki sem tudta, miről van

valójában szó. Így hát azt sem tudhatta senki, mi vagy ki ellen kellene fellépnie. Csak 1953 nyarán, a KV júniusi ülésén világosodtak meg a dolgok, bár Rákosi megkísérelte újra homályba borítani őket. Világossá lett, hogy ő és néhány társa minden hatalmat magukhoz ragadtak, önkényesen, koholt vádak, törvénytelen eljárások alapján megöltek, meghurcoltak, megrágalmaztak feddhetetlen elvtársakat, a szocializmus odaadó, harcos híveit, miközben eltorzították és háttérbe szorították a valóságos osztály-ellenség elleni harcot. Eltagadhatatlan lett ugyanakkor az is, hogy egyes gazdasági intézkedések katasztrofális következményekkel jártak.

Iparpolitikájuk jelszava az volt, hogy Magyarországot, amelynek ehhez nem voltak meg az adottságai, „a vas és acél országává” kell tenni. A mezőgazdaságban a szövetkezetesítés erőltetése idézte elő, hogy 600 000 hektár szántóföld bevetetlen maradt, 1952–53 telén még azt is megértük, hogy a parasztok a városba mentek kenyeret vásárolni. A kisipar államosítása, illetve mértéktelen megadóztatása tönkretette a kisiparosokat, s visszavetette a szolgáltatások színvonalát. A kultúrpolitika dogmatikus túlzásai és torzításai minimálisra csökkentették az alkotó kedvet, nagyon nagy károkat okoztak a művészeti és tudományos életben. Az egyházpolitika addig elért eredményeit is megingatta a türelmetlenség. A párt és a kormány politikai bázisa belülről morzsolódott fel. Mindez hozzájárult az 1956-os tragédia előkészítéséhez.

F. C. Ha jól értem, rendkívül rövid idő alatt teljesen átalakult a helyzet. Ismerve a folytatást és a drámát követő talpraállást, meglepő az ellentét az új rezsim egy évtized alatt elért meggyökeresedése és ugyanakkor az alkotás ábécéjét tanuló rendszer rendkívüli törekenysége között.

A. Gy. Zavar és értetlenség lett úrrá a magyar társadalomban, amely joggal várta, hogy a szocializmus szabadabb életet és jobb anyagi körülményeket biztosít számára. Véleményem szerint Rákosiéknak az a legnagyobb bűnük, hogy a nép szemében kompromittálták a szocializmus ideálját, és sokakban lerombolták a felszabadulás utáni években élte-tő lelkes reményeket. Jól tudjuk, milyen nehéz az évszázados előítéleteket eloszlatni, a tömegekkel és egyenként mindenkivel új eszméket elfogadtatni. Nehéz a népet a forradalom eszméjének megnyerni, de ha egyszer már elvesztette a belé vetett hitet, akkor még nehezebb meggyőzni arról, hogy nem a szocializmus csapta be, hanem a nevével visszaélő vezetésnek a szocializmustól idegen gyakorlata. Az igazságtalanul és törvénytelenül üldözött vezetők tragédiája nem feledtetheti a tömegek, munkások, értelmiségiek, parasztok megpróbáltatásait. Csak a régi gyakorlattal való radikális szakítás és az élet minden területére kiterjedő megújulás adhatta vissza eszméink erejét. De még nem tartottunk ott. A pártban erősödött a vita, részben a magyar események, részben a Sztálin halálát követő nemzetköz-

zi jelenségek hatására. A tragédia következő felvonását cikcakk-korszaknak szoktuk nevezni, mert az jellemezte, hogy a pártvezetés hol az egyik, hol a másik irányzathoz rántotta a pártot. Egy csoport ugyanis szembeszállt a Rákosi-klikkel. Kezdetben a hibák és bűnök felszámolásáról volt szó, de ez lassacskán olyan frakcióharccá torzult, amelyben szabály volt, hogy „ellenfelem ellenfele a szövetségese”. Ez időnként a legélesebb harcokhoz, máskor meg a frakciók közti elvtelen kompromisszumokhoz vezetett.

Miután teljes fény derült – először csak a párt legfelsőbb vezető szerveiben – az elkövetett súlyos hibákra, első lépésként elhatározták, hogy korlátozzák Rákosinak és társainak a hatalmát. Ez azonban a lehető legszerencsétlenebb módon történt: Rákosit meghagyták a párt élén, a kormány vezetőjének pedig megtették ellenfelét, Nagy Imrét. Az ország politikai élete így a maguk felelősségét elpalástolni, pozícióikat menteni akaró, a bűnöket kisebbíteni igyekvő szektások és a hatalomért küzdő s ahhoz görcsösen ragaszkodó, de reális programot adni, a helyzeten úrrá lenni képtelen, örökösen engedményeket kereső revizionisták harcának terepévé vált. Kölcsönösen hol jobboldali, hol baloldali elhajlással vádolták egymást. Ez a harc végzetesen aláásta a párt egységét. A tömegek elfordultak a politikai vezetőktől. Azt, hogy torzulások következtek be, amelyeket utóbb felismert a vezetés, a tömegek még tudomásul vették volna, ha az önbírálatot tettek követik. De azt, hogy a felismert hibák kijavítására és le-

hetséges jóvátételükre nem került sor – nem lehetett elviselni.

A szocializmus híveit megzavarták, elcsüggesztették. A belső és a külső ellenség természetesen hasznát húzott a hibák e halmozódásából. Megerősödött, nekibátorodott és akcióba kezdett. Az 1956-os ellenforradalom bekövetkezett.

56 októbere, egy nemzet tragédiája

F. C. Az 1956. októberi–novemberi eseményeknél hosszasan kell időznünk. Úgy akadtak minden kommunista torkán, mint valami szálka. A XX. kongresszus leleplezései által kiváltott megrázkódtatás után a szovjet beavatkozás, amelynek célja az volt, hogy helyreállítsa a szocialista rendet az Önök országában, mindnyájunknak súlyos lelkiismereti válságot okozott. Megértem, hogy legelsősorban Önöknek.

Ne tekintse szemrehányásnak, amit mondok. Mi egyébként habozás nélkül Önök mellé álltunk. A francia kommunisták támogatták Önöket. Nem azért szeretnék visszatérni erre a kérdésre, mert a kommunista- és szovjetellenes propaganda máig is „Budapest” kísértetét idézi a szocializmus ellen. Sokkal inkább a következő két okból kérem a választ. Először azért, mert azok a fiatal kommunisták, akik ezt a könyvet olvasni fogják, csak nagyon felületesen ismerik a valódi eseményeket. Másodszor pedig azért, mert huszonöt év távlatából jó, ha

a lehető legtárgyilagósbab helyzetképet adjuk az eseményekről, s érveinket ellenőrizzuk. Hiszen éppen azért vagyunk most itt, hogy elfogulatlanul megvizsgáljuk a magyar szocializmus valóságát! Mindezt annál nyugodtabban mondhatom, mivel az 56-os drámát olyan jelentős fellendülés követte, amely egyértelműen a szocializmus mellett szól.

Beszeljünk hát 1956-ról!

A. Gy. Ezekről az eseményekről gondolkodva most eszembe jut, amit Kádár János elvtárs a 60. születésnapját köszöntő ebéd alkalmával, 1972-ben mondott. Ha jól emlékszem, azt mondta, hogy 1956-ban súlyos, kritikus helyzet állt elő, amelynek tudományos definíciója ellenforradalom, de amelyről mindenki tudja, hogy ugyanakkor egy nemzet tragédiája volt. Tragédia volt a nemzet, az egész nép, milliók számára, a munkásosztály és pártja számára, és – ne felejtjük el – tragédia volt minden egyes ember számára. Az októberi forradalom győzelme óta a szocializmus talán soha nem élt át hasonló megpróbáltatást. S hogy sikerült túljutnunk rajta, ez – ma már talán kimondhatjuk – történelmi vívmány.

Ha megengedi, mellőzöm az események szigorú, kronologikus ismertetését, és előreugrom december elejére. Nagyon elevenen él bennem az Ideiglenes Központi Bizottság ülése, amely három nap és három éjjel tartó vitában fogalmazta meg az ellenforradalom és az október 23-a és november 4-e közti események fő okait, valamint a legfontosabb feladatokat rögzítő határozatot. Ez a határozat helytálló

volt; helyesen elemezte a helyzetet; mindmáig érvényes elveket fogalmazott meg, megfelelő politikai célokat tűzött ki. Mindezt az eltelt évek tapasztalatai bizonyítják. Ami akkor elemzés, politikai döntés volt, azóta testet öltött, történelemmé változott. Ez csak azért sikerülhetett, mert politikai programunk meghatározásakor a történelmi tapasztalatokból indultunk ki; csakis ilyen alapon lehetett felmérni és igazán megérteni a valóságos helyzetet.

A történelem törvényeinek tisztelete nélkül a szocializmus kritikus időszakaiban sem a valóságot helyesen tükröző helyzetfelmérés, sem hatékony cselekvési program kidolgozása nem lehetséges.

F. C. Az 1956-os magyarországi válság és annak leküzdése rendkívül koncentrált történelmi tapasztalattá sűrűsödött. Ezért vitázunk még ma is oly szenvedélyesen okairól és tanulságairól. Igazán nem szeretném szigorú időrendbe kényszeríteni, de azért főbb fázisaiban követnünk kellene ezt az eseménysorozatot. Először is: a kiábrándulás és a zűrzavar, amelyről szólt, mikor csapott át ellenséges indulatba?

A. Gy. Egymás közt is vitatkozunk azon, hogy pontosan mikor kezdődött az ellenforradalmi folyamat. Az utolsó csepp a pohárban Rákosi márciusi hazatérése volt az SZKP XX. kongresszusáról. Hozzá tette, hogy ez a kongresszus teljes mértékben igazolta az ő politikáját, s hozzátette, hogy az ott elfogadott határozatokból adódó feladatokat nálunk már elvégezték.

Júliusban – nem kis huzavona után – a Központi

Vezetőség határozatot fogadott el, amely sok dolgot helyesen értelmezett, szembenézett a hibákkal, és jó utat jelölt ki. Gyakran vetik szemünkre, hogy ezt a határozatot nem hajtottuk végre. Csakhogy hiányoztak a végrehajtás személyi feltételei. Igaz, Kádár Jánossal együtt már voltak a vezetőségben olyan elvtársak, akik azt az álláspontot képviselték, hogy ki kell javítani a hibákat és a tévedéseket, de meg kell őrizni, meg kell védeni a pozitív vonásokat, s a határozat tükrözte is ezt az álláspontot. Szintén igaz, hogy Rákosit eltávolították a párt éléről. Csakhogy őt Gerő Ernő, az addigi második ember váltotta fel funkciójában, aki sem a lényegét tekintve, sem a tömegek szemében nem jelentett változást Rákosihoz képest. Ráadásul amikor a pokol elszabadult, Gerő és a hozzá hasonló emberek képtelenek voltak a helyzetnek megfelelő cselekvésre. A személyi kultusz körülményei között hozzászórtak a dirigáláshoz, a hatalom abszolútnak vélt biztonságához, s elvesztették azt a bátorságot, állóképességet, amelyre az illegalitás nehéz évei edzették meg a magyar kommunistákat. Képtelenek voltak szembenézni a tényekkel, elítélni a hibáikat, ehelyett elvtelen taktikázgatással a hatalom mindenáron való megtartására törekedtek. Sem erejük, sem hitelük nem volt ahhoz, hogy kiálljanak az elért tényleges, történelmi vívmányok védelmében. A pártvezetésbe újonnan bejutott elvtársak idő híján még nem teremthették meg a kellő bázist, a megfelelő hatalmat ahhoz, hogy kikényszerítsék az elengedhetetlen változásokat. Fokozatosan szembekerültek mind a Ge-

rő-frakcióval, mind a Nagy-frakcióval. 1956 júliusában aztán megkezdődött az egyértelmű cselekvés, amely ha nem is azonnal, de rövid időn belül Gerőék magatartása ellenére elvezethetett volna a szocialista kibontakozáshoz. Az ellenség viszont éppen ezt a szocialista konszolidációt ítélte veszélyesnek.

Az ellenforradalom külső és belső erői – a revizionisták felhasználásával – ekkor indították meg a frontális támadást. Az ellenség valójában nem Rákosiék ellen lépett fel, nekik akkorra már jócskán megcsappant az erejük. Az igazi célpontjuk azok az erők lettek, amelyek a szocializmus talaján akarták helyreállítani a rendet, szocialista kibontakozást akartak. Sajnos, ezek az erők túl későn szerveződtek meg, akkorra az erózió már mélyre hatolt, és sikerült a támadást elindítani.

F. C. Az események küszöbéhez érkeztünk.

A. Gy. Október 23-án sor került az egyetemi diákság előbb betiltott, majd engedélyezett tüntetésére, melynek jelszava a szocialista építés során elkövetett hibák kijavítása volt. A tüntető fiataloknak, a tömegeknek sejtelmük sem lehetett arról, hogy ellenforradalmárok még azon a napon fegyveres támadást kezdenek a repülőtér és a pályaudvarok, a rádióadó-állomások és a telefonközpontok, a fegyvergyárak és a katonai fegyverraktárak ellen. A tüntető tömeg összetétele azonban gyorsan változott a nap folyamán; lumpenelemek vegyültek bele; olyanok lettek a hangadók, akik magát a szocializmust akarták elsöpörni. Mire este lett, már a Rádió épületét ostromolták az előzetesen szakszerűen meg-

szervezett fegyveres csoportok. Orvlövészek gyilkoltak.

Ha drámai szerző volnék, arról a sorsdöntő pillanatról írnék, amikor Nagy Imre aznap este kilépett a Parlament erkélyére. A tömeghez fordult: „Kedves Elvtársak!” Ekkor kiáltások hangzottak fel: „Nem vagyunk elvtársak! Az a világ elmúlt!” Erre Nagy Imre visszakozott, és azt mondta: „Kedves Honfitársaim!” Ugyanez az ember – s ezt egyes polgári szerzők sem tagadják – ugyanaznap éjjel maga is megszavazta a szovjet csapatok segítségül hívását. E naptól kezdve sorozatos meghátrálások tanúi voltunk. Statáriumot hirdettek ki a fegyverrejtegetőkre, a hatálybalépés időpontját azonban több ízben is elhalasztották, sőt egyes felkelőosztagokat beillesztettek a fegyveres testületekbe. Végül már szó sem esett a statáriumról. Az ellenforradalmat forradalommal keresték. Feloszlatták a hadsereg és a forradalmi karhatalom azon egységeit, amelyekbe már önkéntesek jelentkeztek a néphatalom védelmére. Megtévesztették, szétzüllesztették a fegyveres erőket. Az emberek – akiknek többsége véleményem szerint hű maradt a szocializmushoz – bezárkóztak a négy fal közé. Félték és vártak.

Az utolsó fordulatot október 30-án a Budapesti Pártbizottság székházának ostroma jelentette. Ezt megelőzően azt híresztelték, hogy a ház pincéjében foglyokat őriznek. Több órás ostrom után – amely alatt a megtámadottak hiába kértek segítséget a központtól – az ellenforradalmárok lemészárolták a házban lévőket, köztük asszonyokat is. Megölték a

fehér zászlóval kilépő Mező Imrét, Spanyolország és a francia ellenállás hőjét, a párt egyik elismert vezetőjét, Kádár János harcostársát. Foglyok nem voltak a pincében.

A főszereplők

F. C. Negyedszázad múltán is erős felindultsága bevilágít a harc tétjének emberi mélységeibe. Minden veszélybe került. De mielőtt folytatnánk az események krónikáját, megállhatnánk egy percre, hogy bemutassuk a főszereplőket, későbbi cselekedeteik, reagálásuk jobb megértése érdekében.

A. Gy. Kérem. Hadd kezdjem a Rákosi–Gerő-klikkel. Ne higgye, hogy túlzó kifejezés ez a „klikk” szó: itt valóban szektaszerű politikáról és néhány személy rendkívül önkényes, szűk hatalmi csoportjáról volt szó, amely durván megsértette a párt- és társadalmi élet demokratizmusának legelemibb normáit és a szocialista törvényességet. Ez a csoport csak a saját tagjaiban bízott, vagy még azokban sem. Megosztotta a funkciókat, és monopolizálta a hatalmat. Tudjuk, Rákosinak nagy nemzetközi tekintélye volt. Az is a dráma egyik eleme, hogy ez az ember, aki 16 évet töltött Horthy börtönében, az általa védett ügy legártalmasabb károkozójává vált. Odáig jutott, hogy már csak az érdekelte, hogyan kapaszkodhat a hatalomba.

Sokat beszéltünk már erről. Csak azt szeretném hangsúlyozni, milyen drámai hatást gyakoroltak ennek a csoportnak a praktikái a tömegekre, melyek

olyan sokat vártak a születő szocializmustól. A fasizmus aljassága után tőle várták a József Attila megálmodta „megszerkesztett, szép, szelíd jövőt”. A legkiábrándítóbb talán a szavak és a tettek közötti szakadék volt. Így például a kulturális és tudománypolitika dogmatizmusa megingatta az értékekbe vetett hitet. Az „új” politika nyilvánvaló következetlensége pedig csak megduplázta a bizonytalanságot, a zavart. Ez a csoport teljesen hitelét veszítette, senki nem támogatta.

F. C. Mindez maga után vonta egy olyan csoport létrejöttét, amely ellenezte Rákosi politikáját, de amely eközben a másik végletbe esett.

A. Gy. Valóban ott voltak a hatalmi harcban egyre erősödő, Rákosi-ellenes irány képviselői, akik főleg Nagy Imre köré csoportosultak. Ezek a csoportok, amelyek kezdetben a jogos kritikához kapcsolódtak a párton belül, 1953-ban tűntek fel, és 1956 elején értek befolyásuk csúcspontjára. Kritikájuk különösen 1956-ban már egybemosta a torzításokat a kétségtelen eredményekkel, az így értelmezett kritikát a párton kívülre, az utcára vitték, ahol gyors ütemben csatlakoztak hozzájuk a jobboldali, szocializmusellenes elemek. Szerepe volt ebben Nagy Imre személyiségének is, akiről később Lukács György azt mondta: „Nem volt programja, s nem tudott vezetni.”

Nagy Imre 1953 után fokozatosan zászalajává vált mindenfajta elégedetlenségnek: a tömegekének is, akik a hibák kijavítását, a szocializmus torzulásának leküzdését várták tőle, de azoknak a reakciós, sőt

tudatosan ellenforradalmi erőknek is, akiktől – a népszerűsége törekvés és a parttalan táborszervezés bővületében – többé már nem határolta el magát. Magatartása már nemcsak a Rákosi–Gerő-klikk hatalmát fenyegette, hanem a népi hatalom alapjait is, mindazt, ami a párt tekintélyéből még megmaradt. Engedményei és gyengeségei fokozatosan az ellentáborba vitték. E hibái lehetővé tették az ellenforradalmi erők megszerveződését, sőt segítették őket.

F. C. Ezt az irányzatot nem fűzték bizonyos szálak a régi szociáldemokrata párthoz?

A. Gy. Nem. A régi szociáldemokrata párt tagjainak zöme a szocializmus becsületes híve volt a pártban vagy azon kívül. Mint már említettem, tekintélyes vezetőik a Rákosi-időszakban be voltak börtönözve.

F. C. A kialakult helyzetben a revizionisták mégis bizonyos erőre kaptak, és népszerűsége tettek szert.

A. Gy. Különféle irányzatokból tevődtek össze. Ebbe a táborba sodródott sok olyan elvtárs, akit elkeserítettek a feltárult hibák, s – kellő elemzés híján – képtelen volt felismerni a valóságos viszonyokat. Mások azt gondolták, Nagy Imréhez csatlakozva szocialista irányba fordíthatják az eseményeket. Közülük néhányan tragikusan végig mellette maradtak. 1956 után – különösen a konszolidáció látán – sokan közülük elhatárolták magukat tévedéseiktől, s visszatértek az újjászületett forradalmi mozgalomhoz. Voltak azután, akik csak felületesen tet-

ték magukévá a marxista–leninista ideológiát, voltaképpen megőrizték polgári gondolkodásukat, s a válság pillanatában ez irányította a cselekedeteiket. Végül egyesek a korábbi időszakban, a szektás-dogmatikus gyakorlat idején neofita buzgalommal vettek részt a közügyekben, túlteljesítői voltak az akkori követelményeknek, karriert csináltak, s a korábbi politika csődje láttán úgy akartak kikerülni a csávából, hogy most a másik oldalon teljesítették túl a normát. Nem véletlenül idéztük akkoriban az ellenreformáció híres jelszavát: „Az Úr őrizzen meg minket a neofiták dühétől!” Mi nem vesszük egy kalap alá ezeket a karrieristákat, fanatikusokat azokkal, akik a kijózanodás után megváltoztatták véleményüket.

Hadd jegyezzem meg itt, hogy a magyar írók nagy része korábban dicshimnuszokat zengett Rákosi 60. vagy Sztálin 70. születésnapja alkalmából. Van, aki most azt mondja, maga sem hitt abban, amit leírt. Ami engem illet, úgy vélem, hittek benne. Nem ítélem el őket. Mint már mondtam, a felszabadulás és az első pozitív eredmények még jó darabig hitelt adtak a politikának. A törés teljesen érthető volt azoknak az esetében, akik korábban szentül és jóhiszeműen hittek Rákosi szavában és tetteiben. Ezeknek az embereknek a túlnyomó többsége máig a szocializmus elkötelezett híve maradt.

F. C. Az előzőkben Ön beszélt egy harmadik csoportról, a Kádár Jánoséről is, amely elindította a megújulás politikáját. Annál meglepőbb az ellen-

forradalmi jobboldal erőteljes megjelenése, amely arra is képes volt, hogy megostromolja a hatalmat.

A. Gy. Egy rendkívül széles skálájú jobboldal lépett színre. A restaurációs erők játszották a motor szerepét. De körük gyülekeztek különböző eredetű és törekvésű erők. A Szociáldemokrata Párt korábban félreállított vagy félreállt jobbszárnya, a Parasztpárt egyik csoportja, a Kisgazdapártból korábban kizárt és kivált csoportok gyorsan újjászerveződtek 1956 októberében. S ami még fontosabb: ezekhez a pártokhoz az események folyamán szinte egy időben felzárkóztak a különböző szélsőjobboldali csoportok is. Néhány nap alatt több mint 70 párt alakult, illetve szerveződött, köztük hemzsegtek a legreakciósabb politikai csoportosulások is. Jellemző, hogy az új pártok között jó néhány volt, amely eredeti fasiszta nevén jelentette be magát, mint például a nyilaskeresztes párt. Mindszenty hercegprímás, akit kiszabadítottak a börtönből, rádiószózatában úgy beszélt, mintha ő lett volna az állam feje. Fellépése sok mindent világosabbá tett mindenki számára. Számos pap próbálta egyébként – eredménytelenül – megakadályozni e beszéd elmondásában. Mindszenty már nemcsak a „bukott rendszerről” beszélt, hanem annak „örököseit”, vagyis Nagy Imréeket is felelősségre akarta vonni, s követelte az egyházak „intézményeinek” visszaállítását is. Ez utóbbi követelmény teljesítése – egyebek mellett – kereken egymillió hold föld és az egykori egyházi iskolák visszaadását is jelentette volna...

Még a fasiszták is talpra ugrottak. Az ellenforradalmárok azzal vádolták egymást, hogy valaha együttműködtek a kommunistákkal. 1945-ben az antifasiszta koalíció minden pártja egyetértett azzal, hogy a fasiszta háborús bűnösöket meg kell büntetni. A fasiszták, a monarchisták, a klérus konzervatívjai stb. sohasem voltak a kommunisták útítársai, így az ellenforradalmi logika szerint ők lettek a hatalomra jogosult „tiszták”. Valóságos boszorkányszombat volt ez, olyan kísértetjárás, amit már senki sem tartott volna lehetségesnek. S ha bárki azt hiszi, hogy itt történelem előtti korok kísérteteinek szellemjárásáról volt szó, hadd hívjam fel figyelmét: az Egyesült Államokban és másutt még ma is legálisan kiadhatják lapjaikat és szervezkedhetnek az efféle szélsőségesen fasiszta emigráns csoportok. Részben aktivizálódtak, részben a börtönök megnyitása révén kiszabadultak a volt fasiszták, háborús bűnösök, s a börtönökből kitódult köztörvényes bűnözőkkel együtt kivették részüket az ellenforradalmi terror cselekményeiből. De az ellenforradalom végképp megbocsáthatatlan bűne az volt, hogy ezekbe a fegyveres bandákba szociális, nacionalista demagógiával bevonta a forradalmi romantikára vagy egyszerűen csak kalandra vágyó fiatalokat és gyerekeket is. E fiatalok – testben vagy lélekben – áldozatok lettek, erkölcsileg összeomlottak, amikor később megértették, miben vettek részt.

F. C. Elmondhatjuk-e, hogy közvetlen külföldi beavatkozás is történt?

A. Gy. Az országban az imperialista titkosszolgá-

latok sok ügynöke tevékenykedett. Az egész folyamatot programszerűen, elsősorban a hírhedt Szabad Európa Rádió útján szervezte a minden eszközt felhasználó nyugati imperializmus. Nyugat-Németországban már évekkel az események előtt összegyűjtötték, egyenruhába öltöztették, felfegyverezték, fizették és kiképezték a volt horthysta hadsereg és csendőrség maradványait. Beavatkozás volt ez a szó szoros értelmében. Rádióadásokban ígérgették az USA gazdasági, politikai, sőt katonai segítségét. S csakugyan, az USA Nemzetbiztonsági Tanácsában és más szerveiben komoly erőt képviselő csoportok sürgették a – már korábban részletesen kidolgozott – fegyveres beavatkozást. Sok írás, tanulmány, könyv bizonyítja ezt. Csak egy tény: miközben Genfben nagy reményeket keltő nemzetközi konferencia folyt, Eisenhower elnök 1955 karácsonyán üzenetet intézett a „leigázott nemzetek népeire”. Az Egyesült Államok sohasem fogadja el – mondotta – a népi demokráciák létét Közép- és Kelet-Európában. A CIA-ról írt könyvében Alain Guérin azt írja, hogy e szervezet vezetője, aki előkészítette a fegyveres beavatkozást, árulással vádolta saját főnökeit, amiért végül is nem került sor a beavatkozásra. Mindenki tudta, hogy a nemzetközi imperializmus céljai – ahogy ezt a vietnami, koreai és szuezi események megmutatták – ebben az időben messze túlmutattak Magyarországon.

F. C. Térjünk vissza az eseményekhez! A megosztott és demoralizált párt képtelennek bizonyult arra, hogy úrrá legyen az eseményeken, és a nép nagy része csak asszisztált, miközben egy felfegyverzett kisebbség ostromolni kezdte a hatalmat. De az eseményeket nem lehet fegyveres bandák akcióira leszűkíteni. Milyen magatartást tanúsítottak a nemzetet alkotó különböző társadalmi csoportok?

A. Gy. Az igaz, hogy a nép megfelelő vezetés híján nem védte meg rendszerét, de az is igaz, hogy nagy többsége nem is fordult szembe vele. A nép tömegeinek esze ágában sem volt, hogy a földet, a gyárat, a bankokat visszaadja a tőkéseknek, földbirtokosoknak. 1956. október 23-án éjjel és az azt követő két-három napon nagyon sok dolgozó – párttag és párton kívüli – védte még a gyárakat fegyverrel vagy fegyvertelenül. A kommunisták, nem túlzás, ostromolták a pártbizottságokat, a Pártközpontot, a Minisztertanácsot fegyverekért. A pártbizottságokat több száz ember védte napokon keresztül. Ekkor még volt elegendő erő a néphatalom védelmére. A vezetéssel azonban baj volt. Engedett a fegyveres ellenforradalomnak, s ezáltal demoralizálta a kommunisták nagy részét. Nagy Imre hívei között is zűrzavar keletkezett.

Az ország szinte megbénult az ellenforradalom kis létszámú, de jól szervezett csoportjainak terrorja alatt. Azonkívül nem is volt olyan könnyű az események jellegét megérteni. Hatásos, demagóg szó-

használat és különböző szándékú tettek összefonódása nagyon megnehezítették ezt. Itt Togliatti egyik tanulmányára hivatkozom, amelynek következtetései egyébként nemcsak az akkori Magyarországra érvényesek. Togliatti lefordíttatta magának az Irodalmi Újság számait – ez a lap az ellenforradalom előkészítésének egyik orgánuma volt –, vizsgálatát az eseményeket közvetlenül megelőző számok elemzésével kezdte. Megállapította, hogy a vélemény szabadság bajnokai, mihamarabon túlsúlyra kerülnek, minden vitát megakadályoznak, elfojtanak.

Kisebbségben lévő csoportok megtévesztették, terrorizálták a csakugyan elkeseredett, megzavarodott munkástöbbséget. A gyárakban munkástanácsok létesültek. A munkások többségének helyes és jogos törekvéseit az ellenforradalmi demagógia a romboló erők tartalékává tette. Sztrájkok robbantak ki. Nem voltak meg többé mindenütt a munka folytatásának feltételei. A munkástanácsokba kezdetben többségükben tekintélyes, a helyi közösségek által megbecsült, nagy számban kommunista tagokat választottak. Igen sok munkástanácsnak az összetétele azonban napok alatt többször kicserélődött, s legtöbbször élesen jobbra tolódott. Gyakori volt, hogy a gyárakban megválasztott munkástanácsok legtöbbször kommunista, szocialista megoldást akaró tagjait az ún. „forradalmi bizottságok” kívülről küldött fegyveres képviselőinek követelésére kicserélték.

F. C. Eddig Budapestről beszéltünk. Hogyan alakultak az események az ország többi részén?

A. Gy. Fegyveres ellenforradalom elsősorban Budapesten volt. A főváros néhány fontos pontja a fegyveres lázadók kezébe került. De voltak fegyveres harcok és ellenforradalmi lincselések más városokban, például Miskolcon és Győrött is.

A falvak nem mozdultak. Ez valószínűleg elég hihetetlenül hangzik, hiszen ismeretesek a korábbi agrárpolitika hibái. De falun a helyzet hamarosan egyértelművé vált. A Horthy-világ csendőrei előhúzták régi egyenruhájukat, a volt földbirtokosok újból megjelentek, kezdték visszakövetelni a földet, nemcsak a régi, hanem az új termelőeszközöket, a traktorokat is maguknak akarták. A parasztok a Rákosi-vezetés kártevősei ellenére is rájöttek arra, hogy az ő helyzetük csak rosszabbra fordulhat egy olyan rendszerben, amilyen a régi volt.

F. C. Ellentmondásosabban alakultak a dolgok az értelmiségiek esetében.

A. Gy. Igen. Viszonylag jelentős rétegek – különösen az értelmiség bizonyos körei, de az ifjúság és a diákság is – a szocializmus megújításának céljával vetették magukat a harcba. Ez még akkor is igaz, ha egyes értelmiségiek akarva-akaratlan segítették a korszak negatív erőinek előretörését.

Ebben a bonyolult történelmi folyamatban nemcsak az induláskor, hanem mindvégig tisztázatlanul keveredett egymással szándék és tett, nem különült el egymástól az, aki őszintén kívánta a szocializmus megújhodását, és az, aki el akarta törölni a szocialista vívmányokat, sőt fasiszta rendszert akart létrehozni. Ha jól megnézzük, talán ez a keveredés lehet

az egyik oka annak, hogy ezt a kort oly sokféleképpen ítélik meg: némelyek valamiféle szocialista reformfolyamat csúcsát, mások a „nemzeti forradalmat” vélik felfedezni ezekben a végső soron ellenforradalmi eseményekben.

F. C. De végül is ezek a negatív erők – hogy az Ön kifejezésével éljek – nem jutottak hatalomra.

A. Gy. A kormány valójában Nagy Imre volt, aki az adott körülmények között képtelen volt határt szabni az engedményeknek. Mindenbe belement. Így világosan látszott, hogy a szélsőjobb át fogja venni a hatalmat. A fehérterror működésbe lépett. A kormány, amelyet egy kommunista múltú ember irányított, fedezte, sőt igazolta ezt a fehérterrort. „Garancia nélküli” semlegességet követelt Magyarország számára, elhatározta az ország törvénytelen, előzetes felmondás nélküli kilépését a Varsói Szerződésből, s az ENSZ beavatkozását kérte, aminek jelentését a koreai háború óta mindenki ismerte. Ellenállásra szólított fel az ellenforradalom leverésére segítségül hívott szovjet csapatokkal szemben, s olyan politikai rendszert proklamált, amely a szocializmus alapjainak feladását jelentette.

F. C. Ilyen körülmények között került sor arra, hogy a kommunista vezetők egy csoportja a nemzetközi egyezményeknek megfelelően Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok segítségét kérte.

A. Gy. Két okból. Egyrészt mert az események hatására, valamint a revizionista vezetők tevékenysége következményeként a hazai fegyveres erők ekkorra már demoralizálódtak vagy felbomlottak. A

pártban, a szocializmushoz hű emberek között zavarodottság, szervezetlenség uralkodott. A Nagy Imréék által megtűrt ellenforradalmi fegyveres csoportok garázdálkodtak. Megkezdődött a szervezett gyilkolás, a kommunisták elleni véres hajtóvadászat. Hova jutottunk volna? Az ország többsége így érezte; például november első napjaiban Németh László, aki egyébként, mint közismert, soha nem volt kommunista, inkább valamiféle „harmadik út” képviselője, s annak idején bőven részesült a dogmatikus kultúrpolitika igazságtalan támadásaiból is, azon a véleményen volt, hogy 1919-re emlékeztető fehérterror kezdődik Magyarországon.

A népi erők szervezetlensége folytán átmenetileg felülkerekedett volna azoknak a már megszerveződött, szélsőségesen reakciós erőknek, fasisztáknak a terrorja, akiknek – mint az események szintén bizonyították – már Nagy Imre is, de a tőle még jobbra állók is útjukban voltak. Ennek a fehérterrornak és a szocializmus újra tömörülő híveinek a harca véres polgárháborúba torkollott volna. Meggyőződésem, hogy ebben a szocializmus újraszerveződő erői győztek volna, de nagyon sok emberélet árán. Másrészt még ennél is súlyosabb veszély fenyegetett. Ha az ellenforradalmárok nyugati segítséget kaptak volna – amit Nagy Imre nyíltan is sürgetett –, azzal a kockázattal járt volna, hogy Európában világméretű fegyveres konfliktus tör ki.

A Szovjetunió segítségének köszönhetjük, hogy az ellenforradalom első szakaszát, a nyílt fegyveres akciókét, nem egészen két hét leforgása alatt lezárhattuk.

F. C. De azért is sokan életükkel fizettek.

A. Gy. Kényszerhelyzet alakult ki, és ez volt az egyetlen lehetőség, hogy elkerüljük a sokkal véresebb polgárháborút vagy a viláégést. Nem kísérletezhettünk felelőtlenül népünk sorsával.

Aki nincs ellenünk, az velünk van

F. C. Hogyan kezdődött az új korszak?

A. Gy. Egy idő után véget vetettünk annak, amit Budapesten „összkomfortos sztrájknek” hívtak: nem fizettünk bért a sztrájkolóknak. Meg kellett győznünk az embereket arról, hogy súlyos bajt hoz rájuk a munkabeszüntetés, a gazdaság és az ellátás szétzilálása. Ez az újraindítási folyamat lényegében 1957 márciusáig tartott. Mindez lehetetlen lett volna, ha a nép nagy tömegei nem hívei a szocializmusnak, és ha nem azok, nem vettek volna részt százazrek a következő május 1-i felvonuláson és más demonstrációinkon.

F. C. Milyen szerepet játszottak ezekben a hónapokban a szovjetek?

A. Gy. A szovjet csapatok szerepe lényegében az volt, hogy leverték az ellenforradalom felfegyverzett erőit, elhallgattatták a fegyvereket, s megszüntették a fehérterrort. De a fegyver nem győzheti meg a dolgozókat arról, hogy vegyék fel a munkát, termeljenek jól, és vegyenek részt a közügyekben, ilyen nincs a világon. Ez a meggyőzés a magyar kommunisták, a szocializmus magyar híveinek a dolga volt.

F. C. Szeretném, ha most a válságból kivezető politikáról beszélénk. Szinte mindenki elismeri, hogy bölcs, hatékony politika volt, s ezt bizonyítja Magyarország jelenlegi állapota is. Mondana valamit e politika főbb jellemzőiről?

A bizalom elve

A. Gy. Az 1956 utáni viszonylag gyors politikai konszolidáció egyik titka az volt, hogy a párt, a kormány nem engedett bosszúhadjáratot. Bízott az emberekben. Mindent megtett, hogy különbséget tegyen a megtévedt, félrevezetett emberek és az ellenforradalmárok között. Széles szövetségi politika volt ez, a később megfogalmazott „aki nincs ellenünk, velünk van” szellemében. A fegyveres ellenforradalmi felkelés leverése után újjá kellett szervezni a pártot, az állam szerveit, és biztosítani kellett a tömegeket két fontos dolog felől: arról, hogy Rákosi hatalma sohasem térhet vissza, és hogy a jobboldal sem győzhet.

Engedje meg, hogy először a pártról szóljak. Említettem már az 1956. decemberi KB-ülést.

F. C. Kik voltak a tagjai ennek a Központi Bizottságnak? Hogyan alakult meg egyáltalán?

A. Gy. Kis létszámú, de széles politikai sávot át-fogó Központi Bizottság volt ez. Néhányan a régi testületnek is tagjai voltak, más elvtársak a börtönből szabadultak közül kerültek ki, és voltak egykori szociáldemokraták is. Hogy hogyan alakult meg?

Küldöttválasztó taggyűléseket azokban a napokban nem lehetett volna tartani: az utcákon még lövöldöztek, tüntettek is. Nem lehetett „szabályosan” eljárni. Huszonhárman gyűltek egybe. A vita három napon és három éjszakán át folyt. Kezdetben csak egy dologban volt egyetértés: meg kell menteni a munkásosztály hatalmát, mégpedig a Rákosi-rendszerhez való visszatérés vagy a Nagy Imre által képviselt alternatíva elfogadása nélkül. Alapelvek kidolgozására került sor. Az elfogadott határozat elemezte az ellenforradalom okait, és lényegre törő, mindenki számára világos programot adott. E határozat alapvető fontossága abban állt, hogy megindította az egészséges újjászervezést. A döntés értelmében csak az lehetett a párt tagja, aki elfogadta a határozatot minden következményével együtt. Ugyanakkor kimondtuk, hogy a pártonkívüliek bármilyen funkciót betölthetnek – pártfunkciót kivéve –, és semmiféle hátrányt nem jelenthet, ha valaki nem kíván újból a párt tagja lenni. Ilyen kritériumok mellett lett az új pártnak januárra százhuszonezer, májusra már több mint háromszázezer tagja. Ezeknek a párttagoknak 58 százaléka munkás volt. Hallatlanul rövid idő alatt több tízezer új párttag – olyanok, akik korábban nem léptek be – csatlakozott a nevében is megújult párthoz, az MSZMP-hez.

A hadsereget is újjá kellett szervezni. Minden egyes tiszttől írásos nyilatkozatot kértek, hogy aláveti magát a kormány parancsának. Aki erre nem volt hajlandó, annak távoznia kellett a hadseregből,

de semmiféle hátrányt nem szenvedett. Sok ma is vezető beosztásban dolgozik gyárakban, téészekben és másutt, s ha jól dolgozik, élvezi a közösség megbecsülését. Már 1957 januárjában létrehoztuk a Munkásőrséget, hogy fegyvert adjunk a szocializmushoz hű munkások és parasztok kezébe. A felhívásra – messze várakozásunkon felül – több tízezren jelentkeztek.

A Szovjetunió és a többi szocialista ország segítségével megindult a gazdasági konszolidáció. Eltöröltük a kötelező beszolgáltatást, emeltük a mezőgazdasági felvásárlási árakat, növeltük a vállalati önállóságot, a lakosság jövedelmét és a fogyasztást, ésszerűbb beruházási arányokat alakítottunk ki.

Egyes értelmiségiek fontos szerepet játszottak a konszolidációban, mások külföldre mentek, vagy a passzív várakozást választották. Voltak, akik segítették az ellenforradalmat, holott szubjektíve nem voltak ellenforradalmárok. Nem lehetett őket megakadályozni abban, hogy november 4-e után utazó prófétaként járják az országot, és sztrájkot szerveznek. Ilyen jellegű tevékenységért végül néhány írórt le kellett tartóztatni. Ez történt Déry Tiborral, Zelk Zoltánnal és másokkal. De hangsúlyoznom kell, hogy mindazok, akik végül itthon maradtak, továbbra is a szocializmus híveiként éltek. Ez a szocializmus mellett, de mellettük is szól.

Őszintén és következetesen alkalmaztuk a bizalom elvét. Nem kértük, hogy bárki is önkritikát gyakoroljon. Azt kértük, hogy mindenki a tetteivel foglaljon állást a szocialista építés, a konszolidáció

mellett. Realista politikánk, nyílt és becsületes, szövetségre felhívó szavunk és intézkedéseink mély benyomást gyakoroltak az értelmiségiekre is.

F. C. Tisztázzunk egy kérdést: 1956 után senkit sem tiltottak el hivatásának gyakorlásától az események alatti állásfoglalása miatt?

A. Gy. Minket a tettek érdekeltek. Azt vallottuk – valljuk máig –, hogy „szóra szóval, érvre érvvel, botra bottal válaszolunk”. Nyugodtan állíthatom, hogy pusztán véleménye vagy elvi állásfoglalása miatt aligha indítottak eljárást bárki ellen is, még ha történt is – átmenetileg – egyéni tévedés, hibás döntés. Más dolog, ha valaki bűncselekményt követett el, vagy akár kevésbé súlyos felelősség terhelte. De akkor is azt mondtuk, hogy a büntetés nem tarthat örökké, senki sem lehet végleg megbélyegzett ember.

Elmondok néhány példát kétfrontos küzdelmünkre. Pártunk szembeszállt mind a szektás dogmatizmussal, mind a revizionista árulással. Ez a kérdés számunkra nagyon fontos ma is, még ha a szélsőségek és a torzulások az időben mindig másként jelennek is meg. Némelyek bosszúra szomjaztak, ami várható is volt ekkora megrázkódtatás után. Mi elhallgattattuk a szektás bosszúvágyat. Voltak, akik úgy vélték, hogy akire börtönbüntetést szabunk ki, azt örökre el kell tiltani a közélettől, az írástól. Mi nemcsak az írástól nem tiltottuk el azokat az írókat, akiket hibáik ellenére a szocializmus híveinek tartottunk, de a legteljesebb bizalommal fordultunk feléjük. Déry Tibor például 1963 már-

ciusában – röviddel azután, hogy büntetésének lejárt előtt a börtönből kiszabadult – nyugati felolvasó körútra kért és kapott engedélyt. Feleségével együtt érkezett Bécsbe, ahol fantasztikus érdeklődéssel várták, és egyetlen percre sem hagyták magára a kíváncsi rohamozók. Az előadóterem, ahol az első felolvasást tartotta, zsúfolásig megtelt. Tíz rádióállomás, televíziósok és filmhíradósok, újságírók hada várta. Déry azzal kezdte, hogy a fogadtatásból úgy érzi, az érdeklődés inkább politikai szerepének, mint műveinek szól. Ő azonban író, aki elsősorban írásaival fejezi ki gondolatait. Számára nem az a lényeges, hogy – szerinte igazságtalanul szigorú ítélettel – 1957-ben börtönbe került, hisz annak idején ő is tévedett, volt felelőssége. Kijelentette, hogy szabadon írhat, csak a szocializmus ellen nem írhat. De mert szocialista, jól tűri ezt a korlátozást. Magyarországon egyébként is sok minden megvalósult az emberi jogok és az emberi értékek felszabadítása terén, amire maga is törekedett. Ezután gyönyörű német nyelven felolvasott műveiből. A taps nem volt olyan frenetikus, mint belépésekor, s nem is egészen ugyanazok tapsoltak.

Hadd mondjak egy másik példát. 1957 januárjában fel kellett oszlatni az Írószövetséget, mert tagjainak többsége a konszolidáció ellen szavazott. (Nem sokkal később új alapokon újjászerveztük.) Ugyanebben az időben egy írókból és színészekből álló küldöttség azt kérte, hogy hallgattassunk el sok embert, többek között színészeket. „Hányat kellene eltiltani a pályáról?” – „Legalább százat.” – „Ez

nem elég.” Egyetértettek, de csak amíg nem egészítettük ki: „Ez nem elég ahhoz, hogy Önök mind jó színészek legyenek.” Ugyanez vonatkozott az írókra is.

De még egy nagyon fontos lépésről szeretnék beszélni. 1962-ig vártunk, hogy az indulatok csillapodjanak, és akkor nyíltan tisztáztuk a Rákosi-kérdést. Meghallgattunk minden érdekeltet, természetesen a Rákosi-csoport tagjait is. Az egész kérdést összes dokumentumaival együtt a Központi Bizottság elé terjesztettük. Tisztáztuk a koncepciós perek körülményeit, meghatároztuk a felelősség mértékét. A Központi Bizottság határozata alapján a vétkeket kizártuk a pártból. Úgy határoztunk, hogy mindazok, akiknek ezekhez a perekhez közük volt, akár mint bírácoknak, akár mint a biztonsági szolgálat tagjainak vagy a pártapparátus dolgozóinak, ha személy szerint nem követtek el bűncselekményt, akkor a jövőben bárhol dolgozhatnak, kivéve a belügy, az ügyészség, a bíróság és a pártfegyelmi munka területét. Ugyanakkor igyekeztünk jóvátenni minden sérelmet, ami egyáltalán jóvátehető volt.

F. C. Nem lehetett könnyű ez a kétfrontos harc.

A. Gy. Mindenesetre nem a szimmetria kedvéért vállaltuk a kétfrontos harcot, az élet kényszerített rá bennünket. Természetesen mindez nem ment könnyen. Még olyanok is voltak, akik vádoltak bennünket, hogy az ellenforradalommal szövetkezünk, mert jó kapcsolataink voltak börtönviselt írókkal. Pedig a harc lehet éles, anélkül hogy személyes bosszúvá fajuljon. Remélem, sikerült érzékeltetnem

bizalmon alapuló szövetségi politikánk lényegét. Amikor a hatalom megszilárdult, nem alkalmaztunk megtorlást, hanem abból indultunk ki, hogy aki nem megátalkodott ellensége a szocializmusnak, az élni tud ezzel a bizalommal. S ugyanakkor a sikeres konszolidáció ellenére sem hagytuk, hogy elintézetlen maradjon olyan fontos politikai és lelkiismereti kérdés, mint a gyökeres, nyílt leszámolás a szektás dogmatizmussal, a személyi kultusz torzulásaival.

Nyíltan, őszintén közeledtünk a munkásokhoz. Még az ellenforradalom idején manipulált munkástanácsokkal is megpróbáltunk szót érteni, s csak akkor oszlattuk fel őket, amikor különböző szervezeteik kifejezetten a munkáshatalom konszolidációja ellen kezdtek politikai és gazdasági harcot. Ennek az elvi és bizalmi politikának volt bizonyítéka – sok egyéb mellett – a Munkásörség felállítása is. Nem szűkítettük, hanem bővítettük a demokratizmus lehetőségeit. Még messze voltunk az értelmiséggel később kialakított kölcsönösen termékeny, elvi szövetségtől, néhány értelmiségi még a büntetését töltötte, amikor már nyilvánosságra hoztuk az MSZMP művelődéspolitikai irányelveit, amelyek kulturális politikánk alapelveit rögzítették, és hozzájárultak e szövetség létrejöttéhez.

Amikor eltöröltük a kötelező terménybeszolgáltatást – annak ellenére, hogy 1956 árvízzel, aszályal s még földrengéssel is sújtott, rossz termésű év volt –, abban bízunk, hogy a kialakított elfogadható áron a parasztság odaadja a termést az országnak.

A 60-as évek elején az elvi alapon álló szövetségi politika eredményei már nyilvánvalók voltak, és sokak elismerését váltották ki – még némely ellenfelünk elismerését is.

Sikeres konszolidáció

F. C. Hogy most már pontot tegyünk annak az időszaknak a végére, amelyet Ön a konszolidáció éveinek nevez, állíthatjuk-e, hogy a párt felülvizsgálta politikájának minden alapelvét?

A. Gy. Szembenéztünk azzal, hogy a marxizmus kizárólagossága csak szavakban létezett, de úgy véltük, hogy meggyőzéssel, elmélyültebb elméleti munkával biztosíthatjuk a marxizmus vezető helyét. A pártnak azt a feladatát, hogy vezetni kell, szolgálatként értelmeztük. Kijelentettük, hogy a szocializmus nemcsak a jövő dolga; az építésén munkálkodó nemzedéknek is élveznie kell a gyümölcsöt. Tudtuk, hogy hatszázezer vagy nyolcszáz-ezer kommunista nem elegendő a szocializmus felépítéséhez. Tízmillió emberre, az egész lakosságra, az egész népre van szükség.

A szocialista társadalmi berendezkedés önmagában nem old meg mindent. Kádár elvtárs egy alkalommal beszélt azoknak az embereknek a rossz közérzetéről, akiknek a szocializmus megadta ugyan az anyagi jólétet, de akiknek a közvetlen főnöke elviselhetetlen. Rossz mikroklímában rosszul érzi magát az ember.

Politikai – de nem ideológiai – szövetségre léptünk minden egyházzal annak az elvnek az alapján, hogy a hívők nem másodrendű állampolgárok. Gyakorolják szabadon hitéletüket, és ne keletkezzék emiatt számukra konfliktushelyzet, lelkiismereti válság.

Egyszer s mindenkorra elvetettük azt az elvet, hogy a parasztot meg kell sarcolni. Elnyertük a parasztság bizalmát. Végül el kellett ismerni, hogy a szocializmuson belül is vannak érdekkülönbségek, sőt még érdekellentétek is, amelyeket nem tagadni kell, hanem felszínre hozni.

Nem mindent és nem valamilyen teoretikus rendben soroltam itt föl elveinket; azokat idéztem fel, amelyek mára pártunk munkájának alapelveiként általánosan elismertté váltak. Semmivel sem vagyunk készen. De a fejlődés irányát és eredményeit tekintve a fő célokat elértük, vagy – ha ellentmondásosan is – folyamatosan közeledünk feléjük. A hatvanas években megvalósult az Ady álmodta „magyar európaiság”. A konszolidációval, amely egyik nemzeti büszkeségünk, megvetettük az egyre szélesedő szocialista nemzeti egység alapjait. Aktívan részt vettünk az enyhülési politikában. Nemzeti és nemzetközi téren egyaránt szövetségi politikát folytattunk. Új, szocialista mezőgazdaságot szerveztünk. Kidolgoztuk és továbbfejlesztjük az intenzív gazdaságfejlesztésre való átmenet tervét és gyakorlatát. Gazdag tudományos és kulturális élet alakult ki. Társadalmunk szerkezete fejlődött, a szocialista demokrácia gazdagodott. Igen nagy mér-

tékben emelkedett népünk életszínvonalala, kulturáltsága, önbecsülése.

F. C. De az elmúlt évtized új, nehéz problémák elé állította Önöket is.

A. Gy. A hetvenes évek közepe óta újabb és újabb kihívásokat kell elfogadnunk. A nemzetek közötti bizalom erősödését lefékeztek az enyhülés elleni támadások és a világgazdaság kedvezőtlen tendenciái. Ennek hatásait mi is erősen megérezzük. Most újabb feladatok előtt állunk, amelyeket belső fejlődésünk érdekében meg kell oldanunk. Biztosítanunk kell a gazdaság versenyképességét, ugyanakkor védelmeznünk kell életszínvonalunkat. Tovább kell fejlesztenünk demokratikus vívmányainkat. Sokkal jobban kell munkálkodnunk azon, hogy az emberben rejlő lehetőségek kibontakozhassanak.

A nemzetközi helyzet kétségtelen romlása sem arra nem kényszerít bennünket, hogy keményebb politikai, kulturális és ideológiai vonalat kövessünk, sem arra, hogy „liberalizáljunk”. Arra törekszünk, hogy rugalmasabb és kezdeményezőbb elvi politikát folytassunk.

Összefoglalásul szeretném még elmondani, hogy a bizalom megtartása és erősítése érdekében magasabb emberi és erkölcsi követelményeket kell támasztanunk a kommunistákkal szemben. A kommunisták, főleg a funkcionáriusok tevékenységének, életvitelének tisztasága mindig is lényeges kapcsoló volt a párt és a nép között, s még inkább így van ez a nehéz helyzetekben. S bár nálunk nincse-

nek privilegizált helyzetű vezetők, azt nem mondanám, hogy már mindent megtettünk ezen a területen. Önmagában persze a feddhetetlen közélet sem elegendő. A kommunisták kezdeményezőképességére, hozzáértésére, szilárdságára van szükség, ha magunk köré akarunk gyűjteni minden értékes férfit és nőt, ha szembe akarunk nézni a konfliktusokkal. Ez sem lesz könnyebb, mint önbizalmunk visszaszerzése vagy a tömegek bizalmának elnyerése volt.

Második beszélgetés

Iparosítás – A felhalmozás kérdése – Honvédelem – A szocializmus „hátrányai” – „Piaci szocializmus”? – Reformok és folytonosság – Árpolitika – A szubvenciók célja – Jól ellátott üzletek – Magánszektor? – A világ egyik legelső mezőgazdasága – A szocializmus talán nem is az, aminek hisszük – Titok?

F. C. Ma a kormány tagjával szeretnék beszélgetni, aki az ország életének nagy kérdéseiről realista módon, nagy távlatokban gondolkodik. Még ha teljesen lehetetlen is elválasztani a gazdasági jelenségeket a társadalmi és politikai jelenségektől, talán megkísérelhetnénk áttekinteni a magyar gazdaságot és fejlődését. Először is azt kérdezném: mi indokolta annak idején, hogy egy ilyen mezőgazdasági országot, mint amilyen Magyarország volt, iparosítsanak?

Iparosítás

A. Gy. A történelem egyértelműen bizonyította, hogy ipar nélkül lehetetlen magas fejlettségi szintre jutni, sőt még az elmaradottságot sem lehet leküzdeni. Ezt tapasztalták azok az országok, amelyek az

ipari forradalom és Nyugat-Európa felvirágzásának úttörői voltak, valamint az észak- és közép-európai országok is, ahol a fellendülés később indult meg. Nekünk mindenekelőtt a nemzeti jövedelem növelésére és a mezőgazdaság korszerűsítésére kellett törekednünk. Az ehhez szükséges alapokat az ipari ágazatok tudták gyorsan biztosítani.

F. C. Emellett bizonyára szerepet játszottak a Szovjetunió, az első szocialista ország tapasztalatai.

A. Gy. A szovjet iparosítás példája nagy hatással volt a közép- és kelet-európai országokra. Korábban nem volt példa arra, hogy egy elmaradott, lényegében félféudális viszonyok között gyötrődő ország következetes politikával történelmi viszonylatban rendkívül rövid idő alatt képes legyen megváltoztatni helyzetét. A második világháború félelmetes próbatétele is a lehető legmeggyőzőbben igazolta a szovjet iparosítási politika sikerességét. Közép- és Kelet-Európa agrárországaiban a kommunisták kivétel nélkül mind azon a véleményen voltak, hogy egyedül az iparosítás képes meggyorsítani a történelmi folyamatot. Nagyon nagy erőfeszítéseket tettek a szovjet példa követésére. A most elmondottakat azoknak is figyelmébe ajánlom, akik Nyugaton azt állítják, hogy a Szovjetunió szinte ráerőszakolta a maga iparosítási, gazdasági stratégiáját a kelet-európai országokra. Elegendő volt a példa. A lendületes iparosítás minimális célja a háború előtti életszínvonal elérése és a munkanélküliség megszüntetése volt. Ezt az eredményt hamar elértük.

Helyzetünket bonyolította, hogy hagyományos

külföldi kapcsolataink megszakadtak. Az imperia-
listák a hidegháború megindításával szándékosan
csökkentették a gazdasági kapcsolatok lehetőségeit,
bukásunkra számítva. Az embargó az ötvenes évek
elején a nemzetközi kereskedelemben szokásos áru-
féleségek 50 százaléka terjedt ki. Részben ennek
ellensúlyozására alakultak ki azok a bezárkózási tö-
rekvések, amelyek a szocialista országokat – köztük
Magyarországot – az ötvenes években jellemezték.
Ma már tudjuk, hogy a túlzottan önellátásra törek-
vő gazdaságpolitika s ezen belül is a természeti
adottságainknak nem megfelelő iparstruktúra erőltetése
több volt, mint a szovjet példa mechanikus-
dogmatikus másolása, amit egyébként a Szovjet-
unió egyáltalán nem követelt. Az erőn felüli felhal-
mozás voluntarista növelése a fogyasztás és az inf-
rastruktúra rovására szintén elhibázott lépés volt,
igen súlyos következményekkel, amelyek hatását
még ma is érezzük.

F. C. De azért nem hagytak fel az iparosítással.

A. Gy. Új iparpolitikánk célkitűzése az 1956 utá-
ni első időszakban az volt, hogy – megtartva az öt-
venes évek eredményeit – valódi egyensúlyt érjünk
el. Ez a szakasz a hatvanas évek vége felé fejeződött
be. Magyarország ma közepesen fejlett ipari ország.
A nemzeti jövedelem közel fele az iparból száрма-
zik. A mezőgazdaságot, amelynek hazánk földrajzi,
éghajlati viszonyai között kecssegtető kilátásai van-
nak, nagymértékben fejlesztettük és fejlesztjük.
Biztosítja a színvonalas belső ellátást, és exportter-
mékeink jelentős részét állítja elő. Az iparosítás első

szakaszának végén a növekedés üteme az iparban lassult, a mezőgazdaságban és a szolgáltatásban viszont gyorsult. Az 1981-ben megkezdett hatodik ötéves terv időszakában a növekedési arányok közötti különbség csökkenni fog. A hangsúlyt a külső és belső gazdasági egyensúly javítására és mindezekelőtt a gazdaságirányítás tökéletesítésére helyez-
zük.

A felhalmozás kérdése

F. C. Utalt arra, hogy a felhalmozás mértéke központi kérdés. Nemcsak közgazdászprobléma, mindenkit érint. Lényege, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat hogyan lehet a legjobban hasznosítani, akár az anyagiakat, akár az élők munkát. Továbbá, hogyan és milyen irányban lehetne bővíteni ezeket az erőforrásokat. Hogyan oldják meg a klasszikus problémát: fejleszteni a termelőeszközöket, s ugyanakkor kielégíteni a fogyasztók növekvő szükségleteit? Hogyan dolgoznak az említett egyensúly megteremtésén?

A. Gy. Minden országban, a fejlettség minden fokán összeütközésbe kerülhet a termelőeszközök bővítése és a fogyasztói szükségletek kielégítése.

A szocialista országokat minduntalan az a vád éri, hogy a szegénységben akarnak egyenlőséget, tehát az alsó szinten akarják a társadalmi egyenlőséget megvalósítani. Pedig már Marx is figyelmeztetett arra, hogy a termelőerők fejlődése elengedhetetlen feltétele a haladásnak, különben csak a nyomor vá-

lik általánossá. De ne feledje, hogy a szocialista országok az iparosítás megindításához és folytatásához nem rendelkeztek olyan sajátos erőforrásokkal, mint a kapitalista országok: gyarmatokról származó nyersanyagokkal, később a külföldi tőkebefektetések lehetőségével. Francia olvasóknak aligha kell magyarázni, hogy a legfejlettebb kapitalista országok a gyarmati és a neokolonialista kizsákmányolással óriási tőkéket halmoznak fel. Régen a volt gyarmatok, ma a harmadik világ elmaradottsága árán. A szocialista országok a felhalmozást nem biztosíthatták ilyen eszközökkel. A szocializmus lényege kizárja, hogy akár csak gondoljunk is ilyesmire. A felhalmozást és ezen belül az iparosításhoz szükséges anyagi és szellemi erőforrásokat belső erőből kellett biztosítani. A fogyasztás és az infrastruktúra igényei ezért háttérbe szorultak. A kiegyensúlyozatlanság nem volt szükségszerű, s később sikerült is kialakítanunk a helyesebb arányokat. A fogyasztás és a mezőgazdaság terén megszüntettük az elmaradást, ma a lehetőségekhez képest némileg gyorsított fejlesztéssel igyekszünk ugyanezt elérni az infrastruktúrában, vagyis az iskolai és egészségügyi épületek és felszerelések, az utak és a vasutak, a közellátási hálózat és egyéb közszolgáltatások terén.

Állandóan nehéz döntéseket kell hoznunk, megőrizve az egyensúlyt az anyagi alapok fejlesztése és a szocialista célok valóra váltása között. Meg kellett tanulnunk, hogy összhangra van szükség a közösségi létesítmények és az egyéni fogyasztás között: együtt kell fejlődniük. Nem lehet károsodás nélkül

háttérbe szorítani az oktatás, az egészségügy és a kultúra szükségleteit a személyes használati javak kedvéért – mint ahogy egy időben hajlamosak voltunk rá –, de erőltetni sem szabad fejlesztésüket. Az általános társadalmi és a közvetlen gazdasági fejlődés egyaránt megköveteli, hogy az egyéni jólét és a kulturális tevékenység, a közösségi élet terebélyesítéséhez szükséges létesítmények egyszerre fejlődjenek.

A negyvenes és ötvenes évek fordulóján a felhalmozás és növekedés olyan arányú gyarapítását tűztük ki magunk elé, amely túl nagy terheket rótt a lakosságra. Míg a felhalmozási ráta a két világháború között igen alacsony volt, az ötvenes évek elején már 35-37 százalékot akartunk elérni. A következmény – többek között – az lett, hogy az első ötéves terv folyamán – 1951-54 között – a reálbérek 22 százalékos csökkenést mutattak, holott a terv 50 százalékos életszínvonal-növekedést írt elő.

F. C. Ami jelentős mértékben hozzájárult azokhoz a társadalmi feszültségekhez, amelyek az 56-os tragédiát készítették elő... Sikerült-e rövid időn belül úrrá lenni a helyzeten?

A. Gy. Igen, legalábbis értünk el eredményeket. A hatvanas és a hetvenes években 25 százalék körüli, saját viszonyainkhoz képest még mindig magas felhalmozási rátát tartottunk, és ezt feszültség nélkül sikerült megtennünk.

F. C. Valójában ez viszonylag szerény felhalmozási ráta egy közepes fejlettségi szinten lévő ország esetében.

A. Gy. A hetvenes években azon országok közé számíthattuk magunkat, amelyekben közepes volt a felhalmozási ráta. A szocialista országok között szintén a középmezőnyben foglaltunk helyet. Ezekben az években olyan arányban tudtuk növelni a lakosság jövedelmét és fogyasztását, mint történelmünk folyamán még soha, és ezzel egyidejűleg gyarapítottuk a társadalmi juttatásokat is. De nem volt okunk elbizakodottnak lenni e fejlődéstől. Láttuk, hogy miközben a lakosság jövedelme gyorsan növekedett, lemaradások, feszültségek halmozódtak fel az infrastruktúrában. Például: igen sok lakást építettünk, de sem az alapterülettel, sem a szobák számával nem vagyunk elégedettek. Javítani kell az oktatás színvonalát. Elégedetlenek vagyunk a kórházi ellátás fejlődésével.

F. C. Most hogyan képzelik el a továbblépést? Ad-e rá lehetőséget beruházásaik szerkezete?

A. Gy. A gazdaságpolitika és a tervezési rendszer persze gyakran szorul korrekcióra. A beruházási szerkezet szintén. Például az első ötéves tervtől a hatodikig az ipari ágazatok beruházásai bőven meghaladták az összes beruházás jóval több mint felét, s a mezőgazdaság részesedése is meghaladta az egész egyötödét. Általában véve azon vagyunk, hogy öncélú, látványos, propagandisztikus „fejlesztés a fejlesztésért” elv és gyakorlat ne gátolja a lakosság normális életszínvonalának eléréséhez szükséges beruházásokat.

F. C. Milyen kihatásai vannak minderre a katonai kiadásoknak, a jól megtervezett nemzetgazdaság e parazitáinak?

A. Gy. Sajnos azt kell mondanom: „természetesen” jelentősek. E természetellenes terhek súlya nagymértékben függ a nemzetközi helyzet alakulásától. Az első ötéves terv során, amikor még előtünk állt a háborús károk helyreállítása is, elkezdődött a hidegháború. Rendkívül erőteljesen kellett készülnünk a védelemre. Gazdaságfejlesztési politikánk bizonyos értelemben a honvédelemre összpontosult: a beruházásoknak majdnem egyharmada valamilyen formában e célok megvalósításához kapcsolódott. Az egyensúly elérését célzó erőfeszítések viszont megnövelték a szocialista közösség, elsősorban a Szovjetunió védelmi erejét, majd jótékonyan hatott az ettől nem független enyhülés időszakában. A beruházási arány azóta csökkent. De nincs forróbb vágyunk, mint hogy ilyen célra minél kevesebbet kelljen költeni, hiszen bőven akad tennivalónk a gazdaság, a társadalom és a kultúra területén.

F. C. Tudjuk, hogy a kapitalista gazdasági válság komolyan begyűrűzik Magyarországra is. Hogyan jelentkezik ez beruházási lehetőségeikben?

A. Gy. Az egész világot megrázó és nem enyhülő válság következtében a felhalmozási ráta érezhetően csökkenni fog. A hatodik ötéves terv időszakában, vagyis a nyolcvanas évek első felében sajnos nem lehet több 17-19 százaléknál. A csökkenés oka a ter-

melés növekedési ütemének elkerülhetetlen visszaesése, valamint az, hogy a belföldi elosztásra szánt bruttó nemzeti össztermék az exportfelhasználás javára csökken. Kénytelenek vagyunk ezt tenni, többet és jobbat exportálni, mert ez az egyetlen eszközünk arra, hogy határidőn belül vissza tudjuk fizetni tartozásainkat, hogy javítsunk külkereskedelmi mérlegünkön, amelyet a hirtelen világpiaci áremelkedések felborítottak, mivel azok a termékek drágultak meg erőbben, amelyekből behozatalra szorulunk. Elképzeléseinket a gazdasági realitásokhoz kell igazítanunk, anélkül hogy lemondanánk szocialista társadalmi céljainkról. 1981–85-re például a nemzeti jövedelem 14–17 százalékos növekedését irányoztuk elő, de jobban növeljük beruházásainkat az egészségügy és az oktatásügy területén. Nem titkoljuk azonban, hogy nagyon nehéz évek előtt állunk.

F. C. A világot gyakran foglalkoztatja a magyar gazdaság működése. Önöknél szocialista termelési mód van, vagyis a vállalatok, a bankok, a közlekedési és nagykereskedelmi hálózat, a föld kollektív tulajdonban van. A népgazdaságot terv szabályozza. Persze szörnyű tévedés lenne azt hinni (amit egyébként nem mindig sikerült mindenkinek elkerülnie mozgalmunkban), hogy ezzel minden már magától megy, mint egy jól megkonstruált, automatikus gépezet. A szocializmus ellendrukkerei úgy tesznek, mintha így lenne, s aztán a legkisebb nehézséget is a tervgazdálkodásnak tulajdonítják, amelyet szembeállítanak a kapitalista mechanizmusok úgynevezett

természetes spontaneitásával. Anélkül hogy belemennénk a gazdasági gyakorlat részletkérdéseibe, megemlítené-e néhány olyan vezérelvet, amely konkrét tevékenységüket ezen a területen irányítja?

A szocializmus „hátrányai”

A. Gy. Mielőtt válaszolnék, szeretném felhívni figyelmét a szocializmus hátrányaira. Talán tréfának veszi, de a szocializmusnak vannak természetéből, lényegéből, sőt erényeiből fakadó hátrányai. Ezek azokból a korábban nem ismert problémákból származnak, amelyeket a mi társadalmunk hoz létre. Hármat említenék közülük, bár sokkal több van.

Először. A kapitalizmus spontán jött létre, a szocializmust építeni kell. S nem mindegy, hogyan. A követendő elv nem lehet a spontaneitás, a „nem tudják, de teszik” elve. Tudatosan kell cselekednünk, társadalmi méretekben gondolkodva, ismerve cselekedeteink társadalmi hatását.

Másodszor. A dolgozók társadalmunkat a magukénak tekintik. S ez így van rendjén. Sokat várnak a vezető szervektől s a legkisebb hivatali dolgozótól is. A közvélemény minden rendellenességre, feszültségre érzékenyen reagál. Nem örülünk annak, hogy még mindig van okuk a dolgozóknak a felháborodásra. Örülünk viszont, hogy minden, a szocializmustól idegen jelenségre úgy reagálnak, mint ami tőlük idegen.

Harmadszor. A szocialista demokrácia fejlődésé-

vel újabb hátrányokat akarunk teremteni. Olyan munkastílust szeretnénk kialakítani, amely megnehezíti az elszármított operatív döntéseket. A döntések demokratikus előkészítését szorgalmazzuk, hogy megszokjuk: több időt és gondot fordítsunk az előkészítő munkára, a tervezésre stb. Egy olyan rendszerben, amelyben a viták és a döntések nyilvánosak és demokratikusak, előfordul majd, hogy a kormánynak nem lesz igaza. Reméljük, hogy valahányszor így lesz, idejében észrevesszük a tévedést, még mielőtt teljes kudarcból kellene levonnunk a tanulságot.

„Piaci szocializmus”?

F. C. Tehát „hátrányos” helyzetben határozták meg gazdaságpolitikájuk különböző szakaszait. Önt hallgatva úgy képmeli el az ember, hogy az utóbbi évek reformjai során úgy igyekeztek a „hátrányokból” tőkét kovácsolni, hogy a gazdasági tényezőket (teoretikusaink szóhasználatával) olyan kényszerhelyzetbe hozták, amely ösztönzőleg hatott rájuk. A mi kapitalista világunkban az országokat két csoportba szokás osztani: azokra, amelyekben piacgazdálkodás folyik, és azokra, amelyekben tervgazdálkodás. Ezzel a finom fogalmazással kerülük meg a kapitalizmus és szocializmus kifejezéseket. Mivel azonban az Önök reformjai a piaci mechanizmusokra építenek, ebben „piaci szocializmus”-t vélnek felfedezni, amely valójában ellentmondana a szocialista gazdasági elveknek.

A. Gy. Tudja, amikor Nyugaton a mi gazdaság-irányítási reformunkat „piaci szocializmusnak” nevezték el, a kapitalista országokban már régen nem létezett klasszikus értelemben vett szabadpiac. A nagy kapitalista monopóliumok, a nemzeteken átívelő, ahogy mondani szokták, a transznacionális társaságok, a piacot manipulálni képes erők határozott, döntő befolyást gyakorolnak a gazdasági életre, a nemzetközi helyzetre. A fejlett kapitalista országokban tanúi lehetünk a protekcionista intézkedéseknek s annak, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban pedig egyre erősebben érvényesül az állami beavatkozás. Washington például, mint jól tudja, a gazdasági kapcsolatokat politikai feltételekhez köti.

A „piac” és a „szabad verseny” hallatán eszembe jut egy amerikai szólásmondás: „Mindenki magával törődjön, Isten ügyis törődik mindannyiunkkal – mondta az elefánt, miközben táncolni kezdett a tyúkok között.” Nem minden olyan vonzó a kapitalista gazdaságban, hogy igyekeznünk kellene piaci mechanizmusát átvenni. Egy latin közmondás szerint: „Ha ketten cselekszik ugyanazt, az már nem ugyanaz.” Ez vonatkozik a piac fogalmára is. Reformjaink, amelyekbe kétségtelenül beépítettünk piaci mechanizmusokat, nem a kapitalista piaci rendszerhez térnek vissza, hanem az adott realitások közepette éppen a tervezést, az előre gondolkodást javítják és erősítik e mechanizmusok felhasználásával. Élve a szocializmus sajátos lehetőségeivel, tervezett

céljaink megvalósítására ösztönző szabályozó rendszereket dolgozunk ki, s megfelelő ár-, bér-, adó-, hitel- stb. politikával támasztjuk alá őket.

Reformok és folytonosság

F. C. Egymás után több reformot hajtottak végre. Talán ingadozás, esetleg többé-kevésbé negatív tapasztalatok húzódnak meg e mögött? Keresztették-e döntéseiket Önökön kívül álló tényezők, mint például a kapitalista gazdasági válság hatásai vagy a szocialista partnerekkel folytatott kooperáció fogyatékoságai?

A. Gy. A gazdasági fejlődés különböző szakaszaihoz különböző irányítási rendszerekre van szükség. Ez az alkalmazkodás a megváltozott valósághoz – a reformok alapvető oka. Hadd utaljak itt arra, hogy a reformok politikai kezdeményezésből indultak. A politika nem várta meg, hogy a dolgok kritikája kényszerítse ki a változásokat. Persze voltak – vannak – „többé-kevésbé negatív tapasztalataink” is. Régebbi gyakorlatunk közvetlen, utasításos rendszerű gazdaságirányítása valószínűleg eleve túl merev volt, a változtatások üteme sem megfelelő.

Az 1968-as gazdasági reform alapvető, helyes fő vonalának megvalósulását akadályozta annak néhány valóban kidolgozatlan vonása. Ezek bírálata később némelyeknél a gazdasági mechanizmus egészének megkérdőjelezéséhez vezetett. Ez zavart, megtorpanást okozott ugyan, de a gazdasági élet va-

lóságos szükségletei a reform továbbfejlesztését követelték. A hetvenes évek tapasztalatai erélyesebb és következetesebb módosításokra készítették bennünket. A magyar gazdaság, illetve azon belül a termelőegységek nem reagáltak idejében és a kellő mértékben a világgazdasági változásokra, amelyek súlyosan, mondhatni drámaian érintettek bennünket. Ezt a lanyhaságot részben a túlzott önelégültséggel is magyarázhatjuk. Például 1973-ban azt hittük, hogy a nyugati világgazdasági válságot határainkon meg tudjuk állítani.

A világgazdasági válság elmélyülése és elhúzódása még szükségesebbé tette a reformokat. Nagyobb hatékonyságra, jobb világpiaci versenyképességre, az irányítási eszközök (tervezés, szabályozás, a gazdálkodó szervek működése, árak) hajlékonyabbá tételére volt szükség. 1977–1978-as határozataink a reform folytatását, a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodását jelentették. Szóval ma a korábban megkezdett változások gyorsított és okosabb folytatásáról van szó.

Ami kérdésének azt a részét illeti, hogy mennyiben függ gazdaságpolitikánk a KGST-től, avagy mennyiben keresztezik döntéseinket a szocialista országokkal folytatott kooperáció hiányosságai, erre csak azt mondhatom, hogy valóban vannak fogyatékok a kooperációban – a mi hibánkból, meg mások hibájából is –, és ezek valóban gátló tényezők. Mindamellet ez a kooperáció egyszerűen létfeltétele gazdasági életünknek. Például csak így biztosítható az ország megfelelő nyersanyagellátása.

A kapcsolatok tervszerűsége megkönnyíti belső tervezőmunkánkat is. Hozzáteszem, hogy kezdeményezéseinket s ezek első eredményeit szocialista kooperációs partnereink minden hátsó gondolat nélkül méltányolják. Jólesett például, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártjának legutóbbi kongresszusán Brezsnyev elvtárs igen nagy elismeréssel beszélt mezőgazdasági politikánkról.

F. C. 1978 decemberében több határozatot hoztak a korábbi reformok folytatásaképpen. Mondana valami közelebbit ezekről?

A. Gy. Lényegüket így foglalhatnám össze: gazdaságunk alkalmazkodóképességének fokozása. Egyrészt az egyensúly helyreállítása, másrészt a hatékonyabb belső fejlődés érdekében. Mind a gazdaságban, mind a társadalomban általános megújulásra van szükségünk, létre kell hoznunk azokat a feltételeket, amelyek ösztönzik ezt a megújulást. Az új elképzeléseket megszületésüktől megvalósulásukig figyelemmel kell kísérni.

Az új feltételek kialakulásához szemléletváltásra, a mechanizmus fejlesztésére, folytonos alkalmazkodásra van szükség. Rá kellett jönnünk, hogy minden eredmény ellenére a magyar gazdaság megújulási képessége elmaradt nemcsak a nálunk fejlettebb gazdaságok képességeitől, hanem felzárkózásunk követelményeitől is. Hasznosítjuk eddigi reformmunkánk tapasztalatait, de látjuk, új utakat is kell törnünk. Korszerűbbé szeretnénk tenni szervezeti rendszerünket a központi irányításban és a gazdasági egységeknél is. Például kis- és középüzemeink

még nem töltik be az őket megillető helyet, pedig alkalmasak arra, hogy gyorsan, rugalmasan reagáljanak a megváltozott körülményekre. Ezért kívánjuk decentralizálni hazánkban a vállalati rendszert. Némelyik tröszt és vállalat helyett, nagyobb hatékonyság elérése céljából, különböző módszerekkel több vállalatot hozunk létre.

Az ipar állami irányítási rendszerének egyszerűsítése is része ennek a folyamatnak. Átalakítjuk az irányítás struktúráját. Például újabban az iparpolitika nem három, hanem egy minisztérium hatáskörébe fog tartozni. Ilyen körülmények között kétségtelenül más lesz az állami irányítás szerepe. Nem szól bele a részletkérdésekbe, közvetett irányítási módszere gazdasági szabályozókkal hat, elősegíti az iparvállalatok önállóságának növekedését. Nehéz és fontos átmeneti időszak ez a mostani. Magától értetődik, hogy konfliktusok is kialakulnak benne.

F. C. Konfliktusok?

A. Gy. Elköteleztük például magunkat a minőségjavítás, a hatékonyság és a versenyképesség növelése mellett, s ugyanakkor árrendszerünket a tényleges értékviszonyokhoz és a világpiaci árszínvonalhoz kívánjuk közelíteni. Számoltunk ennek a következményeivel, az áremelkedésekkel, amelyeknek hatásait különféle eszközökkel ellenőrizzük. Támogatjuk a differenciáltabb bérrendszerre való átállást, amely szigorúan követné a munka termelékenységét, az emberi teljesítményt, az okos, alkotó munkát. Különösen nehéz feladat ez egy olyan időszakban, amikor nem számíthatunk a bérből vagy

fizetésből élő dolgozó reálbérének növekedésére. Nemcsak az egyéni jövedelmeket kell jobban differenciálni, hanem a vállalatokét is. Ha az egyenlődsi hamis elvéből indulunk ki, és továbbra is lefölözzük a legjobb vállalatok nyereségét, és kíméletesek vagyunk a gyengékkel szemben, ezzel nem szolgáljuk az ország egész szocialista gazdaságának ügyét. A gyakorlatban persze nem olyan természetes és egyszerű ez, mint elvben. A valóságban elkerülhetetlen, hogy valamilyen mértékben – a helyes mérték megtalálása, elfogadtatása gyakorlati feladat – „fölöz-zünk”, különben miből építsünk iskolát, kórházat stb.? A gyenge vállalatok pedig sokféle okból lehet-nek gyengék. Minden népgazdaságban vannak nem szubjektív gyengeségek miatt ráfizetéses ipari vállalatok, gondosan kell hát vizsgálni a nyereség és a ráfizetés összetevőit. S ez „csak” a gazdasági oldal, a szociális gondok még ezután jönnek.

Árpolitika

F. C. Mindez további magyarázatra szorul. Ha megengedi, maradjunk az árrendszernél. A közfel-fogás szerint a szocialista rendszerben az árakat önkényesen állapítják meg. A valóság viszont az, hogy bár rögzített árakról van szó, arra törekszenek, hogy az ármegállapítás mennél kevésbé legyen önkényes. Figyelembe veszik az önköltséget és azt, hogy milyen gazdasági, illetve társadalmi célt akarnak elér-

ni. Az imént Ön azt mondta, hogy igyekeznek a tényleges értékviszonyokhoz és a világpiaci árakhoz igazodni. Más szóval ahhoz, amit mi reális árnak nevezünk. Az emelkedő termelési költségek és a világpiaci árak mellett hogyan birkóznak meg az ár-emelkedésekkel?

A. Gy. Árpolitikánkban valóban a reális árakat igyekszünk megközelíteni. Ezen a téren módszeresen előrehaladunk a hatvanas évek közepe óta. Igaz, hogy 1973 után eredményeink jó részét semmissé tette a világpiaci árrobbanás. Viszonylag rövid idő leforgása alatt ez olyan óriási veszteségeket okozott nekünk, amelyek abszolút értékben meghaladták a második világháború által okozott anyagi károkat.

A vásárlókra nem lehetett egyik napról a másikra olyan áremelkedést zúdítani, amely ellensúlyozni tudta volna a veszteségeket. Tény azonban, hogy késve reagáltunk a kihívásra, és a külső piacokon időközben jelentkező áremelkedést egyre növekvő ártámogatással egyenlítettük ki. Nehéz helyzet alakult ki ebből: a termelői ár magasabb volt, mint a fogyasztói ár. Ez volt a helyzet egyebek között a tejjel, a kenyérrel, a hússal és általában az élelmiszerekkel, amelyeket egyébként ma is ártámogatásban részesítünk, de sokkal kisebb mértékben. Természetesen ez az állapot hosszú távon tarthatatlan volt. Így hát a hetvenes évek második felében elkezdjük az érték függvényében megállapítani az árakat, és ennek során ésszerű, de nyilván nem népszerű intézkedésekre került sor. Az áraknak nálunk szokatlan arányú emelését a korábbiaknál kisebb

mértékben ellensúlyoztuk a szokásos eszközökkel. 1980-ban azonban még jelentősebb lépést tettünk: átformáltuk egész árrendszerünket. Növeltük a külkereskedelem ármeghatározó szerepét, és ma már termékeink 75–80 százalékát úgynevezett „versenyképes” áron adjuk el. Ez az eljárás, noha sok gondot okozott, végül is bevált. Nagyobb becsülete lett az olyan tényezőknek, mint a vállalatok tényleges piacismerete, jó híre a külpiacon és alkalmazkodási képessége.

F. C. Mindez bizonyára összefügg arra irányuló politikájukkal, hogy pénzük, a forint esetleg konvertibilissé váljék.

A. Gy. A forint konvertibilissé tétele nem egyszerűen szándék kérdése: nagymértékben függ attól is, hogy a kapitalista világ gazdaság fejlődése és a nemzetközi politikai helyzet lehetővé teszi-e hazánk és a kapitalista országok közötti együttműködést egyenlő feltételekkel és előnyökkel. Mi legutóbb a forint kereskedelmi és nem kereskedelmi értékét egy szintre emeltük, és egyetlen árfolyamot alakítottunk ki. Ennek alapján lehetővé válik a részleges külső konvertibilitás. A magyar vállalatok átváltható forintban köthetnek szerződéseket. A külföldi cégeknek szintén lehetne átváltható forintkövetelésük, s ez megkönnyítené a nemzetközi gazdasági kapcsolatok rugalmas fejlődését.

Mint minden józan politikát folytató ország, Magyarország is küzd az infláció importjának veszélye ellen, és aktív árfolyam-politikával igyekszik védeni a forintot. Azonban a védelem nem lehet teljes, és

mi sem tudjuk a forint értékének abszolút stabilitását biztosítani. Hazánk sem képes arra, hogy a nemzetközi kereskedelemben az árral szemben ússzon. Devizaáraink megállapításakor alkalmazkodunk a nemzetközi versenyfeltételekhez, s ehhez szoktatjuk hozzá vállalatainkat is. Így kell tennünk, jóllehet tudjuk, hogy a világpiaci árak monopolárok, vagyis gyakran rendkívüli mértékben manipulálják őket a transznacionális óriásvállalatok és a tőkés világpiacot kézben tartó politikai és kereskedelmi körök. Jól tudjuk azt is, hogy a manipulációk iránya gyakran igen messze esik a mi gazdaságpolitikai célkitűzéseinktől. Hadd tegyem hozzá még ehhez – s ezzel egyúttal kiegészítem a választ egy korábbi kérdésére –, hogy ilyen értelemben nehéz lenne túlbecsülni a KGST-n belül létrejött gazdasági kapcsolatok jelentőségét. Alapot, háttérrel jelentenek számunkra, és nagyobb mozgásszabadságot biztosítanak a kapitalista piacokon folytatott tevékenységünkhöz is.

A szubvenciók célja

F. C. A szocialista gazdasági elvek értelmében vannak szubvencionált termékek, szolgáltatások és szektorok. Szeretnék erre visszatérni. Megítélésem szerint e szubvenciók kettős célt szolgálnak: a gazdaság szabályozását és kézbentartását, illetve azt, hogy a különböző társadalmi kategóriák egyformán részesüljenek a fogyasztási javakból. Hogyan alakult ki ez az ártámogatási politika? Volt-e ösztönző

hatása, vagy pedig ellenkezőleg, nem a passzivitást eredményezi-e, legalábbis bizonyos esetekben?

A. Gy. Kérdése arról a meggyőződésről vall, amely egyébként a mi közvéleményünkben is uralkodó, hogy bizonyos termékek vagy szolgáltatások állami támogatása a szocialista gazdaság alapelveiből következik. Azt hiszem, érdemes egy kissé elidőzni ennél a tételnél. A budapesti villamos 1 forintos menetdíja nem a szocializmus alapelveiből fakad, és ha mondjuk ezt a menetdíjat felemeljük, akkor nem a szocializmus alapvető elveit sértjük meg. Ugyancsak kérdés, vajon a szocializmus elveiből fakad-e, hogy egy kisebb állami lakás havi lakbére mondjuk 100 forint, holott egy kiló szalámi reális ára 150 forint. Ha a lakások karbantartásának költségeivel és az amortizációval komolyan számolnánk, és a lakbért jelentősen emelnénk, vajon ez önmagában azt jelentené, hogy valamit feladunk a szocializmusból? Példáink a történelmileg kialakult árakra vonatkoznak. Hogy a gazdasági irányítással a szocialista állam saját szociálpolitikai elveit is szolgálja, ez természetes. De ezt a célt is az árpolitika rendelkezésére álló különböző eszközökkel lehet és kell elérni, a különböző korszakokban különböző módon.

A jelenlegi szubvenciók korábbi kényszerhelyzetekből erednek. Kezdetben a jövedelmek általában alacsony szintjét az alapvető közszükségleti cikkek esetében az értéküknél alacsonyabb árakkal kellett ellensúlyozni. A szubvencionált árak rendszere már az 1946. évi pénzügyi és gazdasági stabilizáció ide-

jén kialakult. Azzal, hogy a szolgáltatások, elsősorban a lakások meg az alapvető élelmiszerek árát alacsonyan rögzítették, a reform figyelembe vette az alacsony jövedelmű munkások fogyasztását, és megfordítva, egyes cikkek esetében bevezetett egyfajta közvetett adórendszert a szóban forgó áruk magasabb árai révén. Az árak változatlan voltát sokáig gazdaságpolitikánk alapelvének tekintették.

Az életszínvonal emelkedése és az a tény, hogy társadalmunkra nem jellemzőek a jövedelmek közötti kiáltó különbségek, megszünteti az olyan okok többségét, amelyek miatt árrendszerünknek szociális jellege volt, a kiskeresetűek megsegítése céljából. Ugyanakkor – szociálpolitikai megfontolásból – az áremelkedések hatását korlátozni lehet. Az ilyenkor szokásos fizetéskiegészítések az esetek többségében mindenki számára azonos összegűek voltak, ami azt eredményezte, hogy a kevesebbet fogyasztó rétegeket jobban kárpótolják, mint a magasabb jövedelműeket és többet fogyasztókat. Az utóbbi néhány évben elhatároztuk, hogy csökkentjük az élelmiszer- és energiaárak szubvencióját. A jövőben tovább akarunk menni ezen az úton. Azonban itt a legáltalánosabban fogyasztott termékekről van szó, s ezek árának emelése a termelési költségeket is növeli. Ezért az alapvető fogyasztási cikkek árának jelentős emelése és a szubvenciók teljes megszüntetése hosszú időt vesz igénybe. Ugyancsak hosszú időn keresztül fenn akarjuk tartani bizonyos cikkek szubvencióját, bizonyos egészségügyi cikkekét pél-

dául, nehogy a magas árak korlátozzák felhasználásukat. Változatlanul szubvencionálunk bizonyos kulturális javakat és szolgáltatásokat, amelyeknek igénybevételét az alacsony árak is ösztönzik.

Végeredményben szociálpolitikánkat és kultúrpolitikánkat nem az árakkal, hanem a jövedelemelosztás útján valósítjuk meg. Az a kulcskérdés, hogy a dolgozók reáljövedelme mennyiben fedezi az árak emelését. Az embereket ez érdekli. Az árpolitika mint eszköz két szempontból is ésszerűsége ösztönöz: az áremelkedések a fogyasztókat ésszerű magatartásra készítetik, a termelési költségekkel összefüggésben pedig a gazdasági ésszerűséget szolgálják.

F. C. Azonban jelenleg az áremelések java részét még pótlékokkal ellensúlyozzák. Ez egyébként lehet anyagi és erkölcsi ellensúlyozás is.

A. Gy. Anyagiakban két dolgot tehetünk annak érdekében, hogy egészében megőrizzük az életszínvonalat: egyrészt javítjuk a legszerényebb jövedelműek életkörülményeit, így a legalacsonyabb jövedelmű nyugdíjasokét, a több gyermekes családokét, másrészt emeljük azoknak az életszínvonalát, akik termelékenyebb munkájukkal hozzájárulnak az ország gazdasági helyzetének javításához.

Az utóbbi évtizedek alatt a lakosság fogyasztása megháromszorozódott. Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy ma, amikor a nálunk gazdagabb országokban sem ritkaság a reálbérek csökkenése, nálunk reális cél, amelyre törekedni kell, az életszínvonal megőrzése országos szinten. Ehhez az is hozzátartozik, hogy olyan további megoldásokat

is keresünk, amelyek lehetővé tennék, hogy intézkedéseink kedvezőtlen hatásait semlegesítsük. Fenntartjuk a költségvetési, béren kívüli juttatások színvonalát is, amelyek elérik a bérek összegének 30 százalékát, különböző ingyenes vagy majdnem ingyenes juttatások (orvosi kezelés, kórházi ellátás, gyógyszer, oktatás stb.) és szubvenciók formájában. Emeljük a szociális juttatásokra fordított összegek reális értékét is, s számos olyan fejlesztést tervezünk, amely javítja az élet minőségét az egész társadalom javára. Utaltam már az egészségügyre fordítandó emelt eszközökre. Megreformáljuk iskola-rendszerünket is, hogy hozzáidomítsuk a XX. század végének követelményeihez, sőt a XXI. század követelményeihez. Ez természetesen anyagi terhet is jelent, de ezeket jövőnk érdekében vállalnunk kell. A lakáselosztás olyan rendszerén is dolgozunk, amely a lakásforgalomban nagyobb mozgást tesz lehetővé. Miközben ugyanannyi új lakást építünk, mint eddig, csaknem kétszer annyi hitelt nyújtunk a régi lakások helyreállítására, a régi lakások komfortosítására.

Jól ellátott üzletek

F. C. Mindenki, aki Magyarországra ellátogat, figyel arra, hogy az üzletek megfelelően ellátottak. Mivel ez nem jellemzi valamennyi szocialista országot, felmerül a kérdés, vajon milyen eredeti módszert találtak, hogy a fogyasztási javak termelé-

sét a fizetőképes kereslethez tudják igazítani. Jól tudjuk, hogy nagyon nehéz elérni ezt az egyensúlyt, s azt is jól tudjuk, hogy a kapitalista országok üzleteinek bősége mesterséges, fiktív lehetőség a lakosság sok kategóriája számára. Végül tudjuk azt is, hogy előszeretettel ítélik meg e kritérium alapján – ha túlságosan leegyszerűsítve is – az egyes társadalmi rendszerek érdemeit.

A. Gy. Hadd kapcsolódjak először ahhoz, amit a végén mondott: nem logikus dolog az egyes társadalmi rendszerek érdemeit pusztán az üzleti ellátottságon mérni. Kérdés: miért gondolják így sokan Önöknél, sőt nálunk is. A mindennapi életben az ember nem arra gondol, hogy a fejlett tőkésországok üzleteinek ellátottsága milyen múlt árán alakult ki; vagy amikor a tévé előtt ülve részvétellel nézi egész kontinensek éhezését, nyomorúságát, ritkán kapcsolja ezt össze a tőkés rendszer volt és mai világgazdasági szerepével. Nekünk azonban ezzel is számolnunk kell. Nem azért, hogy kenyér helyett ideológiát adjunk, hanem azért, hogy tudjuk: mi csak a magunk munkájával teremthetjük meg, amit elosztunk.

Úgy gondolom, még a legszegényebb szocializmus is emberségesebben osztja el, amije van, mint akármilyen más társadalmi rendszer. Ma az a feladatunk, hogy ezt az emberséget megőrizve, az észszerűbb és ösztönzőbb elosztást megvalósítsuk. Aból kell kiindulni, hogy mit lehet elosztani. S ha keveset, miért? Miért van, vagy miért nincs egyensúly a termelés és a fogyasztás között? Ha helytelen

politikai és gazdasági döntések miatt nincs elég elosztanivaló, vagy borul fel az egyensúly, akkor a vezetők a felelősek. Hogy saját házuk előtt sörjék, visszautalok arra, amit az ötvenes évek elején követett életszínvonal-politikánkról mondtam. 1957 óta arra törekszünk, hogy biztosítsuk a lakosság vásárlóereje és a kapható tömegfogyasztási cikkek közötti egyensúlyt. Magától értetődik, hogy az életszínvonal csak gazdaságunk reális lehetőségeinek keretei között emelkedhet, illetve őrződhet meg, amennyire csak ezek a lehetőségek megengedik. Kell hogy a kínálat megfeleljen a keresletnek, már csak azért is, mert különben lehetetlenné válik a munkának és a takarékoságnak, vagyis a későbbre halasztott kiadásnak megfelelő ösztönzése.

F. C. Nem elég, ha az összkínálat egyenlő az összkereslettel.

A. Gy. A kínálatnak állandóan alkalmazkodnia kell a kereslet mértékéhez és jellegéhez. Ezt úgy érjük el, hogy olyan kapcsolatot alakítunk ki egyfelől a kereskedelem, másfelől az ipar és a mezőgazdaság között, amely figyelembe veszi a jövedelmek alakulását és a fizetőképes kereslet összetételének a módosulásait. Így a termelő abban érdekelt, hogy keresett árukat termeljen, ez gazdálkodása jövedelmezőségének záloga. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy ennek a megoldásnak nincsenek gyengéi. Pontosabban: nem az elveknek és nem is a módszereknek vannak gyengéi, hanem a megvalósítást nehezíthetik külső okok, emberi tévedések, rosszul kalkulált ösztönzők.

A magyar mezőgazdaság és az élelmiszeripar a termékek túlnyomó többségét illetően ki tudja elégiteni az ország szükségleteit, sőt az export is igen jelentős. A hús és húskészítmények egy főre eső évi fogyasztása az 1950. évi 34 kilogrammról a hetvenes évek végére 70 kilogrammra, a tejfogyasztás 99-ről 160 kilogrammra, a tojásfogyasztás 4,7 kilogrammról 18 kilogrammra emelkedett, a 34 kilogrammos egy főre eső cukorfogyasztás több mint a duplája az 1950. évinek, pedig már az is meghaladta az 1938. évit.

A tartós fogyasztási cikkek értékesítése húsz év alatt hatszorosára nőtt. Csaknem minden háztartásban van mosógép, tíz háztartásból majdnem kilencben van hűtőgép. Úgyszólván minden háztartásban van televízió- és rádiókészülék. 1960-ban minden századik, 1970-ben minden tizennegyedik, 1980-ban pedig minden negyedik vagy ötödik családnak volt autója.

Most van elegendő élelmiszeráru. Ez mindennek előtt a hatékony agrárpolitikának és az ebből eredő mezőgazdasági fejlődésnek köszönhető. A magyar lakosság már csaknem elfelejtette, hogy a hatvanas évek elejéig, sőt közepéig hiány volt húsból, és más zavarok is keletkeztek az ellátásban. A hatvanas évek közepétől sikerült megszüntetni ezeket a zavarokat, elsősorban úgy, hogy érdekeltté tettük a termelőket, a kereskedelmet.

Szervezési rendelkezéseket is hozunk. A kereskedelemben és a szolgáltatásokban újfajta, rugalmasabb formákat hozunk létre. Ösztönözzük az egyé-

nek és családok fokozottabb hozzájárulását a kereslet jobb kielégítéséhez, miközben megőrizzük az állami és szövetkezeti szektor meghatározó szerepét.

Magánszektor?

F. C. Talán itt meg kellene állnunk egy percre. A marxista elmélet a nagy termelő- és elosztási eszközök közös tulajdonáról beszél. A marxista gyakorlat azonban a nagyok mellett általában a kis termelőeszközök köztulajdonba vételét is jelentette. Ez a Szovjetunióban kezdődött ismert okokból, inkább az osztályharc éles volta miatt, mintsem dogmatikus szektarianizmus következtében, bár azt sem szabad elhanyagolni. A többi szocialista országban foganatosított megoldások különbözők voltak. A magán-kézműipart, -kereskedelmet, sőt -kisipart sokáig megtűrték, vagy éppenséggel bátorították például az NDK-ban, Lengyelországban, Kínában. Nem is beszélve a nagy szektorról, az egyéni mezőgazdaságról.

A tapasztalat azt bizonyította, hogy az ilyen tevékenység hasznosan egészíti ki az állami vagy a szövetkezeti szektort, amely nem képes minden igényt kielégíteni. A kis magánvállalkozók közvetlenebbül érintkeznek a fogyasztókkal, és főleg a kézműiparosok és kereskedők olyan munkaintenzitással és olyan hosszú munkaidőben dolgoznak, amelyet – elvi okokból – egyetlen szocialista szervezet sem tud megkövetelni. De kérdés: vajon pillanatnyi fogya-

tékosságokról van-e szó, amelyen alkalmi intézkedésekkel segítenek, vagy pedig az effajta tevékenység a szocialista társadalom normális alkotóeleme?

A. Gy. Jelöljük meg pontosabban, miről is beszélünk. Van a magánszektor: kisiparosok, kiskereskedők, egyénileg gazdálkodó parasztok. Ez a magánszektor nálunk a gazdasági tevékenység 3 százalékát sem teszi ki, s nem tévesztendő össze a nagyüzemi gazdálkodáshoz szervesen kapcsolódó kiegészítő, háztáji gazdaságokkal. Majd ha a mezőgazdaságról beszélünk, még visszatérünk erre. Sokáig azt gondoltuk, hogy a nagy vállalatok teljes mértékben ki tudják elégíteni az igényeket mind a termelésben, mind pedig a szolgáltatásokban, és hogy néhány év vagy évtized múlva nem lesz szükség „magántevékenységre” az élet egyetlen területén sem. Úgy képzeltük, hogy egyre több szabad idő lesz, és hogy ezt kizárólag társadalmi tevékenységre, kultúrára és pihenésre fogják fordítani az emberek. A dolgok nem egészen így alakultak.

A nagyüzemi termelés uralkodóvá vált, és a hagyományos kisvállalkozások valóban teret vesztek. A kisárutermelés, a kisvállalkozás új formái mégis utat törtek maguknak, mert a fejlődéssel az igények változatosabbak lettek. Ma a törpe magánszektor és a jóval szélesebb körű kiegészítő formák nálunk szerves részei a társadalmi-gazdasági újratermelési folyamatnak. E tevékenység és a társadalmi szektor között tervezett, szabályozott munkamegosztás van. Az össztársadalmi munka 16–18 százalékát az említett kiegészítő gazdaságban vég-

zik. Az ebből származó többletjavak már egyharmadát teszik ki a lakosság fogyasztásának.

A nagyüzemmel kombinált kistermelés az ország mezőgazdasági termelésének egyharmadát adja; a lakásoknak is igen jelentős része a családok és barátok segítségével magánereiből épül fel. A lakossági szolgáltatás kétharmadát ilyen jellegű kiegészítő tevékenység biztosítja. Magyarországon mintegy 94 000 kisiparos és 11 000 kiskereskedő van. Számuk az utóbbi időben emelkedett, s továbbra is emelkedni fog. Mindez nem a múlt megtűrt öröksége, hanem egy nagyon is következetes gazdaságpolitika természetes következménye. Sokan vannak, főleg ellenségeink között, akik mindettől „féltik” az épülő szocializmust. Gyakran észrevettem, hogy a burzsoá világban is olykor nagyon „aggódnak” szocialista vívmányainkért! Még a jóindulatú kritikusok sem értik, hogy mindez mire jó. Például 1985-ig négyezer állami kisüzletet magánszemélyeknek adunk bérbe (a tulajdonjog átadása nélkül). Ezek az üzletek állami irányítás mellett ráfizetések voltak, mert túl kicsik és nehezen működtethetők. Odaitételezésük, bérbeadásuk demokratikus versenytárgyaláson, közjegyző jelenlétében történik. Berendezésük társadalmi tulajdon marad. Mindennek következtében javul az ellátás, a szolgáltatás, tehát a társadalom, a szocializmus javát szolgálja. S keres rajta a bérlő is? Erkölcsi normáink nemcsak elfogadják, de egyenest előírják, hogy aki sokat dolgozik, az többet is keresen. A kereset becsületes, ha munkából származik, ha a végzett szolgáltatás hasznos. Amit társadal-

munk erkölcsileg elítél, ami ellen harcol, az a más módon, spekulációval, csalással szerzett gazdagság.

F. C. Ha jól értettem, a magán-kiskereskedelem, a -kézműipar, sőt a kis kollektívák által művelt magánipar megléte nem jelenti a szocializmus torzulását. Mindenkinek előnyös, és beleilleszkedik a szocialista rendszerbe anélkül, hogy jellegét megváltoztatná. A francia kommunisták számára, akiknek szocializmuselképzelése tartalmazza az ilyen tevékenységet, az Önök tapasztalata különösen értékes.

A. Gy. Véleményem szerint a magánszektor nem idegen test a szocializmusban. Az egyénileg dolgozó fodrászok, cukrászok államosítása téves intézkedés volt. Egyrészt törvényeink és gazdasági szabályozóink korlátozzák ennek a szektornak felhalmozási lehetőségét: ügyelünk arra, hogy ne alakulhasson ki kapitalista kizsákmányolás. Másrészt a magántulajdonban lévő vagy bérbe adott kisvállalkozások szorosban kapcsolódnak nemzetgazdaságunk állami és szövetkezeti szektorához, amelytől nemcsak jogi státust kapnak, hanem hitelt, felszerelést, anyagellátást, s természetesen a közszolgáltatásokat is igénybe veszik. Végül a kisvállalkozások főként olyan területen működnek, ahol a nagyvállalatok nem tudnak rugalmas és kifizetődő gazdálkodást folytatni. Tehát ilyen módon is társadalmi szükségleteket elégítenek ki.

F. C. Mit mondjunk azokról a kisebb munkákról, amelyeket munkások vagy más szakemberek végeznek munkaidőn kívül? Rendelkezők születtek az ilyen tevékenység engedélyezésére, sőt bátorítására.

A helyi tanácsok iparendeléyt adnak magánszemélyek részére ellenszolgáltatásért végzett karbantartási, javítási vagy építési tevékenységre. Vajon ezzel is átmeneti hiányokon segítenek, vagy pedig hosszabb távú döntésekről van szó?

A. Gy. Itt hosszabb távú döntéseink kiegészítéséről van szó. A főfoglalkozáson túli munka azokra a területekre irányul, ahol valóban szükség van rá, tehát társadalmi igényt elégít ki.

A világ egyik legelső mezőgazdasága

F. C. Beszéljünk most a mezőgazdaságról! Meggyőződése, hogy olvasóink nagy többsége nem is tudja, hogy a magyar mezőgazdaság a legelsőek között van a világon. Pedig ez több szempontból is figyelemre méltó. Az Önök országa eredetileg agrárország volt, de olyan mértékű iparosítást hajtottak végre, hogy a mezőgazdaságban dolgozó lakosság aránya az aktív összlakosságon belül 56 százalékról 20 százalékra csökkent, sőt 13 százalékra, ha a Franciaországban használt normák szerint nézzük. Ez gyakori folyamat a legfejlettebb országokban, de jelentőségteljes, hogy Önöknek is sikerült véghezvinni.

Paraszságuk heves társadalmi megrázkódtatásokon ment keresztül. Egy emberöltő alatt az elmaradott feudalizmusból a földreformba, az első és elrontott szövetkezetesítésbe, majd egy olyan újabb szövetkezetesítésbe ment át, amely, úgy látszik,

életképes egyensúlyt eredményezett. Mindez el-
lentmond bizonyos elképzeléseknek a parasztság
átalakulásának szükségképpen igen lassú üteméről.

Végül: szocialista mezőgazdaságról van szó. Általában magától értetődőnek tartják – még olyanok is, akik a szocializmus hívei –, hogy a mezőgazdaság a szocializmus egyik kudarca, vagy legalábbis elmaradott szektor, mivel valóban komoly nehézségekkel küszködnek egyes országokban. Ugyanakkor az Önök tapasztalata azt mutatja, hogy ez éppenséggel nem törvényszerű. Ezt egyébként bőven megerősítik az NDK sikerei, Csehszlovákia, Bulgária s – egy másik földrészen – Észak-Korea jó eredményei.

A. Gy. Az európai átlaghoz képest Magyarország élelmiszer-termelésének jók a feltételei. Az élelmiszer-termelés jelenleg fedezi a lakosság még európai összehasonlításban is jelentős igényét. Terméshozamaink magasak, akár egy hektárra, akár egy lakosra számítjuk őket. Negyven mázsa hektáronkénti gabonaátlagot és tejelő tehenenként évente mintegy 3500 liter tejhozamot érünk el. Az egy főre jutó gabonatermelés nálunk nagyobb, mint a legfejlettebb európai országok többségében vagy az USA-ban. Csak Dánia előz meg bennünket az egy főre jutó sertéshústermelésben és baromfitenyésztésben. A 18 legnagyobb zöldség- és szőlőtermesztő ország között az 5. és 6. helyet foglaljuk el. Röviden: álljuk a versenyt bármelyik kapitalista országgal, és az első öt hely valamelyikét foglaljuk el a világon a legfontosabb mezőgazdasági termékeink termesztésében. Igaz – nem akarom rózsásabbra feste-

ni a képet, mint amilyen –, a ráfordítások nagyobbak, mint néhány fejlett mezőgazdasággal rendelkező ország ráfordításai. A legnagyobb erőfeszítéseket tesszük, hogy e téren is előbbre jussunk.

F. C. Hogyan sikerült elérni ezeket az eredményeket?

A. Gy. Kicsit vissza kell pillantanunk. 1938-ban, a Horthy-rendszerben hárommillió-hatszáz ezer mezőgazdasági munkás, uradalmi cseléd és szegényparaszt élt nyomorúságban. Napi keresetük átlagban két vagy három kiló fekete kenyér árának felelt meg. A háború további súlyos károkat okozott a mezőgazdaságnak. Az 1945-ös demokratikus földreform a magyar nép évezredes álmát váltotta valóra. Soha nem látott alkotóerők szabadultak fel. Három év alatt helyreállítottuk a természeti csapásokkal is tetézett súlyos háborús károkat. Ekkor határozták el a szövetkezetesítést. 1948 őszén, bár erről nyilvánosan nem esett szó, Rákosi hároméves határidőt szabott a megvalósításra. Csakhogy a végrehajtáshoz a szükséges gazdasági-társadalmi feltételek nem voltak meg. Az új birtokosokat nem győzték meg a kollektív termelés előnyeiről, és a szükséges tájékoztató munkát is gyengén végezték el. Ha szükségesnek véljük a mezőgazdasági szövetkezetek létrehozását – és ez olyan országban, ahol alacsony termelékenyséű, szétaprózott a mezőgazdaság, ésszerű és szocialista útja a népgazdaság kiegyensúlyozott fejlesztésének, a társadalmi osztályok közeledésének –, türelmesnek kell lenni, a meggyőzést kell alkalmazni, és ragaszkodni kell az önkéntesség-

hez. A szövetkezeti formáknak sokféléknek kell lenniök, a munkások államának minden lehetséges formában segítenie kell az induló szövetkezeteket.

Az ötvenes évek elején azonban ezzel ellentétes gyakorlat alakult ki. A türelmetlen sietségnek különböző okai voltak. Elősegítette a háborús fenyegetés, a hidegháborús légkör és a szocialista országokat sújtó embargó. Oka volt az anyagiak, az ellátás hiánya is. De kiváltotta az akkori vezetők szubjektív elfogultsága is, dogmatikus nézeteik a szövetségi politikáról általában és a szövetségi parasztpolitikáról különösen. A dogmatizmus ellenhatásaként megjelentek olyan revizionista koncepciók, amelyek nem a szövetkezetek fejlesztésére használt módszereket, hanem magát a szocialista nagyüzemi termelést kérdőjelezték meg. 1953-ban és 1954-ben sok szövetkezet feloszlott, és a szövetkezeti parasztok száma erősen csökkent.

F. C. Hogyan ment végbe a megújulás 1956 után?

A. Gy. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom újabb csapást szenvedett el az ellenforradalom következtében. A szövetkezetek száma és földterülete alig felére, a szövetkezeti tagok száma szűk kétharmadára csökkent. Mégis bebizonyosodott, hogy az elkövetett hibák, az ellenséges propaganda dacára a szövetkezeti gondolat meggyökerezett a magyar faluban.

Az 1957 és 1958-as évet a korábbi hibáktól mentes agrárpolitika kidolgozásának szenteltük. Gazdasági intézkedéseket hoztunk, mint a kötelező be-

szolgáltatás megszüntetése és felváltása a szabad eladási és szerződéskötési rendszerrel. Felemeltük a felvásárlási árakat. Szervező- és propagandamunkába kezdtünk. Ennek során betartottuk az önkéntességet. Az újjászervezés mintegy három évig tartott. Ez alatt az idő alatt az egyéni gazdálkodók tömegesen léptek be a szövetkezetbe, és újabb szövetkezeteket is létrehoztak. A kollektivizálás történetében ritka dolog, hogy ebben az időszakban is növekedett a mezőgazdasági termelés.

1961-ben kezdődött a mezőgazdasági üzemek, szövetkezetek fellendülése, az a fellendülés, amely a modern növénytermesztő és állattenyésztő nagyüzemi gazdálkodás kialakulásához és megszilárdulásához vezetett. Még jóval az 1968-as általános gazdasági reform előtt autonómiát kaptak ezek a gazdaságok, nemcsak abban, hogy mit termeljenek, hanem teljes joggal maguk dönthették el, kik legyenek a vezetőik. Az ipar aktívan patronálta a termelőszövetkezeteket, s ennek eredményeként új ágazatok fejlődtek ki, fokozatosan korszerűbb termelési mechanizmus jött létre. Az állóeszközök, tehát az épületek, az energetikai és mechanikus berendezések jobban megfeleltek a korszerű nagyüzemi gazdálkodás követelményeinek. Javult a gazdálkodás és a munkaszervezés, fejlődött a kereskedelmi tevékenység és a dolgozók javadalmazásának módszere.

1970 óta kezdtek elterjedni a kollektív gazdaságokban az iparszerű termelési rendszerek, főleg a legfontosabb növényi kultúrákban. Eredményeik messze felülmúlták a korábbiakat, s ugyanakkor

előremutató technikájuk, munkaszervezésük, nagy szakmai képzettségük és a technológiai fegyelem azokra az ágazatokra is hatással van, amelyek még nem tartoznak bele ezekbe az egyesülésekbe. Ma már csaknem valamennyi szövetkezetünk tagja egy vagy több integrált rendszernek, amelyek többnyire elérik a legjobb világszínvonalat.

*A szocializmus talán nem is az,
aminek hisszük*

F. C. Önt hallgatva az ember meggyőződhet arról, hogy a mezőgazdaság a magyar gazdaságnak se nem szegény rokona, se nem fejős tehene. Olyan kiterjedt rendszert figyelhetünk meg, amely az eszközök és szervezési módszerek széles skáláját alkalmazza, és jól kapcsolódik a többi, ipari, kereskedelmi, sőt kulturális tevékenységhez is, hiszen magát a falusi életformát is szemmel láthatóan átalakították e változások.

Ha megengedi, erre az utóbbi témára még majd visszatérünk. Egyelőre azt javasolnám, hogy álljunk meg egy másik kérdésnél, amelyet az imént vetett föl. A legmodernebb technológiát alkalmazó integrált rendszerek fejlesztésével egyidejűleg Önök ösztönzik a családok használatában levő gazdaságok egyéni munkáját. Olyannyira, hogy azok a nyugati megfigyelők, akik ismerik és nem tagadják a mezőgazdaságban elért kimagasló teljesítményeiket, ennek az egyéni munkának tulajdonítják őket. Ami

számomra nagyon újak és nagyon jelentősnek tűnik, az az, hogy a mezőgazdasági tevékenység különböző társadalmi típusai keverednek, és kiegészítik egymást. Itt ismét azt látjuk, amit a „magán-szektornál”, a tapasztalatok alapján pontosítjuk a cselekvő szocializmusról alkotott nézeteinket.

A. Gy. A múlt év októberében azt olvastam az „Express” című lapban, hogy nálunk a háztáji gazdaságok állítják elő a hústermelés 40 százalékát a megművelt terület 6 százalékán. Ez igaz, azzal a kiegészítéssel, hogy a háztáji gazdaságok művelői a munkát, az időt és a tudásukat adják ehhez. A többi mind a szocialista nagyüzemi gazdaságból származik.

Milyenek ezek a háztáji és kisegítő gazdaságok? Területük viszonylag kicsi. Szövetkezeti parasztok, állami gazdaságok dolgozói, nem mezőgazdasági munkások, alkalmazottak és családtagjaik művelik meg, teljesen vagy majdnem teljesen a munkaidejükön kívül. És nyugdíjasok is: az ő munkájuk pedig nemcsak az ország gazdasága számára fontos, maguk sem tudnának megglenni aktív tevékenység nélkül.

Jelentős a szerepük ezeknek a kisegítő gazdaságoknak a konyhakertészetben, a gyümölcsstermesztésben, a sertés-, baromfi- és kisállattenyésztésben, a tojástermelésben, tehát ott, ahol sok a munka és nehezen gépesíthető. Ezek a háztáji gazdaságok a mezőgazdasági termelés 36 százaléknyi értékét hozzák létre. Nagymértékben járulnak hozzá a lakosság élelmezéséhez és exportkapacitásunkhoz is. De eh-

hez két fontos megjegyzést kell fűzni. Először is, ismétlem, olyan termelésről van szó, amelyet a nagyüzemi gazdaságokban csak komoly beruházások árán lehetne megvalósítani, vagy amely ma még sok munkát igényel. Másrészt ezek a gazdaságok a szocialista mezőgazdaság szerves részei, nem pedig valamely más rendszerhez tartozó szigetek vagy fennmaradt csökevények. Beilleszkednek a szocialista nagyvállalatokba, amelyek rendelkezésükre bocsátják a földet, megtermelik a működésükhöz szükséges takarmányt, adják a nemesített vetőmagot és palántát, a felnevelendő csibét, malacot és más háziállatot csakúgy, mint az alapvető tápszereket, segítik őket a gépek és vegyszerek beszerzésében, termékeik forgalmazásában, úgy, hogy stabil és számukra gazdaságos felvevőpiacot szolgáltatnak, függetlenül attól, hogy milyen a termékmenyiség az adott évben. Ez élteni a háztáji termelést.

Így olyan háttérrel rendelkeznek, amelyet ők maguk csak óriási költségekkel tudnának megteremteni. Ha a háztáji-tulajdonosok magukra volnának utalva, nem tudnák ugyanezeket az eredményeket elérni, ha egyáltalán megállnának a lábukon. Tehát olyan helyzetbe kerülnének, amely – ha jól tudom – Önöknél sok egyéni gazdát sújt. Ezek a gazdaságok a termelőszövetkezetekkel szimbiózisban már nem termelik újra a kapitalizmust. Ellenkezőleg, a szocialista mezőgazdaság kiegészítői, és helytelen ezeket a tevékenységeket egymással szembeállítani, vagy egyáltalán elválasztani a nagyüzemi

munkától, mintha erőfeszítéseik a szocialista szektoron kívül esnének.

F. C. Ilyen körülmények között nincs (vagy alig van) szakadék az emberek életében a közös és a magánszektor között. De vajon valóban így érzik ezt? Hogy tekintik e tevékenységet?

A. Gy. A személyi gazdaság anyagi érdekeltségi forrás: jövedelmez, anélkül hogy elviselhetetlen hajsztát jelentene az emberek számára. A statisztikai adatok szerint a mezőgazdasági nagyüzemekben végzett munka napi óramennyisége évi átlagnapot számolva 6–6,5 óra, a háztáji tevékenység 2–2,5 óra. A statisztika különben azt is kimutatja, hogy a mezőgazdasági dolgozók napi 2–2,5 órát fordítanak tanulásra és szórakozásra, főleg televíziónézésre. Másrészt a háztájiban végzett munkát ki-ki szabadon választja. Ki-ki azt csinálja, ami tetszik neki, ami örömet, passziót is jelent az egyénnek. Ezt a személyiségproblémát sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Az értelmiségiek közt is vannak háztájiművelők: nekik a kertészkedés, zöldségtermesztés kikapcsolódás, aktív pihenés, sport.

Érdekes helyzet állt elő: Magyarországon a családok körülbelül fele folytat mezőgazdasági termelést kisegítő gazdaságokban, hétvégi telkeken, bérelt parcellákon, miközben főfoglalkozásban a mezőgazdaságban az aktív keresőknek mintegy egyötöde tevékenykedik. Ismét a statisztikát hívom segítségül, mert igazán megéri. Vasárnaponként a vezetők 17, az értelmiségiek 12, az alkalmazottak 29 százaléka végez kerti munkát, a szakmunkásoknál 27, a beta-

nított munkásoknál 46, a segédmunkásoknál 47 százalék ez az arány. Az átlagos munkaidő 2–3 óra. A megtermelt javak – akár saját fogyasztásra szolgálnak, akár nem – jövedelemkiegészítést jelentenek. A nagyobb jövedelmet az elmúlt évtizedben olyan fogyasztási javak gyors megszerzésére, illetve azoknak az életmódlehetőségeknek a kihasználására – például külföldi utazásokra – fordították, amelyek a nyugat-európai országokhoz képest egy–másfél évtizeddel később váltak elérhetővé Magyarországon. Ne felejtsük el, hogy a múltban nálunk sok ember még a megyeszékhelyig sem igen jutott el.

Még mindig nem beszéltünk a szocialista mezőgazdasági tevékenység teljes skálájáról. A termelőszövetkezetek a legkülönbözőbb kis- és középüzemeket hozták létre: feldolgozó élelmiszeripari melléküzemágakat, építőipari, ipari, kézműipari részlegeket. E vállalkozások kiegészítik a szolgáltatásokat, vagy akár ipari rendeltetést is teljesítenek. Pótolják a kis és közepes kapacitású termelést, amely hiányzik az iparból, javítják a kínálat és a kereslet közötti egyensúlyt, állandó vagy időnyomunka-lehetőséget biztosítanak a falusi lakosságnak. Kevés beruházást igényelnek, és hozzájárulnak a mezőgazdasági nagyüzemek fejlődéséhez. Ha hozzátesszük, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek gyakran valóságos tudományos műhelyek is, akkor megérthetjük, hogy a falu társadalmi, szellemi arculata megváltozott. Gyakorlatilag ma már alig beszélhetünk hagyományos értelemben vett mezőgazdasági munkásról,

parasztról. Az emberek egyszerre vagy egymás után mezőgazdasági szakmunkások, munkások, értelmiségiek.

Titok?

F. C. Van-e tehát a magyar mezőgazdaságnak titka?

A. Gy. Titka nincs. A siker kulcsát a parasztsággal kialakított szövetségi politikánkban kell keresni, amely a bizalmon, a társadalmi célok elérése érdekében mozgósított különböző érdekek elismerésén és a jó gazdasági és szociális gyakorlaton alapul. Elvi politikát folytattunk. Akartuk és létrehoztuk a nagyüzemi mezőgazdasági termelést, mert ez volt a parasztság felemelkedésének lehetséges útja és az ország haladásának, a lakosság jó ellátásának egyik feltétele. Felmértük és tiszteletben tartottuk konkrét viszonyaink követelményeit. Nem próbáltunk kívülről a szervezetekre erőszakolni elvont elveket, azokból a formákból indultunk ki, amelyek magukban a szervezetekben születtek, és közösen igyekeztünk tökéletesíteni azokat. A piaci viszonyok a szocialista rendszerben különös formát öltenek: ezt figyelembe vettük, amikor a mezőgazdasági termelők érdekeltségét megteremtő árrendszert és szabályozó rendszert létrehoztuk.

Komolyan vettük a szövetségi politikát. Megtanultuk, hogy az olyan munkáspolitiká, amely sérti a parasztság vagy az értelmiség érdekeit, rossz, mert nemcsak a társadalom fejlődésének érdekeivel áll el-

lentétben, hanem ellentétes a munkásosztály saját érdekeivel is. Kinek lehet érdeke a rossz ellátás, az egyensúly hiánya, a parasztság termelési, kulturális, szociális és gondolkodásbeli elmaradottságának konzerválása? Megtanultuk, és nem feledjük, hogy senkit sem lehet akarata ellenére boldoggá tenni, de perspektíva nélkül sem maradhat senki.

Harmadik beszélgetés

Szocialista társadalom – A munkásosztályról – Technikai haladás és új munkakultúra – Tudományostechnikai „forradalom”? – A technokráciáról – Kielégíteni a szükségleteket, és szükségleteket teremteni – Az ellentmondás nem az ördög műve – Hatékonyság kontra egyenlőség – Anyagi érdek és erkölcsi érdek – Vörös burzsoázia? – Vissza a faluba – A női emancipáció és a nemek egyenlősége – A kormányban nincsenek nők – A nemzeti kérdés és a külföldön élő magyarok

F. C. Azt javaslom, beszéljünk most a szocialista magyar társadalomról. Legutóbbi beszélgetésünk végén hangsúlyozta, hogy a szocialista magyar agrárpolitika szükségszerű része a munkásosztály és a dolgozók egyéb kategóriái közötti szövetségi politikának. Ez a politika – mondotta Ön – éppolyan jó az egész társadalomnak, mint a munkásosztálynak. Ezzel is emlékeztetett arra, hogy a szocialista társadalom mindenekelőtt a munkásosztályra épül. Bár kezdetben számszerűen kisebbségben volt, ez az osztály és politikai pártja játszotta a motor szerepét az elmúlt 35 esztendő társadalmi átalakulásában. Ebből az átalakulásból mi érintette magát a munkásosztályt?

A. Gy. A leglényegesebb változás az, hogy a munkásosztály lett a hatalom közvetlen és közvetett birtokosa. Ezen alapul az osztály egészének, egyes rétegeinek, az egyes munkásoknak társadalmi, gazdasági, kulturális felemelkedése, emberi emancipációja. Munkások tízezreiből lettek igazgatók, katonatisztek, hivatalnokok, tömegesen bekerültek a főiskolákra, egyetemekre. Változott a munkásság belső rétegezettsége, létszáma megnőtt. A felszabadulás előtti Magyarországon a proletariátus a kereső népesség alig egyharmadát jelentette. Csaknem fele részben mezőgazdasági munkások voltak; munkások ugyan, hisz nem voltak termelőeszközeik, de életformájuk, gondolkodásmódjuk a nyomorgó parasztokéval volt azonos. Ami az ipari munkásság egy részét illeti, ők a kor színvonalához képest viszonylag korszerű üzemekben találtak megélhetést, de jelentős számú munkás dolgozott a kisiparban és elavult gyárakban is. A munkások komoly ismeretekkel rendelkeztek. Közülük sokan szervezett munkások voltak, és tagjai a szociáldemokrata párt-nak.

A földreform után, mely a mezőgazdasági munkások többségét földhöz juttatta, hamarosan eltűnt az agrárproletariátus. Az ötvenes évek elején fokozódó iparosítás felszívta a falusi lakosság többletét, s a munkaerő jelentős része a mezőgazdaságból az iparba került. Ez a munkásosztály gyors létszámbeli növekedéséhez és szerkezeti átalakulásához veze-

tett. A hatvanas évek elején a városi munkásoknak csaknem a fele korábban mezőgazdasági dolgozó volt. A hetvenes évekre ez az arány megváltozott; fokozatosan emelkedett a második nemzedéki munkások száma. Folytatódott ugyan a faluról az elvándorlás, de egyre inkább olyan fiatalok esetében, akik munkássá válásuk előtt már nem folytattak mezőgazdasági munkát.

F. C. Ha nem tévedek, sajátos jelenségről van szó. A szakmai elvándorlás nagyobb mértékű, mint a lakóhelyi. Más szóval, az újdonsült munkások közül sokan továbbra is falun laknak.

A. Gy. Tény, hogy a munkások jelentős része testben és lélekben továbbra is a falu családi életformájához kötődik; szüleik, fivérük, nővérük ma is paraszt, vagy tegnap még az volt. Az ilyen „közben-ső” életmód még százezrekre jellemző. Megvannak ennek a pozitív oldalai, de gondokat is szül. Ezeknek a munkásoknak nincsenek olyan hagyományaik, mint például a francia munkásosztálynak.

Bár napjainkban a munkások és a parasztok életmódja között már nem olyan nagy az eltérés, mint korábban volt. A mi viszonyaink között egészségesnek tekintjük azt a folyamatot, melynek jelenleg tanúi vagyunk: a városokba áramlás részben a visszajára fordul. Városi munkás vagy értelmiségi családok állandó lakást, nyaralót építenek a falvakban – akár a jobb környezet kedvéért, akár azért, hogy ott másodlagos, kiegészítő termelőtevékenységet folytassanak.

F. C. Ez mintha azt igazolná, hogy nincs ellentmondás a falusi élet és a legfejlettebb technika alkalmazása között. Ez nemigen vág egybe egynéhány általánosan elfogadott elképzeléssel. Hol tartanak a termelőmunka feltételeit módosító korszerű technikák bevezetésével? Igyekeznek-e azokat messzemenően alkalmazni? Bevezetésük milyen ütemét tartják ésszerűnek, tekintetbe véve gazdasági helyzetüket, a dolgozók szakképzettségét, nemzetközi kapcsolataikat, szociális célkitűzéseiket?

A. Gy. A tudomány és a technika haladása lehetővé teszi, hogy jobban és gyorsabban oldjuk meg társadalmi problémáinkat. A mi gondunk nem az, hogy az automatizálás következményei ellen hogyan védekezzünk, hanem az, hogy a magas szintű gépesítést és automatizálást hogyan tudnánk a lehető leggyorsabban megvalósítani. E tekintetben a mi helyzetünk sokkal kedvezőtlenebb, mint a legfejlettebb tőkésországoké. Ott az ipari forradalom az emberek kizsákmányolása és a gyarmatok kifosztása útján valósult meg, aminek egész kontinensek váltak áldozatává, s a haladáshoz szükséges anyagi fedezet továbbra is emberek és népek kizsákmányolásából származik. Mi a saját munkánkra építünk. Kiinduló feltételeink nem voltak előnyösek.

A szocializmus mindezen felül viszonylag elmaradott, súlyos történelmi örökséggel terhelt országokban jött létre. A magyar gazdaság az iparosodás útján gyorsan haladó Európában hosszú ideig a pe-

refériára szorult, és az eddigi gyors fejlesztés ellenére még sokáig számolnunk kell lemaradással. Nem is szólva a nemzetközi viszonyokról, a világpiaci helyzet kedvezőtlen alakulásáról, a velünk szemben alkalmazott diszkriminációs lépésekről, a ránk kényszerített fegyverkezés terheiről.

Két út kínálkozott számunkra ahhoz, hogy szembenézzünk a műszaki haladással járó gazdasági kihívással. Vagy a fokozatos, mindenre kiterjedő korszerűsítés, az egész termelés műszaki és gazdasági hatékonyságának növelése – ez esetben technikánk lényegében másodrendű, mások nyomában járó technika maradna –, vagy pedig bizonyos gazdasági és társadalmi kockázatok vállalása annak érdekében, hogy egyes ágazatokban „frontáttöréssel” a világ élvonalába kerüljünk. A kockázat itt főként az ágazat kiválasztásában és a megfelelő érdekeltségi mechanizmusok kidolgozásában rejlik. Főként e második út felé orientálódunk.

F. C. Ez megfelelő munkaerő gyorsított képzését teszi szükségessé.

A. Gy. Az emberi tényezők a legtágabb értelemben vett munkakultúra fogalomkörébe tartoznak. Fő célkitűzésünk, hogy a dolgozóknak sokoldalú, továbbfejleszthető szakmai kultúrát adjunk, amely elmélyültebb általános műveltségre épül, és feltételezi a rugalmasabb alkalmazkodási képesség kifejlesztését. Olyan munkakörülményeket szeretnénk teremteni, amelyek ösztönzők, fejlesztik a kezdeményezést, a kockázatvállalást, az újításokhoz szükséges képességet és akaratot.

F. C. Ez az új munkakultúra merőben ellentétes a taylori állítással, mely szerint a felaprózott, elemeire bontott munka, amelyben a dolgozónak nincs kapcsolata saját munkája eredményével, a műszaki haladás elkerülhetetlen következménye. Tény, hogy az ezen eszmékből táplálkozó tudományos munkaszervezés óriási haladást tett lehetővé a kapitalizmusban és a szocializmusban, sőt tesz lehetővé még jelenleg is. De újabb perspektívák tárulnak fel előttünk. Mind általánosabbá válik az automatizálás, és egyre szélesebb körben alkalmazzák a számítástechnikát.

A. Gy. Bizonyos szellemi renyheség nyilvánul meg egyes középszerű tudományos-fantasztikus művek vészjósló jövődöléseiben a teljesen automatizált jövőről. A szocializmus körülményei között ennek a perspektívának a fordítottja igaz. Azt hiszem, hogy az automatizálás fejlődésével egyre ritkább lesz az egyhangú, nehéz, lélekölő, embertelen fizikai és szellemi munka. Az ember főleg olyan munkát végez majd, amely szellemi erőfeszítést, gondolkodást, döntéskészséget igényel.

A kézműveskorszak „teljes emberéhez” nincs visszatérés, azonban a munkafolyamat lényeges elemeinek szellemi munkává való átalakulása a termelő számára szélesebb körű áttekintést ad a termelésről, újfajta teljesség lehetőségét teremti meg. A dolgozó „főnök” és tulajdonos lesz, nemcsak jogilag, hanem a kézzelfogható valóságban is. Általánossá kell válnia az intellektuálisabb ismereteket és képességeket igénylő munkának.

F. C. Miért kerülgetjük a „tudományos és technikai forradalom” kifejezést? Talán mert ez a kifejezés megmozgatja a képzeletet, ám egyúttal felelőtlen egyszerűsítésekre is vezethet? Nem csupán arról a mechanikus felfogásról beszélek, amely szerint „az ipari forradalom teremtette meg a kapitalizmust, a tudományos-műszaki forradalom teremti meg a szocializmust”. Inkább a műszaki és tudományos szakemberek szerepét, a technokrataelméleteket, a tudósok kormányozta világ utópiáját illető elképzelésekre gondolok. Az ezeket hangoztató teoretikusok a termelőerők tagadhatatlan és látványos fejlődésétől megigézve figyelmen kívül hagyják a társadalmi termelési viszonyok szerepét.

Ezáltal szembekerülnek a marxista felfogással – amire persze joguk van –, de minthogy szerintük a tudomány és a technika mindenre alkalmas, azt is javasolják, hogy takarítsuk meg a társadalmi forradalmat. Más teoretikusok a tőkés rendszer és a szocializmus egymásba olvadását jósolják. Mit gondol minderről?

A. Gy. A magam részéről óvatosan használnám a „forradalom” kifejezést. Ezt a szót némileg elkoptatták; beszélnek manapság a szexualitás, a tömegkommunikáció és mindenféle más dolog forradalmáról. A szó kifejező lehet a köznapi beszédben: a tudományok és a technika fejlődése gyors, néha robbanásszerű; gyökeres változásokkal jár, módosítja az élet- és munkakörülményeket; növeli lehe-

tősegeinket és a bennünket fenyegető veszélyeket is. De a műszaki fejlődés társadalmi megújulás nélkül nem lehet tartós, következetes és jó irányú. A szegény Kuba hatékonyabban tudta megszüntetni az analfabetizmust, mint az audiovizuális csodákkal rendelkező Egyesült Államok. A fejlett ipari, számítástechnikai kultúrával rendelkező társadalmak soha nem látott lehetőségekkel rendelkeznek a közbiztonság megszervezéséhez. És mégis: ezekben az országokban a terror, a szervezett bűnözés, a kábítószerszártya a modern történelemben eddig még nem tapasztalt méreteket öltött.

Tudományos és politikai értelemben elhamarkodottnak ítélem, hogy „forradalmi” változásról beszéljünk, bár a technikai haladás jelentős társadalmi átalakulással jár együtt: a szellemi dolgozók szerepe és száma például növekszik, a szellemi dolgozók és a szakmunkások tevékenysége közelebb kerül egymáshoz. De a termelőerők már jóval a tudományos és technikai haladás legújabb fellendülése előtt is feszítették a kapitalista termelési viszonyok korlátait. Igaz, hogy ez a fellendülés kiváltott olyan jelenségeket is, amelyeket az emberiség érdekeit szem előtt tartva rendellenesnek minősítenék. Kiváltotta a világ nukleáris elpusztításának veszélyét. Félmilliárd éhező vegetál a föld egyik részén, míg a másikon az erőforrások pazarlása, a mértéktelen luxus uralkodik. Egyre élesebb és drámaibb az az ellentmondás, amely az emberiség termelő és alkotó lehetőségei és ezeknek kapitalista elvű felhasználása között feszül.

Gyakran vetik a tudomány szemére, hogy olyan lehetőséget adott az ember kezébe, mellyel képes önmagát is elpusztítani. Holott képtelenség a tudományban sátáni hatalmat látni, és számlájára írni mindazt a veszélyt, amelyet profitőrület, fegyverkezési hajsza, politikai barbárság idéz elő. Ahhoz, hogy egy új történelmi szakaszba léphessünk, a valóságban nem lesz elég a tudomány és a technika forradalmasodása. Egyéb, a szó legmélyebb értelmében vett forradalmi változásokra is szükség lesz, ami persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem kell komoly erőfeszítéseket tennünk a műszaki és tudományos fejlődés érdekében is.

F. C. Nekem úgy tűnik, hogy Magyarország kisebb fontosságot tulajdonít ezeknek a kérdéseknek, mint más szocialista országok, például a Szovjetunió vagy főleg az NDK.

A. Gy. Nem tulajdonítunk ezeknek a kérdéseknek kisebb fontosságot, de sok függ a gazdasági fejlettség elért fokától. Az NDK fejlettsége például 30–40 százalékkal meghaladja a miénket.

F. C. Hogyan méri ezt?

A. Gy. Az egy főre jutó bruttó nemzeti termékkel és a munka termelékenységével. E mutatók az NDK-ban magasabbak, mint Magyarországon. Nem tulajdonítunk tehát kisebb jelentőséget e problémának, mint mások, de a mi lehetőségeink más megközelítést tesznek szükségessé. Azt várjuk ettől a tudományos és műszaki „forradalomtól”, hogy gazdaságunkat, mely ma még költséges és pazarló, takarékos, ésszerűbb gazdasággá változtassa.

Mint mondtam, a világgazdasági helyzet arra kényszerített bennünket, hogy erőteljesen mérsékeljük a belső felhalmozást és a beruházásokat. Előbbséget kell biztosítanunk az olyan beruházásoknak, amelyek gyorsan megtérülnek, lehetővé teszik a kifizetődő export növelését, az import csökkentését, és amelyek energia- vagy munkaerő-megtakarítást eredményeznek. Most nem tervezünk nagyobb, látványos beruházásokat. Azokat részesítjük előnyben, amelyek azonos termelési volumennel jelentős energiamegtakarítást tesznek lehetővé. Ehhez komoly változtatásokra van szükség a tudományos és műszaki újítások irányában.

Igaza van a Római Klub elnökének és alelnökének abban, hogy a tudományos-technikai forradalmat nem lehet megállítani. Ennek a tendenciának a visszafordítása lehetetlen. De arra szükség van, hogy a rendkívül gyors változásokat ésszerű irányba tereljük. Ha a haladás nagyobb környezetszennyezéssel jár, nem a haladást, hanem a környezetszennyezést kell felszámolni. Egyes üzemek szennyezik Balatonunk vizét. Bezárhatnánk ezeket az üzemeket, de szükség van rájuk. Leállíthatnánk a terjeszkedésüket, de ettől még folytatódna a környezetszennyezés. A tudományos és technikai haladás feladata tehát az, hogy olyan új technikákat dolgozzon ki, amelyeknek segítségével korlátozhatjuk, majd megszüntethetjük a szennyezést.

F. C. Tehát az általános technológiai korszerűsítési láz helyett jól mérlegelt, kiemelt célokat határoznak meg?

A. Gy. Ez a törekvésünk. A tudományos és technikai haladás önmagában nem minden. Magyarország jelenleg a közepesen fejlett országok közé sorolható. Ez a megállapítás a következőt jelenti: van nyolc-tíz világszínvonalon álló nagyvállalatunk. Ha az egész ipar ezen a szinten állna, magas fokon iparosodott ország lennénk. De van még sok közepesen vagy kevésbé fejlett üzemünk is. A technológiai előretörés megköveteli az anyagi eszközök koncentrációját, és szükséges az infrastruktúra átalakítása is. Ezt nem tudjuk általánosan, mindenütt megvalósítani. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ember meghatározó szerepét. Azonos technológiák az őket alkalmazó emberek kultúrájától és képzettségétől függően különböző eredményeket adhatnak.

Egész gyárakat szállítunk Afrikába. Munkásaink, szakembereink évekig dolgoznak ezekben odakint. Amikor azután eljönnek, a termelés átmenetileg csökken. Hasonló a helyzet nálunk is, amikor mi vásárolunk külföldön olyan üzemet, amelyhez még nincsenek kellően felkészült szakmunkásaink. Azonos gazdasági feltételek esetén az emberi tényező a döntő. Magyarországon jelenleg a munkaképes korú, tehát felnőtt lakosságnak mintegy 60 százaléka szakmunkás, vagy ennél magasabb képesítésű. Igaz, hogy egyes esetekben a szakmai felkészültséggel egy időben a kívánnál kisebb méretű az általános műveltségük. Célunk, hogy ismereteik hiányosságait utóképzésen egészítsük ki. Mindenesetre már az is hatalmas eredmény, hogy az emberek 60 százaléka-nak szakma van a kezében. Most már „csak” azt kell

elérni – és vitathatatlanul ez a legnehezebb –, hogy mindenki a tehetségének, szakképzettségének legjobban megfelelő munkahelyen dolgozzon.

Egyik közgazdászunk igen érdekes számítást végzett. A dolgozók alap- és továbbképzésére fordított pénzösszegeket összehasonlította természeti kincseink értékével, valamint a beruházott nemzeti vagyonnal, tehát a termelés másik két fontos tényezőjével. Kimutatta, hogy Magyarországon az emberi munkaerőbe fektetett családi és állami beruházások az összes termelési beruházások 45 százalékát teszik ki. Ez azt jelenti, hogy a szakképzett munkaerő értéke nagyobb vagyon, mint az ország ma létező összes beruházása, épülete, létesítménye, beleértve a balatoni víkendházakat, a Csepeli Vasművet és a tokaji szőlőskerteket is. De ne hagyatkozzunk kizárólag ezekre a számításokra, ne feledkezzünk meg egy további fontos vonásról sem: az esztergályos ugyanúgy töpreng, követel, javasol, mint a tudományos kutató. Állampolgárainkat gondolkodásra ösztönözzük, elégedetlenségükből, aggodalmaikból, javaslataikból új dolgok születnek.

Kossuth Lajos 1848-ban felszólította a képviselőház tagjait, hogy teljesítsék kötelességüket a haza és szabadság védelmében. Amikor pedig a képviselők megindult lelkesedéssel felemelkedtek helyükről, és önként megtették a felajánlásokat, Kossuth így szólt hozzájuk: „Csak annyi energiát kérek a kivitelben, amennyi hazafiúságot tapasztaltam a megajánlásban.” Nehéz és fontos feladatunk ma is a társadalmunkban meglévő újíto energiát és akaratot, a

teremtő erőt a „kivitel” szolgálatába állítani. Azt is jelenti ez, hogy a hamis egyenlőséget fel kell számolni. Ezen azt értem, hogy több anyagi és erkölcsi juttatásban legyen része annak, akinek új ötletei vannak, és azokat meg is valósítja, aki másoknál okosabban, hatékonyabban dolgozik.

A technokráciáról

F. C. Vannak teoretikusok, akik szerint egyre döntőbb lesz a szellemi tevékenység, a fizikai munka háttérbe szorul, vagy teljesen másodlagos, alárendelt szerepet kap. Ebből azt a következtetést vonják le, hogy csökken a munkásosztály szerepe, majd végül teljesen meg is szűnik.

A. Gy. Soha senki sem állította, hogy elsőbbséget kap a munkás az, aki csákánnyal vágja a földet, mint az, aki ipari robotot irányít.

F. C. A jövő munkása számítógépek termináljánál vagy digitális gépek vezérlőpultjánál dolgozik majd?

A. Gy. Nagyon fontos a testre szabott munka, amely többet hoz ki az emberből. Ezt egyetlen példával szemléltetném. Az egyik állami gazdaságban eleinte diplomás matematikusokat állítottak a számítógépek mellé, akik szenvedtek attól, hogy ilyen, számukra egyszerű munkát kell végezniük. Az igazgató ekkor néhány fejőnőt tanfolyamra küldött, és ezután már ők kezelték a számítógépek mellett a lyukkártyákat. A volt fejőnők örültek, hogy ilyen

munkát végezhetnek. A fizikai és szellemi munka közötti különbség teljes megszüntetése távoli célkitűzés, de reális távlat. A még többnyire meglévő nehéz fizikai munka a gazdasági haladással csökkenni fog.

F. C. És mit mondanak a maguk technokratái? Mert ugye vannak ilyenek?

A. Gy. Vérbeli technokraták is vannak Magyarországon. Beszéltem már olyanokkal, akiknek csak a végeredmény fontos, és szerintük mindegy, hogy a hatékonyabb munkát kapitalista módszerekkel, esetleg éppen a munkanélküliség anyagi és erkölcsi megpróbáltatásai révén, vagy emberséges, szocialista módszerekkel érjük-e el. De azért több az emberi értékeket őrző-féltő technikai szakemberünk.

Például nemrégiben a Magyar Tudományos Akadémia Közgyűlésén előadás hangzott el „Magyarország fejlődése és a tudományos-technikai haladás” címmel. Az előadó, akit különleges szakterülete alapján akár technokratának is tekinthetnénk, a haladás emberi, társadalmi következményeinek középpontba állításával vázolta fel a műszaki haladás lehetséges útjait. Az előadás, mely a politikusok, a mérnökök, a vállalati szakvezetők körében kedvező fogadtatásra talált, értetlenségbe ütközött azoknál, akik fejlődésünket pusztán a tudomány és a technika csodáitól vagy kizárólag a gazdaság mechanizmusainak tökéletesítésétől várják.

F. C. A termelő és a termelés közötti kapcsolat ellentmondásossága megszűnhet-e? Lehet-e a mű-

szaki fejlődés, a munkaszervezés és az új társadalmi rendszer együttes hatására konfliktusból együttműködés?

A. Gy. A magántulajdon felszámolásával nálunk megszűnt az egyén és a termelőmunka társadalmi ellentmondása, de nem szűnt meg az ellentmondás a termelő és a termelési folyamat között az egyén számára.

A kapitalisták hozzáfogtak a munka „humanizálásához”, ami a vállalatban belüli műszaki viszonyok és vezetési módszerek humanizálását jelenti. Mi készek vagyunk felhasználni e kísérletek pozitív eredményeit. A szocializmus „kísérlete” azonban nemcsak az üzemi, hanem a társadalmi viszonyok humanizálására is irányul. Az ezen a téren elért eredményeink áthatják a termelőmunkát is. Mert igaz bár, hogy a munkások, amíg csak részműveleteket végeznek, nem vehetnek részt teljes személyiségükkel a termelőmunka folyamatában, részt vehetnek viszont, és mind valósabb formában, a vállalat irányításában, vezetésében, a közélet egészében. Mi az ebben rejlő lehetőségeket szeretnénk az eddigieknél sokkal jobban kihasználni.

Néhány éve a „Magyarország felfedezése” című szociográfiai sorozatban megjelent egyik monográfia valódi könyvsiker lett. Ez a mű egy olyan brigád életét írja le, amely főként parasztszármazású, szakképzetlen munkásokból alakult, akik igen nehéz körülmények között, exportra kerülő óriási berendezéseket csomagolnak. A szerző feltárja a brigádon belüli viszonyokat, amelyeket a brigádtagok teljes

célszerűséggel és demokratikus szigorral alakítottak ki. A közösséget egy kivételes emberi tulajdonságokkal rendelkező, az életet jól ismerő brigádvezető irányítja, minden tudományos módszer nélkül. Ez a brigád – konfliktusokat, kudarcokat leküzdvé – képes optimálisan termelni, s biztosítani tagjai érdekvédelmét és emberi értékeik kibontakoztatását. Hangsúlyozzuk a tudományos munkaszervezés fejlesztésének fontosságát is, és segítségül hívjuk a munkapszichológiát, az ergonómiát, a műszaki, közgazdasági és más tudományokat. Nem fetisizáljuk a tudományos kutatásokat, de tudjuk, hogy mind segít megismerni és befolyásolni a munkások közérzetét. Bármennyire fontos is azonban emberileg, bármennyire hatékony is a kis termelőegységek szervezése, ami szakmai kezdeményező szellemet is ébreszt, és megteremti az igényeket a szélesebb körű információ iránt, a munka technikai felosztásában való részvételt nem szabad összetéveszteni a társadalmi munkamegosztással.

*Kielégíteni a szükségleteket,
és szükségleteket teremteni*

F. C. Eddig jutva beszélgetésünkben, feltűnt nekem valami. Kérdéseim általában elég elvontak, talán ez a szocializmus elméleti szemléletéből fakad, vagy talán mert a francia kommunisták gondolkodásmódját tükrözi, akiket elsősorban saját szocialista perspektíváik és az erről folytatott ideológiai

viták foglalkoztatnak. Az Ön válaszai konkrét valóságra támaszkodnak, és az elmélettől folyton visszakanyarodnak egy olyan szocializmus gyakorlatához, amely létezik, s amelynek meg kell oldania saját problémáit. Így aztán olyan kérdésekre is válaszol, amelyeket fel sem akartunk tenni, bizonyos kérdésekre viszont nem ad választ. Általában véve a tételes összehasonlítások többnyire félrevezetőek. A „maguknál – nálunk” kifejezések gyakran elfedik a dolgok belső logikáját, mozgását. Olyan tényeket végső soron mindig találhat az ember, amelyek elszigetelten egyik vagy másik rendszer felsőbbrendűségét „bizonyítanak” . . .

A. Gy. A szocializmus fölényét nem számokkal lehet elsősorban igazolni. Hogyan is lehetne mérni a társadalmi humanizmust, az emberi közösségek egyedülálló lehetőségeit, az élet minőségének gazdagodását? Ha az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem vagy a fogyasztás mérlege a mi javunkra billenne is, ezt önmagában véve akkor sem tekinthetnénk perdöntőnek. Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy az anyagi szükségletek kielégítésében, a termelékenység színvonalának emelésében lemondanánk arról, hogy a világ élvonalába kerüljünk. A pusztán gazdasági ésszerűség azonban – bármennyire létfontosságú – csak eszköz a szocialista társadalom lehetőségeinek kibontakoztatásához. Hogy honnan ered a szocializmus fölénye? Történelmi célkitűzéseinek rendszeréből. Minden az ember szükségleteinek kielégítése és magasabb rendű szükségletek kialakítása érdekében történik. Itt

nemcsak anyagi szükségletekre gondolok, hanem a közösségi élet szükségletére, a társadalmi folyamatokban való részvétel szükségletére, a kulturális szükségletekre is.

Igaz, az emberek mindig maguk alkották történelmüket, de eddig – mondta Engels – inkább csak a dráma szereplői voltak; most szerzőkké léptek elő. Olyan korszakba léptünk, amelyben a történelem alakítása tudatosan folyik. A drámánk szövege talán nem mindig tökéletes, és lehet, hogy dadogva adjuk elő, de a szocializmus mégiscsak a mi drámánk, a mi cselekvésünk.

Az ellentmondás nem az ördög műve

F. C. Azt akarja ezzel mondani, hogy a szocializmusnak is megvannak a maga ellentmondásai? Nem csupán azok, amelyeket az előző rendszerektől örökölt?

A. Gy. A marxizmus sosem állította, hogy a szocializmusban az emberiség mentesül a meg-megújuló ellentmondásoktól, feszültségektől. Volt idő, amikor erről megfeledkeztünk, és abban a tévhitben ringattuk magunkat, hogy a kibékíthetetlen ellentmondások feloldásával, a kizsákmányolás megszüntetésével a szocialista fejlődés akadálytalanul és folyamatosan halad előre. Azután orrba vert bennünket a valóság. Bebizonyosodott, hogy az élet nem ilyen. Minden megoldott társadalmi feladat újabb, nagyon nehezen előre látható feszültségeket teremt.

Nincsenek tehát egyszer s mindenkorra felszámolt problémák; sokszor vissza kell térni a régi dolgokra, ismét foglalkozni kell a régi kérdésekkel. Az objektív ellentmondás tehát nem az emberek hibájából keletkezik, fel nem ismerése viszont súlyos hibákat idéz elő. S ha ez így van, akkor az ellentmondásoknak is ellentmondásos történetük van.

A szocialista építés kezdetén társadalmunk egyensúlyhiányban szenvedett: kevesebb volt a munkahely, mint a munkaerő, kevesebb az élelmiszer, mint a szükséges kalóriamennyiség. A felsorolást vég nélkül folytathatnám. Ezeket a problémákat megoldottuk, és most új, gyakran még bonyolultabb aránytalanságokkal birkózunk: aránytalanság a beruházások iránti igény és a beruházásra fordítható összegek között; külkereskedelmi és költségvetési mérleghiány stb. Egyik legnagyobb vívmányunk, a teljes foglalkoztatás új problémákat teremtett, amelyeket a munkanélküliség viszonyai között nem ismertünk. Ma – elsősorban történelmi okoknál fogva – a munkaerő szerkezeti összetétele nem mindenütt felel meg a gazdaságos termelés szerkezeti követelményeinek. Magyarán: sok embert nem úgy és nem ott foglalkoztatnak, ahogy az ésszerű és gazdaságos lenne. Ez a felszínen mint súlyos munkaerőhiány jelenik meg. Szó sincs róla, hogy feladjuk a szocializmus egyik legnagyobb értékét, a létbiztonság garantálását, de egyén és társadalom közös érdeke, hogy ki-ki ott dolgozzék, ahol szükség van rá. Ez a munkaerő átcsoportosítását követeli meg, egy kisebbfajta „népvándorlást”, amely nagy

konfliktusokkal jár, bármilyen humánusan, megfontoltan járjunk is el az átszervezéseknél. Hiszen egyúttal új követelményeket is támasztunk az emberekkel szemben: a folyamatos tanulás, továbbképzés, az új körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás igényét.

Néhány évtizede még a nagy tömegek számára kínzó napi gond volt a legelemibb szükségletek kielégítése is. Nemrég pedig Önöknél is nagy sikert aratott egy filmünk, amely finom iróniával figurázza ki azt a jelenséget, hogy a végre-valahára nagyobb jövedelmű emberek nem tudnak még értelmesen „fogyasztani”: pukkadásig lakmározva vagy előre megépített családi kriptákkal fejezik ki a megszerzett jólétet. Higgye el, nincs ebben semmi erőltetett sarkítás. Bár vannak még olyan rétegek, amelyeknek az életszínvonala alacsony, mégis az elhízás is tömegméretű közegészségügyi problémává vált.

F. C. Olyan probléma ez, amely bizonyára serkenti az ellentmondásról való filozófiai elmélkedést!

A. Gy. Akkor hadd mondjak még két példát arra, hogy a súlyos társadalmi bajok megoldása milyen új, előre nem látott kérdéseket vetett fel. Egyik nagy vívmányunk, hogy megszüntettük a – sajnos nálunk egykor általános – embernyomorító gyermekmunkát. Ma viszont ott tartunk, hogy kialakulatlanok a gyermek feladatai a családban, a társadalomban. Vannak egész vidékek, települések, ahol megszólják azt a parasztembert, aki betakarításkor magával viszi a gyereket a földre. A gyermek régi gazdasági funkciója s vele minden kiszolgáltatottsá-

ga már a múlté. De hiányzik – s ez ma már komoly nevelési probléma – a korának megfelelő követelményrendszer.

És még egy gond: 1945-ben 1200 lakosra jutott nálunk egy orvos, közben nagy volt az állástalan orvosok száma. Ma 400 lakosra jut egy orvos, mégis kevesen vannak. Mert bár igaz, hogy nőtt az orvosok száma, de közben általános lett az igény az orvosi kezelés iránt. Az állam néhány éve mindenki számára ingyenessé tette az egészségügyi ellátást, és ezzel – tudatosan – hiányt keltett: aki addig sokáig habozott, menjen-e orvoshoz, ma már elvárja, hogy legkisebb bajában is azonnal és ingyenesen kezeljék. Nem panaszképpen mondom ezeket, éppen ellenkezőleg; természetesen tekintjük, hogy új feszültségek keletkeznek. Szerintünk az ellentmondás nem az ördög műve; hát nem is lehet tőle ördögüzéssel vagy a valóságnak hátat fordítva megszabadulni. Felszínre kell hozni a konfliktusokat, s feloldásuk a fejlődés motorja lesz.

Hatékonyság kontra egyenlőség

F. C. Ez izgalmas kérdés. A felismert és helyesen feloldott ellentmondás hogyan lehet változás, mozgás forrása?

A. Gy. Vegyük az egyik legkényesebb problémát. Rendkívül fontos a termelékenység növelése, ugyanakkor a szocializmus mindenki számára biz-

tosít munkalehetőséget, akár képes lelkiismeretes és nagy teljesítményekre, akár nem.

F. C. Talán ez a szocializmus negyedik hátránya, de lehetne akár a legelső is! Vulgárisan szólva, a szocializmust nem azért csinálták, hogy az emberek beledögöljenek a munkába. Mivel teljes a foglalkoztatottság, és senkit sem fenyeget a munkanélküliség veszélye, sem az, hogy megvonják tőle az általános társadalmi vívmányokat, az ösztönzést nem a gazdasági kényszerhelyzetben vagy a munkapiacon felépő konkurrenciában kell keresni. Mit tudnak hát tenni?

A. Gy. Távlati célunk az, hogy a társadalom minden tagja számára magas szakmai és szellemi színvonalat igénylő munkát tudjunk biztosítani. Az ilyen munkát az emberek a szakmai öntudat adta magasrendű motivációval végeznék. De csak nagyon hosszú idő múltán juthatunk el idáig, ezért ilyen konkrét célt még hosszú távú gazdasági programjainkba sem vehetünk be. Mi tehát az, amit már most is megtehetünk azért, hogy a termelőerők és a munkamegosztás jelenlegi szintjén elvégezzük a szükséges tennivalókat?

Mi nem nyúlhatunk a munkanélküliség eszközéhez. Tegyük fel, ha nagy összegű segílyt adhatnánk, ez nem szabadítaná meg az embereket attól a szenvedéstől, ami minden munkanélkülit gyötör, megaláz, demoralizál, a „nincs rám szükség” gondolatától. Biztosítanunk kell még a legkevésbé képzett és a legkisebb teljesítményt nyújtó ember számára is a – bár szerény, de emberhez méltó, munkával szerzett –

megélhetést. Erre anyagi lehetőségeink nem csekély részét fordítjuk abból, amit a hatékonyabb munkát végzők termelnek meg. És nem csupán humanizmusból tesszük ezt. A társadalomnak szüksége van a nemzedékről nemzedékre javuló minőségű munkaerőre, s ehhez mindenkinek biztosítani kell a megélhetést.

Az anyagi érdekeltséget össze kell kapcsolnunk az állampolgári öntudattal és munkafegyelemmel. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a fizetésben megpróbálunk különbséget tenni az emberek között a szorgalom és a teljesítmény szerint. Ez társadalmi egyenlőtlenséget eredményez, hiszen nem egyformán, hanem a végzett munka haszna alapján részesülnek a megtermelt javakból. A mi szocialista társadalmunkban tehát az egyenlőség és az egyenlőtlenség ilyen ütköztetése tulajdonképpen tudatosan vállalt feszültség annak érdekében, hogy fokozódjon a termelékenység. Ellentmondás ez?

Ma kétségtelenül az okoz nagyobb gondot, hogy lehetőségeink korlátozottsága miatt nem juthatunk el az egyenlőtlenség olyan fokára, amely szükséges lenne gazdasági fejlődésünk ösztönzése érdekében, s amely fokon a legjobbak sokkal többet keresnének. Jövedelmi skálánk még túlzott egyenlőséget mutat. Pedig most még néhány évig nemigen tudjuk növelni a lakosság rendelkezésére álló reáljövedelmek összegét, így amit egyeseknek adunk, másoktól kell megvonnunk. Ám mivel hűek kívánunk maradni ahhoz az elvünkhöz, hogy mindenki számára emberhez méltó létminimumot biztosítsunk,

a differenciálást nem tudjuk a kívánt fokon megvalósítani.

F. C. Hogyan bíraskodnak Önök, ha szabad ezt a kifejezést használnom, abban a konfliktusban, amely az egyenlőtlenséget igénylő gazdasági hatékonyságot állítja szembe a társadalmi egyenlőség elvével?

A. Gy. Kétféle megközelítéssel. A lakosság összes jövedelmének több mint kétharmadát kitevő bérek és bér jellegű jövedelmek tekintetében a teljesítmény szerint differenciált, helyes bérskála kialakítása a célunk. A harmadik harmadot a pénzben vagy természetben kapott szociális juttatások jelentik, s ezek elosztásában továbbra is az egyenlőség fenntartása és fokozása lesz az alapelvünk. Kétségtelenül van ellentmondás – vagy feszültség – a két megközelítés között, ez nézeteltérést okoz még a szakszervezet és a kormány között is az arányok meghatározását illetően. De a kettő között szoros összefüggés is van. A mindenki számára biztosított szociális minimum bizonyos mértékig a differenciált bérezés politikájának támaszává, sőt egyik előfeltételévé is válhat.

Anyagi érdek és erkölcsi érdek

F. C. Azt akarja ezzel mondani, hogy ha mindenkinek az alapvető szükségleteit kielégítik – amennyire azt az ország általános helyzete lehetővé teszi –, az emberek természetesnek fogják tekinteni,

hogy a hasznosabb, nehezebb vagy jobban elvégzett munkáért magasabb fizetség jár? Úgy tűnik, ez nem ellentétes a társadalmi igazságossággal. Igazságtalanságnak tűnhet viszont, hogy a rossz munkáért ugyanannyit fizessenek, mint a jóért. Ön állampolgári magatartásról beszélt. A forradalmi meggyőződés és lendület, a hazafias érzés, az állampolgári öntudat arra készíthet valakit, hogy a lehető legjobban és legtöbbet dolgozzon – a fizetségre való tekintet nélkül. Legalábbis egy darabig, a heves osztályharcok időszakában. De még azok is, akiket ilyen érzések vezetnek, egy idő múltán – ha nem is túl gyorsan – igazságtalannak fogják találni, hogy éppen annyit keressenek, mint azok, akik ugyanazt a munkát rosszabbul végzik. Ez az anyagi érdekeltség erkölcsi oldala.

A. Gy. Ne becsüljük le az öntudat szerepét. Tudok Franciaországban párttagokról, csak La Courneuve-ben több ezer olyan emberrel találkoztam, akik évi szabadságukat vagy annak egy részét áldozták arra, hogy előkészítsék, megszervezzék a *l'Humanité*-ünnepet. Egyelőre még nincsenek sokan, és magatartásuk néha különcnek tűnik. Nos, mi azt, ami Önöknél az ilyen embereknek szűkebb körére igaz, fokozatosan az egész népre szeretnénk kiterjeszteni. A tettek erkölcsi motivációi jellemzők az emberre. Az erkölcsi érdekeltség és az anyagi érdekeltség kölcsönösen feltételezik egymást. Ezt azokról az emberekről állítom, akik ma élnek Magyarországon, akiket ismerek, s nem azokról, akik majd ötven év múlva fognak itt élni.

Vannak az emberiségnek különleges „ünnepi” korszakai, mint a forradalmak, amikor is az aszketikus önfeláldozásnak nagy szerepe van. A hétköznapiakon ilyen áldozatot nem követelhetünk. A morális és politikai elkötelezettség mellett az embereknek anyagilag is érdekeltnek kell lenniük abban, hogy az új társadalomért jobb munkát végezzenek. Az agitáció, a propaganda nem elegendő. Mi egyébként sem aszketikus társadalmat akarunk, hanem bőséget, jókedvet. Persze ugyanilyen hiba lenne egyedüli hajtóerőnek tekinteni az anyagi ösztönzést, mert ez az önző individualizmus megerősödéséhez vezetne. Nem sokra becsülném azt az anatómiában kiváló orvost, aki azért menne el nőgyógyásznak, mert így többet keresne, vagy azt a tervezőmérnököt, aki kizárólag pénzügyi megfontolásokból otthagyná a pályát. Vezetőinknél erénynek tartom, ha anyagi téren példát mutatnak a puritán erkölcsből, de teljesen hibásnak ítélném azt, ha egy dolgozó annyira híján volna minden ambíciónak, hogy nem kívánna több fizetséget jó munkája fejében. Meg kell mondani, hogy a teljesítmény szerinti bérezés terén ellenállásba ütközünk. A differenciálás nem túl népszerű, elvileg mindenki helyesli, de ha a gyakorlatban érinti az embereket, bántónak, néha igazságtalannak is találják. Inkább az egyenlődsdi mellett vannak, hogy mindenki egy hajóban evezzen. A szocialista brigádokban, ahol egyébként az az elv, hogy „jobb munkáért többet, rossz munkáért kevesebbet”, ez komoly konfliktust is okoz. Őszintén kell egymással beszélni, merni kell kimondani: te

csak lógtál, nem érdemelsz többet. Ez persze kényelmetlen. De amíg el nem jutottunk a kommunizmusba, ahol majd azt mondhatjuk: „erre van szükséged, tessék, itt van”, addig erkölcsileg is szükséges a differenciálás. Ha nem tesszük, képmutatók vagyunk.

A jövedelemelosztással kapcsolatban más problémák is vannak. Én például jól dolgozom egy eredményes vállalatnál, te pedig jól dolgozol egy gyenge vállalatnál. Ugyanazért a jó munkáért engem az én vállalatomnál jobban megfizetnek, mint téged a tiednél. A különbség fenntartásának az a célja, hogy a jól dolgozó ember inkább a jobb vállalathoz menjen, vagy – társaival összefogva – próbálja meg helyrehozni saját vállalata gyengeségeit. Meg kell itt említeni egy olyan tényezőt is, amelyet a polgári szociológusok „általános emberi” tulajdonságként említenek, de amelyet én meghatározott történelmi feltételek esetén kialakult jelenségnek tekintek. Az irigységről beszélek. Egyik írónk leírja egy szegény, sokgyermekes munkáscsalád ebédjét. A gyerekek testvéreik tányérját figyelik: nem kapott-e valamilyik véletlenül többet. . . Feltehető, hogy ha az általános jólét emelkedik, de még inkább, ha a mobilitás lehetősége kiszélesedik, ez a mozzanat kisebb szerepet fog játszani a jövedelmek differenciálását akadályozó tényezők között, és mint „általános emberi” tulajdonság is hátrább szorul.

A szocializmus még nem a megvalósult szociális igazság társadalma. Csak haladunk az igazságosság felé, megannyi konfliktuson keresztül.

Egyik forradalmi dalunkban az áll, hogy holnapra megforgatjuk az egész világot. Kitűnt, hogy a világ megforgatása lassú folyamat. A forradalmak mindig együtt járnak csalódásokkal, kiábrándulással is. Amikor az emberek ráébrednek arra, hogy távoli még a cél, gyakran lehúzódnak az út szélére, és szem elől tévesztik a hegycsúcsot, amely felé addig meneteltek.

Vörös burzsoázia?

F. C. Ön ismeri a szocializmusról gyártott sémákat; ezek szerint a régi kizsákmányoló osztályok helyébe újabbak lépnek: a bürokrácia, az állami burzsoázia, az új osztály, a vörös burzsoázia – elnevezésben nincs hiány. Amennyire teljesen nélkülöz minden meggyőző erőt az az okoskodás, amely a priori állítja e kiváltságos vezető réteg létezését, s ebből kiindulva elemzi a szocialista társadalmat, éppen annyira felszínes lenne részünkről is, ha érvelés nélkül fordítva okoskodnánk. Kérdésem tehát: a magyar vezetők egy önmagát újratermelő kiváltságos réteget alkotnak-e?

A. Gy. A franciák gyakran felteszik nekem ezt a kérdést; nos hát akkor újra válaszolok rá. A válasz: nem. Nem titok, hogy társadalmunk differenciált. Többek között különbség van a vezetői szintek között, ami kihat a döntési jogkörre is. Önök attól tartanak, hogy akik rendelkeznek ilyesmivel, már túlzott előnyöket is élveznek. Azon vagyunk, hogy ez

ne így legyen, s valóban, az anyagi és az életmódbeli különbségek távolról sem akkorák, amilyenek Nyugaton állítják, s nem is olyan értelemben vannak meg, ahogy gondolják.

Általában véve a gazdasági és politikai vezetők és a munkások jövedelme közötti különbség lényegesen kisebb, mint Franciaországban. Nem a vezető állású dolgozók bére a legmagasabb. A vezetők családjában az egy főre jutó jövedelem átlagosan 35 százalékkal magasabb a munkáscsaládokénál. Egy miniszter fizetése annyi, mint egy nagyon jól képzett vájár jövedelme. A szociológiai felmérések szerint a vezető beosztásúak jövedelme és életmódja az átlagos értelmiségiével azonos, és minden „kiváltságokkal” együtt sem érik el azt a jövedelmet, amit számos tudós, mérnök, orvos, művész vagy éppen kisiparos, háztáji kistermelő megkeres. S ezt én normálisnak tartom. Sok esetben a vezetők nem érik el azt az életszínvonalat, amire eredeti szakmájuknál maradva igényt tarthatnának. Igaz, ha a vég-sőig következetesen tartani akarjuk magunkat az anyagi elismerés és a végzett munka társadalmi haszna elvéhez, a bérskálát szélesebbre kellene nyitni. De mi ahhoz a huszonöt évvel ezelőtt elfogadott gyakorlathoz tartjuk magunkat, amely a vezető funkcióhoz kapcsolódó társadalmi kiváltságok eltörlését és az e funkciókat betöltő emberekkel szemben támasztott erkölcsi követelmények emelését célozza.

Most pedig a „kiváltságokról”. A vezetők egy részének jár a hivatali gépkocsi. Jogosultak annak a

kórháznak az igénybevételére is, ahol a külföldi diplomatákat és a volt ellenállókat kezelik. Ha orvosi vizsgálatra megyek, nagyobb esélyem van arra, hogy a professzor mindjárt fogad, s ha be kell feküdnöm, különszobát kapok. Ez igaz. Viszont ugyanazt, ugyanott és ugyanannyiért vásárolunk, mint bárki más Magyarországon. Erre különösen ügyelünk. A miniszterhelyettesek és más vezetők Mercedes vagy egyéb nyugati márkájú gépkocsihasználatát nemrégiben a kevésbé költséges Ladára cseréltük át. Megjegyzem, hogy ezek az autók jó áron vevőre találtak a használtautó-piacon, és nem a vezető állásúak, hanem a legkülönfélébb rétegekhez tartozó, magas jövedelmű dolgozók körében.

A vezető réteg zárt körön belüli újratermelődése és a kasztszellem a nyugati propaganda kedvenc vesszőparipája. Pedig nincs is szükség szociológiai felmérésekre ahhoz, hogy bebizonyítsuk: a leendő vezető beosztású „csemeték” valójában nem a vezetők gyermekei közül kerülnek ki; aki valamennyire is ismeri Magyarországot, jól tudja ezt. A magas beosztásba kerülők háromnegyed része fizikai dolgozók családjából származik. Csak egy dolgot hadd mondjak ezzel kapcsolatban. Ha túlzás is talán, 1956 óta egy családnak csak egy tagja nevezhető ki nálunk a kormányba, választható a Központi Bizottságba, s természetesen a Politikai Bizottságba is.

F. C. A vezető kaszt létezésével kapcsolatban hadd kérdezzem meg: van-e alkalmassági nomenklatúra Magyarországon? A nyugati világban sok

szó esik erről egy agyonreklámozott könyv kapcsán. Szerepelni kell-e Magyarországon egy alkalmassági listán ahhoz, hogy az ember bizonyos állásokat elnyerjen, s milyen politikai feltételei vannak annak, hogy valaki rajta legyen ezen a listán?

A. Gy. Ilyen nómenklatúra nálunk nem létezik. A francia televízió, rádió, sajtó, amely óriási reklámmal próbálta elhitetni ennek az ellenkezőjét, csak szaporítja azoknak a durva, primitív hamisításoknak a számát, amelyekkel a nyugati közvéleményt az objektív információ hazug jelszavával megtévesztik. Ma a gazdasági, szakmai vezetők előmenetelének kizárólagos feltételei, az állampolgári hűséget természetesen feltételezve, a képesítés, a szakmai hozzáértés és a vezetői rátermettség. A vezetőket a különböző felettes szervek nevezik ki, de az elmúlt pártkongresszus fontos újítás mellett foglalt állást, miszerint biztosítani kell a dolgozók érdemi beleszólását a vezetők kinevezésébe, munkájuk véleményezésébe és ellenőrzésébe. Mert a vezetők színvonalával, kiválasztásuk mechanizmusával bizony nem vagyunk elégedettek. Úgy látjuk, hogy ma még sok tehetséges, alkotó képességű, kezdeményező szellemű ember kihasználatlan; vezető poszt-ra kellene állítani őket. Ezzel kapcsolatban el kell ismernünk azt is, hogy a becsületes, de a kor követelményeinek megfelelni képtelen vezetőket a szocialista emberség szellemében eljárva ritkábban váltjuk le, mint azt az eredményesség parancsa megkívánná.

Mindent összevetve röviden azt mondhatnám, hogy nálunk a hivatalnoki vagy pártapparátusi vezető beosztások nem teremtenek privilegizált helyzetet, lehetőséget a néptől való elszakadásra. Ez annyira így van, hogy kiváló felkészültségű szakembereket gyakran nem is olyan könnyű meggyőzni, hogy fogadjanak el egy ilyen beosztást. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a mai vezetőknek nincsenek emberi hibáik. Nincs kizárva, hogy engednek a kísértésnek, és a régi rendszer hatalmasainak allűrjeit veszik fel. A nepotizmusnak, az arroganciának, a „valamit valamiért” alapján kölcsönösen tett szolgálatoknak Magyarországon régi hagyományai vannak. Ezek a magatartásformák napjainkra is fönmaradtak, és egyes erkölcsileg gyengébb vezetők hajlanak is ilyesmire. Növekvő eréllyel lépünk fel ez ellen. Azt valljuk, hogy a vezetőknek szigorú normák szerint kell élniük. Legutóbb például leváltottunk egy magas beosztásban lévő állami tisztviselőt, aki elfogadta, hogy leszállított áron juttassák egy kényelmi eszközhöz. Pedig jogilag elmarasztalhatót nem cselekedett, ugyanis egy mintadarabról volt szó. Csakhogy: a mintadarabot miért éppen neki ajánlották fel?

1956 óta állandóan arra törekszünk, hogy a hatalommal való visszaélés és a szubjektivizmus veszélyét csökkentjük. Senki sem csálthatatlan. A vezetők egyéni hibáinak veszélyeire is gondolnunk kell, tehát lankadatlanul ügyelnünk arra, hogy még a kísértés lehetőségét is minél távolabb tartsuk magunktól. Igazi garanciát a nyílt társadalmi rend je-

lent, melyben minden a lakosság ellenőrzése mellett folyik. Ehhez nagy nyilvánosság előtt zajló társadalmi élet és demokratikus, az intézményrendszerben kifejeződő, a gyakorlatban kialakított ellenőrzés szükséges. E célokat csak a szocializmus képes megvalósítani, korábban a hatalom gyakorlásának egyetlen formája sem volt képes rá.

Vissza a faluba

F. C. A magyar társadalmat kutató utunkat folytatva most visszatérhetnénk a faluhoz, ahogyan már az elején terveztük. Talán éppen a parasztság életmódjának változásán lehetne legjobban felbecsülni a magyar fejlődés méreteit.

A. Gy. Ma már nem egészen indokolt Magyarországon viszonylatában parasztságról beszélni. A hagyományos értelemben paraszt az, aki a saját földjén, saját szerszámaival, családjára munkaerejét felhasználva termel. Ez a paraszttípus eltűnt, vagy pontosabban néhány tízezernyi maradtak, főleg olyan vidékeken, ahol a nagyüzemi gazdálkodás nem lenne ésszerű. A szövetkezetek, az állami gazdaságok dolgozói egészen mások. Tevékenységüket nézve harmadrészüket gépi szakmunkát, másik harmaduk szellemi jellegű munkát végez, és mindössze mintegy harmadrészüket lát el a hagyományos értelemben vett paraszti munkához közel álló feladatokat. Nagyüzemi gazdaságainkban a munka egészen más kulturális színvonalat és szakmai ismeretet igényel,

mint az előző nemzedékek idejében. A munkakörülmények egyre inkább az ipari feltételekhez hasonlítanak: rögzített óraszámú munkanap, hasonló nagyságrendű bér, nyugdíj, kereset, egyre jobban specializálódó szakmunka. A falusi élet mind közelebb kerül a városi élethez.

F. C. Az összehasonlítás kedvéért hadd mondjam el, hogy van egy házam falun, Franciaországban. A szomszédom paraszt, kiskapó. Van traktora és egyéb kisgépe, vegyszereket használ, munkásra való szokásai és ismeretei vannak, mégis paraszt maradt, és nem lehet összetéveszteni egy munkással. Sem a munkája természeténél, sem az életmódjánál fogva.

A. Gy. A francia és a magyar parasztot nem lehet egymáshoz hasonlítani. Ahogy klasszikusaink is megírták, a frank paraszt ott volt már a feudalizmus kezdetén: más volt történelmi múltja, társadalmi fejlődése, szerepe. A XX. század első felének magyar parasztja a XVIII. század francia parasztjához hasonló. Ahhoz képest, amit Illyés Gyula mond el a „Puszták népe”-ben a szülőfalujában szerzett saját tapasztalatairól, a Roger Martin du Gard „Vén Európá”-jában leírt falusi élet valóságos paradicsom. Illyés parasztjai levett kalappal köszöntötték a „nadrágos embert”, a fiatal nők szexuális kiszolgáltatottságban éltek, a parasztot felpofozni természetes dolog volt. A „szolgaság a csontjukban volt” – írja Illyés. Mindössze egy kisebb rétegnek volt földje. A munka kibírhatatlanul nehéz volt. Amikor

ezt akarja elképzelni, gondoljon Luce és Reville múlt századi francia történészek leírására, amely a XIV–XV. századi francia parasztok életét jeleníti meg: nyomorúságos élet volt ez. A falusi kunyhókat földből és gerendákból építették, s szalmával, náddal vagy fazsindellyel fedték be. A szegényeknek meg kellett elégedniük ablaktalan vagy egészen apró ablakos, szabad tűzhelyes házzal. A bútort egy padból, asztalból, egy ládából és egy ágyból állt. Ruházatuk a lehető legegyszerűbb. Ilyenféle volt a magyar falu is, tulajdonképpen egészen a felszabadulásig.

Az egyéni gazdálkodás feltételei között sohasem lett volna lehetséges a falvakat ilyen rövid idő alatt igen nagy történelmi elmaradottságukból fölemelni. A falusi életformát a szocialista mezőgazdasági nagyüzem változtatta meg. A mezőgazdasági munka fokozatosan átalakul ipari jellegű munkává, a falusi kultúra közeledik a városihoz. Kíván erre vonatkozó mutatókat? Íme, az egyik: a gépkocsi-tulajdonosok száma rendkívül gyorsan gyarapszik, mert a kocsi megkönnyíti a helyváltogatást, sokkal változatosabbá teszi a vidéki életet. Vagy ahol régen csak a pap, a jegyző, a tanító jelentette az értelmiséget, ma nagyszámú diplomás szakember dolgozik. A múltkoriban megkérdeztem, melyik az ország tíz, minden szempontból (hozámtól a dolgozók elégedettségéig) legjobb mezőgazdasági üzeme? Megkérdeztem azt is, hogy melyik tíz üzemben foglalkoztatják a legtöbb diplomás szakembert, agronómust, gene-

tikust, mérnököt, zootechnikust? Az utóbbiak sorában nyolc szerepelt a tíz legjobb üzem között.

F. C. Így könnyebb megérteni azt is, amit a falusi elvándorlásról mondott.

A. Gy. 1975 táján az aktív mezőgazdasági dolgozók számának csökkenése lelassult, 1978-ra megszűnt a városba vándorlás, és azóta a folyamat lassan a visszájára fordul: a falusi élet vonzó lehetőségei visszacsábították azok egy részét, akik korábban elmentek. A legjobb üzemekben az átlagéletkor harminc év körül van. Általánosságban a falusi lakosság elöregedését a megfiatalodás folyamata váltotta fel. Ennek nemcsak az az oka, hogy az ipari, néha automatizált állattenyésztést folytató állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben, a kis melléküzemekben emelkedtek a bérek, hanem az is, hogy magasan kvalifikált szakmunka végzésére nyílt új lehetőség. A falusi mesterségek végre elhagyták a népszerűségi skála alsó fokát.

Az életmódváltozás már lassabban megy végbe. E téren is nagy az átalakulás, különösen a fiatalok körében, de még hatnak a régebbi hagyományok, szokások a családi életben, az emberek kapcsolataiban. Olykor pedig éppen a jövedelmek gyors növekedése hozza felszínre a presztízsfogyasztás, az anyagi javakkal való hivalkodás torz jelenségeit.

F. C. Véleménye szerint tehát a magyar kollektivizálás teljes sikerrel járt?

A. Gy. Mit nevez „teljes sikernek”? Követtünk el hibákat, erről már volt szó. De megvalósítottuk a mezőgazdaság szocialista átszervezését. A valóság

sokszínű: vannak még falvak, ahol bajok hátráltatják a fejlődést, ahol a lakosság száma tovább csökken, és vannak, ahol rosszak a gazdálkodás természeti feltételei. De mindez a falusi lakosságnak csak kis részét érinti, és semmit sem változtat azon a tényen, hogy a falu nagyon mélyről indulva teljesen átalakult egyetlen nemzedék életében. Meggyőződésem, hogy ha nem hajtjuk végre a mezőgazdaság szocialista átszervezését, vagy ha rosszul csináljuk, pangó, beteg és feszültségekkel teli helyzetet teremtünk.

A női emancipáció és a nemek egyenlősége

F. C. Eddig nemigen beszéltünk a nőkről. Néhány közbevetett mondatból azonban arra következtetek, hogy a női egyenjogúság és egyenlőség megvalósításában elért eredményeket nem sorolja a magyar szocializmus legnagyobb vívmányai közé. Pedig az Önök országának nincs rossz híre e tekintetben. Talán éppen női filmrendezőik kitűnő filmjeinek köszönhető ez. Mindenesetre a szocialista mozgalom volt az első, amely előtérbe állította a nőkérdést, és világos, hogy nem lehet teljes a siker, amíg e területen nincs jelentős előrelépés.

A. Gy. Minden eredmény nagysága aszerint változik, hogy mihez hasonlítjuk. Ha a nem is olyan régi feudális világhoz, akkor sok minden történt. Már 1945-ben hatálytalanítottuk a nők tanulását és munkáját korlátozó szigorú megkülönböztetéseket.

Régen férfi felhatalmazást kellett csatolni, ha a nő bizonyos állást be akart tölteni. Egyenlőtlen volt a bérezés. A nők nem kapták meg a bizonyos képesítéshez kötött jogokat. Több felsőoktatási intézményben korlátozták a nők felvételét. És így tovább. A régi falusi életnek is megvoltak a megkülönböztető szokásai: az utcán a férfi ment elől, a nő mögötte vitte a terhet. A családi asztalt csak a férfiak és a fiúgyermekek ülték körül. A kicsinyeket a nők magukkal vitték a mezőre, úgy mentek dolgozni. Mindez elmúlt. S ez csak a kiindulást jelentette. Hosszú, nehéz erőfeszítésekkel kellett az életkörülményeket megváltoztatni és a gondolkozásmódot fejleszteni. A női egyenjogúságot a családdal, a társadalmi gyakorlattal elfogadtatni semmilyen adminisztratív intézkedéssel nem lehet. Az új jogokat, erkölcsi, társadalmi normákat meg kell szokni, hogy azok meggyökerezhessenek. Megfelelő feltételeket kellett teremteni. Az első a nők önálló keresetének biztosítása volt. A férfiakéval egyenlő pénzügyi helyzet már önmagában is változtat a nőknek a családon, a társadalmon belül elfoglalt helyzetén. Jelenleg száz keresőképes korú nő közül mindössze tizenegy marad a háztartásban, többségükben ők is a legidősebb nemzedékhez tartoznak. Ez az arány közel áll a lehetséges minimumhoz.

F. C. Több foglalkozás elnöiesedik. Az egész világon így van ez, de a jelenség jelentése nagyon különböző lehet. Általános jelenség a nők abszolút túlsúlya a textiliparban, ahol kevésbé képzett, rosszul fizetett munkásként dolgoznak. Nálunk az elnöiese-

dés a foglalkozás egyfajta leértékelésének a jele lehet, ahogy ezt például az oktatásban láthatjuk.

A. Gy. Magyarországon a női munkavállalók aránya lényegesen nagyobb a nem fizikai (alkalmazotti, értelmiségi) munkakörökben, mint a fizikai munkát végzők között, az előbbieken eléri az 58 százalékot, az utóbbiakban csak 37 százalék. Az 1980-as népszámlálás adatai szerint a 25–29 éves korosztály 9,1 százaléka diplomás férfi, 10,7 százaléka diplomás nő. Több nő tanul gimnáziumban, több a férfi a szakiskolákban. Ami a nem fizikai női munkaköröket illeti: negyedrészüik műszaki területen, háromnegyed részük az egészségügyben, az oktatásban, a művelődésügyben, az ügyvitelben, ügyintézésben dolgozik.

Hozzá kell azonban tennem, hogy a tényleges egyenjogúságot nem egy helyen még fékezi a régről örökölt szemlélet, hogy azonos munkáért olykor kevesebb bért fizetnek a nőknek, mint a férfiaknak. Ezt a hátrányt még nem egyenlítheti ki az, hogy egyes termelési ágakban viszont már vannak kiemelkedő, a férfimunkaerőt bérben maguk mögött hagyó női dolgozók.

Kedvezőtlen, hogy a nőket sok helyütt, például a textiliparban, a kisebb szakképzettséget igénylő és ezért rosszabbul fizetett munkahelyek alkalmazzák. De biztos, hogy a nők szakma- és pályaválasztási lehetősége bővül. Az, hogy bizonyos szakmák többségükben női, mások pedig többségükben férfiszakmák legyenek, nem feltétlenül rossz. Ha például férfiaknak lennének fenntartva a nagyobb testi erőt

igénylő, veszélyesebb munkakörök. Nem titkoljuk azt a valóságos ellentmondást, hogy a munkaadók szívesebben alkalmaznak férfimunkaerőt, mert a nőknek járó társadalmi segítség nehezíti a vállalati munka ütemezését. Egész sor törvénybe iktatott intézkedésre kell gondolni: hosszabb szabadság a több gyermekes anyáknak, hosszú szülési szabadság, három év gyermekgondozási segély a szülés után, táppénz a beteg gyermekét ápoló anyának. Még meg kell tanulnunk, hogy hogyan lehet jobb összhangot teremteni a nők biológiai és társadalmi sajátosságai és az aktív élet, a szakmai pálya között.

A közvélemény makacsul őrzi a nőiesség és a férfiaság már túlhaladott fogalmát. Ezt nagyon nehéz megváltoztatni pályaválasztási tanácsadással, oktatással, a tömegtájékoztatási eszközök felhasználásával. Azt hiszem, minden családnak magának kell felülvizsgálnia a férfi és a nő ősi képét! Nem számíthatunk arra, hogy ez gyorsan bekövetkezik. A pályaválasztásnál semmiképpen sem tanácsos adminisztratív kényszert alkalmazni.

F. C. A nők munkába állítása az egyenlőségnek csak egyik feltétele. Ha a munkából hazatérve még mindig el kell kezdeniük a második műszakot, akkor felszabadulásuk igencsak részlegesnek mondható!

A. Gy. Igyekszünk csökkenteni a feszültséget, amely a nőre nehezedő különleges kötelezettségek-ből adódik, vagyis abból, hogy egyszerre dolgozó ember, háziasszony, feleség, anya. A jövőendő anyát nálunk különleges védelem, gondoskodás illeti meg.

Bővítjük a bölcsődei hálózatot. A három-öt éves gyermekek 87 százaléka óvodába jár. Bőven van háztartási készülék. A világon elsőként nálunk vezették be a gyermekenként teljes fizetéssel járó 140 napos szülési szabadság után a hároméves gyermekgondozási segélyt, amelynek összege a fizetésnek körülbelül egynegyede. Ezeknek az intézkedéseknek kedvező hatásuk és kedvezőtlen következményeik is vannak. Egyébként megállapítható, hogy elsősorban a kevés szakértelmet igénylő, rutinmunkát végző nők azok, akik mind a három évet kiveszik, míg az értelmiségi munkakörökben dolgozók vagy nagyobb szakképzettséggel rendelkezők csak 12–18 hónapot igényelnek. Evvel a munka túl hosszú megszakítását akarják elkerülni, mert félnek, hogy szakmailag hátrányos helyzetbe kerülnek. A veszély valóságos, ezért az anyákat segítő rendszert megpróbáljuk továbbfejleszteni.

Az időmérleg-tanulmányok szerint a háztartási munkában elkezdődött némi javulás. Húsz év leforgása alatt a nők háztartási munkára fordított idejének napi átlaga egy órával csökkent, míg a férfiak erre szánt ideje nőtt, ha kevéssel is. Két csészével többet mosogatnak el. Mi, férfiak nem lehetünk elragadtatva ettől az eredménytől, nem érdemlünk tapsvihart. Jó viszont, hogy a terhek egyenlőbben oszlanak meg a magasabb jövedelmű, képzettebb és városi családoknál, vagyis azokban a rétegekben, amelyek aránya növekszik.

F. C. Eddig magának a nőnek és a felerésztt nők-ből álló társadalomnak az érdekeit vizsgáltuk. Hát

az anya és a gyermek közti kapcsolatot? És a gyermek érdekei?

A. Gy. A gyermek szemléletünk középpontjában áll. Ez nem nőpárti szemlélet, hanem társadalmi érdek. Kiépített anya- és csecsemővédelmi hálózatunk az egész lakosságot szolgálja. A legvitatottabb kérdés: hogyan lehet az anyai hivatást a fizetett munkával összeegyeztetni? Mi úgy véljük, hogy az egyenlő jogú és a társadalmi életbe bevont nő a legjobb anya. Ha a nőt elszakítjuk a munka világától, a közélettől, nehezen ébredne tudatára az emberi élet igazi értelmének, nehezebben igazodna el a realitások között, kisebb eredménnyel nevelhetné fiát vagy lányát, különösen amikor a gyermekek a felnőttkor küszöbére érkeznek.

F. C. A gazdasági, politikai és kulturális hierarchiában felfelé haladva a nők száma észrevehetően csökken.

A. Gy. Ez így van. A nőknek nincsenek még a szó teljes értelmében egyenlő esélyeik az előmenetelre. De némi haladást azért már elértünk. A felszabadulás előtt törvény tiltotta a nők alkalmazását a közigazgatás bizonyos területein. 1945 után, hogy példát mutassunk, már volt néhány női elnök a helyi tanácsokban. 1976-ban már sok faluban volt tanácselnöknő, bár megválasztásuk nem ment minden zökkenő nélkül. Manapság a város, a falu női közigazgatási vezetője már nem kelt feltűnést.

Mégis miért lassú az előrelépés? Nem a képzettség hiánya miatt – hiszen már sok a diplomás nő –, nem is a munkában való járatlanság okából. A férfi-

ak ma sem szeretik, ha nők irányítják őket. Sajnos az is előfordul még, hogy nők tiltakoznak a női vezetés ellen. Némely asszony vonakodik közéleti funkciót vállalni, mondván: sok még a munka a családban, nincs elegendő ideje arra, hogy közügyekkel foglalkozzék. A választott testületekben több a nő, mint a gazdasági élet vezető posztjain. E helyeken viszont a nők nélkülözhetetlenek, mert jobban fel fogják a szociális problémákat, s igyekvőbbek is a férfiaknál. A Parlament tagjainak 30 százaléka nő, 352 képviselő közül 106. Nagyjából ugyanilyen arányban vannak jelen – 31 százalékkal – a helyi tanácsokban mint megyei, városi, kerületi, községi tanácsstagok.

A kormányban nincsenek nők

F. C. Az MSZMP Politikai Bizottságában csak egy nő van, a kormányban pedig egy sincs. Nem rossz példa ez? Még ha feltételezzük is, hogy kezdetben nincsenek a szükséges képességekkel rendelkező nők, vajon nem szerezhetnék-e meg e képességeket, ha vezető állást bíznanak rájuk?

A. Gy. A nők is rendelkeznek azokkal a vezetői képességekkel, amelyekkel a férfiak. Csak a történelmi fejlődés és saját előítéleteink magyarázzák, hogy nincs több női vezető. Mi, férfiak nem csináltuk olyan tökéletesen eddigi történelmünket, hogy ne kellene sokkal több nőnek részt vállalnia a vezetésben. Ámbár a nőkben is van előítélet saját képes-

ségeik iránt, de ezért, azt hiszem, szintén minket, férfiakat terhel a felelősség.

F. C. Nem lehetne példát mutatni legfelsőbb szinten?

A. Gy. Nagy veszélyt látnék abban, ha a legfelsőbb vezetés összetételét statisztikai szempont határozná meg. Ez a nőket is sértené, ahogy ezt kongresszusi felszólalások is kifejezték. Annyi bizonyos, hogy a nők helyzetének alakulása nemcsak a megte-remthető külső feltételektől, hanem a férfiak és a nők szemléletének változásától is függ. A nők nem döngetik eléggé a kapukat. Hisz gyakran maguk a nők hangoztatják, hogy meghatározó biológiai különbség van a férfi és a nő között, s hogy a nő családi életre született. Reális problémák, meglévő nehézségek, elmaradottság, ellentmondások tartják első-sorban életben ezeket a maradi nézeteket.

A nemzeti kérdés és a külföldön élő magyarok

F. C. E beszélgetés végén még egy témát vetnék fel: a nemzet problémáját. A nemzeti kérdésnek mindig nagyon nagy jelentősége volt a nemzetközi szocialista és kommunista mozgalomban. A nemzet fogalma a mai világban a népek életének homlokterébe került. A magyar nemzeti sajátosságokat – mint már szó volt róla – évszázados harcok alakították ki. Nagyon eleven, eredeti sajátosságok ezek.

A. Gy. A kommunizmusnak és a szocializmus-

nak nemcsak a meghatározásában, hanem a nevében is benne van a közösség; olyan társadalmat jelöl, amelyben az emberek közösséget vállalnak egymásért, társnak (socius) tekintik egymást. A közösség sokféle lehet, a legkisebbtől (mondjuk a családtól) kezdve az egész emberiségig. Ebben a sorban kiiktathatatlan helyet tölt be a nemzet. Nem öröktől fogva való: úgy, ahogy mi használjuk a szót, a kapitalizmus teremtette meg, de léte nem kötődik a kapitalizmushoz – ahogy Marx és Engels mondták. Az osztályharc is nemzeti formában, nemzeti keretek között folyik. Minden ország proletariátusának mindenekelőtt a saját burzsoáziájával kell megküzdnie; magát nemzeti osztályként kell meghatároznia, hogy a harcot megnyerhesse, s ezáltal az egész nemzet nevében lépjen fel. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a nemzet általában nem fiktív közösség, hanem nagyon is valóságos. A munkásmozgalom történetében voltak esetek, amikor erről megfeledkeztek, de ez mindig hibákhoz vezetett. Igaz, hogy a nemzeti gondolatnak különböző változatai lehetségesek, így a haladással, továbbá a polgárosodással, ma pedig a szocializmussal összeforrott formája mellett mindig élt és él az a fajtája is, amely a nemzetek egyenlősége helyett a nemzetek fölé- és alárendeltségét hirdeti, ezért az elnyomás eszköze. A nemzeti elnyomásé, amely végső soron mindig osztályelnyomás is volt.

Mi természetesen a haladó és szocialista nemzeti eszme mellett vagyunk. Az ember akkor tud közösségi társadalmat építeni, élni benne, ha azonosul a

közösséggel. Meg kell értenie a nemzeti sajátosságokat, mert ahhoz, hogy a közös ügyért dolgozni tudjon, meg kell értenie, mi a közös benne. Ezek azok a racionális érvek, amelyek a kommunistákat a nemzeti kultúra támogatására, a nemzeti érzés és öntudat fejlesztésére készítetik. Mindez azonban nemcsak ráció kérdése. Inkább azt mondanám, hogy a nemzeti érzés magától értetődő természetességgel hatja át a kommunistákat. Nincs összeférhetlenség abban, hogy a szocializmus és a nemzet ügyét akarjuk szolgálni, mert a kettőt azonosnak tartjuk és érezzük.

F. C. A magyar nemzetet foglalkoztató problémák közül a külföldön élő nagyszámú magyar anyanyelvű ember problémái sajátos megoldásra várnak.

A. Gy. Mi itt Közép-Európában keserű történelmi leckék árán tanultuk meg, hogy hova vezet a faji gőg, a más nemzetek, népcsoportok iránt táplált gyűlölet, nemzeti létük alávetése, kultúrájuk semmibe vevése. Ezek az évszázados sebek, amelyeket a népeket, országokat feldaraboló erők okoztak, nehezen gyógyulnak. Nemzetiségi politikánkban az új társadalom humanista koncepciójára támaszkodva vontuk le a történelmi tanulságot.

Elvünk: a nemzetiségi politika a szocialista országokban semmilyen nyílt vagy burkolt etnikai megkülönböztetést nem engedhet meg magának. Az a szocialista ország, amely nemzetiségeinek jogát, azok gyakorlását csorbítja, nemcsak az érintett nemzetiségnek árt, hanem aláássa a szocializmus te-

kintélyét, és sérti saját államérdekeit is. Arra törek-
szünk, hogy leküzdjük mindazt, ami a történelem
folyamán a népeket egymástól elválasztotta, hogy a
szocialista társadalomban a nemzetiség összekötő
híd legyen a szomszédos országok között. Vélemé-
nyünk szerint a helyes nemzetiségi politikának segí-
tenie kell a nemzeti kultúrákat, azok egyéni vagy
kollektív gyakorlását. A nemzeti kisebbség idegen
kulturális környezetben csak úgy őrizheti meg az
anyanyelvet, ha az új generációk oktatása magas
szinten saját nyelven biztosított.

Azt szeretnénk, ha etnikai és kulturális kapcsola-
taink hozzájárulnának a történelmi fejlődés által
meghatározott gazdasági, kulturális közeledéshez, a
szoros együttműködéshez. Ezek az elvek és törekvé-
sek vezetnek bennünket a környező szocialista or-
szágokban élő három és fél millió, a világ egyéb or-
szágaiban szétszórt további másfél millió magyar és
a hazánkban élő háromszázezer nemzetiségi érdeké-
ben folytatott politikában.

Negyedik beszélgetés

A demokrácia múltja, jelene, jövője – A demokrácia, a szocializmus létezési formája – Még csak a kezdetén vagyunk – A proletárdiktatúra – Kié a hatalom? – Az önigazgatás – A párt – Az egypártrendszer – Állam, párt, tömegszervezetek – A választások – Társadalmi csoportok, érdekek, ellentmondások – Az egyházak és a vallás – Disszidensek és ellenzékiek – Az ellentétes ideológiák – Néhány szó a szabadságról

F. C. Azzal keveset mondunk, hogy a demokrácia korunk egyik fő problémája. Hisz fellelhető minden probléma középpontjában. Mindabból, amit Ön eddig elmondott, a demokrácia szüntelen megjavításának szüntelen törekvése sugárzik. A társadalmi fejlődés dinamizmusának egyik központi elemét látja benne. Ami bennünket, francia kommunistákat illet, perspektívánk egy demokratikus szocializmus létrehozása, amelyben a demokrácia nem egyszer s mindenkorra adott, hanem állandóan, vagy ahogy mi mondjuk: „mindvégig” formálódik.

A demokrácia korunk általános követelménye, amelyet a szocializmus hivatott kielégíteni, hacsak nem tagadja meg önmagát. Ezek után kövessük hát

a demokrácia útját konkrét valóságában, fejlődésében. Erre annál is inkább szükség van, mert a szocializmust mindenfelől az a vád éri, hogy hátat fordít a demokráciának, hogy megsérti az emberi szabadságjogokat, egyszóval, hogy „totalitárius”. Nyilvánvaló, hogy válaszuk nem korlátozódhat csupán az ilyen vádaskodások képmutató voltának leleplezésére, olyan vádlókéra, akik a demokráciát ott fojtják el, nyirbálják vagy semmisítik meg, ahol csak tudják. A szocializmustól jogosan igényeljük a demokráciát. Azért is, mert gyakran vétett ellene, meg azért is, mert képes kielégíteni ezt az igényt.

A demokrácia múltja, jelene, jövője

A. Gy. Hadd tegyek egy előzetes megjegyzést. Az emberiség központi gondja ma a béke, a fennmaradás biztosítása. Gondoljon a háborús fenyegetésre, a világ éhség- és nyomorövezeteire. Mindamellet, ha visszatekintek az elmúlt évekre, nem emlékszem olyan beszélgetésre, amelyben a demokrácia kérdése ne lett volna központi téma. De ezzel a fogalommal gyakran visszaélnék. A tisztánlátáshoz szükséges visszatérni a szó eredeti jelentéséhez – a nép hatalma –, és történelmileg kell megközelíteni a kérdést, mert a demokrácia megvalósításának lehetőségei és módjai különbözők voltak az évszázadok folyamán.

A mi gondunk a szocialista demokrácia révén biztosítani a nép hatalmát. Ha azt mondjuk, hogy

a demokrácia szocialista, akkor ez elsősorban és természetesen azt jelenti, hogy meg kell szüntetni a nép hatalmának alapvető akadályát, a termelési eszközök magántulajdonát. Ebben az irányban korunkban döntő esemény történt: a szocializmus megszüntette a kizsákmányolást. De ez nem jelenti azt, hogy a munkások, parasztok, értelmiségiek milliói automatikusan, máról holnapra közvetlenül részt vesznek a döntésekben és a hatalom gyakorlásában. Ezzel kapcsolatban engedje meg, hogy Camus-t idézzem. „A bukás” című kisregényében azt írja, hogy a szabadság nem jutalom s nem is ajándék. Elmondhatjuk ezt a demokráciáról is. Senki sem ajándékozhat meg a szocialista demokráciával.

F. C. Szóval fel kell találni, és harcolni kell érte.

A. Gy. Fontos, hogy azok, akik a hatalmat gyakorolják, ténylegesen a nép képviselői legyenek. De a szocialista demokrácia jóval több ennél a képviseleti demokráciánál. S nemcsak a Parlamentben kell megnyilvánulnia: jóval tágabb és nehezebb területen is, a tömegek mindennapjaiban, a munkahelyen, iskolában, s magukban a családokban. Új életstílust kell teremteni; minden, ami túl van a magánéleten, a nyilvánosság előtt történjék; a műhelyekben a munka és a bérek elosztása, az emberek megítélése a közösség műve legyen stb. Ez lassú folyamat, amely új szokások és új reflexek kialakítását teszi szükségessé, de végül is olyan nélkülözhetetlen, mint a levegő. Ez a demokrácia óriási energiákat szabadíthat fel; benne formálódik az ember a valóságot alakító közös feladatokban való részvételre.

F. C. Ha jól értem Önt, a szocializmust nem tudja elképzelni a demokrácia állandó fejlődése nélkül.

A. Gy. A demokrácia fejlődése a szocializmus fejlődésének alapfeltétele és legfőbb eszköze. De a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlettség szintjétől függ. Kölcsönösen ható folyamatokról van itt szó, s egyik sem képzelhető el a másik nélkül: szocializmus nem létezhet tartósan demokrácia nélkül, és nincs kiteljesedett demokrácia szocializmus nélkül. Korunk minden jó és rossz tapasztalata ezt támasztja alá, beleértve a szocialista országok tapasztalatait is.

A demokrácia kiteljesedéséhez bizonyos fokú gazdasági és kulturális fejlettség, tudás, ismeret kell. De ez önmagában még nem vezet egyenesen a szocialista demokráciához. Tegyük fel például, hogy szocializmus jönne létre az iparilag fejlett országokban. Eleve kommunista társadalmakká válnának ettől? Dehogy. Bizonyos időnek el kellene telnie, amíg a megfelelő emberi kapcsolatok, társadalmi csoportok, intézmények kifejlődnének. Olyan helyzetnek kellene kialakulnia, hogy az emberek közvetlenül beleszólhassanak a közéletbe és a társadalmat érintő minden ügybe.

F. C. Ez, úgy látom, visszavezet bennünket ahhoz, amit a demokrácia fogalmával való visszaélésről mondott. A magam részéről ezen azt értem, hogy némelyek túl gyakran vélik előre tudni, milyennek kell lennie az „igazi” demokráciának.

A. Gy. Igen. Ehhez megemlítem: szívesen hangoztatjuk, hogy a megvalósítandó szocialista de-

mokrácia sokkal mélyebb, mint az akár ideálisan megvalósuló burzsoá demokrácia. Ez teljesen igaz. De jó lenne elgondolkozni a szavak értelmén. Miben is áll az a mélység? Gyakori ugyanis, hogy beszélünk-beszélünk róla, s mégis oda lyukadunk ki, hogy a klasszikus polgári demokrácia értelmében ígérjük meg magunknak demokráciánk tökéletesítését. Pedig szerintem van egy lényeges különbség, ez pedig épp az ember ember által való kizsákmányolásának a megszüntetése, amely lehetővé teszi, hogy az összes osztály gazdasági egyenlősége felé haladjunk. Innen kezdve a megközelítési formák különbözőek lehetnek.

A szocializmus mint gazdasági rendszer számtalan alakban megjelenhet, és az építése hosszú időt vehet igénybe. Ismertük például – és ma is ismerjük – a proletárdiktatúra alkalmazásának különböző formáit. A különféle tapasztalatok bizonyítják, hogy a szocializmus tartalma nemcsak a kizsákmányolás felszámolása, hanem az ember teljes felszabadítása és személyiségének kibontakoztatása is. Úgy vélem, hogy olyan országban, melynek egy évszázados polgári demokratikus hagyományai és intézményei vannak, a szocialista hatalom megteremtése nem lesz könnyű, de a szocialista demokrácia általános kibontakozása talán hamarabb lesz megvalósítható, mint eddig volt.

Egy nép olyan, amilyenné a történelem formálta. Erre példa Mózes legendája, aki azt hitte, hogy ha a negyvenévi sivatagi élet alatt kihal a bűnös nemzedék, akkor az új nép, amely eljut Kánaánba, jobb

lesz. A „kísérlet” nem sikerült. Jelenleg a világban sok különböző kapitalizmus s nem kevés szocializmus létezik. De perspektívában aligha lehet elképzelni olyan szocializmust, amelyből hiányozna a szocialista demokrácia.

F. C. Jövő időben beszél a szocialista demokráciáról.

A. Gy. Folyamatról beszélek. Magyarországon 1981-ben más a szocialista demokrácia, mint 1971-ben vagy 1961-ben volt, és más, mint amilyen 2001-ben lesz.

Lássuk közelebbről, hogy világosabb legyen. Gyakorlatilag nálunk a feudalizmus évszázados örökségével erősen megterhelt állami struktúrához adaptálták az 1867-es kiegyezés politikáját. Ezért is maradt fenn a sokféle ellentmondás között a gazdasági fejlődés és a közigazgatás súlyos ellentmondása is. Ezzel kapcsolatban a XIX. század végén az akkor emigrációban élő Kossuth a „nemzet jellegére rombolóan ható állami gyámságról” beszélt. A Horthy-rendszer nem változtatott ezen. A népi Magyarországon, ígéretes kezdet után, a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején a túlzott centralizáció nemhogy csökkent volna, inkább fokozódott még ott is, ahol erre nem volt szükség. Az államnak ez az évszázados, bizalmatlan és bürokratikus szigora meggömbítette a gerinceket. Az emberek mindennapi magatartását is torzította: a rangosabbal szemben kötelező volt a szolgai megalázkodás. Jelenleg is létezhetnek még rossz beidegződések, azonban a

népi hatalom politikájának egésze elősegíti a dolgozók hatalomérzetének és demokratikus életérzésének fejlődését.

*A demokrácia,
a szocializmus létezési formája*

F. C. Túlzott centralizmusról beszélt.

A. Gy. Igen. A központi irányítás szükségessége nem zárja ki az önállóságot. Még az államigazgatásban is kell bizonyos fokú autonómia, decentralizáció. Ha a legapróbb részletekben is „fent” döntünk, akkor mi marad az emberek, az alsó szervek, a választott testületek közvetlen döntési lehetőségéből?

Az üzemi demokrácia gazdaságilag is kifizetődő. Az a tapasztalatunk, hogy a szocialista demokrácia általában jól érvényesül a hatékony vállalatoknál, kevésbé jól a gyengébbeknél. És fordítva: ahol a fejlődés lehetőségeit közösen keresik, ott kedvező a légkör, jól halad a munka. Persze van megtorpanás, vannak viták. Elvünk az egyszemélyi vezető felelőssége, amiből némelyek arra következtettek, hogy a vezetés feladata csak a parancsolgatás. Ezek a rossz „szocialista menedzserek” – akik se nem menedzserek, se nem szocialisták – sorra megbuknak, míg azok a vezetők, akik a demokratizálást szakmai feladatuk részének tekintik, sikereket érnek el.

A mezőgazdasági szövetkezetekben több a lehetőség önálló határozatok hozatalára, mint a merevebb szerkezetű állami iparvállalatoknál. A vezető-

ket választják. A szövetkezeti tapasztalatok arra ösztönöznek bennünket, hogy az iparvállalatoknál is alakítsuk ki a megfelelő új mechanizmusokat, s a vezetők jobban függjenek a dolgozók kollektív akaratától és ellenőrzésétől. Ez a gondolat régóta foglalkoztat bennünket, és az 1980. márciusi kongresszus határozata, mint már mondtam, jóváhagyta. Szándékosan idézem a dátumot, mert minden jó döntésünknel felharsan a nyugati sajtókiáltás: persze megijedtek a lengyelországi válságtól (amely 1980 augusztusában kezdődött)!

F. C. Az, hogy a vezetőt választják, önmagában nem old meg mindent. Nincs nagy különbség a között, hogy a dolgozók egy megválasztott vagy egy kinevezett igazgatóra bízzák magukat, ha folyamatosan nem gyakorolnak ellenőrzést, nem kezdeményeznek, nem vállalnak felelősséget.

A. Gy. Ezen a téren az elért vitathatatlan fejlődés és a létrehozott vagy létrehozandó demokratikus intézmények ellenére jogos elégedetlenség tapasztalható. Szeretnénk gyorsabban haladni. Harcolnunk kellett az ellen a felfogás ellen, amely szerint kevesebb demokrácia kell, ha a gazdasági helyzet súlyosbodik. Szerintünk éppen ellenkezőleg: minél nehezebb a helyzet, annál szükségesebb a lakosság mind szélesebb rétegeinek aktív részvétele és kezdeményezése.

Azt is mondják, hogy a demokrácia e lehetőségei homályosak, csak amolyan menekülés ez előre, csak üres formaságról van szó, s hogy gondosan meg kell határozni, hol szólhatnak bele a dolgozók a

döntésekbe, mert például ha egy vegyiüzem könyvelőitől kérnénk véleményt a gyártandó gyógyszeréről, akkor nevetségessé tennénk a demokráciát. Van ilyen veszély. De van egy másik veszély is, amely nem kisebb: beletörődni az emberek hozzá nem értésébe, és semmit sem tenni azért, hogy aktív részesei lehessenek a vállalatuk gondjának-bajának. A demokráciát nem szabad szembeállítani a szakértelemmel. Vezetőtől segédmunkásig minden ember tudását és tapasztalatát igénybe kell venni, s nemcsak a termelés folyamatában, hiszen a vállalat társadalmi intézmény is.

Huszonöt év alatt értünk el fejlődést. Az útnak csak az elején vagyunk ugyan, de különböző eddig megtett utak eltéréseit szemügyre véve az az érzésünk, hogy bukdácsolásainkkal együtt is sok tekintetben a legjobb burzsoá demokráciák előtt haladunk.

F. C. Itt is mellőznünk kellene a „nálatok – nálunk” módszert, a szó szerinti megfeleléskeresést. Néha rettentő félreértések adódnak ebből. Igazi demokraták azt kérik tőlünk, francia kommunistáktól, biztosítsuk őket arról, hogy „megőrizzük a demokratikus szabadságjogokat”, miközben mi ki akarjuk terjeszteni, mindenki számára élővé akarjuk tenni őket. A szocialista országokban viszont néha arra szólítanak fel bennünket, hogy tekintsük burzsoának és gyanúsnak azokat a demokratikus szabadságjogokat, melyeket valóban a burzsoázia proklamált a saját használatára, de amelyeket ma ellene kell megvédeni, hogy a dolgozók tulajdonává váljanak.

Több demokráciát akarunk, hogy eljussunk a szocializmusba, s a szocializmust tökéletesíteni akarjuk a demokráciával.

A. Gy. Ismétlem, a demokrácia a szocializmus alapvető eszköze és létezési formája. De azt is ismétlem, hogy nem elvont demokráciáról van szó. Minden társadalmi-gazdasági formáció megteremtette a maga demokráciatípusát sajátos osztálytartalommal és célkitűzésekkel. Arról van szó, hogy adott helyzetekben és adott nép számára kell megtalálni azokat a demokratikus intézményeket, azt a demokratikus gyakorlatot, amely elősegíti az emberek anyagi, szellemi, erkölcsi és politikai kibontakozását. Ily módon a szocialista demokrácia magához a társadalmi struktúrához kapcsolódik, amely kizárja a nagy gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségeket.

S az új rendszer nem is jön létre egy csapásra: hosszú idő kell, mire kifejlődik. Nézzük a francia polgári demokrácia történetét mint példát. Hány szakaszon kellett átmenni ahhoz, hogy a kapitalizmus fel tudja építeni saját politikai felépítményét 1789 után! Alkotmányozó nemzetgyűlés, jakobinus diktatúra, direktórium, császárság, restauráció, polgári királyság, 48-as köztársaság, Cavaignac, Louis Bonaparte államcsínyje, újra császárság! Nem folytatom. Még a Kommün is kellett a demokratikus polgári köztársaság végső győzelméhez. Gondoljon arra, hogy egy teljes évszázadnak kellett eltelnie, mire a Marseillaise végérvényesen Franciaország nemzeti himnuszává és Párizs a polgári nemzet fővárosává vált.

Még néhány szót erről a polgári demokráciáról. Elvben biztosította az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét. Ezt is nagy küzdelmek árán. Marx emlékeztetett arra, hogy a francia burzsoázia már 1791-ben megfosztotta a munkásokat minden egyenlőségi joguktól, mert az „ellentmond a szabadságnak és az emberi jogok nyilatkozatának”. „A tőké”-ben rámutatott arra, hogyan töltötte be sok évszázadon át az állam a tőkések szakszervezetének a szerepét. A politikai egyenlőség nagy történelmi vívmány. Azonban az állampolgári jogok és szabadságjogok mögött óriási gazdasági, anyagi és társadalmi egyenlőtlenségek rejlenek. Az egyes osztályok és rétegek nagyon egyenlőtlenül vesznek részt a hatalom gyakorlásában. Miféle egyenlőség lehet Michelin és gyárainak munkásai között?

Még csak a kezdetén vagyunk

F. C. Utalása a burzsoá demokrácia hosszú útjára azt jelenti, hogy véleménye szerint a szocialista demokrácia az út elején tart?

A. Gy. Ezt már mondtam. Az elején tart. Még csak 36 éve szabadultunk fel a fasizmus alól, s az út nagyobbik része még hátravan. Azt, hogy a szocialista demokrácia teljes gazdagságának kibontakozása még csak most kezdődik, bárkinél jobban tudjuk; nemritkán a saját kárunkon tanultuk meg. Sokáig éltünk abban az utópisztikus hitben, hogy maga a munkáshatalom már a létrejötté pillanatában

egyenlő a teljesen megvalósult demokráciával. Amikor kitűnt, hogy a probléma sokkal bonyolultabb, az ötvenes évek szektás vezetése diktatórikus „megoldásokhoz” folyamodott olyan ellentétek láttán, amelyek a szocializmus természetéből adódtak. Ez nagyon nagy károkat okozott nekünk. Kerülni kell a voluntarizmust. Egyesek bírálják bizonyos megszorító intézkedéseinket; azt szeretnék, ha szocialista demokráciánk mindenfajta vélemény- és cselekvési szabadságot garantálna. Figyelmen kívül hagyják társadalmunk elveit, népünk érdekeit, s elfelejtik mai helyzetünk összetevőit: a nehezen leküzdhető múltat és a világkapitalizmus nagyon is létező politikáját. Éppen azért kell e tényezőket számításba vennünk, hogy megőrizzük a szocialista demokráciát. Mit akarnak? Hogy engedélyezzük a háborús propagandát, vagy hagyjuk szabadon elterjedni a fegyverviselést? Azt a szólásszabadságot, amely eltűri a faji megkülönböztetés propagálását? Mi ezt a terror eltűrése cinikus módjának tekintjük, és nem a demokrácia gyakorlatának. Ellenezzük a háborúra uszítás szabadságát, mert a békés alkotás hívei vagyunk, ez viszont tényleg demokráciát igényel. Demokratikus rendszerünk legitimitása nem képezheti vita tárgyát.

F. C. Azt hiszem, ezen a ponton széles egyetértés bontakozhat ki. De „a megszorító intézkedések” – hogy az Ön kifejezésével éljek – nem szorítkoznak erre. Másrészt szerintem a legfontosabb az, hogy a demokrácia (erről is beszélt már) ne korlátozódjék a cselekvés vagy nem cselekvés, a szólás vagy a hallgatás szabadságára.

A. Gy. A szocialista demokrácia mint politikai forma valóban nemcsak tűrés, nemcsak engedélyezés, hanem pozitív követelmények sora. A cél az, hogy az egyszerű parancsvégrehajtó folyamatot komplex folyamattal helyettesítsük, amely közösen kidolgozott döntések, ismétlődő korrekciók, ellenőrzés, alkotó munka és a közvélemény által megkövetelt szigorú számadás cselekvésrendszere. A marxizmus klasszikusai szerint a demokrácia mikorra politikai formájában kiteljesedik, meg is fog szűnni az állam majdani elhalásával együttes folyamatban. De megmarad az emberi együttélésnek egy közösségi szokássá vált rendszere. Ez lesz a demokrácia lassan érő, de annál értékeesebb gyümölcse.

Ma még figyelembe kell vennünk társadalmunk ellentmondásait, újratermelődésüket és alakváltozásait. A közérdek csak számtalan egyéni és csoportérdek ellentmondásain át jelenik meg. Ez – jól tudjuk – eltérő álláspontokat szül. Demokráciánk nem zárja ki ezeket; csak a népi állam alapjait támadó, valóban szocializmusellenes tevékenységet kell ki-zárnia.

A proletárdiktatúra

F. C. Ön azt mondja: demokráciánknak csak a valóban szocializmusellenes tevékenységet kell ki-zárnia. De mi lenne, ha a burzsoázia azt mondaná: a mi demokráciánknak ki kell zárnia a valóban kapitalistaellenes tevékenységet? Nagyon jól tudom, hogy ezt teszi, amikor csak módjában áll, s ennek

véghezviteléhez a legvadabb eszközöket sem habozik felhasználni. Számos példa van erre napjainkban is. De e pillanatban a legfejlettebb országokban ezt már nem teheti meg. Hitlert megverték. A munkásosztály megtanulta, hogyan lehet élni a demokratikus lehetőségekkel az osztályharcban, s hogyan lehet a burzsoázia ellen fordítani a demokráciát.

A. Gy. Kívánom, hogy igaza legyen!

F. C. Ilyen körülmények között, abban a forradalmi hipotézisben, amelyben a munkásosztálynak és szövetségeseinek hatalomra jutása megtörténnék, meg kellene-e tagadnunk ellenfeleinktől azt, amit elragadtunk tőlük? Ennyire gyengék lennénk? És főleg gondolhatunk-e arra, hogy mindazok, akiknek érdeke a szocializmus, eleve tudatában vannak ennek, másfelől a „szocializmusellenes tevékenység” kizárólag az ellenséges osztályok és azok ügynökeinek a cselekedetei volnának?

A. Gy. Nem, nem vagyunk gyengék. De arra mégsem vállalkozhatunk, hogy mi magunk hozzunk létre – a kölcsönösség kedvéért – burzsoá pártot egy olyan országban, ahol a burzsoá demokrácia soha nem létezett. Nem hiszem, hogy nálunk egy becsületes burzsoá pártot, azaz olyat, amely annak is vallja magát, össze lehetne hozni. A mi társadalmunk sok mindent átvenne a fejlett tőkésországoktól, például az életszínvonal pozitív elemeit, de nem a burzsoá pártokat. A kölcsönösségnek más akadályja is van: az a különbség, hogy a burzsoázia soha nem tud meglenni a munkásosztály nélkül, ezért kénytelen tudomásul venni annak képviselőjét; a munkás-

osztály viszont jól meg tud lenni a burzsoázia és annak képviselte nélkül.

Egyáltalán nem gondolom, hogy a „szocialistaellenes tevékenység” kizárólag az ellenséges osztályok cselekedete, sem azt, hogy minden ellenzéki az ő ügynökük, bár ilyen is van. Léteznek tisztán ideologikus szocialistaellenes erők. De el tudja-e képzelni, hogy ezek képesek és hajlandók magukat a létező kapitalizmustól függetleníteni? S itt hadd vessem közbe: csak a kommunisták között vannak olyan alvajárók, akik azt képzelik, hogy a létező szocializmustól különválva erősebbek lesznek, mint vele együttműködve. A burzsoá oldalon nincsenek ilyen fantaszták, vagy ha vannak, kinevetik őket. Ugyanígy nem gondolja senki, hogy a francia forradalom idején a vendée-i parasztok földesurak vagy azok ügynökei lettek volna. Azt sem hiszem, hogy a forradalmi kormány könnyű szívvel harcolt ellenük.

De ne kerüljük meg a proletárdiktatúra, vagyis a munkáshatalom kérdését. Eddig a történelem azt bizonyította, hogy ahányszor a munkásosztály parlamentáris úton, békés körülmények között, hogy úgy mondjam, kardcsapás nélkül hatalomra került, a burzsoázia ezt megkísérelte erőszakosan, külföldi segítséggel vagy anélkül, megdönteni. Így történt Magyarországon is, amikor az antant megbuktatta az „őszirózsás forradalmat” és a Tanácsköztársaságot. Nagy érdeklődéssel várjuk, hogy a történelem végre más utat, más lehetőséget produkáljon.

F. C. A Francia Kommunista Párt egyáltalán nem hiszi azt, hogy a szocializmus egyedül szavazó-

lapokkal győz. A szavazások nem különíthetők el az osztályharc egészétől. A kérdés az, hogy országunk helyzete, az, ahogyan a forradalmi perspektívák jelentkeznek vagy jelentkezhetnek (főleg azért, mert volt Október, és mert a szocializmus kifejlődött), olyan mértékben különbözik-e azoknak az országoknak a helyzetétől, ahol volt proletárdiktatúra, hogy többé már nem felel meg sem e diktatúra nevének, sem definíciójának.

A. Gy. A diktatúra mint államforma – önkényuralom. A proletárdiktatúra azonban Marx fölfogásában nem elsősorban államformát, hanem az állam típusát jelenti. Szerinte ugyanis minden osztálytársadalom állama diktatúra – tekintet nélkül államformájára –, mégpedig azért, mert minden állam elnyomó hatalom. Az állam igazgatási, szervezési, nevelési stb. funkciói végső soron szintén az uralkodó osztály érdekeit szolgálják, s közös nevezőjük az osztályelnyomás.

Marx és Lenin a szabadság alapfeltételének tartja, hogy megszűnjenek az osztályok, megszűnjék az állam. Tehát a proletárdiktatúra – osztálytartalmát tekintve – olyan társadalom, amelyben a munkásosztályé (és szövetségeseié) a hatalom. A kizsákmányolás megszüntetése lehetővé teszi az osztályuralomnak, sőt magának a munkásosztály államának a felszámolását. Ez a lehetőség nagyon különböző történelmi utakon és távlatokban valósulhat meg, és a fejlődés egyes szakaszain az állam szerepe akár erősödhet is. Nem részletezném itt az állam kérdését, csak azt hangsúlyozom, hogy ezzel a fogalom-

mal kapcsolatban gyakran összekeverik a hatalom osztálytartalmát a hatalomgyakorlás olyan módszereivel, mint az erőszak alkalmazása, a cenzusos szavazás stb. Márpedig a történelemben a munkáshatalom az első olyan hatalom, amely tudatosan törekszik önmaga korlátozására, arra, hogy tevékenységét a nép ellenőrzése alá helyezze. Mint már mondtuk, sajnos voltak a magyar történelemben időszakok, amikor eltértünk ettől, s szembekerültünk saját elveinkkel.

Mégis, nem igaz, hogy a proletárdiktatúra szükségszerűen kizárja a demokráciát és a szabadságjogokat. A proletárdiktatúra valójában csak szövetségi rendszerben értelmezhető konkrétan. S gondoljon arra is, mert ez alapvető, hogy itt olyan folyamatról van szó, amely együtt alakul a történelemmel. A forradalmi harc időszakában az állam a munkásosztály (és szövetségesei) közvetlen hatalmának eszköze, szerepe tehát a munkásosztály helyzetének változásával feltétlenül megváltozik. Könyvtárnyi irodalma van ennek a kérdésnek, de – hogy megőrizhessük beszélgetésünk jellegét – engedje el nekem a szükséges elméleti tisztázást. Amúgy sem tekintem magamat teoretikusnak. Ami a gyakorlatot illeti, kívánom, hogy Önök mielőbb bizonyíthassák: a szocialista hatalom erőszakoldala nem fog szerepet játszani, vagy legalábbis csak elenyésző szerepet fog játszani Franciaország eljövendő szocialista fejlődésében. Addig a vita igencsak akadémikus marad. Az biztos, hogy a labdarúgást két kapura játsszák. Nem mi játszunk egyedül, van ellencsapat is. Más szóval: akar-

junk bár a legjobb szándékkal tenni bármit, védekező kényszerhelyzetek is kialakulhatnak.

F. C. Számunkra ez a kérdés nem annyira akadémikus. Azt kell eldöntenünk, várjunk-e a történelem által felkínált alkalomra, vagy dolgozhatunk radikális változásokért. Mindenesetre nem pontosan ezt a kérdést tettem fel. Önök már nem proletárdiktatúrában élnek, a szovjet emberek sem. Egyébként a szocialista demokráciáról beszélt általában. A kérdésem tehát: azok, akik kételkednek a szocializmusban, akik támadják, vagy akik más rendszert akarnak, kizáratnak-e a szocialista demokráciából?

A. Gy. A burzsoázia – mint már mondtuk – nem zárhatja ki végleg a munkásosztályt a demokráciából, mert munkások nélkül nincs és nem is lehet kapitalista társadalom. Mi viszont nagyon jól megvagyunk a kapitalisták nélkül.

Az 1917-es oroszországi fegyveres felkelés és a polgárháború óta megváltoztak a proletárdiktatúra megteremtésének és gyakorlatának formái. A Szovjetunió hatalmi struktúrája más, mint 1917-ben, Magyarországé más, mint 1919-ben. Az új lehetőségeket azonban nagyrészt annak köszönhetjük, hogy megtörtént az oroszországi fegyveres felkelés, hogy az oroszországi proletárforradalom győztesen került ki a polgárháborúból, s leverte az intervenciót. Jó, ha emlékezünk erre, amikor manapság – nálunk és másutt is – békés utakat, demokratikusabb formákat keresünk.

F. C. Ezzel csatlakozik ahhoz a megjegyzéshez, amelyet az imént tettem, amikor a kérdéssel kap-

csolatos állásfoglalásunkról beszéltem, s amelyet valóban lényegesnek tartok.

A. Gy. Végül is a szocialista demokráciából senkit sem lehet kizárni, mert az törvényekben fejeződik ki, jogok és kötelességek képében. Aki megsérti a törvényt, annak a törvény előtt kell felelnie. Nem a véleményéért, hanem a cselekedetéért. Akik törvényeink, szocialista rendszerünk ellen lépnek fel, azoknak valóban nem biztosítjuk a cselekvési szabadságot. Ettől eltekintve mindenkivel párbeszédet és vitát folytatunk, ahogy erről mindenki meggyőződhet, aki nyilvános vitáinkat figyelemmel kíséri.

F. C. A proletárdiktatúráról folyó vitákban gyakran felmerül a kérdés: vajon a nép milyen mértékben támogatja? A legtöbb szocialista forradalom esetében a proletariátus kisebbségben volt, a kommunisták is. Ez nem jelenti azt, hogy céljuk, sőt még az alkalmazott módszerek is, ne élvezték volna a többség támogatását. Ez a támogatás hol cselekvően, hol passzívan nyilvánult meg. A különböző időszakokban ez a népi támogatás komoly ingadozást mutatott, anélkül hogy ezt szavazatok formájában fel lehetett volna mérni. A szavazatok a politikai tudati állapot kifejezői, de meg is merevítik a tudatot, leegyszerűsítve kifejezési módját, ezért nem válhatnak a demokrácia egyedüli eszközeivé. Említette az 1956-os helyzetet, amikor – szavai szerint – a nép nem védte meg a rendszerét, de nem is utasította el. Ezt az események bebizonyították – fűzte hozzá. Nekem úgy tűnik, hogy a szocializmusnak sokkal többre van szüksége, mint a nép egyszerű

beleegyezésére, szüksége van a nép többségének s különösen a munkásosztály és az ifjúság élő erőinek aktív támogatására. Úgy is mondhatnám, hogy enélkül nincs értelme.

A. Gy. A hazánkban lezajlott történelmi fontosságú változások a társadalom nagy többségének támogatását élvezték még akkor is, ha ez kezdetben nem mutatkozott meg szavazatok számában. A földreformot, az újjáépítést, az államosítást egyre növekvő helyeslés fogadta. Pontosabban: nem egyszerű helyeslésről volt szó. Mindezt nem fent csinálták és lent helyeselték: ezt maga a nép is csinálta. Azt hiszem, hogy ezek a tettek a tényleges demokrácia, a szabad tevékenység legjobb példáiból íze-lítők.

A későbbi szakaszban a bizalmatlanság politikája meglazította a párt és a nép, a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség kapcsolatát. Lényegesen csökkent az öntevékenység, sőt a helyeslés és a támogatás is. 1956 után a párt realista és a népre támaszkodó politikájával szerezte vissza a lakosság cselekvő bizalmát. S ez nemcsak az elért gazdasági eredményeken, hanem a párt és a tömegek között kialakult nyílt kapcsolaton alapult. Ez ma is így van. A bizalom megmarad, mert a párt segíti az értékek éltetését, megújulását, a hibák kijavítását és az előrehaladást. A célok, amelyeket maga elé tűz, megfelelnek az ország tényleges érdekeinek és a nép akaratának. Hangsúlyozom: a nép akaratának, mert a legvalóságosabb objektív érdekek sem vezethetnek közös akciókhoz és tevékenységhez, ha az emberek

nem ismerik fel őket, vagy nem akarnak tenni értük. Bizonyítják ezt saját (és nemcsak saját) rossz tapasztalataink. A konfliktusok lehetősége fennáll, s nem tudjuk garantálni, hogy mindegyiket azonnal megoldjuk. Tartósan együtt kell élnünk bizonyos társadalmi feszültségekkel. A legrosszabb, amit ilyen esetben a vezetők tehetnek, az, ha megvárják, amíg a konfliktusok elfajulnak, kiobbannak, ami előbb-utóbb bekövetkezik, ha a nehézségeket elrejtik a közvélemény elől. Mi azt valljuk, hogy gond és csatlódás is a közösség ügye.

Állandóan azt kell magunktól kérdeznünk, vajon továbbra is élvezzük-e a nép támogatását, és ellenőriznünk kell, hogy valóban élvezzük-e. Úgy hiszem, az MSZMP igyekszik ezt megtenni.

Kié a hatalom?

F. C. A nép támogatja a hatalmat. De övé-e a hatalom? Nehéz kérdés, mert „a nép” elvont fogalom, a nép sokarcú, a hatalom pedig sokrétű.

A. Gy. Válaszolhatnánk erre egyszerűen az Alkotmánnyal: „Minden hatalom a dolgozó népé.”

F. C. A kérdés: „Kié a hatalom?”, kissé leegyszerűsített. Talán a felelet is az...

A. Gy. Nem is annyira sematikus, ha meggondoljuk, hogy egy klasszikus értelemben vett proletárdiktatúrában a válasz nem az lenne, hogy „a hatalom a dolgozó népé”.

F. C. Tehát az Önök Alkotmányában az egész

nép állama szerepel. De vajon a nép hogyan érzékeli a dolgokat? Érzí-e, hogy részese a hatalomnak? Az egyszerű dolgozók beszédében „ők”-e a hatalom, vagy „mi”?

A. Gy. Vannak üzeink, vállalatunk, ahol úgy mondják: „mi”. Az országot érintő egyes kérdésekben is. De ha a belügyminiszter bevonja valakinek az útlevét, mert az illető megsértette a vámtörvényeket, akkor az sohasem fogja így mondani: „bevontuk tőlem az útlevelemet”.

Új típusú államunk van. De vitathatatlan, hogy megmarad a munkamegosztás a közügyek intézésében, ha új formában is. Vannak vezetők és vezetettek. Ez tagadhatatlanul ellentmondásokkal jár: e tény elítélése éppen olyan téves és káros lenne, mint az, ha örülnénk neki. Mindaddig, amíg államapparátus létezik, az egyének nem tudják minden esetben közvetlenül nyomon követni saját hatalmuk hatását a hozott intézkedésekben. Amíg állami igazságszolgáltatás dönt két vitatkozó között, addig az egyiknek „igen”-t kell mondania, a másiknak „nem”-et. Szóval az államapparátus létezik, és a politikai és államügyeket nem közvetlenül az egész közösség irányítja. Ehhez azonban két kiegészítő megjegyzés kívánkozik.

Az első: valóban a nép érdekét fejezi-e ki ez az apparátus? Minden ettől függ. Személy szerint azt gondolom, még ha nem tökéletesen is fejezi ki, de mégis jobban gyakorolja uralkodó osztálya hatalmát, mint bármelyik állam. Erre időnként ajánlatos emlékeztetni azokat, akik az államapparátust kizá-

rólag negatív jelenségnek tartják, és abszolút ellentétet látnak a hatalom és az emberek között. Ezek megfélemeznek arról, hogy nálunk megváltozott az uralkodó osztály.

A második: ezt az apparátust közvetlen és közvetett demokratikus szervezetek, mechanizmusok ellenőrzik, amelyek véghezviszik a tényleges hatalommegosztást, s így előkészítik az állam funkcióinak a társadalmasítását. Azon vagyunk, hogy ezt az ellenőrzést a széles néptömegekkel erősítsük.

De talán jobb a gyakorlatról beszélni: hogyan él a nép, hogyan fejezi ki követeléseit, hogyan számoltatja be választott képviselőit, hogyan szól bele a döntésekbe, hogyan tanul, vitázik? Így kapunk választ a „Kié a hatalom?” kérdésére.

F. C. Térjünk át tehát a gyakorlatra, például a döntéshozatalra. A döntéseket nyilván szűk körű csoport hozza. Ez nehezen kerülhető el. Nem lehet folyton népszavazást tartani. De aki dönt – éppúgy, mint akinek aztán a döntéseket meg kell értenie és végre kell hajtania –, az legyen jól tájékozott. Hogyan lehet megismerni és figyelembe venni az érdekeltek véleményét, és hogyan lehet számukra a döntések elemeit és az ellenőrzés lehetőségét biztosítani?

A. Gy. Nem akarok szörszálhasogató lenni, Cohen elvtárs, de a világosság kedvéért pontosítanom kell azt a mondatát, hogy „a döntéseket szűk körű csoport hozza”, meg azt, hogy „ez nehezen kerülhető el”. Először is nem minden döntést hoznak kis csoportok, azután rengeteg kis csoport van, végül

egy jól dolgozó párt nem is olyan kicsi csoport. Az igaz, hogy a társadalmi fejlődés legfőbb irányait meghatározó döntéseket a párt dolgozza ki. De az a szabály, hogy a párt előzetes vitákat rendez – egyrészt a kérdés szakértőivel, másrészt az érdekelt társadalmi körökkel. Történhet ez akár a szakszervezetek közreműködésével, akár a népfront összejövetelén, vitáin, amelyeket mi fórumoknak nevezünk. A legfőbb állami döntéseket, például a törvényeket viták előzik meg, gyakran országos szinten. A pártkongresszusok téziseit emberek százezrei vitatják meg – párttagok és pártonkívüliek.

Ezek nem álviták, amelyek során csak helyeselni lehet az előterjesztett javaslatokat. A viták gyakran igen élénkek, és többnyire a kérdések lényegét érintik. Elhangzik ellenvélemény is, csak épp nem eleve eltérő politikai platformon álló csoportok állnak szemben egymással a vitákban, sűrűn vitatkoznak egymással a kommunisták. Ez is növeli a döntések objektivitását. Akad túlzó, irreális vagy korlátozott vélemény, de több a hasznos javaslat, módosítás, kiegészítés. Senkinek sem származik abból hátránya, hogy ellenkező véleményt fejtett ki, mint ami az utóbb elfogadott határozatban szerepel. Ezzel kapcsolatban meg kell mondanom, közérdek, hogy egyre több ember fejtse ki nyíltan a véleményét. Annál is inkább, mert ha valakinek igaza van egy hozott határozattal szemben, és a tények őt igazolják, akkor az illető tekintélye ezáltal megnő. Azonban illúziókban ringatnánk magunkat, ha azt hinnénk, hogy ezen a téren már nincsen semmilyen

probléma. A vitákat bizony sokszor későn rendezik meg, s nem mindig veszik figyelembe a kifejtett véleményeket. Van még mit tanulnunk demokráciából. Vitathatatlanul van bizonyos ellentmondás a döntéseket megelőző viták nyilvános, demokratikus jellege és a határozathozatal operatív kényszer között. Előfordul az is, hogy amikor gyors és világos döntésre volna szükség, felelősséget áthárító vitákat rendeznek. Általában igyekszünk tiszteletben tartani a különböző társadalmi szervek és testületek illetékességét. Véleményünk szerint a párt politikai vezető szerepét nem szabad úgy értelmezni, hogy minden döntést maga hozzon.

Az öngazgatás

F. C. Ez felveti az öngazgatás kérdését. Már az elején leszögezem, hogy nem elegendő kimondani ezt a szót, mert magában foglalhat számos eltérő rendszert, egy olyan termelésiegység-mozaik utópiájától kezdve, mely úgy hozza meg döntéseit, hogy nem veszi figyelembe a többiekét, egészen addig a társadalmi önkormányzatig, mely a marxizmus klasszikusai szerint a társadalmi fejlődés végkimenetele. Jelenleg ez a témakör foglalkoztatja a francia kommunistákat. Úgy gondoljuk, hogy a társadalom jelenlegi helyzete minden szinten olyan szervezeti típust igényel, amelynek maximális előkészítési és döntési hatásköre lenne, s amelyben a kezdeményezés nem a felsőbb szintnek lenne fenntartva. A kép-

viseleti demokráciát, a maga hatalomátruházási rendszerével, közvetlenebb, önigazgató jellegű demokráciának kellene felváltania. Úgy tűnik, hogy ilyen irányú mozgás megy végbe a szocializmusban. A legnagyobb problémákat egyre inkább lent vetik fel, s a konkrét kérdések megoldásánál az egész társadalmi működést figyelembe veszik.

A. Gy. A kommunista és munkáspártokat két veszély fenyegeti: vagy nem veszik észre azokat a problémákat, melyeket a történelem napirendre tűz, vagy olyan feladatokat tűznek napirendre, melyeknek történelmi feltételei még nem értek meg. Különben nem nevezném még önigazgatásnak azt, ami a jelenlegi helyzetben történelmileg beérett. Szerintem helyesebb és szerényebb növekvő autonómiáról beszélni.

A cél az, hogy az emberek tudatosan részt vegyenek a kollektív gondolkodásmód kialakításában és a közéletben. Ez az alapja a közvetlen és közvetett demokrácia formáinak és mechanizmusainak. Ez azoknak a demokratikus társadalmi intézményeknek a célkitűzése is, amelyek az önigazgatás irányába haladnak, a kifejezés marxista-leninista felfogásában. Nem állítom szembe a közvetlen demokrácia létező vagy létező lehetőségeit a közvetett demokráciával. Ez a két forma nem egymás rovására fejlődik: egyik a másikba illeszkedik. Kétségtelen, hogy mi elméletben és gyakorlatban egyaránt a képviselői demokrácia fejlesztését hangsúlyozzuk. A politikai realitások késztetnek bennünket erre. Társadalmunk jelenleg teljesen működésképtelen lenne,

ha csak a közvetlen demokrácia intézményei léteznének. Példaként említem: a szocialista brigádokban egyre több kérdésben maguk a munkások döntenek. Amikor a munkabértömeg szétosztásáról van szó, a munkások számos esetben általában egyenlő elosztást javasolnak: mindenkinek egyformán. Pedig a társadalom és végeredményben a brigád és a brigádtagok érdeke is az, hogy az elosztás a végzett munka mennyisége és minősége szerint differenciált legyen. Szükség van tehát az érdekek egyeztetésére és társadalmi fontosság szerinti osztályozására. Nem lehet mindent egyszerűen szavazással elintézni.

F. C. Érzésem szerint – a demokráciáról kialakult primitív elképzeléssel szemben – valóban nem egyszerűen szavazásról van szó, hanem tájékoztatásról, felelősségről, arról a képességről, hogy az egyéni érdekeket egyeztessük mások érdekeivel. Enélkül az „ön” talán lehetséges, de az „igazgatás” semmi képp. Mindezt nem lehet egyszerűen elrendelni – elő kell készíteni, meg kell tanulni, ki kell kísérletezni.

A. Gy. Természetesen fejleszteni kell azokat az intézményeket, vagy egyszerűen azokat a körülményeket, amelyek az önigazgatás irányába mutatnak. De ehhez bizonyos szintet kell elérni, képességeket megszerezni, bizonyos hozzáértést, az pedig időbe telik. Szeretném leszögezni, hogy itt csak a mi tapasztalatunkról, a mi perspektíváinkról beszélek, anélkül hogy a más országokban fennálló önigazgatási formák vizsgálatába bocsátkoznék.

Vannak ezen a téren hagyományaink is. A múlt században Eötvös József, Tocqueville kortársa és levelezőtársa a nemesség privilegizált képviselte ellen és a nép demokratikus képviselte mellett, ugyanakkor a városi önkormányzat mellett foglalt állást. Mi tehát az öngazgatás kiterjesztését – jogi és politikai garanciáival együtt – igen fontos célkitűzésnek tekintettük és tekintjük; mindazonáltal manapság egy demokratikus szerkezet nem épülhet kizárólag az öngazgatásra. Mi is, Önök is olyan jövő felé haladunk, amelyben a lenini értelemben vett öngazgatás valósul meg. Demokratizálódási folyamatnak kell végbemennie a munkahelyeken, a lakóhelyeken, minden szinten. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy nemcsak egyszerűen vitatkozni kell majd, hanem dönteni is. Az emberek nem várhatnak mindent „felülről”. Egyesek szerint ez egy rossz magyar szokás. Szerintem inkább az a helyzet, hogy a demokrácia aktív folyamata még nem eléggé mélyenszántó. De tudjuk, hogy ez lassú folyamat. Igazi társadalmi iskola, amelyben az emberek megtanulják, hogy mire képesek saját erejükből. A különböző társadalmi érdekek nem akadályok, amelyekbe bele lehet ütközni: ellenkezőleg, olyan szükségletek, amelyeket ki kell elégíteni. Sajnos azon a téren – mint már mondtam –, hogy minden döntést „felülről” várnak, mélyre nyúlnak a történelmi beidegződés, a gondolkodásmód gyökerei. A kiszélesedő demokratizmus egyik felszabadító következménye éppen az lesz, hogy ezek a bénító beidegzettségek meg fognak szűnni. Aki pedig nemcsak meg-

vagy leszavaz egy javaslatot, hanem figyelmet, munkát is áldoz megvalósítására, aki tevőleg képes állást foglalni, az állampolgár, az nem csak szavazó.

Ebben a demokratizálódási folyamatban érdekek csapnak össze, kompromisszumot kell kötni, elfogadni kisebbségi véleményt is, egyeztetni közvetlen és távlati érdekeket. Hosszú, kacsakaringós út ez, amelyen haladva nem egyhamar mondhatjuk – ha egyáltalán az ilyen mondás lehetséges –: „Lám, most már megvalósult nálunk a szocialista demokrácia.”

A párt

F. C. Ideje, hogy a pártról beszéljünk. Mindig azt mondjuk: a „párt”. Személytelen volna talán a párt?

A. Gy. Igaza van. Nem helyes a szóhasználat. Pontosabb azt mondani, hogy a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság, X. elvtárs. A „párt” megjelölést csak az alapvető dolgokkal kapcsolatban kellene használnunk: „A párt célja a szocialista társadalom felépítése”, vagy amikor az ötéves terv fő vonalairól van szó. A „párt” kifejezést unos-unatalan és misztikusan használni annyi, mint végül elkenni a felelősséget. Ha valamely konkrét kérdésről vagy valaminek a felépítéséről vitázunk, akkor nem a „párttal”, hanem a helyi szervvel, megnevezendő személlyel, egy községi párttitkárral vagy tanácselnökkel folyik a vita. Ugyanez a helyzet az állammal kapcsolatban. Ha a „Magyar Népköztársaság” he-

lyett azt mondom, hogy a „kormány”, akkor már valamihez, valakihez intézem szavaimat, már bírálhatok vagy akár dicsérhetek valakit.

F. C. A párt ugyanakkor élő, fejlődésben levő szervezet is. A kommunista pártokat – az Önökét is, miénket is – az első idők bolsevik pártjának mintájára teremtették, amely egy kis csoport mély illegálitásban dolgozó kommunistából, főleg hivatásos forradalmárokból állt. Azóta a feladatok, a módszerek és a tömegekkel létesített kapcsolatok jelentősen megváltoztak. Nálunk előfordul, hogy azt mondjuk: a pártnak tömegpárttá kell válnia. Nem tudom, teljesen pontos-e ez a kifejezés, de a fogalom világos: arról van szó, hogy olyan társadalmi szervezet jöjjön létre, amely a társadalmi valóság felé tekint, s amelynek a lehető legtöbb emberrel van kapcsolata. Vagyis a párt élcsapat fogalmát vizsgálatnak vetjük alá.

A. Gy. Közvetlenül a felszabadulást követően a mi pártunk tömegpárt lett, és ma is az. Ez egyáltalán nem indít bennünket arra, hogy ártértékeljük akár általában a szerepét, akár élcsapat jellegét. Csak arról van szó, hogy ezt az élcsapat fogalmat egészen másképp kell értelmezni most, mint amikor a párt az akasztófa és a börtön árnyékában tevékenykedő kis csoportot jelentett. Tulajdonképpen minden azon fordul meg, mit nevezünk élcsapatnak. Vezeti-e a párt a dolgozó tömegeket a szocializmus és annak fokozatos továbbfejlődése felé? Állandó-e a kapcsolat a párt és a dolgozók között? Vezető szerepét uralkodásnak vagy szolgálatnak tekin-

ti-e a párt? Öncél-e ez, vagy eszköz? Ha az első, akkor nem élcsapat a párt, még illegális kis csoportként működve sem az. A másodikban tömegpárt léte is élcsapat. Az élcsapat tömegkapcsolatainak lehetőségei, módszerei és formái a történelmi viszonyokkal összhangban változnak, de a lényegét ez nem érinti. Egy párt akkor valóban élcsapat, ha vezető szerepét a vezetettek elismerik.

F. C. Egy vezető párt összetételét nem lehet a véletlenre bízni.

A. Gy. Tömegpártnak lenni nem nyugodalmas állapot. Különösen érvényes ez a megállapítás a szocialista országok viszonyai között. Sokszor nehéz megkülönböztetni, ki az, aki azért akar belépni, hogy tagja legyen a vezető pártnak, és ki az, akit a szocializmus ügye vezérel. Ezért igyekszünk javítani szociális összetételünket. A munkásnak igazán semmiféle karrierérdeke sem fűződik ahhoz, hogy belépjen a pártba. Vannak, akik előtt kénytelenek vagyunk, ha nem is bezárni, de óvatosan nyitni a kaput. Magyarországon minden funkciót, tisztséget betölthet pártonkívüli. Ez a rendszer – egyéb előnyei mellett – megnehezíti, hogy valaki magasabb beosztást elérendő lépjen be a pártba, tehát komoly garancia a párton belüli karrierizmus ellen: 1956 után három feltételt szabtunk a vezetők számára: politikai megbízhatóság, szakmai ismeret, vezetői készség. Ma a megbízhatóság önmagában nagyon kevés. Lehet valaki politikailag megbízható, de szakmailag tehetetlen. Jó képességeket, politikai és szakmai képzettséget, megújulási készséget kérünk ma számon a

vezetőktől. Ezt a káderpolitikát az élet kényszeríti ránk, és ez néha drámai helyzeteket szül. Generációnk három-négy olyan nagy válságon ment át, amely sok tragédiához vezetett. Az illegalitásban számos elvtárs ezerszer kockára tette az életét, de képtelennek bizonyult bármit irányítani, vagy akár csak az emberekkel kapcsolatot kialakítani. Számptalan kommunista kész életét adni a mozgalomért, de sok van olyan is – s ezek gyakran ugyanazok –, aki nincs tekintettel a többiekre; merevségük sok embert taszított el tőlünk az évek során.

Visszatérve a kérdéséhez: a párt létszámának végtelen növelése nem cél. Párttagnak lenni sokkal több, mint elfogadni a párt politikai irányvonalát. Elkötelezett, aktív, vitára, az ügyért való önzetlen cselekvésre kész párttagokra van szükség.

F. C. Ezeket az embereket – bármilyen jó szándékúak legyenek is – nem fenyegeti-e az a veszély, hogy mindenféle politikai tevékenységet maguknak tartanak fenn, s elszakadnak a sokaságtól?

A. Gy. Véleményem szerint ma nincs ilyen veszély, de azért oda kell figyelni. Senki sincs „különös anyagból gyúrva”. Volt egy időszak, amikor a vezetők egy vékony rétege azt hitte, hogy monopolizálhatja a politikai tevékenységet, és a lakosság fölé helyezheti magát. Csak szektás vezetés képzelhetette, hogy az élet normális menetében így járhat el, anélkül hogy megosztottságot idézne elő a párttagság soraiban. Ezzel azt akarom mondani, hogy az Ön által jelzett hibák nem csupán a párt és a tömegek közötti szakadáshoz vezetnek. Nem úgy mon-

danám, hogy az ellenforradalom előtt a párt és a tömegek eltávolodtak egymástól, hanem pártvezetők kis csoportja elszakadt a párttagoktól is.

F. C. Ön mit mondana: az a párttagok szerepe, hogy végrehajtsák a vezetés határozatait, vagy az, hogy ők maguk is politizáljanak, azaz vitassák meg az ország általános és a munkaterületük konkrét problémáit?

A. Gy. Ez is, az is. Mint tudjuk, ez a demokratikus centralizmus. A vitákat kövesse politikai meggyőző munka az akció megszervezése érdekében, majd a végrehajtás nehéz és fegyelmezett munkája. De ehhez egyetértés szükséges. E nélkül, csupán fegyelemből, csak rövid időre szóló eredményeket lehet elérni. Kétségtelen, hogy a politikai műveltség egész nemzedékeknél tapasztalható hiánya a párton belül is érezteti a hatását. Egy időben a vezetés nem kedvezett a demokratikus politikai magatartás kifejlesztésének a párton belül sem. Huszonöt éve alapvető feladatunk, hogy viták, véleménycserék útján jussunk egyetértésre, mindenkiben felkeltsük a politikai vitakedvet, a politizálás készségét. De fokoznunk kell a kedvet a problémák megoldására, a feladatok elvégzésére és a célok elérésére is. Ha lehet sorrendet felállítani, jelenleg erre van a legnagyobb szükség.

F. C. Ön nagyon jól tudja, hogy ha a franciáknak politizálásról beszélünk, s azt mondjuk, hogy ez egypártrendszerű országban történik, nehezen tudják elképzelni, miről is van szó. Meg kell tehát magyarázni. A szovjet egypártrendszer történelmi eredete ismert, nem szükséges hosszasan elemezni. Később a szovjet egypártrendszer modelljét átvették, miközben a politikai viszonyok egyes esetekben (Magyarország?) hasonlítottak, más esetekben azonban nem. Egyes szocialista országokban több párt van, de valójában alárendelt szerepet játszanak a kommunista pártokhoz képest. Történelmi szükségesség volna tehát az egypártrendszer?

A. Gy. Egy- és többpártrendszerben egyaránt lehet szocializmust építeni. A konkrét történelmi helyzet alapján kell választani. Nem hiszem, hogy egy társadalomnak a szocializmus útjára lépnie minden esetben és mindenütt egypártrendszerre van szüksége. Értsük meg jól egymást: még egy olyan aránylag homogén társadalmi struktúrában is, mint a miénk, kifejezésre kell juttatni az érdekek sokféleségét, de miért csak a politikai pártok sokféleségével lehetne ezt kifejezni? Egyébként is, a többpártrendszer vajon mindenhol garantálja-e az érdekek képviselését?

Az egypártrendszer egészségesen működhet, ha képes megteremteni az önellenőrzés, az önkorrekció eszközeit, ha olyan társadalmi szervezeteket tud létrehozni, amelyek kifejezik az egyes csoportok érde-

keit, ha garantálja a politikai élet nyilvánosságát, amely segíti és ellenőrzi a pártot. Politizálni egypártrendszerben is kell és lehet, hacsak nem úgy gondoljuk, hogy a politizálás egyetlen vagy fő formája a pártok közötti harc. Amikor azt mondjuk, hogy nem tekintjük a pártok számát a szocialista társadalom kritériumának, ez nem azt jelenti, hogy nálunk is vissza kellene térni a többpártrendszerhez. Az ország társadalmi szerkezetében olyan alapvető változások történtek, hogy anakronisztikussá válnék a pártok intézményesített pluralizmusának visszaállítása.

A tökéletes rendszerben, ahol állandó a harc a hatalomért, a formális demokrácia szétporlad, mihelyt a burzsoázia komoly veszélyt érez, és még van ereje megsemmisíteni a demokratikus jogokat. Sok fejlődő országban merőben más a helyzet. Némelyik még a társadalom egyesülését megelőző stádiumban van, és az ott létrehozott centralizálási formák gyakran sokkal súlyosabb függőségeket szüntetnek meg, olyanokat, amelyek még a törzsi és gyarmati struktúrából származtak.

Szerintem a többpártrendszer nem ideális forma. Különösen akkor nem, ha öncélú értéknek fogják fel, függetlenül a társadalmi feltételektől és tartalmaktól. Vagyis nem tekintem a mi történelmünk során kialakult egypártrendszert általános modellnek, de tagadom bármely más rendszer elkerülhetetlen normaként felfogott szerepét is. Recept itt nem lehet: csak a történelmi helyzet indokolhatja ennek vagy annak az elfogadását.

F. C. A törvény kimondja a párt vezető szerepét. Nem vezet-e ez a pártban valamiféle álmegnyugváshoz, amely mentesítené az alól, hogy megtegye, amit kell, hogy valóban politikai irányító erő legyen, s nem a törvény erejénél fogva? Vajon nem sterilizál-e ez olyan párton kívüli ideológiai, kulturális és társadalmi erőket, melyek sokat adhatnának a társadalomnak?

A. Gy. Vagyis azt kérdi, hogy a párt nem érzi-e magát túlságosan kényelmes helyzetben, mivel hatalmát és vezető szerepét a törvény biztosítja? Erre a veszélyre mindig figyelni kell. A szocialista demokrácia egyik legkényesebb problémája éppen az, hogy megtalálja és helyesen alkalmazza azokat a módszereket, amelyek megakadályozhatják, hogy önkényes személyek, voluntarista politikai gondolatok kisajátítsák a rendszert, vagyis a szocializmust. Az egypártrendszer jó működésének feltétele az, hogy a párt képes legyen megújhódni, állandóan alkalmazkodni a belső és külső körülmények változásaihoz, emellett megőrizni saját mivoltát és célkitűzéseit. Ehhez eleven kapcsolatokat kell fenntartania a tömegekkel, meg kell hallgatnia és meg kell értenie a kívánságokat, bírálatokat, ismernie kell az emberek napi és távlati érdekeit. Jogi kényszer magában nem hoz létre valódi társadalmi egységet. Az alkotmányos törvényességnek szilárd politikai alapokon kell nyugodnia. Többek között ezért harcolunk a párton belüli elmeredezés ellen, ezért akarjuk fenntartani harcos politikai jellegét a viták éberen tartásával is. Ezt a harcot önmagunkkal is vív-

juk. A párbeszédet több szinten, más-más módszerekkel kell folytatnunk, biztatva szövetségeseinket, partnereinket és munkatársainkat a közös ügyben való elmélyült részvételre, s arra is, hogy – ha szükséges – mondjanak ellent, hogy a harc végül is egyetértésre vezessen.

F. C. Nem kerülhetünk meg egy kérdést. Egy pártrendszer nemcsak szocialista országokban van, hanem sok újonnan felszabadult országban is, amint már utalt rá. De van diktatúrákban és volt fasiszta országokban is.

A. Gy. Beszélgettem egy francia ellenállóval, aki a XX. kongresszus után kilépett az FKP-ból. Vétkesnek érezte magát a személyi kultusz bűneiben. Azt kérdeztem tőle: ha a második világháborúban, a megszállás alatt tudott volna ezekről a torzulásokról, vajon Hitler oldalán harcolt volna a Szovjetunió ellen, és nem vett volna részt az ellenállásban a Szovjetunió oldalán, a közös ellenséggel szemben?

A hitleri Németországban az egypártrendszer az ember megalázásának, egész népek szisztematikus kiirtásának a szolgálatában állt. És egypártrendszer létezett a Szovjetunióban is, ahol a vezetésnek akkor voltak ugyan önkényuralmi megnyilvánulásai is, de ahol a szovjet nép mégis az emberiségnek a fasiszta iga alól való felszabadításáért harcolt. Kubában egypártrendszer van. De ki támogatja a latin-amerikai népeket az egypártrendszerű vagy párt nélküli katonai és fasiszta rendszerek ellen vívott harcukban? Kuba, vagy a többpártrendszerű Egyesült Államok? Nem is beszélve a „nem totalitárius”

USA és a nemzeti függetlenségét védő Vietnam közti háborúról.

A hitlerizmust nem azért kellett szétzúzni, mert egypártrendszer volt, hanem azért, mert ideológiája szükségszerűen világháborúhoz és a gázkamrákba vezetett. A szocializmus ideológiája nem szükségszerűen vezetett önkényes intézkedésekhez. Amott a koncentrációs táborokat csak úgy lehetett felszámolni, hogy szétzúzták a gázkamrák ideológiájára épült rendszert. Itt elítélhettük az önkényt mint megengedhetetlent; ezt az SZKP képes volt saját maga megtenni – és a szocialista rendszer ezáltal megerősödött.

Állam, párt, tömegszervezetek

F. C. Párt, állam, tömegszervezetek. Végző soron a választottakat, a vezetőket, a főtisztviselőket mindig a párt vagy – hogy emlékeztessenek az iménti észrevételünkre – a párt különböző szervei jelölik ki, vagy legalábbis fogadják el. Nem jelent ez körben forgást? Ugyanazoké a döntés, akiké az ellenőrzés. Nem maga jelöli-e ki a párt azokat, akik a pártot ellenőrizni hivatottak, mert ez azt jelentené, hogy a párt és a pártvezetés felett senki sem gyakorol ellenőrzést?

A. Gy. A politikai vezetés a pártra hárul, ez igaz. De a párthatározatok csak a párttagokat kötelezik. Nekik kell azoknak érvényt szerezni. Nekik kell meggyőzéssel, politikai munkával a gyakorlatba át-

ültetni a párthatározatokat. Feladatuk elsősorban az, hogy a gyakorlatban ellenőrizzék e határozatok helyességét és alaposságát. Az állami döntések a párt irányvonalán alapulnak, de nem a párt végzi az állami munkát. A központi állami szervek, csakúgy, mint a helyi közigazgatási szervek, nagy önállóságot élveznek, és nagy a felelősségük. Ugyanez áll a vállalatokra és a szövetkezetekre is. Politikai rendszerünk kölcsönös bizalomra épül. Hosszú távon minden taktikai manővernél sokkal kifizetődőbb a felnőtt, öntudatos dolgozók megbecsülése. Ez egyben önkorrekciós rendszer is, részvétellel és szólásszabadsággal. Magában foglalja a pártszerveket az alapszervezetektől a csúcsig, a Hazafias Népfront helyi, megyei és országos szerveit, a választott tanácsokat, a szakszervezeteket, a Kommunista Ifjúsági Szövetséget, még olyan látszólag politikamentes szervezeteket is, mint a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, az orvosegyesületek stb. Mindezek az ellenőrzés eszközei, egyben a tájékoztatásai. Ezeken a csatornákon át érkezik a terveinket, döntéseinket érintő bírálat és a társadalmi rétegeket foglalkoztató kérdések híre. Ezek a mi ütközésgátlóink és „biztonsági szelepeink”.

E szervezetekben nem illik a felmerülő kérdésekkel kapcsolatban a párt állásfoglalására vagy követelményeire hivatkozni. A kommunisták dolga, hogy előterjesszék és érvekkel képviseljék a párt álláspontját. Ha nem sikerül elfogadtatniuk, köteles-

ségük jelenteni, mert ilyen esetben bennük vagy a kialakított álláspontban is lehetett a hiba.

F. C. Sok csatorna alkothat oda-vissza kapcsolós rendszert. De kiindulhatnak egy közös pontból, és vissza is vezethetnek oda.

A. Gy. Egypártrendszerű országokban a hatalmon levő párt társadalmi ellenőrzését legfőképpen a párton belüli demokrácia szavatolja. De a tapasztalat szerint nem kevésbé fontos, hogy minden társadalmi és tudományos szervezet az érdekek és a szakértelem érvényesülésének és védelmének eszközévé váljon. Az ötvenes években minden szervezet és intézmény a párt árnyékában működött. Ezért a helyzetért a párt akkori vezetése volt felelős. A belső demokrácia hiánya következtében gyakorlatilag a párt tömegeinek sem volt beleszólásuk a politikába, amelyet a szűk vezetőség egy még szűkebb csoportja dolgozott ki.

Ma gondunk van a feladatok megosztására a párt és a többi szervezet, intézmény között. Ez szükséges, még ha úgy érezzük is, hogy ebben az irányban a kívánatosnál lassabban haladunk előre, és sok időt rabolnak el egyeztetések, viták. A helyzettel e téren sem vagyunk elégedettek. Lehet, hogy itt is változtatásokhoz kell folyamodnunk, ahogy reformokra került és kerül sor a gazdálkodásban, a gazdaság szerkezetében.

F. C. Ahogy hallgatom, azokra – barátokra vagy ellenségekre – gondolok, akiknek a szemében a szocializmus megmerevedett, mozdulatlan, abszolút bizonyosságokkal körülbástyázott fogalom.

A. Gy. Minden mozgásban van. A gazdaság irányításában jelenleg az állam központi szervei maguknak tartanak fenn bizonyos döntési jogokat. De nem ez az eset számos gazdaságpolitikai kérdésben. Például az összes beruházási tevékenység felénél döntenek csupán. A másik felét a vállalatok és szövetkezetek saját alapjukból fedezik, ami felett szabadon rendelkeznek. Mint már említettem, most hoztunk létre a korábbi háromból egyetlen ipari minisztériumot. Nemcsak azért, hogy csökkentjük a létszámot és a bürokráciát, hanem azért is, hogy nagyobb jogkört adhassunk a vállalatoknak, megszűnjék az aprólékos minisztériumi beavatkozás, és ezzel növekedjék a vállalatok kezdeményezési lehetősége, de felelőssége is.

A most folyó decentralizáció minden bizonnyal egyben demokratizálás is lesz, bár nem automatikusan. Egyrészt a párt egyre több funkciót ad át az államnak, másrészt az állam központi szervei egyre több funkciót adnak át a választott tanácsoknak és a vállalatoknak. A tömegszervezetek és a választott testületek szerepe növekszik. Sok gondot okoz a meglévő bürokrácia, a döntésekben és végrehajtásukban mutatkozó lassúság. Nem reagálunk elég gyorsan, amikor változtatni kell. A döntéseknek ott kellene születniük, ahol a legtöbb adat áll rendelkezésre. Azt például a megye tudja a legjobban, hogy hol kell kórházat építeni, üzleteket nyitni, ha azonban neki kell döntenie, legyenek meg a szükséges gazdasági és anyagi eszközei is. Hangsúlyozom: a

legutóbbi tíz évben nagyot léptünk előre, de ha majd tíz év múlva beszélgetünk a mai állapotról, úgy szólhatunk róla, mint elavultról, túlhaladottról.

A választások

F. C. Az a tény, hogy a választók majdnem kivétel nélkül a hatalom jelöltjeire szavaznak, mint Ön is tudja, megbotránkoztatja országunk demokratáit. Szerintük ez annak a bizonyítéka, hogy a választások nem szabadok. Valószínűtlennek ítélik, hogy mindenki egy véleményen legyen. (A több jelölt esete nem sokat változtat a dolgokon – egyrészt mert ritka, másrészt mert a választó nem két program, hanem két személy közül választ.)

Bármilyen csalásokat kövessen is el a burzsoá demokrácia, a választások politikai vitára adnak lehetőséget (meghamisított, megcsonkított vitára, de azért vitára), és a legutóbbi francia választások megmutatták, hogy lehetőség van a tömegek közbelépésére is. Mi a választások funkciója a szocialista Magyarországon, mi az oka, hogy erre az egyhangúságra törekedjenek? Mi a néptömegek magatartása ezekkel a választásokkal kapcsolatban? Lehet azt állítani, hogy a választók teljesen lelkiismeretük szerint szavaznak?

A. Gy. Őszintén megmondom, hogy a parlamentarizmus terén nem vagyunk versenyképesek a burzsoáziával. De hozzáteszem, nem is akarunk azok lenni, mert nem gondoljuk, hogy a burzsoá parla-

mentarizmus a rendszerek mintaképe. Alapjában véve – mint már említettük – nálunk más mechanizmusok biztosítják a népakarat kifejezését, a megoldandó problémák feletti vitát, az érdekek ütköztetését stb. Ezek a mechanizmusok közelebb állnak az emberekhez, s közvetlenebbül érintik a különböző társadalmi csoportokat. Távol áll tőlünk azt állítani, hogy tökéletesek, de ha az Egyesült Államok „két-párti” manipulációihoz hasonlítjuk őket, nincs okunk pirulni. Valóban, a mi parlamenti választásaink inkább szavazást jelentenek a nagy, nemzeti fontosságú kérdésekben, a szocializmus építésének fő irányvonalait illetően. Hogyan történik ez? Az egész társadalmat felölelő Hazafias Népfront dolgozza ki a nemzeti programot. Ezt sok ezer előzetes vita alapján teszi, a vitában alapszervezeti párttagtól püspökökig mindenki hangot adhat bírálatának, javasolhat, helyeselhet. A jelölőlistákat a Népfront készíti el. Hogy a szavazás szinte egyhangú? A legutolsó választásokon az érvényes szavazatokból (99,2%) 0,7%, 54 070 ellenszavazat volt. Ha valahol száz ellenzéki aláír egy felhívást, ezt az egész világon dobra verik mint „jelentős ellenzékét”, de 54 000 választót nevetséges kisebbségnek tekintenek. Mégis készséggel elismerem, hogy ha a pozitív szavazatok száma kevesebb volna, az reálisabb volna.

F. C. Nyomást gyakorolnak?

A. Gy. Semmilyen politikai nyomást nem gyakorlunk. Néha a közvélemény nyomásáról van szó: az emberek igyekeznek úgy cselekedni, mint a

szomszédjuk. Politikailag passzív emberekben sincs hiány: van, akit valójában nem érdekel a szavazás, de mások előtt bizonyítani akarja, hogy komolyan veszi állampolgári jogait. Hogy aztán mit csinál a választófülkében, azt ő tudja. De ez a helyzet sem fog örökké tartani. Nem tudom, hogyan változik majd, de nagyon sokat gondolkozunk ezen. A polgári parlamenti rendszer nem a demokratizmus tökélye, de a múlthoz viszonyítva haladás. A munkásosztály, az állampolgárok számára a politikai harc egy formája, és mi nem vetjük el azt, ami értékes benne. De ami a saját parlamenti rendszerünket illeti, azt szeretnénk minden formalizmustól megszabadítani.

Bizonyára két irányban kell javítani. Az egyik – amit már elkezdtünk –, hogy több jelöltet kell állítani szavazóköri szinten; minél több helyen legyen választási lehetőség, s a program értékelésén túl nagyobb szerepet játsszon a személyi adottság. Javítani kívánjuk a politikai, gazdasági és kulturális tájékoztatást is, hogy a szavazás pillanatában minden állampolgár valóban jól informált legyen. A másik irány a demokrácia erőteljes fejlesztése azokban a mechanizmusokban, amelyekről beszéltünk. A választókat nemcsak a választások pillanatában tartjuk fontosnak. Úgy véljük, hogy a vitákat állandósítani kell a helyi, szakmai és egyéb összejöveteleken. Minden állampolgárt, férfit és nőt egyaránt érdekeltté kell tenni a közügyekben. Továbbá fel kell értékelni a helyi és regionális közösségeket, hogy a döntéseket a megfelelő szinten hozzák. Azt hiszem,

hogy ez az útja a szocialista demokrácia konkrét javításának: az emberek beleszólása saját ügyeik irányításába.

Társadalmi csoportok, érdekek, ellentmondások

F. C. A demokrácia – szerintem – nemcsak intézmények, nemcsak politikai működés kérdése. Társadalmi alapja van. Csak akkor lehet hatékony, ha nemcsak az egyéni, hanem a csoport- és osztályérdekeket is az osztálytársadalom alkotórészeként veszi figyelembe.

A. Gy. Teljesen egyetértek a gondolatával. Így is fel lehet vetni a pluralizmus kérdését, de az igazán demokratikus társadalom fő ismérve nem az ún. politikai pluralizmus. Mi nem egymás mellett élő atomok pluralista társadalmát akarjuk, hanem közösségi, felelősségtudattal bíró társadalmat. De ha pluralizmuson azt értjük, hogy különböző, gyakran ellentétes társadalmi érdekek vannak, s hogy ezek jogosan jutnak kifejezésre politikailag, akkor ez a pluralizmus nálunk is megvan. Nem hisszük persze, hogy minden érdek mindenkor egyenlő feltételek mellett fogalmazódhat meg és juthat kifejezésre, s azt sem, hogy mindegyiknek intézményes képviselő jár. Ami társadalmunk nem utópisztikusan felfogott egyenlőség társadalma. Ha egyenlőknek feltételezzük az egyenlőtlen viszonyokat, az csak a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséhez vezet. A mű-

velődési egyenlőtlenségek fokozatos felszámolása például azt követeli, hogy induljunk ki ezeknek az egyenlőtlenségeknek a tényéből, s ne kezeljük egyenlőkként az egyenlőtlen eséllyel indulókat. Az a törekvésünk – és ebben semmi utópia sincs –, hogy viszonylagos egyensúlyt alakítsunk ki, mely az ország fejlődésének általános érdekein alapul. Intézményrendszerünk lehetővé teszi a különböző csoport- és rétegérdekek megfogalmazását és képviselését. Velejárója a politika nyíltsága és nyilvánossága, az alkotás és a kritika szabadsága. Ebben az irányban kívánunk továbbhaladni.

A közérdek megvalósításához a különböző érdekek felismerésén, az ellentétek megfogalmazásán és megoldásán keresztül visz az út. A párt vezető szerepével járó egyik funkció ezeknek az érdekeknek az egyeztetése. De hisz minderről beszéltünk már.

F. C. Próbáljunk mélyebbre hatolni. XII. kongresszusuk felhívta a figyelmet társadalmuk kettős mozgására, ami egyébként más szocialista országokban is megfigyelhető. Egyfelől homogenizálódás, sok szempontból osztályközeledés, másfelől újabb differenciálódás. Mi a szerepük ezeknek a differenciálódásoknak? A belőlük fakadó ellentmondások ugyanolyan hajtóerőt jelentenek-e, mint az ellentmondások és az osztályharcok a szocializmus előtti társadalmakban?

A. Gy. Társadalmunk valóban egyre homogénebb lesz, az osztálykülönbségek eltűnnek, megjelennek viszont más differenciálódások. Ez nagy vívmánya a szocializmusnak, és ez folytatódik.

Fontos eredmény, hogy nincsenek feloldhatatlan érdekellentétek a különböző társadalmi osztályok és rétegek között. Az antagonizmus eltűnt. De ellentmondások maradtak, s újak is keletkeznek. Hogy milyenek? Akad mindenféle: távlati és közvetlen érdekek közötti, általános, csoport- és egyéni érdekek közötti, paraszti és munkásérdek közötti. Feltűnnek a nemzeti jövedelem elosztásában, az ár- és bérviszonyok meghatározásakor, a város és a falu gyorsabb vagy lassabb közeledésében és így tovább. Csak egy jellemző példát mondanék. Egy időben a parasztok csekély érdekeltisége következtében veszélybe került az élelmiszer-ellátás. A kereslet messze meghaladta a termelt mennyiségeket. Emelni kellett a parasztok jövedelmét, következésképpen az árakat is. Ez nem esett egybe a munkásosztály közvetlen érdekeivel, legalábbis addig nem, amíg az ösztönzés hatására nem javult az élelmiszer-ellátás. Ugyanakkor az áremelkedés érthető elégedetlenséget keltett, s bizonyos társadalmi rétegekben a parasztok jövedelemnövekedése balos demagógiát is szült. Ekkor lényegében megállítottuk a termelői árak emelkedésének fogyasztói hatását azzal, hogy ártámogatásban részesítettük a fogyasztói árakat. Egyben ipari beruházásokat valósítottunk meg a mezőgazdaság korszerűsítésére, ez egybevágott a munkásosztály érdekeivel. Végül felemeltük a fogyasztói árakat, de kompenzációval. Mindez fokozatosan integrálta a különböző érdekeket, és reálisabb arányokat teremtett a két osztály életszínvonal között.

F. C. A dolgok azért összetettebbek. Ahogy a nagy problémák megoldódnak, újabbak bukkannak fel, amelyek talán finomabb, de bizonyára nem kevésbé komoly differenciálódásokat és ellentmondásokat indítanak el.

A. Gy. Egyes érdekkülönbségek egyszerűen beskatulyázhatatlanok. Ha minden besorolható, rendszerezhető volna, egyszerű volna a társadalmat irányítani. Vegyük például a munkásosztályon belüli differenciálódást. Azt hiszem, több mint egymillió családnak van olyan kertje, amelyben termel valamit. Így azután ugyanannak a munkásnak lehetnek termelői érdekei – magas árak – és fogyasztói érdekei – alacsony árak. Vagy: a munkásoknak érdekük, hogy a nemzeti jövedelemből minél nagyobb mértékben részesedjenek, de az is érdekük, hogy legyenek jól kereső pedagógusaik és orvosaik.

A szocializmus egyik legnagyobb vívmánya – s ugyanakkor egyik problémája is –, hogy az érdekek ütközése nem ölti természeti katasztrófa képét. Nehéz, tudatos erőfeszítések árán fel kell ismerni és meg kell oldani a felmerülő problémákat.

F. C. Mely eszközök teszik hát lehetővé az érdekötközések felismerését és a megoldás megtalálását?

A. Gy. A megoldás eszközei – legalábbis potenciálisan – adottak, a gazdasági szabályozók hatnak. E szabályozóknak a nemzetgazdaság összérdekeit kell szolgálniuk, figyelembe kell venniük a gazdasági folyamatok feltételeit és természetét, s azokkal együtt kell fejlődniük. Mindehhez demokra-

tikus politika és demokratikus társadalmi rendszer szükséges. E politikának és e rendszernek lehetővé kell tennie az érdekkülönbségek feltárását is. Ez a társadalmi szervezetek és elsősorban a szakszervezetek feladata. Ezen belül egyes szakmák szakszervezeti feladata saját dolgozók érdekvédelme, anélkül hogy szem előtt tévesztenék valamennyi dolgozó közös érdekét.

Lengyelországban* a szakszervezetek nem foglalkoztak egy-egy vállalat dolgozóinak érdekeivel, csupán – a legjobb esetben – a nagy feladatokkal, az átfogó szocialista célokkal. S most itt van a Szolidaritás. Bizonyára beszélnünk kell még róla, de itt is szeretném megmondani, hogy e szervezet – kihasználva a kiábrándultságot és a zűrzavart – igyekszik teljesen kisajátítani az emberek érdekeinek képviselését. Ugyanakkor egyre inkább elveszíti szakszervezeti szerepét. Legsúlyoságesebb, legszocialistaelenesebb vezetői mindent megtesznek azért, hogy politikai szervezetté alakítsák. Irreális gazdasági követeléseket hangoztatnak, miközben örökös politikai sztrájkokkal ássák alá az amúgy is katasztrofális társadalmi helyzetet. Semmiféle felelősséget nem vállalnak a társadalmi-gazdasági kibontakozás feladatában. Igyekeznek megszerezni a hatalmat a Szolidaritáson belül, s politikai követeléseikkel megpróbálják a szocializmus ellenségeihez átjátszani a hatalmat.

* Emlékeztetjük az olvasót, hogy a beszélgetésekre 1981 októberében került sor.

A szakszervezetek kettős szerepe a szocializmus objektív ismérve, ami alól nem lehet kibújni. Újra meg újra át kell gondolni ezt a szerepet, és hozzá kell igazítani a fejlődés követelményeihez. Szerintem elfogadhatatlan egy olyan munkamegosztás a párt és a szakszervezetek között, hogy a párt az előrerohanó élcsapat legyen, a szakszervezet pedig a különérdekek vak képviselője, amely hátrahúz.

Rendjén való dolog, hogy – miközben mindketten szem előtt tartják az osztársadalmi érdekeket – az igazgató inkább törődjék a termeléssel, a szakszervezet pedig a szociális intézkedésekkel. A gyakorlatban ez a nézőpontkülönbség ezernyi formát ölthet, és vitákkal, harccal járhat. Sok függ a vezetőktől, politikai érettségüktől, taktikai érzéküktől. Nem ritka az olyan szakszervezeti titkár, aki mindenben osztja az igazgató véleményét; nem is bízna meg benne a dolgozók.

F. C. Az embereket nemcsak anyagi érdekeik készítetik tömörülésre, szükségük van közösségi életre is.

A. Gy. Ez igen fontos. Érezhetően növekszik az igény az igazi közösségek iránt, ahol találkozhatnának a nagy társadalmi vállalkozásra tömörülő alkotó emberek. Hasonlóképpen nagyok az igények a magánélet különböző területein is. Azonban az új közösségek jóval lassabban alakulnak ki, mint azok, amelyek gyorsabban kötődnek anyagi érdekekhez. De ez a kérdéskör olyan nagy, hogy – ha egyetért – érdemes lesz rászánnunk egy külön beszélgetést.

F. C. Szívesen. Most szeretném a véleményét

hallani gazdasági reformjuk olyan társadalmi következményeiről, amelyek az érdeellentétek kérdésével kapcsolatosak. Vannak kategóriák, amelyeknek előnyös a reform, s mások, amelyeknek hátrányos. Úgy képelem például, hogy a pályakezdő értelmiségiek vagy műszakiak inkább foglalkozhatnak ezentúl azzal, amire képesítést szereztek, és jobban fognak keresni. A szakképzetlen munkások viszont, akik eddig jól-rosszul kerestek, de azért éppen nem rosszul, reméljük, kénytelenek lesznek megváltozni. És így tovább. Az effajta reagálások, ezek a társadalmi és végső soron politikai megfontolások befolyásolhatják, hogy milyen döntések szülessenek és milyen ütemben.

A. Gy. A helyzet ennél is bonyolultabb. Két példát mondok. Igaz, hogy ma vannak olyan segédmunkások, akik többet keresnek, mint némely szakmunkás. Ennek az abnormális helyzetnek véget kell vetni. De ahhoz, hogy csökkenteni tudjuk a nehéz és drágán megfizetett fizikai segédmunka fontosságát, növelni kell a technikai felszereltségünket, javítani a termelésszervezést, nem is beszélve egyéb tényezőkről. Másfelől munkaerő-áthelyezéseket és -átcsoportosításokat kell végrehajtanunk. Szükségességéről esett már szó. Ez igen nagy gondot okoz. A problémával a tőkések is szemben találják magukat, és még munkanélküliség árán is nehezen tudják megoldani. A szocializmus – mint tudja – ilyen árat nem fizethet a megoldásért. Ez a nehézség hozzáadódik erőforrásaink elégtelenségéhez, és olyan hibákhoz, amelyeknek nincs pozitív ellentétük, s

amelyeknek a neve: lustaság, nemtörődömség vagy konzervativizmus. Ha valóban humanista megoldásokat találnánk a munkaerő-átcsoportosítás problémájára, lehetőségünk volna bőséges munkaalkalom teremtésére a kultúra, az egészségügy, a szolgáltatások és más területeken. Ezzel tényleges társadalmi igényt elégítenénk ki. De attól tartok, hogy a következő évtizedekben ezek az igények jóval gyorsabban nőnek majd, mint a lehetőségeink, hogy embereket irányítsunk ezekre a munkahelyekre.

Hogy lezárjuk az ellentmondások témakörét: Ön azt kérdezte, hogy hajtóerőt jelenthetnek-e a szocializmusban. Szerintem a szocializmus egyre jobban felszabadítja a társadalmi haladás igazi hajtóerőit, amelyek a kapitalizmusban többé-kevésbé csak torzult formában nyilvánultak meg. Itt a termelés és fogyasztás vagy az anyagi-szellemi lehetőségek és a bővülő igények közötti ellentmondásokra gondolok. Az egyes szakaszokban alkalmazott megoldások magasabb szinten reprodukálják az előrevivő ellentmondásokat.

Az egyházak és a vallás

F. C. Térjünk át a magyar társadalomban egymással szemben álló erők egy másik aspektusára; jelenleg mi a szerepe és a helye a vallásnak és az egyháznak Magyarországon? A párt és az állam milyen magatartást tanúsít velük szemben?

A. Gy. Kettős megállapításból indulok ki: elő-

ször is a marxisták és a keresztények ugyanabban a világban, ugyanabban az országban élnek, a világ és az ország életének és fennmaradásának ugyanazokra a kérdéseire kell választ adniuk. Továbbá a marxizmus és a vallás minden bizonnyal még hosszú ideig fog egymás mellett létezni. Nincs statisztikánk a hívők számát illetően, mert ezt a kérdést nem tesszük fel az embereknek. Azonban – amennyire megítélhető – a lakosság nem elhanyagolható része hívőnek vallja magát. Ami a vallásos szertartásokat illeti, azok gyakorlása szabad. Annak ellenére, hogy az egyháziakat helyettesítő polgári szertartásokat hoztunk létre, a keresztelesek és házasságkötések egy részét templomokban, a temetési szertartások zömét egyházilag bonyolítják az emberek. Kétségtelenül csökkent a vallásosság, az egyházak viszont töreksenek megtalálni a helyüket a szocialista társadalomban.

A legjelentősebb a katolikus egyház, de nem olyan típusú, mint a lengyelországi, és a hívek buzgalma nem olyan szembetűnő, mint egyes más országokban. Nemzeti vallásnak inkább a kálvinizmus számított.

Az elvek, melyek az egyházak és a vallás dolgában vezérelnek bennünket, egyszerűek. Lehet valaki a szocializmus híve anélkül, hogy lemondana vallási meggyőződéséről. Ugyanúgy nem mondhatunk le a hívő tömegekről, ahogyan az egyházak sem azokról a tagjaikról, akik a szocializmus mellett állnak. A hívőknek éppen úgy, mint a többieknek, szükségük van a szocializmusra és annak fejlődésére. Mivel

egymás mellett élünk, és ugyanazokkal a problémákkal állunk szemben, együtt keressük a közös gazdaságpolitikai, általános politikai és kulturális célok valóra váltásának lehetőségét. Az egyházak is meg vannak győződve róla, hogy a követendő cél nem az elkülönülés, hanem a gyakorlati együttműködés a mindennapi munkában.

A hívők világa ebben a században él. Bármilyen fontosságot tulajdonítsanak a lét természetfeletti dimenzióinak, a földi gondok előtt a papok sem tudnak kitérni, és állást kell foglalniuk velük kapcsolatban. Ezen az alapon a kommunisták – főleg az utóbbi negyedszázadban – a gyakorlati együttműködés mellett foglaltak állást, megtartva tudományos ideológiájukat. Úgy tűnik, a magyarországi egyházak vezetői is megértették: a hazánk történelmi célkitűzéseinek megvalósítása érdekében folytatott együttműködés híveik javát szolgálja, miközben nem mond ellent tanaiknak. Nem azt mondta-e nemrég Magyarország primása, Lékai bíboros, hogy az egyház nem valósította meg a társadalmi kérdésekről szóló Quadragesimo anno enciklikában foglaltakat, a marxizmus azonban igen?

Mindez nem megy nehézségek nélkül. Nemcsak a mindkét oldalon élénk szektarianizmusra gondolok, hanem az egymás mellett éléssel együtt járó ellentmondásokra is. A hívők sem engedtek a vallásos gondolkodásmódból, mi sem engedtünk a marxistából. Szövetségi politikánk ideológiai párbeszédet is feltételez, amelyben a marxisták igyekeznek terjeszteni a világ tudományos koncepcióját. De ez azt is

jelenti: természetesen kell tartani, hogy az egyházak is tovább folytatják a vallási meggyőződés propagálását. Nem fogadhatjuk el az ideológiai közömbösséget: az eszmék ütköztetése egyik feltétele az egymás mellett élésnek. De az eszméknek ez az ütköztetése nem veszélyezteti a párbeszédet a legfőbb közös célkitűzésekért – például a béke megőrzéséért – folytatott tevékenységünkben. Az ideológiai vita kizárja az erőszakot, és mind a vitapartnerek, mind az ország számára gazdagodás forrása.

F. C. Folytatnak-e úgynevezett ateista propagandát?

A. Gy. Nem így nevezném, mi egész egyszerűen marxista propagandát igyekszünk folytatni. Egyébként a tapasztalat azt mutatja, hogy minél jobbak a marxisták és a hívők közötti politikai és gyakorlati kapcsolatok, annál mélyebbé válik a dialógus a világnézeti, filozófiai kérdésekről.

Új tény, új légkört jelent, hogy a vita már nem ellenségek között folyik, hanem olyan emberek között, akik ugyanazt az utat választották. Eltérő filozófiai alapról kiindulva vitáznak egymással – anélkül hogy föladnák saját elveiket –, közös felelősséggel és gonddal, hogy gazdagodjanak a viták révén.

Disszidensek és ellenzékiek

F. C. A demokrácia kérdése egyáltalán nem korlátozódik a kisebbségek jogaira, ahogyan mai beszélgetésünkben is kiderül. De azért ez lényeges

kérdés, és sokak szemében fő kritérium. Még akkor is, ha fontossága részben az uralkodó ideológia nyomásából ered, világosan látni kell, hogy olyan országokban, ahol a haladó és a forradalmi erők kisebbségben vannak, a demokráciáért vívott harc igen nagy része ebben konkretizálódik. Mielőtt a kérdés megvizsgálására térnénk, hasznos lenne néhány tényadat. Az 1956-os nagy magyar emigrációs hullám óta nagyot változtak a dolgok. Országuktól kevés számonkérnivalója lehet bárkinek is a demokratikus gyakorlattal kapcsolatban. Egy okkal több, hogy ezt a dossziét kinyissuk, és megpróbáljunk tisztázni néhány alapkérdést.

Mindenekelőtt Magyarországon csekély a „belső disszidensek” száma, de azért vannak. S vannak ellenzéki áramlatok is.

A. Gy. Természetesen vannak kétkedők és ellenzékiek is. Számuk elenyésző a lélekszámunkhoz mérten. Velük kapcsolatban mérlegelésünk tárgya: mit gondolnak és mit tesznek.

Szerintünk annak, aki rendesen végzi a dolgát és tiszteletben tartja a törvényeket, nem eshet bántódása. Bármilyen a személyes meggyőződése, mindaddig, amíg nem sérti népünk érdekeit, nem szegi meg törvényeinket, amíg nincs vele konfliktusunk. Ami az ellenzéki áramlatokat illeti, az a kérdés, ki minek az ellenzéke. Mindig vannak olyanok, akik kétségbe vonják a gazdaságpolitika bizonyos vonatkozásait, mások pedig ezt vagy azt az intézkedést. Ez a fajta „ellenzék” szerencsére igen népes még a párton belül is. Nélküle nem létezhetnénk,

hiszen komolyan gondoljuk, hogy a pártnak egyben saját ellenzékének is kell lennie.

Van azonban olyan ellenzék is, amely alapjaiban kérdőjelezi meg a szocialista rendszert, és az ország ellen cselekszik. Ez nem elszigetelt ellenzék. Nyugaton minden szavát, minden írományát átveszik és terjesztik, beleértve a határainknál elhelyezett rádióadókat, melyek sok száz millió dolláros támogatást kapnak. Például Párizsban is adnak ki disszidensbrosúrákat magyar nyelven. Egyébként egészen természetes, hogy az imperialisták segítik a rendszer ellenzőit és ellenségeit mind a szocialista országokon belül, mind azokon kívül.

Mi ezeknek a publikációknak nem tulajdonítunk komolyabb jelentőséget. Alig néhány tucatnyi a szerzőik száma. A nyugati sajtóban mesterségesen keltenek hangulatot mellettük, de Magyarországon nincsenek hatással a tömegekre. Ezt ők maguk is tudják, elismerik. Egyik broszúrájuknak ezért adták a sokatmondó „0,1 %” címet. Még csak ellenzéki alternatívát sem tudnak javasolni, nincs olyan gazdasági, politikai és kulturális programjuk, amely feleletet adhatna az ország előtt álló nagy kérdésekre. Akciókat szerveznek olyan rétegek megsegítésének ürügyén, amelyeknek a problémáival pedig mi magunk is foglalkozunk, most is és hosszú távú programjainkban is.

Egyes ilyen szélsőségesek a „minél rosszabb, annál jobb” elve alapján állnak. Szerintük ez a rendszer csak, úgymond, „represszív toleranciát” mutat, tehát addig kell ingerelni a hatalmat, amíg a

bársonykesztyűből előbújnak a vaskarmok... Egy másik, viszonylag jelentősebb csoport – itt is csak néhány száz emberről van szó, bár hatásuk kiterjedtebb – opportunizmussal vádol bennünket egyes szomszéd országokkal való kapcsolatainkban, az ott élő magyar kisebbségek helyzetét illetően. A szó rossz értelmében türelmetlenek, amivel csak nehezítik más országok magyar nemzetiségeinek helyzetét. Mi példamutatóan igyekszünk biztosítani és érvényesíteni saját nemzetiségi állampolgáraink számára a teljes egyenjogúságot, és erre a magatartásra hivatkozunk, amikor ugyanilyen bánásmódot, helyzetet kívánunk a határainkon túl élő magyarok számára. Vannak, akik a legszélsőségesebb lengyel körök programját akarják mesterségesen átültetni Magyarországra. Ők csak külföldön vagy illegálisan publikálnak, mert, mint mondják, pusztán vitázni velünk is már annyit jelent, mint integrálódni a fennálló társadalomba.

F. C. Folytatva a tényanyag ismertetését, a francia sajtóban olvashattunk egy 70 tagú értelmiségi csoportról, mely bírálta volna a magyar politika bizonyos vonatkozásait.

A. Gy. A következőről van szó. Volt a Nemzeti Parasztpártban egy Bibó István nevű író és politikus. Becsületes ember volt, polgári demokratikus meggyőződésű. Egészen haláláig az 1945-ös felszabadulást a magyar nép történelme egyik legnagyobb pozitív fejezetének tekintette. 1956-ban államminiszter volt az utolsó Nagy Imre-kormány-

ban. Később börtönben ült, de nem politikai eszméi miatt, hanem egyebek közt azért, mert az egyik külföldi diplomáciai képviselőnek okmányokat adott át. Azután kiszabadult, dolgozott; közölték néhány írását, közreműködött a kormány által kiemelt közigazgatási kutatásokban is. Ellenzékiek emlékkötetet akartak kiadni tiszteletére, valójában azzal a külföldön már előzetesen nyíltan meghirdetett céllal, hogy Bibó nevének felhasználásával egy ellenzéki „népfront” létezésének látszatát keltse. Sok embertől kértek és kaptak cikket, számos olyantól is, aki nem tudta, hogy a gyűjtemény rendszerellenes cikkeket fog tartalmazni, amelyek a társadalom legitimitását alapjában vonják kétségbe. A kötet kéziratába tehát belekerültek olyan írások is, amelyekkel szerintem Bibó soha nem vállalt volna közösséget, de amelyek ellen már nem tiltakozhatott. A szerkesztők benyújtották a kötetet egy magyarországi kiadónak azzal a kikötéssel, hogy az egésznek változtatás nélkül kell megjelennie. Előre tudták, hogy ebbe a kiadó nem fog belemenni. Így is történt. Ekkor mikrofilmre vették az egészet, és kiküldték Nyugatra. A könyv egyes cikkei egyébként megjelentek magyarországi folyóiratokban, s az ellenzéki célú kisajátítási kísérletektől függetlenül folyamatban van Bibó legfontosabb műveinek sajtó alá rendezése. Tehát sem a szándék, sem a végeredmény szempontjából közel sincs e cikkek szerzői közt „hetven ellenzéki”.

F. C. Lármát csapnak egy filozófiai iskola, az

ügynevezett budapesti iskola körül, melyet állítólag üldöznek.

A. Gy. Ez az iskola már nem létezik. Lukács György életében néhány tanítványa megalapította az ügynevezett „budapesti iskolát” azzal a szándékkal, hogy a marxizmuson belül maradvá megújítsák a marxizmust. Azóta közülük többen legálisan elhagyták az országot. Külföldön dolgoznak, s úgy tűnik, nem is akarnak visszajönni. A többiek itthon maradtak. Ezek is, azok is Lukács halála után átértékeltek a lukácsi életművet. Egyesek tagadják, hogy Lukács hű maradt a kommunista mozgalomhoz és a párthoz, mások felróják neki, hogy kommunista volt, s megtagadják marxista–leninista filozófiai vonalát.

F. C. Egy utolsó „eset”: Heller Ágnes filozófus.

A. Gy. Ő is legálisan hagyta el Magyarországot, egy ausztráliai egyetemen tanít, utazik mindenfelé. Mi türelmes vitákat folytattunk vele is, bár egyre vitathatóbbnak tartottuk munkásságát. Színvonalas kutató, s azt reméltük, hogy megmarad tudósnak, s nem veti bele magát a kommunistaellenes politikai harcba; de ő ezt tette. Kiutazása után kiadtuk két könyvét.

Az ellentétes ideológiák

F. C. Ez a gyakorlatban – mint látjuk – sok elvi problémát vet fel. Próbáljunk megvilágítani néhányat ezek közül. Mit jelent például az, hogy „a mar-

xizmusnak nincs monopolhelyzete”? Természetesen vannak Magyarországon nem marxisták. Vannak marxisták is. Csakhogy nem olyan könnyű megmondani, ki marxista, ki nem. Nem elég azt mondani: „én marxista vagyok”. Két kérdés vetődik fel. Először: ki dönti el, hogy ki marxista és ki nem, és milyen ismérvek alapján? Másodszor: hogyan védelmezik eszméiket a marxisták, és milyen lehetőségeik vannak a nem marxistáknak, hogy védelmezzék a saját eszméiket? Hozzáteszem, hogy a marxizmus a nem marxisták ellen vívott harcban alakult ki. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy egészségesen fejlődhet akkor is, ha megkísérlik megszüntetni e harcot, s egyfajta bezártsági helyzetre törekszenek, amelyben a marxizmus önmagában fejlődne tovább.

A. Gy. Az egyházon belül vannak konklávék, van kánonjogi tanács, amely pontosan meghatározza, hogy ki katolikus, ki nem. Nálunk ilyesmi nincs. De azért van kiindulópontunk: vannak a marxizmusnak elméleti alapelvei, van módszertana, amelyet a társadalmi fejlődés sokszorosan megerősített. Gondolom, nem kívánja, hogy felsoroljam a történelem marxi felfogásának, a történelmi materializmus dialektikus módszerének általános elveit. Persze a szüntelenül változó valóság elméleti feldolgozása valóban nem könnyű, még biztonságos általános elmélet és módszer birtokában sem, és nem könnyű az alkotó marxista gondolkodást elválasztani a revizionizmustól, amely már nem a marxizmus alapján

áll. Ezért szeretjük és támogatjuk a tudományos vitákat.

Természetesen Magyarországon is találkozunk nem marxista felfogással. Folyóiratokban és újságokban is. Azt hiszem, mindig lesznek olyanok, akik ellenzik filozófiai koncepciókat. Ezzel kapcsolatban két dolgot mondok. 1956 egyik tanulsága az, hogy figyelemmel kell lenni még azokra is, akik egy súlyos történelmi helyzetben ellenünk fordultak. Mai ellenségeinkből minél többet szeretnénk megszerezni vitapartnerül és szövetségesül. Nálunk mindenki az asztalra teheti javaslatait. Tény azonban, hogy az ellenzék semmit sem tesz a közös asztalra. Pedig érdekelnek is az ellenfelek elgondolásai. Személy szerint jónak tartom, ha hangot adnak az elgondolásaiknak, és sajnálom, hogy nem vitázunk velük eleget, hogy a marxisták nem fejtik ki eléggé álláspontjukat. Azt hiszem, ha olyan szintre jutnánk, hogy mindenki marxista módon gondolkodna, akkor vitáink sokkal élénkebbek lennének, minden problémára csakugyan helyes megoldást találnánk. Azt hiszem, sokkal gazdagabb és tarkább lesz a világ, ha a látszatviták és betűragás helyett az eszmecseréket a tudományos igazságkeresés fűti.

F. C. Folytatom. Ön azt mondta, hogy egyfajta ellenzéket nem tűrhetnek, azt, amely a szocialista rendszer ellen irányul. Ez az álláspont teljességgel érthetetlen olyan országban, mint Franciaország. Mi ellenzéke vagyunk a tőkés rendszernek, amelyben élünk, s amelyet le akarunk rombolni. A mi számunkra a demokrácia az, hogy ezt kimondhat-

juk, sőt szervezkedhetünk, hogy megtegyük, és ilyen értelemben tevékenykedhetünk. Jól tudom, hogy ezt a szabadságot nem az osztályellenség adja nekünk, hiszen mihelyt teheti, megfoszt tőle, s ezért újra meg újra ki kell vívnunk. Azt is tudom, hogy a szocialista országok léte a harc lehetőségének egyik feltétele, s hogy fennmaradásuk szükséges a demokratikus fejlődéshez.

Úgy vélem, nincs olyan józan ember, aki helytelenítené az ellenforradalmárok és a revánsra éhes levert osztályok szabadságának korlátozását a szocializmus első szakaszában. Minden forradalom így járt el, s ennek köszönhető a történelmi haladás. Végül azt is tudom, hogy a Rajk-per és a törvénytelenségek idejének módszereit elítélik, túlhaladták, s hogy Magyarországon nincsenek politikai foglyok. De elgondolkoztat, vajon milyen meggondolás indokolja a szocializmus jelenlegi szakaszában, hogy mihelyt egy ideológia szemben álló, vagy annak minősítik, úgy publikálását megakadályozzák vagy korlátozzák.

A. Gy. Mindenekelőtt köszönöm, hogy segített válaszolni. Kapcsolódnék szavaihoz. Azt mondta: nincsen olyan józan ember, aki helytelenítené az ellenforradalmárok és a revánsra éhes osztályok szabadságának korlátozását. Ugyanakkor úgy véli, ez a szocializmus kezdeti szakaszára érvényes. Ide legalább két megjegyzés kívánczik. Először: abban az értelemben, hogy világrendszer, a szocializmus fiatal, s a revánsra éhes osztályok nagyon is jelen vannak még a világban. Másodszor: az ellenforradalmi

ideológia nagyon rugalmasan változott. Azt is mondhatnám, éppen a szocializmus dicséretére szól ez a módosulás: többé nem lehet hatékony az a rendszerellenes propaganda, mely a kapitalizmus visszatérését ígérné. Ezért jobb szocializmust kérnek számon. Csakhogy – mondják – ez a „szocializmus” nem valósítható meg az eddig elért eredmények megsemmisítése nélkül, így aztán ez – maradjunk Magyarországnál – valóságos ellenforradalmi folyamathoz vezetne. Egy kiélezett konfliktusban gyorsan kiderül, mit takarnak az ilyen szólamok. De hogy milyen áron, azt megtudtuk 1956-ban! Meggyőződésem szerint az erre az útra tévedt lengyel dolgozók is egyre világosabban felismerik, hogy saját érdekeik ellen cselekszenek.

Külföldön általában azt mondják, hogy ezek az emberek nincsenek ellenünk, csak másként gondolkoznak, mint mi. Ez nem így van. Mi tiszteletben tartjuk azokat, akik másként gondolkoznak. Természetesen fennáll a veszély, hogy egyfajta megcsontosodott dogmatizmus a szocializmus megújulására irányuló minden törekvést összetéveszt a szocializmus elleni támadással. A kételkedőkkel és az ellenzékkel szemben a mi módszerünk a vita: senki sem tiltja, hogy a szocializmusról más elképzelése legyen valakinek. De hogy meg akarja dönteni a rendszert, és erre szervezeteket hozzon létre, azt tiltja a törvény. A rendszerünkhöz ragaszkodunk. A nép ragaszkodik hozzá, nem akar visszatérni a múlthoz, nem akar mindent elveszíteni, amit munkájával és gyakran szenvedés árán megszerzett.

F. C. Azt mondja, hogy a kétkedőkkel és ellenzékkel szemben az Önök módszere a vita. Milyen formában?

A. Gy. Ha valami Magyarországon jelenik meg, akkor nyilvános vita formájában. Nemrégiben a Magyar Szociológiai Társaság ülést szervezett, melyre meghívták egyes tendenciózusan torz adatokat tartalmazó cikkek szerzőit is. E szerzők közül néhányan eljöttek, egyik vezetőjük felolvasott egy nyilatkozatot, majd elhagyta a termet. Nem akart, vagy nem volt képes tudományos vitára kiállni.

Egyes ellenzékiek vitatanulmányokat tesznek közzé magyar folyóiratokban; marxista – és nem marxista – szerzők vitába szállnak velük. Mások nem hajlandók a párbeszédre, külföldön publikálnak, üldözötteknek állítva be magukat. Ismétlem, mi csak akkor foganatosítunk ellenük intézkedéseket, ha megsértik a törvényt. De legfőképpen arra törekszünk – és szerintem ez az alapvető –, hogy mi magunk vessük fel a tényleges problémákat. Nem szorítkozunk elméleti érvekre a válaszadásban: a szocializmus eredményeivel akarjuk meggyőzni ellenzőinket, s még inkább azokat, akiket befolyásolni szeretnénk.

F. C. De mégiscsak Önök döntenek, ahelyett hogy hozzáférhetővé tennék az emberek számára azokat az eszméket vagy érveket, amelyek ismeretében maguk alkothatnak ítéletet. Ezt Önök a jelenlegi szakaszban szükségesnek tartják. Itt csak megjegyzem, hogy az a történelmi helyzet, amelyben a

francia kommunisták folytatják tevékenységüket a szocializmusért, számukra más módszereket ír elő.

A. Gy. Ennyire azért nem egysíkú nálunk az élet, nem kell tájékozatlannak tartani az embereket. Sok vita folyik nálunk a gazdaságpolitikáról, a társadalmi rétegződésről, az oktatási rendszerről, a marxizmus és a fiatalság közötti viszonyról, a találmányok elterjedésének társadalmi-gazdasági akadályairól és történelmi múltunk értelmezéséről. A példákat vég nélkül folytathatnám. Nincs olyan eszmének nevezhető ideológia, amelyhez nem fér hozzá a magyar dolgozó. Hozzáfér, olvassa, látja a polgári gondolat, kultúra alkotásait; bőven van része a „modern” nyugati kultúra minden áldásában, mert tömegkommunikációs eszközeink tárgyilagossága legalábbis nem rosszabb a tisztességes polgári hírforrásokénál. S ha mindez kevés lenne, tájékozatlan dolgozóink rendelkezésére áll az egész világ. Száz-ezrek utaznak évente a tőkésországokba, s még csak nem is mondjuk nekik, hogy aztán az érem másik oldalát is jól nézzék meg, vagy hogy menjenek, és vessenek egy pillantást a volt gyarmatokra is. Mi magunk még több látogatót fogadunk keletről és nyugatról egyaránt.

Megvallom, néha inkább az a gondom, hogyan lehet erősíteni a marxista tájékozódást és a marxizmusra vonatkozó tájékoztatást: ezt sokkal nehezebb megoldani, ehhez kellene biztosítani szélesebb körű, részletesebb hozzáférést. Nincs hiányunk „szégyenlős marxistákban”. Ennek alapos oka van: a

közvélemény egy része, főleg értelmiségi körökben, könnyen azonosítja a nyílt marxista állásfoglalást a konformizmussal. Ami meg konzervatív, balos marxistáinkat illeti, ők aztán tudják, hogyan lehet megfosztani a marxizmust vonzerejétől. A konzervativizmustól, úgy tűnik, semmilyen mozgalom nem menekülhet. Adott helyzetben ez olyan politikai véleménnyé válik, amely sokat árthat, de az ilyen beállítottságú emberekkel is együtt kell dolgoznunk.

Huzatos ország ez, de mi elég jól bírjuk ezt a huzatot. A francia kommunisták módszereit nyilvánvalóan az ottani helyzet s ennek, reméljük, helyes értelmezése határozza meg. Egy különbség nyilván van: Franciaország eljutott a fejlett kapitalizmus stádiumába, mi nem. Higgye el, csak az elé gördítünk akadályt, ami ténylegesen veszélyezteti a nagy többség érdekeit. Nagyon meggondoljuk, kit tartunk ellenzéknek, ellenfélnek vagy ellenségnek. Nem tartunk minden kritikát szocializmusellenesnek. Arról pedig – ismétlem és hangsúlyozom – nem feledkezünk meg, hogy meglévő gyengeségeink leküzdése lehet a leghatékonyabb érvünk. Nem igazán nagy gond, de megemlítem azt is, hogy a burzsoá propaganda – bevallom, nagyon ügyesen – kitalál üldözéseket és üldözötteket, és saját győzelmeként állítja be, ha nem tartóztatjuk le ezt vagy azt a személyt, akit pedig eszünk ágában sem volt mártírrá avatni. Egyes elvtársainkat is megtéveszti néha ez a fortély. Mi tudjuk, hogy hamis. Meg aki kitalálta.

F. C. A szabadságot nem lehet feldarabolni. Az én szabadságom, plusz a te szabadságod, plusz az ő szabadsága, ez még nem jelent szabad társadalmat. De a társadalom csak úgy lehet igazán szabad, ha mindenki megtalálja benne a szabadságát. Ezt rendelettel nem lehet előírni, ezt fel kell építeni.

A. Gy. A mi legnagyobb gondunk nem egy tucat ellenséges ember szabadsága. Jóval fontosabbak, nehezebbek a gondjaink: hogyan építhetjük ki jobban és hogyan tehetjük tartalmasabbá a közösségi életet, hogyan tudjuk kiterjeszteni a demokráciát a dolgozó lakosság érdekében, hogyan bővíthetjük szociális rendszerünket, hogyan segíthetjük elő belső egység létrejöttét a magánember és az állampolgár között, és hogyan adhatunk az emberek szemében értéket ennek, hogyan teremthetünk harmóniát a hétköznapi élet és a közélet között, amelyet a tőkés rendszer végletesen szétválasztott, szentesítve és álcázva e szétbomlasztást az egyenlőségről és a szabadságról hangoztatott burzsoá közhelyekkel.

Az emberiség évszázadok óta keresi az egyén és a közösség közötti kapcsolatok problémájának a megoldását. Ugyanaz a törekvés az alapja a francia forradalom deklarációjának az ember és az állampolgár jogairól és a mai követelésnek a személyiség szabad kibontakozásáról. Ezen a több évszázad alatt befutott, felfelé ívelő pályán, melyet ellentmondások kereszteztek, a jognak és szabadságnak az az ideálja, mely áthatja a Kommunista Kiáltványt, fontos állo-

mást jelent. Első ízben bizonyította be, hogy a kapitalizmusban a haladás útja nem az ember és az állampolgár közötti elvont megosztottságon keresztül vezet, mert az elkendőzi a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti konkrét osztályharcot. Ez az út a burzsoá és a proletár közötti antagonizmus forradalmi túlhaladásának és megszüntetésének az útja. Ezen az úton találjuk a párizsi kommünt, az első munkáshatalmat; amely, bár csak utópisztikus módon, egyesítette „az ember, az állampolgár és a dolgozó” jogait.

A dolgozók jogainak ez az első megfogalmazása fordulópontot jelentett. A XIX. század közepe óta nemzetközi méretekben a burzsoá és proletár osztályharcának mérlege határozza meg az állampolgárok alapvető jogait és azoknak valóságos biztosítékait. Ennek a küzdelemnek az eredményeként jött létre a szocialista állam, amely a dolgozó tömegek birtokába adta a jogok valóságos biztosításához szükséges anyagi és kulturális javakat. Ezzel a klaszszikus jogok is új értelmet nyertek. Még a legdemokratikusabb kapitalista állam is csak a jogok formális védelmét, a megsértett jogok helyreállítását ígérheti. A termelési eszközök társadalmi tulajdona viszont új dimenziót jelent. A közösség és az őt képviselő állam új feladatává tette, hogy szabályozza és szervezze a jogok megvalósításához rendelkezésre álló eszközök állandó fejlesztését. Ezzel együtt olyan új gazdasági, szociális és kulturális jogok alakultak ki, amelyek kielégítésére csak a szocialista állam vállalhat jogilag is szankcionált kötelezettséget.

Az osztályellentéteknek, majd maguknak az osztályoknak fokozatos eltűnésével megvalósítható az állam, a társadalom és az egyén érdekeinek egysége, ez pedig mérhetetlenül kiszélesíti a személyiség fejlődésének, az egyéni képességek kibontakoztatásának lehetőségeit.

Lehetőségekről beszélek, amelyekkel az egymással társuló egyének élhetnek. De ez már túlmutat a jogrendszeren.

Ötödik beszélgetés

A személyiség – Hogy senki ne legyen többé felesleges – A sokoldalú ember – Az élet értelme – A szabad idő kérdése – A gondolkodásmód – Átvett és teremtetett értékek – Mindenki pótolhatatlan, minden vezető pótolható – Eszmény a fiatalok számára – A kultúra mint energiaforrás – Az egész kultúra mindenkié? – Kultúra és demokrácia – A 2000. év iskolája

A. Gy. Javaslom, hogy ma beszéljünk a személyiségről. Többször felmerült már az egyén és a közösség viszonyának témája. Szeretnék hosszabban időzni e kérdésnél.

Nem igaz az az eléggé közkeletű állítás, amely szerint a kapitalizmus eredeti személyiségeket szül, a köztulajdonra épülő társadalom pedig arc nélküli emberek szürke tömegét hozza létre. A kapitalizmus kialakulásának hajnalán erős egyéniségeket teremtett. Az általa létrehozott elidegenedés azonban elkerülhetetlenül együtt jár egy bizonyos elszemélytelenedéssel. Ezzel szemben a közösség, ha valóban az, milliószaan alkot személyiségeket. A szocialista társadalmak kora izgalmasabb és eredetibb, mint az összes előző korok, s a kivételes személyiségeknek megadja a fejlődés lehetőségét. József Attila lírai sorokban írta meg, hogy az em-

bernek nemcsak kiválni kell tudnia a közösségből, először el kell benne vegyülni, és bele kell illeszkedni. Akkor az ember nemcsak kivételes tehetségével tűnhet ki, hanem azzal is, hogy egységbe foglalja és megtestesíti társainak értékeit. Ezzel kapcsolatban Marx tipikusan reprezentatív egyénről beszélt.

A modern kapitalizmus világában az atomizálódás, a bezárkózás uralkodik. A domináló individualista erkölcs paradox módon bezárja az egyént: az elszigeteltség megakadályozza fejlődését. Olyan veszély ez, amely az emberi értékeket fenyegeti, mint arról a művészet meggyőzően tanúskodik. Az embereket arra készítetik, hogy saját maguk morzsolják fel a társadalmat elszigetelt s ily módon tehetetlen individuumokra éppen akkor, amikor a hatalom központosítása és néhány monopólium befolyása soha nem látott méreteket ölt.

Az ember – akit a szabadságra való jogos törekvése sarkall – egyedül találja tehát magát, s öntudatlanul saját szolgaságának növekedéséhez járul hozzá. Emberek tízmilliói rettegek az inflációtól, a munkanélküliségtől, a termonukleáris katasztrófától, s azt érzik, hogy semmit sem tehetnek. E csapásokban elkerülhetetlen végzetet látnak, amelyet nem a kapitalizmus, hanem a természet törvényei hoznak rájuk. Az emberek – azok kivételével, akik úgy reagálnak, hogy a társadalom forradalmi átalakításának útját választják – elfordulnak a társadalmi cselekvéstől, vagy marginális tevékenységek felé sodródnak. A törekvések ily módon éppen az egyén által követett célok ellen fordulnak.

F. C. A tőkésországokban küzdőtér húzódik az atomizálódás és koncentráció említett dialektikája között, ahol az individuum csak akkor fegyvertelen, ha beletörődik elszigeteltségébe. Valójában az egyéni életkörülmények – munka, munkabér, környezet – egyre inkább társadalmiasodnak, olyan értelemben is, hogy változtatásuk jelentős társadalmi erőfeszítéseket igényel. Ez a változtatás tehát már a politikai döntések szférájába tartozik, s az egyén élete közvetlenül kapcsolatba kerül a politikai cselekvéssel. Franciaországban például az emberek beleszólást követelnek e kérdésekbe, s ez a demokratikus és forradalmi mozgalom egyik összetevője. Tehát az osztályharc folyamatában vissza lehet fordítani a dolgokat, s a kapitalizmus ellen lehet fordítani az egyénnek a kapitalizmus javára átjátszott törekvéseit.

A szocialista társadalmakban nincs kizsákmányolás, de van koncentráció, s az egyénnek a társadalommal szemben és a társadalomban meglévő hasonló problémái másképpen jelentkeznek.

A. Gy. Már a marxizmus klasszikusai is a forradalmi munkásszervezetekben látták azokat az új emberi közösségeket, amelyek magasabb szinten új-játeremtik a kapitalizmus előtti társadalmak szét-hullott közösségeit, és felváltják a tőkés világ elidegenedett közösségeit. Vajon az a közösség, amelyhez a L'Humanité-Dimanche-ot áruló fiatal munkás és a L'Humanitéba cikket író tanár egyaránt

tartozik, nem erősebb-e, mint a különbség, amely a munkamegosztásban elválasztja őket? Egyre inkább testet ölt az az új, amit a szocializmus hoz e téren. Alacsony gazdasági fejlettségi szinten, a szocializmusra kényszerített kemény harc közepette nagyszerű kísérlet folyik egy olyan társadalom létrehozására, amely anyagi és emberi vonatkozásban egyaránt gazdag, valóban közösségi társadalom.

Célunk az, hogy mindenkinek biztosítsuk az anyagi bőséget sem nélkülöző politikai, erkölcsi és pszichikai jólétet. Ezen a téren a politika nem mindenható ugyan, de feladata, hogy biztosítsa az embereknek az értelmes tevékenységet, és erre a lehetősége is megvan. Válaszolva a kérdésre, a jó szocialista politika megszabadíthatja az embert a feleslegesség érzésétől, tehát az Ön szóhasználatára szerinti „koncentráció” elhatározott szándéka a személyiség gazdagítása. Eddig az ember csak akkor haladt előre, ha külső tényezők rákényszerítették. A szocializmus az első társadalom, amely azzal kezdi, hogy olyan körülményeket teremtsen, amelyek magasabb rendű élet igényét váltják ki az emberekben.

A sokoldalú ember

F. C. Azt várjuk a szocializmustól, hogy mindenki tevékenyen érezhesse magát, s a fontos dolgok ne a nagy többség számára elérhetetlen régiókban menjenek végbe. Valljuk be, ezen a téren még sok a tennivaló.

A. Gy. Az egyén számára az a legfontosabb, hogy érezze: a társadalomnak szüksége van rá. Mindenkinék úgy kell éreznie, hogy fontos és nélkülözhetetlen. A munkahelyén éppúgy, mint máshol, lássa, hogy részlettevékenysége szerves része a teljességnek, s szükséges e teljesség létrehozásához. Az egyénnek nem egyszerűen mint munkaerőnek – Marx szavaival mint „idomított természeti erőnek” – kell társadalmilag hasznosnak lennie, hanem mint személyiségnek, akinek minden gondolata, bíráló szava erővel bír.

A szocializmus nagy történelmi célja, hogy minden ember társadalmi korlátozás nélkül magáévá tehesse annak a társadalomnak a gazdagságát és kultúráját, amelyben él. Még távol állunk ettől a céltól. Azon munkálkodunk, hogy az emberek valami magasabb rendűre vágyakozzanak. Megkíséreljük kiváltani és fenntartani termékeny elégedetlenségüket e jelenlegi állapottal szemben. A mi társadalmunk állandóan fejlődik, és sohasem lesz kész. Gyakran szembeállítják a kiforratlan, részben fejlett egyénnel a harmonikusan fejlett ember eszményét. Valóságot és eszményt így különválasztva kérik számon a szocializmustól az „új embert”, s ha – néhány évtized elteltével – nem találják meg tömegesen, máris csődről beszélnek. Erre az elvont szembeállításra a dogmatikus propaganda adott lehetőséget, ami befejezettnek nyilvánított egy valójában hosszú, lassan kibontakozó történelmi folyamatot.

F. C. Anélkül hogy utópiába merülnénk, Ön szerint hová vezethet ez a fejlődés?

A. Gy. A cél a személyiség fejlődése: az, hogy az ember ne legyen többé bezárva a születése és társadalmi körülményei által meghatározott sorsába. Ez azonban nem azt jelenti, hogy minden ember mindenoldalú lesz. Ellentétben a végletes specializáció technokratikus elképzelésével, a mi eszményünk a több oldalú, nyitott ember, vagyis az olyan, akinek képességei és ismeretei sok irányban fejlettek. Ez csak másokkal társulva és kiegészülve érhető el. Persze ennek semmi köze az alsokoldalúsághoz, amely megáll mindennek a felszínén, ahelyett hogy a személyiséget többféle képesség kifejlesztésével mélyítené el.

Hol tartunk ezen az úton? Ma még egyes anyagi javakból nem tudunk tömegesen annyit nyújtani az embereknek, mint a legfejlettebb tőkésországok, de garantáljuk a létbiztonságot, és a tőkésországoknál sokkal nagyobb arányú részvétel távlatait adjuk, bár a szüntelen előrehaladás szükségét látva. A jólét növekedésének kétségtelenül megvan az a kockázata, hogy átmenetileg az elszigetelődésnek kedvez, ha csak kismértékben is; ez majdnem elkerülhetetlen mellékhatás. Inkább arra kell törekednünk, hogy a közösségi munkáshagyományokat új viszonyaink között új formákban, új tartalommal megtöltve élesszük fel.

F. C. Az ember, azt hiszem, csak akkor keresi a könnyebb életet, ha nem látja erőfeszítései értelmét. Szerintem a szocializmus nem olyan társadalom, ahol az embereknek semmi és senki ellen nem kell küzdeniük. Ráadásul még csak kezdeti szakaszánál tart, s az átmeneti korszakok a legintenzívebbek és a legnehezebbek.

A. Gy. Nem érhetjük be avval, hogy a régitől, a rossztól megszabadultunk. Most az újért és a jóért kell küzdenünk, az élet értelméért, a végre értelmes életért. Meg kell mondani, a szocializmus szokatlan terheket ró a személyiségre. Az életmódváltozás megviseli az embereket, még akkor is, ha egy nehezebb életet cserélnek jobbra.

A jelen szakaszban az egyik nagy feladat az, hogy meg kell találni azokat az összekötő csatornákat – vagy inkább hajszálereket –, amelyeken keresztül a nagy társadalmi változások humanizáló tényezőként felszívódnak az emberek mindennapi életébe. Erre csak a szocialista demokrácia képes, nemcsak mint politikai forma, hanem mint életmód, együttműködési módszer és társadalmi kapcsolatteremtő erő. A demokrácia, amely nemcsak enged, hanem követel is, állampolgártól és vezetőtől egyaránt. Szeretnénk javítani az élet minőségét az egész nép számára. Ez így plakátszerűen hangzik, de az „élet minősége” nagyon elvont fogalom, nehéz teljesen értelmezni. A polgári szociológia nemegyszer összeveteszi a komforttal vagy az elégedettséggel, ná-

lunk is akad, aki csupán az életfeltételek javítását érti ezen. Számomra az „élet minősége” elválaszthatatlan az emberi élet értelmétől.

F. C. Akkor most felteszem a kérdések kérdését: az Ön számára mi az élet értelme?

A. Gy. A filozófusokra bíznom, hogy e kérdésre kimerítő választ adjanak. Én inkább azon próbálok gondolkodni, hogy mi tartozik az értelmes. élethez. Először is: feladat. Olyan emberi, társadalmi tenni-valók, amelyekhez az én erőfeszitésem, cselekvésem szükséges. Röviden: amiért reggel érdemes felkelni, és ami este sem hagyja nyugton az embert. A minőségi élet számomra nem egyenlő a nyugalmas kényelemmel. Azt a képességet jelenti, hogy az ember tág cselekvési lehetőségeket nyisson a maga és mások számára. Nemcsak azt, hogy az ember érezze, szükség van rá, hanem hogy erőfeszítései végére jutva úgy érezheti, több és gazdagabb lett azáltal, amit tett. Az élet minősége azt jelenti, hogy az ember új képességekre tegyen szert a munkában, ha kell, a harcban, a végrehajtott változtatásokban.

Hogy az ilyen élet általánossá váljék, az egyelőre még távoli cél, de már reális távlat. Sokak számára ma is tényleges lehetőség. Gondolok itt például mezőgazdaságunk vezető garnitúrájára. Ezek az emberek segítettek virágzó falut teremteni. „Felfedezték”, hogyan lehet 80, sőt 120 százalékkal megemelni a terméshozamokat. Értelmesen szervezték meg a több milliárd forintot érő gépparkot. Gazdasági vezetőink számottevő hányada távlatokban gondolkodik, és kitűnő vezetői képességekkel rendelkezik.

Éppoly otthonosan mozog a termelésben, mint az emberi kapcsolatokban. Ez a ma általánosan elismert gárda jó része huszonöt évvel ezelőtt még sokak által lenézett kisparaszt volt. Ezek az emberek ma nemcsak szebb házban laknak, élethorizontjuk bővült, de életük minőségileg magasabb rendű értelmét főként az őket eltetítő teremítő lász a mások tekintetéből kiolvasott megbecsülés adja. A fiatalabb generáció is azt a lehetőséget várja tőlünk, hogy teljes felelősséggel és teljes önállósággal cselekedhessen, hogy teljes életet élhessen. Ifjú partnereink ezen igényének kielégítése is életünk értelméhez tartozik.

F. C. Munka, felelősség és alkotókészség – ezek tehát az Ön szemében a magasabb életminőség elemei?

A. Gy. Meggyőződése, hogy ez a lényeg. Az, aki önmaga megvalósításának érzi azt, amit csinál, másképp vezeti életét is. Annak számára intenzívebbé válnak az órák, napok és évek. Életének van értelme, személyes és egyben társadalmilag érvényes súlypontja. Ez magával hozza a rendezett életmód, a kultúrával való érintkezés, a társak, barátok igényét is. Akinek életében, személyiségében van ilyen „mag” – hogy Lukács egyik kedvenc kifejezését használjam –, azt egyre több dolog fogja érdekelni a kultúrából és az életből. Most ennek feltételeit teremtyük meg, ebbe az irányba haladunk. Itt megint eljutunk a demokrácia kérdéséhez. Hiszen az élet minőségének javítása kétoldalú feladat: kinek-kinek magának is harcolnia kell érte, de a társadalomnak is fel kell ébresztenie ezt az igényt. Hogy

a lehető legnagyobb körben elterjedjen, ahhoz szervezésbeli, gazdasági, szemléleti feltételeket kell kialakítani. Ma még sokan azt várják, hogy majd „valaki” ad ilyen mindenben átsegítő, felemelő értelmet az életüknek. Gyakran úgy érzik, hogy csak a vezetőkön múlik az értelmes élet, az élet minőségének megteremtése. Márpedig ha van olyan feladat, amely mindnyájunké, akkor ez az. Ezen a téren még inkább, mint máshol, egymásra vagyunk utalva, egymásnak kell feladnunk a leckét.

Az előbb a mezőgazdasági vezetőket említettem példaként. Rájuk éppúgy áll, mint sok szocialista brigádra, sok ipari középiskára, hogy ha a sikereik felől érdeklődünk, már a második szavuk az: meg kellett értük küzdeni. Önmagukkal, rosszindulatú vetélytársaikkal, kényelmes feletteseikkel, a feltételekkel, az emberek és a dolgok tehetetlenségi nyomatékával. Ez a küzdelem gyakran kemény, s az ember szívesen lemondana róla. De nemcsak termelési eredmények születnek belőle: újfajta tartás, szélesebb látókör, más viszony az élet teljességéhez. Természetesen nincs illúziónk arról, hogy hol tartunk.

F. C. Ha jól értem utolsó megjegyzését, felelőségük abban is áll, hogy mindkét lábbal a földön járjanak.

A. Gy. Van még nálunk individualizmus is. Parancsszóra nem tűntethető el. A sajtó állandóan bírálja a munkahelyi közösségeket, az iskola, a szocialista brigádok, a társadalmi szervezetek formalizmusát és mulasztásait. Nem hagy nyugodni ben-

nünket a kérdés, hogy bizonyos idő múltán nem merevednek-e meg a legjobb kezdeményezések is, nem válnak-e formálissá. Megint a szocialista brigádokat veszem példának. Ezek a brigádok közös művelődésre is vállalkoztak. A brigádtagok közül nem kevesen azelőtt még soha nem voltak színházban. Kialakult az a szokás, hogy a programok után a brigádnaplóba beragasztották a színházi vagy múzeumi belépőket. Ma már, húsz év után, ez a szokás sok helyen formálissá vált, nincs szükség arra, hogy kézen fogva vigyünk színházba, moziba az embereket. Tehát új formákat s főleg új tartalmakat kell keresni.

A szabad idő kérdése

F. C. Ez sokkal tágabb területre visz bennünket, a szabad idő területére. Elkülönül-e egymástól a munkahelyi és a munkahelyen kívüli élet? Az egyén a munkában formálódik inkább, vagy a munkahelyen kívül? A szabad időt szórakozásra és a munkakerő egyszerű regenerálására szánják, ahogy ez a tökéletes célja? Vagy a szocializmus új viszonyt teremtett már mindazon tevékenységek között, amelyek a személyiség formálásában részt vesznek?

A. Gy. Hajlamosak vagyunk arra, hogy elfelejtjük, a szocializmus közösségi társadalom, s a közösségi társadalom nem a „világ proletárjai, egyesüljtek” szintjén kezdődik, még csak nem is valamely ország munkásosztályának szintjén, hanem a munkahely szintjén.

Visszatérve szocialista brigádjainkhoz: a jók munkaközösséget képeznek, de munkaidő után közösségi életet is élnek. Közös programokat szerveznek szabad idejükben, s segítik egymást: családi házakat építenek, segítik azokat a családokat, ahol beteg van, az egyedülálló asszonyokat, a fiatalokat. Külföldi utazásokon vesznek részt, együtt üdülnek. Nem általános ez, de olyan formákról van szó, amelyek spontán jelennek meg, s jelzik a szocialista élet jövőendő formáit, mindenekelőtt az egymás iránti felelősséget. S mindez olyan munkaszervezéssel jár együtt, amelyben az anyagi érdekelttség és a közösség bíráló tekintete egyaránt ösztönzi az egyén fejlődését. A kollektíva szigorúbb a legszigorúbb művezetőnél is.

F. C. E témánál maradva: a parasztok, munkások, alkalmazottak, sőt értelmiségiek kertjei, gyümölcsösei, veteményeskertjei sokasodnak, s Önök ösztönzik is elszaporodásukat. Gazdasági szerepük nyilvánvaló. De vajon a „szabad” időben ott végzett munka nem távolítja-e el az embereket a kulturális, társadalmi és politikai élettől?

A. Gy. Sokan azt hiszik, hogy a hosszabb szabad idő automatikusan hozza magával azt a vágyat, hogy az emberek Tolsztojt olvassanak, Picasso-képeket nézzenek, Bartókot hallgassanak. Nem osztom ezt a felfogást. Véleményem szerint először is meg kell teremteni a szabad időt, azután meg kell tanulni élni vele, ugyanúgy, mint minden mással az életben. A jól felhasznált szabad idő gazdagítja az egyént s a társadalmat is.

Az előbb említett felfogás csupán a szellemi elfoglaltságra gondol, holott a passzióból végzett fizikai tevékenység, mint a kiskertművelés, a testedzés, a természetjárás, ugyanúgy a kulturált és civilizált élethez tartozik. Sőt – s ez korántsem elhanyagolható – a tapasztalatok szerint például az ilyen tevékenységeket folytató családoknál nagyobb az összetartás, kevesebb a válás, ritkább az alkoholizmus. Következésképpen a választás legtöbbször nem a kertészkedés, a hétvégi ház-építés, a kisállattenyésztés, illetve a tanulás vagy az amatőr művészi tevékenység között van. Sokkal inkább a saját munka árán elért anyagi előbbre jutás, az ebből eredő nagyobb kényelem, a gyerekek számára jobb tanulási lehetőség, az utazások állnak szemben a semmittevéssel vagy a kocsmába járással.

F. C. Nagyon üdvös dolog magából az életből kiindulva gondolkodni a lehetséges új megoldásokon. Jellemző, hogy mindig valami olyanhoz jutunk, ami összeköt, ami csere tárgyát képezi. A mi jelenlegi kapitalista társadalmunkban ezzel szemben minden az elszigetelődés, a szétaprózódás irányába hat.

A. Gy. Nálunk az a fő gond, hogy a hagyományos közösségek felbomlását nem követi elég gyorsan az új típusú közösségek kialakulása.

F. C. Ismét a kontinuitás és a diszkontinuitás dialektikájánál tartunk, most az emberben magában. Az emberben, amilyené a közösség tette, amelyben él, s amilyené a megelőző közösségek sora tette, s az emberben mint közösségformáló erőben.

A. Gy. Az ember természetéről való gondolkodás egyidős a bölcseléttel. Némelyek szerint az emberben minden rossz és agresszív, mások szerint az ember eredendően jó. Végtelenül sokfajta megközelítés létezik. Én azt hiszem, hogy az ember önmagában se nem jó, se nem rossz. Történelmi mérték nélkül még szépségről sem ítélnénk hitelesen, hiszen – mint Brecht mondta – „az aljasságra vicsorgó gyűlölet is eltorzítja az arcvonásokat”. 1957-ben, egy porcelángyári gyűlésen azt kérdezte egy munkás: „Mi a különbség Rákosiék és maguk között?” Azt feleltem: „Nézze, itt jelen van kb. száz ember. Rákosiék alapállása szerint közülük biztosan jó szövetségesnek bizonyult volna mondjuk három, a többi potenciális ellenség. Szerintünk viszont lehet, hogy jelen van talán három politikai ellenfél is (akikkel esetleg csak hosszú és éles vitában, lehet, hogy harcban értünk majd egyszer szót), de amíg tetteikkel be nem bizonyítják az ellenkezőjét, mi minden jelenlevőt természetes szövetségesünknek tekintünk.”

Alapjában véve a szektás és dogmatikus szemlélet pesszimista emberfelfogásra épült. Bizalmatlanságból, az ember iránti teljes értetlenségből származott. A mi politikánk az emberben rejlő legjobb tulajdonságokat veszi alapul, a gyakorlatban olyan társadalmi helyzeteket teremtvé, amelyek a legjobb képességeket bontakoztathatják ki. A társadalmi rendszertől is függ, mi lesz az emberből. Szörnyű példákat szolgáltatott erre a hitleri Németország. Sok ellenkező, nem véletlen példát tudnék felhozni a

Szovjetunióból és más szocialista országokból. Gondoljon csak Makarenkóra. Nem indulhatunk ki másból, mint Brecht méltán híres gondolatából: kormányokat igen, de népeket nem lehet leváltani.

F. C. Az ember jó tulajdonságairól, rossz tulajdonságairól beszél. Felmerül bennem a kérdés: ki dönti el, hogy egy tulajdonság jó vagy rossz? A többiek. A jó és rossz fogalma a társadalommal együtt született, tehát a társadalom felelős azért, hogy a jó vagy a rossz tulajdonságok kifejlődjenek. Emellett amit jónak tartanak az egyik korszakban, a másikban rossznak vélhetik.

A. Gy. Én is így vélem. Leninnek igaza volt: a tegnapi erény holnap már bűn lehet. A történelem dönti majd el, kinek és miben sikerült maradandó értékeket létrehoznia. Szerintem kezdeti korszakunk egyik nagy hibája volt, hogy az új ember absztrakt, sematikus képét tűzte zászlajára. Sem Marx, sem Engels, sem Lenin, a marxizmus egyetlen klasszikusa sem alkalmazta ezt a kifejezést ebben az értelemben. Lenin éppen azt javasolta, hogy a munkásokat ne tekintsük félisteneknek. Az „új ember” fogalma másutt és máskor született. Én inkább új vonásokról beszélnék, amelyek lassan alakulnak ki az emberben, s más vonásokról, melyek lassanként eltűnnek.

Már vannak példák ezekre az új vonásokra. Említetek egyet. Nem kevés karrieristánk van, de ha valakit karrieristának neveznek, úgy véli, megsértették, sőt a bíróságon elégtételt követel. A kapitalista tár-

sadalomban viszont karrieristának, törtetőnek lenni elfogadott jó tulajdonság. Annyit jelent, hogy valaki ügyesebb, okosabb másoknál, és képes eltiporni a konkurrensait. Másik példa: a nagy többség tudatában a munka uralkodó érték lett, s felháborodást vált ki, ha valaki munka nélkül él jól. Vannak ilyen emberek, de nem dicsekszenek ezzel, inkább titkolják, röstellik. Úgy látszik, a negatívumok története is tanulságos.

Még nem valósítottuk meg, amit Robespierre kért a Konventtől – hogy „a Köztársaság tiporjon el minden bűnt” –, már csak azért sem, mert a bűnt nem lehet rendeletileg eltiporni. De a változás igen jelentős. Ha nem is szűntek meg bizonyos közösségellenes magatartások, de az, hogy az emberek hibának tekintik őket, esetleg szégyellik magukat miattuk, a szocializmus nagy pozitívuma. Hiszek az emberi fejlődésben. Úgy gondolom, nem is lehet kommunista, akiből ez a hit hiányzik. De mint fokozatosan megvalósuló folyamatra gondolok rá. Mindig tudnunk kell új távlatokat felmutatni. Ahhoz, hogy a törvény tiltása erkölcsi tiltássá, szokássá váljon, türelem és hosszú idő kell.

A gondolkodásmód

F. C. Közhely a gondolkodásmód elmaradásáról és fejlődésének lassúságáról beszélni. Nyilvánvalóan megvan a maga önállósága. A társadalmi és kulturális hagyományok megmaradnak, öröklődnek és

hatnak a fejlődésre. A társadalom változásai viszont átalakítják a szemléletet. E kérdéseket még kevéssé tanulmányozták. De annyi biztos, hogy a változások felgyorsulása az emberi élet során néha többször is felforgatja az életmódot, a társadalmi berendezkedést és foglalkozásokat, komoly változást hoz a gondolkodás- és cselekvésmódban is.

A. Gy. Nehezebb lemérni a gondolkodásmód változását, mint a gazdaságét vagy az életkörülményekét, bár, főként néhány év óta, folynak ilyen természetű kutatások. Nem tudjuk teljes pontossággal, mennyire marad el a gondolkodásmód fejlődése az anyagi, társadalmi fejlődéstől. Bizonyos, hogy a mentalitás, a tudat, a személyiség, a hagyományok lassabban fejlődnek, mint a termelési viszonyok, a munkamegosztás vagy a politikai viszonyok. Persze nem mindig és minden időben igaz, hogy a gondolkodásmód lassan követi a társadalmi változásokat. Az ellenkezője is igaz. Egy forradalmi párt, például az Önök pártja igen jó példa arra, hogy a társadalmi változások nem spontán módon mennek végbe. A közgondolkodást illetően bonyolultabb a tudat elmaradása. Mindig vannak olyan csoportok, emberek, akik gyorsan reagálnak az új jelenségekre, sőt elébük mennek. Vannak persze más csoportok, emberek is, akik képtelenek megérteni a változások logikáját, vagy ha megértik, szembeszállnak vele. Nagy változások módosították társadalmunkat: az urbanizáció első szakaszában a gyors elvándorlás faluról városba, az új társadalmi munkamegosztás, az új társadalmi presztízsek megteremtése, a család-

szerkezet átalakulása, és még folytathatnám. A tudat viszont általában lassabban tér új pályára. Ezt természetesnek kell tartanunk, anélkül azonban, hogy beletörődnénk az elmaradásba és az anomáliákba. De itt is csak árt a türelmetlenség.

Ma az ország egész lakossága természetes jónak tartja a szocializmust, és ez a lényeg. A termelőszövetkezeti parasztok ugyanígy ítélik meg a közös gazdálkodást, annyira, hogy legelszántabb ellenzékünk sem meri már nyíltan hirdetni az egyéni gazdálkodás visszaállítását. Egyes részterületeket érintő gondolkodásmód-változásokat is könnyű kimutatni. Ilyen például a pályaválasztás. Abban nincs semmi meglepő, hogy az orvosi vagy mérnöki pályának nagyobb a presztízse, mint a segédmunkásénak. Érdekes és új viszont, hogy egyes fizikai pályák megelőzik az egyszerű hivatalnoki állásokat.

F. C. Áttérve egy egészen más területre: a világsajtó időről időre kéjjel emlegeti a magyarországi öngyilkosságok nagy számát. Ez állítólag annak bizonyítéka, hogy a szocializmus sem tudott értelmet adni az életnek.

A. Gy. Magyarországon az öngyilkosságok száma a századfordulón is a legnagyobbak közé tartozott a világon, és valóban most is igen nagy. Kereszünk az okokat. Találtunk személyi okokat, mint az öregség magányossága, betegségek, családi konfliktusok. Társadalmi okot bizonyíthatóan csak egyet találtak: bizonyos rossz hagyományok szívós továbbélését. Tények bizonyítják, hogy az öngyilkosság gyakoribb az ország délkeleti részén, amely sem-

miben sem különbözik az ország átlagától. A szocializmus nem tudta megváltoztatni az öröklött szemléletet arról, hogy milyen magatartást „kell” tanúsítani megoldhatatlannak látszó konfliktus esetén. Hasonló a helyzet az alkoholfogyasztással is. Baráti találkozásokon, összejöveteleken hagyományos az italozás. Ez a magatartásnorma nem változott. Sőt a jövedelmek emelkedésével növekedett az alkoholfogyasztás, és most még több szeszes ital fogy. A fejenkénti fogyasztásunk ugyan még mindig kevesebb, mint Franciaországban, de ez nagy gond, mert itt egészségtelenebb az italozási gyakorlat, mint Önöknél: több tömény szesz fogy, mint bor, s főként étkezésen kívül.

Átvett és teremtetett értékek

F. C. Semmi sem lenne ellentétesebb a marxizmus elveivel, mint hogy azt a hitet keltsük, hogy egyszerűen a gazdasági és társadalmi körülmények hatásától várjuk a tudat formálását. A magatartásunkat befolyásoló értékek nevében cselekszünk, és buzdítunk cselekvésre. Ám úgy tűnik, hogy eddig jórészt a polgári társadalmaktól átvett értékekből élünk, s csak arra törekedtünk, hogy új tartalommal töltsük meg azokat, s főként, hogy megteremtsük valódi alkalmazásuk feltételeit. A szabadságra, az egyenlőségre, a testvériségre, a haladni akarásra gondolok. A szocializmusnak fel kell mutatnia saját értékeit. Az ifjúságnak új eszményre van szüksége,

nem elégedhet meg a régi nemzedékek eszményeivel. Mi a tapasztalatuk ezzel kapcsolatban?

A. Gy. A szocializmus értékei magukban foglalják az emberi történelem minden előbbi értékét, konkrét tartalmat adva nekik. Jogosan büszkélkedhet olyan értékekkel is, amelyeket a megelőző társadalmi fejlődés során hoztak létre, de amelyek csak nálunk teljeseznek ki és válnak általánossá. A szocializmus saját értékeit is megteremti. De még nem mindig meri újnak felismerni őket, s félénken bánik velük.

A polgári forradalom három értéket fogalmazott meg: a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget, de a kapitalizmus már több mint egy százada nem tud sem egyenlőségről, sem testvériségről. Ami a szabadságot illeti, meg vagyok győződve róla, hogy – megtartva történelmi vívmányait – ezt is a szocializmus fogja kiteljesíteni és teljesen megvalósítani.

Azt, hogy a szocializmus a művészetekben megrendelésre remekműveket hozzon létre, nem tudjuk elérni, de azt igen, hogy embermilliók ismerjék meg a görög tragédiákat, Shakespeare drámáit és az emberi szellem minden más értékét. Csak a szocializmus tud utat nyitni az egyre teljesebb életmód felé. Nem mondok „tökéletes” életmódot, hiszen állandóan alakul. A korunkra oly jellemző útkeresések, még ha útvesztőbe visznek is, jelzik, hogy emberek milliói akarnak értelmesebben élni. S ezt a szocializmus teszi számukra lehetővé, még akkor is, ha a régi értékrend bomlása gyakran sokkal gyorsabb,

mint az új épülése, és ha átalakulóban lévő társadalmunkban van még az értékekkel szembeni közömbösség, bizonytalanság, sőt szkeptikus kívülállás is.

A már meglévő értékekhez számos új, már alakuló értéket kell hozzáadni, figyelve spontán alakulásukra is. Különben nem mindegyik teljesen új. Amióta bányáipar van, megvan a bányászok összefogása, szolidaritása a veszéllyel szemben. Azt szeretnénk, ha ez az önzetlen egymáson való segítség sokkal nagyobb körben válna erkölcsi alapértékké. Más értékek újak. Szándékunk az, hogy olyan társadalmunk legyen, amelyben mindenki pótolhatatlannak, s minden vezető pótolhatónak érezze magát.

F. C. A formula nagyon szép.

A. Gy. A megvalósítás annál nehezebb. Mi önmagunk dolgát nehezítjük azzal, hogy értékeket mutatunk fel, célokat tűzünk ki, amelyekkel mindennap szembesülünk. Az a célunk, hogy az emberek – Engels kifejezésével – ne „a születés véletlenének terhével” induljanak életútjukra. Teret kell nekik adni, hogy cselekedhessenek, hibáiktól megszabadulhassanak, és kibontakozhassanak. Olyan távlatokat kell nyitni, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember minél teljesebben megvalósítsa önmagát, a lehető legkevésbé vesszen el a benne rejlő érték. Azt valljuk, hogy minden ember kibontakozhat, ha szüntelenül lehetőségeinek csúcsa felé törekszik.

F. C. Az egyén nincs közvetlen kapcsolatban a „társadalom” egészével. Társadalmi életét emberek közötti kapcsolatokban és kis közösségekben éli.

A. Gy. Egészséges családok, baráti közösségek

nélkül egészséges társadalmi közösség sincs. Mi természetesen abból indulunk ki, hogy az emberi kapcsolatoknak ez a szférája csakis magukra az emberekre tartozik. De az már igenis társadalmi kérdés, hogyan képes az emberek sokasága megélni saját, akár legintimebb kapcsolatait, legbensőbb érzéseit. Tudni kell, milyen társadalmi korlátai vannak a barátság vagy a szerelem megnyilvánulásainak.

Emlékezzünk a fiatal Marx híres szavaira: azt mondta, hogy a férfi viszonya a nőhöz az embernek az emberhez való legtermészetesebb viszonya, amelyben tehát megmutatkozik, hogy ez a természetes viszony mennyire vált társadalmivá. Marx szerint ebből a viszonyból meg lehet ítélni az ember egész műveltségi fokát. Itt persze a legkevésbé volna szerencsés jogszabályt vagy párthatározatot hozni. De közvetetten, vagy többé-kevésbé közvetlenül, nagy változások történtek e téren is. Mindezelőtt szabad lett a párválasztás. Az embereket többé nem a vagyon köti össze, nem az anyagi kényszer, ami azelőtt olyan embereket is együttélésre kényszerített, akik közt érzelmi kapcsolat soha vagy már nem volt. Az emberek már egyre kevésbé tűrik el a megalázó, sokszor elviselhetetlen kényszerű együttélést, de még nem fejlesztették ki az összetartozás új, emberhez méltóbb képességét. Eredmény, hogy a magyar családok 72 százaléka „vegyes”, azaz ugyanabban a családban – szülők, gyerekek, testvérek – munkások, parasztok és értelmiségiek is vannak. Negatívum viszont a sok felelőtlen házasság, a sok válás.

A kis közösségekhez tartozás emberi vágya különben teljesen természetes. És ahol még (vagy már) nincs erre reális kielégítéslehetőség, ott nálunk is megjelennek az álközösségek, a pótközösségek, sőt a torz közösségek is. Az emberek fizikai, értelmi, szellemi és egyéb képességei nem egyenlők. De minden ember fejlődésének van minimuma és maximuma. A szocializmus célja, hogy segítse a közeledést a minimumtól a maximumhoz. Szeretem az Önök Pascaljának azt a mondását, amely emlékezetem szerint így hangzik: „az ember vég nélkül meghaladja önmagát”.

Eszmény a fiatalok számára

F. C. Azon gondolkodom, milyen ideált állíthatnak a fiatal nemzedékek elé, akik nem ismerték a kapitalizmust, de még a szocializmus kezdeti szakaszát sem? Hogyan egyeztetik össze számukra az egyéni és az általános perspektívákat?

A. Gy. A mi társadalmunkban nevelkedett fiatalok problémaérzékenyebbek, kritikusabbak, mint a kapitalizmusban felnőtt elődeik, és ez így van rendjén. A fiatalok néha élesebben látják a szocializmus hibáit, mert nem a múlthoz viszonyítanak, hanem a lehetőségekkel vetik egybe a megvalósítás minőségét. Be kell vallani, hogy az ifjúsággal folytatott párbeszédünk szóhasználata nem mindig megfelelő. Még gyakran mondjuk nekik: nézzétek, ti mindent készen kaptok, csak élnetek kell a lehetőségekkel. Ez, még ha igaz volna is, nem lehet vonzó. De nem

egyszerűen a párbeszéd szóhasználatára rossz, hanem elég gyakran hajlunk arra, hogy mindent túlzottan szabályozzunk. Kevés önálló mozgásteret engedünk az ifjúságnak. Bár saját értékrendünk maradandó elemeit kell hogy átadjuk, de ezt sem szabad kényszerítő formában tennünk. Nem vagyunk eléggé figyelmesek útkereséseik, törekvéseik iránt. Ezt szeretik legkevésbé, ez a leginkább irritáló számukra. Egész egyszerűen meg kell tehát nekik mondani az igazat: megmaradt, van és lesz nehéz, az eddigieknél is bonyolultabb feladat, igazi próbatétel, készüljétek rá, és birkózzatok a saját jelenetekért, jövőtökért, legyen az tisztább és szebb az elődökénél. Amikor azt mondjuk, hogy a mi társadalmunk valóban a lehetőségek társadalma, ez részben valóság, részben cél. A fiatalok gyakran ütköznek falnak. Van olyan fal, amelynek nem szabadna léteznie, és van olyan is, amelyet a történelmünk emelt.

Itt sok a tennivalónk, és együtt keressük a megoldásokat. Szeretném hangsúlyozni az „együtt” szót. Együttműködésről, egyenrangúak közös erőfeszítéséről van szó. Igen hamis az a kép, amely szerint volna az egységes ifjúság, és volnánk mi, az ugyancsak egyöntetű felnőtt társadalom.

F. C. Vannak olyan családok, ahol a gyerekeket úgyszólván üvegházban nevelik, nagy áldozatokat hoznak, hogy a gyerekek tanulhassanak, s ne szenvedjenek annyit, mint a szüleik. Ezek a fiatalok gyakran középszerűek lesznek, képtelenek bármit is nyújtani a társadalomnak vagy akár a szüleiknek.

A. Gy. A gyerek azelőtt a családok többségében

mindenekelőtt munkaerő volt, egyetlen támasz az öregkorban, tehát születésétől kezdve funkciója volt a családban. Parasztcsaládokban, a szegényeknél öthat éves kortól libát legeltetett, disznót őrzött. Munkáscsaládoknál türelmetlenül várták, hogy kereső legyen. Még az értelmiségi családok jelentős részénél is csak az lehetett belőle, ami az apja. A kis-kereskedő, a kisiparos a boltjának, a műhelyének nevelt utódot.

Ma Magyarországon óriási társadalmi eredmény, hogy a gyerek örömforrás a családban. Ebből azonban igen gyakran az következik, hogy a gyerek nem kap funkciót, munkát a családban, nem tanulja meg kicsi korától kezdve, hogy feladatai, tennivalói is lennének, amint erről egy más összefüggésben beszéltünk. A „magadnak tanulsz” felfogás sok helyen eltorzult. A nehéz múltú szülők azt hiszik, ha mindent megadnak gyermekeiknek, amiben nekik nem volt részük, jót cselekszenek. Pedig rosszat tesznek, ártanak gyermekeiknek. Tönkrekímélik őket. Látja, ez is olyan ellentmondás, amire nem számítottunk. Hogy felnőtt példára váltsak, nemrég egyik erősen kritikai szellemű folyóiratunk szerkesztőségében jártam. A beszélgetés akörül forgott, hogy mennyi nehézség vár ránk gazdaságunk, társadalmunk jelenlegi átszervezése során. Szó került arra, milyen nagy ellenállást kell legyőznünk, és a sikertelenség milyen nagy veszélyei leselkednek ránk. Szóval nem mondhatni, hogy „kincstári optimizmus” jellemezte a beszélgetést, beleértve természetesen az én bevezető megjegyzéseimet is. Azt tapasztaltam, hogy

a beszélgetés mégsem pesszimizmust, hanem tenni akarást váltott ki.

F. C. Valószínűleg azért, mert az emberek szeretik legyőzni a nehézségeket. Nem nagyon lelkesítő, ha azt mondják nekik, hogy minden jól van, és minden egyre jobb lesz.

A. Gy. Az első, győzelmes forradalmak másnapján a távlatok voltak lelkesítők. Manapság túlságosan hozzátapadunk a közvetlen valósághoz. Ismerni kell a nehézségeket, s arra kell törekedni, hogy ne csüggedést váltsanak ki, hanem győzni akarást. A kapitalizmusnak kezdeti időszakában jól kidolgozott ígéretrendszer volt. Azt mondták, a munkás művezető, majd kistulajdonos, később pedig nagytőkés lehet. Ma már nehezebb a dolog, az aranyásók kora lejárt. Nincsenek többé Rockefeller fiúk és Jack London-i figurák. A szocializmus kezdeti időszakában nem sikerült megfelelően kidolgozni az egyén elé tárható perspektívát: bizonyos szintet kellett először elérni. Ma már mondhatjuk a fiataloknak, hogy legyenek elégedetlenek azzal, ami most van, és törekedjenek sokkal jobbra. Sajátos halhatatlanságot ajánlunk nekik: ezen a világon bontakoztassák ki képességeiket, a közösséggel összhangban, így minél inkább lesznek önmaguk, annál többet adnak személyiségükből a közösségnek. Egyébként felfigyeltünk egy tendenciára, amely távolról sem tömegjelenség ugyan: egy bizonyos anyagi függetlenség elérése után már nem mindig oda mennek dolgozni az emberek, ahol nagyobb a fizetés, hanem oda, ahol nagyobb az önálló-

ság, és igazán szükségesnek, alkotónak érzi magát az ember.

A szocializmusnak nem az autók birtoklása terén kell a fiatalok számára versenyt hirdetnie a kapitalizmussal, bár az autó persze jó dolog, hanem olyan helyzetet kell teremtenie, amelyen a fiatalok úrrá lehetnek, amely soha nem befejezett, amelyet előbbre vihetnek. Ehhez segítség kell, de nem gyámkodás. Probléma akkor támad, ha akadályokba ütközik az alkotó munka, a szocializmus legfőbb vonzóereje.

F. C. Fiatalokról beszélni mindig nehéz, ha már nem fiatal az ember. Hogyan képzeljük magunkat az ő helyükbe? Még nehezebb, hogy megértessük magunkat velük. Ugyanakkor a nemzedékek közötti együttműködés elkerülhetetlen és szükséges.

A. Gy. Gyakran mondják, hogy egy társadalomnak olyan az ifjúsága, amelyet megérdemel, azaz amelyet nevelt. A mi fiatalságunk jól bizonyít. Azzal is, hogy kritikus a valósággal szemben, s azzal is, hogy önálló akar lenni. Arra kell törekednünk, hogy a különböző nemzedékek és az ifjúság különböző korosztályai jobban megértsék egymást, hogy azonos fogalmaknak azonos értelme legyen, még ha a történelmi tapasztalatok eltérők is.

Egy időben megpróbáltuk a napi feladatokat a barikádok és a hatalom ellen folytatott régi harcok dicsfényével bevonni. Természetesen sikertelenül. Azok a nemzedékek, amelyek életükben először jutottak el oda, hogy nem éheznek és emberhez méltó lakásban laknak, olyan körülményeket kívánnak teremteni, amelyek között kellemesebben és kényel-

mesebben élhetnek. Hamar rájönnek, hogy ehhez többet kell dolgozniuk: másodállást kell vállalniuk. Amit így elérnek, azt értékelik. Inkább munkára, teljesítményre, a pénzszerzésre törekszenek. Ez nem ellentétes a mi célkitűzéseinkkel, de nem is azonos vele. A fiatalok hamarabb felvetik, mint mi hajdan, hogy mi az életük értelme. Mi viszont nem tudunk minden fiatalnak értelmes feladatot adni, nem tudjuk mindegyiket fontos megbízatásokkal ellátni, olyan próbák elé állítani őket, amelyek valóban megfelelnek minden elvárásuknak.

F. C. A fiatalok arra törekednek, hogy tevékenységük széles körű legyen, és lehetőséget adjon döntésre. Saját szárnyakon kívánnak szállni, önállóan gondolkodni és cselekedni.

A. Gy. Az a feladatunk, hogy megteremtsük az ehhez szükséges feltételeket. Ha sikerül, akkor az alkotó erő hihetetlen kibontakozásának leszünk tanúi. De nemcsak az a feladatunk, hogy helyet teremtsünk ezeknek az alkotó erőknek. Meg kell szerveznünk a tapasztalatcserét is a fiatalokkal. Nem arról van szó, hogy tapasztalatunkat készen átadjuk nekik; azt tegyük lehetővé, hogy tanuljanak ebből a tapasztalatból. Ha a fiatalok valóban meg akarják haladni a múltat, meg is kell ismerniük, s folytatniuk kell, nem pedig azt hinniük, hogy szűzföldre érkeztek. Jaj annak a társadalomnak, amelyben a fiatalok nem tudnak az idősebbek tapasztalataiból okulni. Ebből következik, hogy a szocializmusban a politikai cselekvés egy pillanatra sem pihenhet a babérjain. A hatalom konszolidálása után a legna-

gyobb veszély az, ha elhanyagoljuk az állampolgárok és különösen a fiatalok érdeklődésének felkeltését a politikai és társadalmi kérdések iránt, és elmulasztjuk bevonni őket a közös munkába. Ha nem figyelünk, a politikai mechanizmusok elvesztik rugalmasságukat. A fiatalok különösen képtelenek ennek elviselésére, és igazuk van. Hozzáteszem, hogy ezen a téren felgyorsulnak a dolgok. Megállapíthatjuk, hogy számos régi szervezeti forma és intézmény már nem felel meg, pedig létrehozásuk idején jól működtek. Nagy a kísértés, hogy megelégedjünk a történelmileg újszerű formákkal, holott ezek is elavulnak. Érzékelik a bennük élők és tevékenykedők. A változtatni nem akarás igen nagy veszély. Korunk azt kívánja, hogy a jelenleginél sokkal gyorsabban reagáljunk az élet és az emberek változásaira.

Az eszmei frissesség és a változások iránti érzékenység terén a kommunistáknak nem szabad megöregedniük, nem húzhatnak papucsot, nem kényelmesedhetnek el. Szüntelenül harcolnunk kell a „dogmatikus aluszékonyság” ellen. Lehet, hogy kellemetlen, ha az embert hirtelen felrázzák álmából, de számunkra és az emberiség számára a történelmi éberség kötelező.

A kultúra mint energiaforrás

F. C. Beszéltünk az egyén kialakulásának erkölcsi és társadalmi feltételeiről. Az értékek működése és a társadalmi beilleszkedés formái elsősorban kulturá-

lis tényezők. Természetesen nem lehet elválasztani őket sem a művészeti ismeretektől, sem a művészeti tevékenységektől, amelyek a kultúrához hasonlóan hozzájárulnak a személyek és a társadalmak kultúrájához. Hogyan vélekedik ezekről?

A. Gy. A kultúra nem lehet elszigetelt egyének élvezete, még kevésbé a széplelkek kiváltsága. Az egész közösségi élet energiaforrásának teremtménye kell hogy legyen.

A szocializmus társadalmi alapot biztosít a kulturális eszmények megvalósításához. Ezek az eszmények így lesznek mindennapi életünk részei. A mi világnézetünkben a mindennapi életnek nagyon fontos szerepe van. Csak azt véljük megvalósított-nak, ami a mindennapi életben gyökeret ver, és lassan szokássá válik. Politikánk és egész közművelődési programunk célja az, hogy megteremtsük a kiegyensúlyozott társadalmi haladás kulturális feltételeit. Számunkra a „közművelődés” kifejezés közösségi szellemi képzést jelent. Ennek általánosnak és alkalmazhatónak, azaz a gyakorlat követelményeitől függően felhasználhatónak, aktivizálhatónak kell lennie. Ugyanakkor hozzájárul a szocialista közösségek születéséhez, amelyekben az ember értelmi és érzelmi világa kiléphet az egyén fojtogató elszigeteltségéből.

A kultúra nemcsak eredménye a szocialista demokrácia működésének, hanem feltétele is. A tudás, a műveltség „felesleges” a termelés részfunkciójának ellátásához, de feltétlenül szükséglete a szocialista állampolgárnak, a termelési eszközök tulajdo-

nosának. Nincs néphatalom a tudás elterjedése és a kultúra széles körű és mély elsajátítása nélkül.

F. C. Minden attól függ, mit értünk kultúrán. Véleménye szerint van-e szocialista kultúra? Melyek az alkotórészei? Hogyan viselkedik más, megelőző vagy kortárs kultúrákkal szemben?

A. Gy. Nincs ellentmondás a klasszikus és a modern kultúra között. Ellenzem az enciklopédikus törekvésű kultúra túlzását és az elvont általánosságokból táplálkozó kultúra végleteit is. A szocialista kultúra nem korlátozódik egyre több ismeret megszerzésére, hanem magasabb rendű ideológiai, erkölcsi és pszichikai feltételeket is közvetít, erősít. Kulturális téren igényesek vagyunk. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy hátat fordítunk a múltban létrehozott értékeknek. Ellenkezőleg: meg vagyunk győződve, hogy a mi társadalmunk teszi lehetővé, hogy mindent „szocializáljunk” az egyiptomi, a görög és a római kultúrától a reneszánszon és a felvilágosodáson át korunk kulturális értékeiig. Minden igaz és értékes gondolat formáló erővé válhat embermilliók életében, beleértve a tízparancsolat egy részét is, amit eddig társadalmi méreteken még soha nem valósítottak meg.

Távol áll tőlünk, hogy a múlt kultúráját „burzsoá termékként” elvessük. Úgy gondoljuk – emlékezzen csak Lenin harcára a proletkult ellen –, hogy a szocializmus teljességéhez hozzátartozik, hogy a társadalom magáénak tudja az emberi kultúra egészét. Ezen az alapon tevékenykedünk az új, szocialista kultúra létrehozása érdekében. Azt nem gondolom,

hogy egyszerűen mechanikusan át lehet ültetni mindennapi valóságunkba az emberiség minden maradandó értékét és minden haladó eszményét. De úgy vélem, hogy a mi társadalmunkban már nem ütköznek össze a kultúra által hordozott emberi törekvések és a történelmi fejlődés uralkodó tendenciái. Történelmi feladatunk az ember átalakítása, s ehhez a kultúra feltétlenül szükséges.

Az egész kultúra mindenkié?

F. C. Tehát a cél: az egész kultúra mindenki számára?

A. Gy. Minden szocialista forradalom iskolákat és könyvtárakat épített, és szélesre tárta a színházak kapuit még a legnehezebb időkben is. A Tanácsköztársaság ötödik napján államosították az iskolákat, és nagy oktatási reformhoz láttak. Szabadegyetemeket létesítettek, s a kulturális forradalom olyan emberekhez fordult, mint Lukács György és Bartók Béla. 1945 után hasonló feladat megoldásába fogtunk. Ahogy tudományos ideológiánk nem született volna meg, ha Marx nem merít a kultúra egész tárházából, éppúgy elképzelhetetlennek tartjuk a szocializmus építését is ennek az örökségnek az eszmei segítségével, nélkül. Ezért akarjuk az egész nép számára hozzáférhetővé tenni.

A szocializmus és a kultúra lényegileg rokon: mindkettő a közösből, az emberiből ered, s annak továbbfejlesztését szolgálja. Az osztálytársadalmak-

ban a kultúra a fizikai és a szellemi munka közötti munkamegosztás árán fejlődött. Ahhoz, hogy hatalmas értékek felhalmozódjanak a történelem során, az anyagi javakat termelő embermilliók elnyomása volt szükséges. Azok a termelők, akik a szellemi kultúra anyagi feltételeit létrehozták, alig élvezték eredményeit. A tudományok és a művészetek fejlődtek, de a társadalom csak annyi lehetőséget adott a dolgozó tömegnek, hogy ki-ki a munkamegosztás által meghatározott részfeladatok elvégzéséhez szükséges ismeretekre és képességekre szert tegyen. A technika fejlődik, de a tőke a dolgozókat saját maga alá rendeli. A művészeknek harcolniuk kell szabadságukért, egyúttal a közönség manipulációja és társadalmi szerepük csökkentése ellen. A termelőerők fejlesztéséhez szükséges fejlődés ellenére a közoktatás sokkal inkább a kapitalizmus fenntartásának és működésének igényeit szolgálja, mint a társadalmi önismeretet és az emberi élet kibontakoztatását. Ezt egyébként Nyugaton erőteljesen bírálják a tudósok és a politikusok, s meg vagyok győződve, nem eredménytelenül.

A fizikai és szellemi munka különválasztásának megszüntetését nem tarthatjuk közvetlen lehetőségnek. De a kulturális értékek elosztásában megszire tekintünk. Nálunk is vannak, akik azt mondják, hogy az állam által támogatott színházi előadások a falvakban nem nagyon segítik a szocializmus építését. Pedig úgy hiszem, hogy az a több százezer ember, akit megragad egy kétórás előadás, gazdagabb és igényesebb lesz, amire a haladásnak nagyon is szüksége van.

F. C. Ez felveti a kulturális hierarchia létezésének vagy nem létezésének nehéz problémáját. Úgy-szintén az új értékek teremtetésének és a már létező értékek terjesztésének kérdését. Persze hogy nem akarunk uniformizált kultúrát, de akkor mit jelent a kultúra előtti egyenlőség?

A. Gy. Mindezeket a feladatokat nem fogjuk gyorsan megoldani. Sem ebben a beszélgetésben, sem az életben. Időre és türelemre van szükségünk. Az új lassan, fokozatosan gyökerezik meg. Azzal nem segítjük elő, ha a tömeg felett állónak képzeljük magunkat, akik felülről adjuk a fényt, s a nevelés sem elég önmagában. Türelmetlenséggel nem lehet győzelemre vinni eszméket. Feltárhatjuk-feltárjuk a tiszta forrásokat, de nem kényszeríthetjük az embereket, hogy iganak belőlük, csak az oda vezető utat lehet egyengetni, s a szomjat felkelteni. A tapasztalat azt mutatja: egyre többen járnak ezen az úton.

Az 1917-es dekrétumok úgy kezdődtek, hogy „Mindenkinek”. Mi is mindenkinek szánjuk a kultúrát. Tudom, milyen irtózattal írnak sokan évtizedek óta a tömegkultúráról. Igazuk van, ha a modern kapitalizmusban az értékeket kiszorító kultúraiparra gondolnak, amely szériában gyárt olyan silány filmeket, regényeket és más termékeket, melyekkel csak leszoktatja az embereket a kultúráról. De ha tömegek igazi kultúrát tesznek magukévá, az nem áll majd szemben az úgynevezett magas kultúrával.

Ez a mi történelmi perspektívánk. A demokrácia a kultúrában nem azt jelenti, hogy behódolunk az elmaradott igényeknek, de nem fogadjuk el a tömegeket kizáró kulturális arisztokratizmust sem. Igen távol áll tőlünk az a gondolat, hogy a differenciált igényeket az átlagízlésnek megfelelő szellemi táplálékokkal kell kielégíteni. Isten ments! Bár nem akarom utánozni a gazdaságpolitikát, azt mondanám, hogy a követendő elv a minőség, az érték és a hatékonyság elve.

F. C. Ez az elv határozza meg már az 1956 utáni konszolidáció kezdetén a kultúrpolitikát, amelynek az eredményei elismertek. Ez az elv azonban nemcsak az eszközök nagy számát és változatosságát foglalja magában, hanem – mint minden politika – irányítást is feltételez.

A. Gy. Célunk a nép kulturális életszínvonalának emelése. Az alapvető kérdés a következő: milyen értékeket és milyen módszereket támogatunk? Nyíltan megmondjuk, hogy előnyben részesítjük azokat a műveket, amelyek a szocializmust és a népet szolgálják magas művészi szinten, s céljuk az emberek nemesbítése. Ezzel szoros egységben segítenünk kell az embereket a kultúra minden igazi értékének befogadásában. E tekintetben sem lehetünk elégedettek.

Az ötvenes évek vége felé az volt a feladat, hogy bebocsássuk a kulturális életbe a világkultúra felhalmozott, évekig oktanulul mellőzött értékeit és saját kultúránk háttérbe szorított kincseit. Jelenleg már legfőbb gondunk megtalálni azokat a módsze-

reket, amelyekkel kiválaszthatjuk a társadalmunknak legmegfelelőbb értékeket. Robert Graves angol író gratulált nekünk, hogy mi tartjuk a világrekordot az egy négyzetkilométerre jutó költők számában. Ez nagyon jó, különösen ha ezek a költők költők. De nem lenne jó, ha az értéktelen és jellegtelen művek inváziója, akár a demokrácia nevében is, a kulturális élet gazdagodásának akadálya lenne.

Van, amit megtűrünk, más iránt türelmesek vagyunk, s van, amit tudomásul veszünk. Ez három különböző fogalom. Megtűrni, ez valójában rosszallást jelez, ez gyenge, csak időtöltésre való műveknek jár. Aktív türelmességet gyakorolunk, mikor értékeket ismerünk el, még ha azok nem is a marxista eszmevilágból születtek. Egy példa: magas kitüntetést adtunk Pilinszky János katolikus költőnek. Ez nem volt taktikázás, sem kompromisszum. Nagyra becsüljük magas esztétikai és erkölcsi szintű műveit, amelyek ha nem is a marxista világnézetet erősítik, amit én az emberi haladás legkövetkezetesebb támaszának tartok, de olyan kulturális és erkölcsi értékek, amelyekkel a kommunisták szolidárisnak érzik magukat. Tudomásul veszünk olyan egyéni, törvényekbe nem ütköző műveket, amelyeket a szerzők maguk gondolnak. Tervünk, hogy kiterjesztjük az ilyen művek terjesztési lehetőségeit; egyre több magánkiállítás, szerzői kiadás lesz, vagy más olyan vállalkozás, amelynek nem akarunk hivatalos vagy állami jelleget adni. Ez közel áll ahhoz a rendszerhez, bár egyáltalán nem azonos vele,

amellyel az állam anyagilag támogat olyan zenei, film-, színházi és képzőművészeti stúdiókat, ahol az alkotók, elsősorban fiatalok, szabadon kísérletezhetnek, abban bízva, hogy kutatásaik eredményei végül is a nagyközönségnek szánt műveket gazdagítják.

Olyan gazdasági eszközrendszert kívánunk kialakítani, amely a kulturális értékek minőségi szelekcióját szolgálja. A könyvkiadás példáját veszem. Ismert és elismert, hogy nálunk a könyvkiadás minőségileg és mennyiségileg magas színvonalú. Problémája, hogy tovább növelje az olvasási keresletet, megbirkózzék a gyártási költségek növekedésével, és kövesse a kereslet differenciálódását. Ez az árak differenciálódásához vezet: vannak olcsó és drágább, mert jobb minőségű vagy ritkább kiadványaink. Az egész kulturális területen kell hogy legyenek pénzügyileg támogatott művek és előadások, és semmi akadályát sem látnám annak, hogy ezt esetenként nyilvánosan is jelezzük. Szükséges az is, hogy egyes művek nyereségesek legyenek. Mindezt differenciálni kell. Egyesek szemünkre vetik, hogy filmgyártásunk veszteséges. De ha egy kis ország sok művészi értékű filmet kíván gyártani, ezt a kérdést nem vetheti fel a pénzügyi önellátás alapján, azon kell gondolkodnia, megéri-e a deficitet? Röviden: jelenleg a kultúra és a demokrácia közti kapcsolat egyik nagy kérdése nem túl bőséges pénzügyi eszközeink értelmes felhasználása.

Egyszerre kell figyelembe venni az újító alkotás követelményeit és a nagyközönség igényeit. Így sze-

rintünk bizonyos filmek csekély kereskedelmi sikerét kompenzálják azok a művészi és szellemi értékek, amelyek ma csak egy szűk – de nagyon fontos – réteget érintenek, mert idővel hatásuk az ország egész kulturális életén érződni fog. Ám ugyanakkor, ha akarnánk sem osztogathatnánk önkényesen a pénzt, figyelmen kívül hagyva a „fogyasztók” ízlését és igényét. A közvélemény szigorúan reagál minden olyan művészi alkotásra, amely csak „önki-fejezésre” törekszik, és csak néhány beavatotthoz szól, legyen szó televízióműsorról, színházi előadásról, szobrokról vagy emlékművekről. E több millió emberből álló bíráló bizottság értékrendje, érzékenysége és ítélete kulturális politikánk, valamint ellenőrzési és irányítási rendszerünk feltétlenül szükséges eleme.

F. C. Jól ismerjük ezt a szinte végeláthatatlan vitát az alkotás és a közönség kapcsolatáról, valamint az alkotók és az állam viszonyáról. Talán sok minden attól is függ, hogy mit várnak el a művésztől?

A. Gy. A múlthoz képest a művészet közvetlen politikai szerepe nálunk csökkent. A XIX. század egy időszakában a magyar nép politikai képviselői között sok volt a költő, az író. A két világháború között gyakran csak az irodalom tudta nyilvánosan kifejezni a tömegek alapvető követeléseit. Mint egyik költőnk mondta, azt is versben kellett elmondani, hogy az utca szemetes. Ebből a művészet és a közélet közötti kapcsolat értékes hagyománya született, amely még ma is nagyon erős. Ám ma a politika és a tudomány is betölti saját hivatását, s a művészek

erőiket művészi és erkölcsi hatásuk növelésére fordíthatják. A kultúra természetesen továbbra is tükrözi a társadalmi eredetű feszültségeket, és figyelmet fordítunk mindre, mert ha néha rosszul vetik is fel őket, mindig van bennük megszívlelendő részigazság. Csak a rosszindulatot és az objektivitást nélkülöző véleményeket vetjük el. Arra törekszünk, hogy az alkotó művészekkel közös felelősségünkön alapuló párbeszédet folytassunk.

„Követtelek téled, mert tisztellek” – mondotta Makarenko. A művészet legyen felhívás az egyénhez és a közösséghez, rendítsen meg, emeljen ki a közömbösségből. Ne csak a bajok diagnosztizálásában, hanem a gyógyításban is segítsen. Így lesz legjobb szövetségünk társadalmi céljaink elérésében.

XII. kongresszusunk újra megerősítette: a művészetek pótolhatatlan szerepet játszanak a szocializmusban. Szükséges, hogy gyarapodjon az emberek műveltsége, s fokozottabban részt vegyenek a kultúra elemeinek fejlesztésében. Ugyanakkor a szocializmus, ez a nagy történelmi vállalkozás – a vele járó konfliktusokkal – rendkívüli lehetőségeket teremt minden művészet számára.

A 2000. év iskolája

F. C. Engedje meg, hogy megnyugtassam az olvasót: nincs szándékunkban, hogy néhány lapon a kultúra minden problémájáról és vonatkozásáról beszéljünk. Ez a téma még kevésbé tűri a sematizá-

lást, mint az összes többi. Jól tudom, hogy nem tudjuk kimerítően tárgyalni ezt a kérdést, ezért nem kérdezem meg, milyen jelentőséget tulajdonítanak a kulturális életben a természettudományos és a technikai ismereteknek, az eszmék mozgásának és a kultúra hordozóinak, az állampolgári felelősségvállalásnak, az alkotókészségnek, amellyel mindenki felelősséggel tartozik önmaga és a társadalom előtt stb. Csak egy olyan intézmény szocialista jövőjéről kérdezem a véleményét, amely valami módon ezt az egészet szintetizálja. Az iskolára gondolok. A közművelődést úgy határozta meg, mint közösségi szellemi képzést. Természetesen az oktatás nem az egyetlen formája a közösség nevelésének, de mindenkit érint.

A. Gy. Az iskolaügy ma az egész társadalom figyelmének középpontjában áll, s nagyon gyakran igen szenvedélyes viták tárgya tudatformáló, világnézet-alakító és magatartási formákat alakító szerepe miatt. Az iskolai reformok valójában társadalompolitikai jelentőségűek. Gondoljunk csak arra, hogy a lakosság több mint egyötöde tanul valamilyen állami oktatási intézményben, nem számítva a szabadegyetemeket és más oktatási formákat. Igazán nem túlzom el a számok jelentőségét. Tudom, hogy lehet úgy olvasni egy könyvet, vagy televíziót nézni, hogy közben nem művelődik az ember. Mégis bizonyos számok arról tanúskodnak, hogy az emberek látókörre rendkívüli mértékben kitágult az elmúlt húsz év alatt. A megjelent könyvek száma és példányszáma majdnem megháromszorozódott, a folyóiratok, la-

pok száma még nagyobb mértékben növekedett, most majdnem hárommillió televízió van az országban, a múzeumlátogatók száma ötszörösére növekedett, s ami a látókör „térbeli” kiszélesedését illeti, egymillió személygépkocsi van, 1980-ban tizen-négymillió külföldi járt Magyarországon és ötmillió magyar külföldön. Még ha nem is mondogatjuk naponta: új nép lakik ma ebben az országban. Igaz, társadalmunk átmeneti jellegű, a megelőző elmara-dottság következményei még mindenkiben tovább-élnek, még szenvedünk az új erkölcs és új világné-zet kialakulásának lassúságától. De a tudomány, a művészetek, az iskola, a tudás és a személyiség presztízse érzékelhetően megnőtt.

Visszatérve az iskolához, vannak közvetlen feladataink. Az első az, hogy meg kell gyorsítanunk az általános iskola fejlesztését, hogy minden korosztály zökkenő nélkül végezze el az iskolát. Ehhez tan-termeket kell építeni, és sok minden más is szüksé-ges. A második feladat az, hogy a jelenlegi szűk szakmai képzést olyan neveléssel helyettesítsük, amely sokoldalú és az igényeknek megfelelően fel-használható ismereteket ad. Az oktatásnak figye-lembe kell vennie a jelenlegi munkaerő-szükségle-tet, de nem szabad, hogy annak mechanikus függvé-nye legyen. S ideje, hogy növeljük az iskolák auto-nómiáját, megjavítsuk a munkakörülményeket, és növeljük az oktatók társadalmi presztízst. De mesz-szebbre tekintünk. Az új iskola, amelyre gondolunk, az ezredforduló iskolája lesz ugyan, a döntéseket azonban már most meg kell hozni, hogy legyen idő

a gondos előkészítésre, s hogy hirtelen változtatásokkal ne kelljen szétzilálni az iskolai életet.

Elvünk az, hogy a reformot ne az ember elvont eszményéből és elméleti konstrukciókból vezessük le, bármilyen csábítók is azok. Például ha azt a célt tűzzük ki, hogy azonnal megteremtjük a harmonikus, fejlett személyiséget, akkor elhagyjuk a realitás talaját, és a jövőbe emigrálunk. A társadalmi igények és a reális lehetőségek elemzéséből indulunk ki, ami a társadalomnak és az egyénnek is az érdeke. Az azonos lehetőségek megteremtése és a középfokú oktatás még általánosabbá tétele továbbra is egyre inkább megközelítendő célkitűzésünk.

F. C. A középfokú oktatás általánossá tétele nyilván társadalmi és kulturális igény. De veszélyes egyenlősítő utópiákat szülhet. Hisz nehéz alkalmazkodást igényel a valósághoz, az emberek vágyaihoz és a szükségletekhez.

A. Gy. Jelenleg minden korosztály több mint 95 százaléka továbbtanul középfokú oktatási intézményben: vagy szakmunkásképző iskolában, vagy szakközépiskolában, vagy gimnáziumban. Más szóval: a tizenegy vagy tizenkét osztályos iskola szinte általános lett. De véleményünk szerint sokkal fontosabb – és nehezebb – minden intézményben megteremteni ugyanazt a magas szintű oktató-nevelő munkát, mint látványos intézkedéseket hozni, amelyek csak a szervezetet tennék bonyolultabbá, de nem javítanák az oktatás tartalmát. A lényeg itt is az emberi tényező, az oktató szakmai ismerete, műveltsége, érzékenysége, közösségi szelleme.

Meggyőződésem, hogy számos problémánk lesz a jövőben, ha a jelenleginél nem teremtünk eleve-
nebb közösségi szellemet az iskolában. Az iskola ak-
kor jó, ha nemcsak „oktatási üzem”, hanem tág tere
van benne a kezdeményezéseknek, mindenekelőtt a
közvetlen oktatási folyamatban, de akár a sport-
klubban, akár a színjátszó csoportban, akár egy ócs-
ka kocsiszerelése közben. A munka szeretetét az ok-
tató nemcsak óráin oltja tanítványaiba, hanem az is-
kolában szervezett egyéb tevékenység keretében is.

F. C. Néhány hónapja a felsőoktatás új koncepcióját fejtették ki.

A. Gy. A felsőoktatás fejlesztésének extenzív szakasza valóban befejeződött. Új intézményekre nincs szükségünk, jobb minőségre, magasabb színvonalra viszont igen. Szakítanunk kell a túlságosan szűk szakmai képzéssel, bővebb általános műveltséget kell adni, erre épül majd később a specializálódás. Minden szakon ki kell tehát fejleszteni a posztgraduális képzés rendszerét, vagyis lehetővé tenni a végzettek továbbképzését. Nem követhetjük azt a nyugati módszert, amely szerint a hallgatókat az egyetemi tanulmányok során szelektálják. Olyan megoldást kell keresnünk, amely összeköti a jelen és a jövő szükségleteit. Továbbá megpróbáljuk megtalálni az optimális arányt az általános műveltség és a szakképzés között.

Arra törekszünk, hogy szorosabb kapcsolatot teremtsünk a felsőoktatás és a tudomány között, fejlesztjük az egyetemi kutatást, s igyekszünk jobban megfogalmazni az oktatott szaktárgyak reális fel-

adatait. Előre akarunk lépni a marxista-leninista elmélet és módszer alkalmazásában, a társadalomtudományok és a szaktudományok oktatásának szemléletében egyaránt. Nagy változásokat szeretnénk, s ez nem lesz könnyű. Le kell győzni a konzervativizmust. Ne lehessen például a hallgatókat egyik tanzékről a másikra adogatni, mint egy stafétabotot, anélkül hogy valaki is törődne oktatásuk, előrehaladásuk egészének képével.

F. C. Azaz, nem annyira a struktúrák átalakításáról van szó, hanem arról, hogy az iskola életét minden szinten jobban beleillesszük a társadalom egyre gazdagabb és komplexebb életébe.

A. Gy. Ha oktatási rendszerünk általános pedagógiai célját kellene meghatározni, a következőket mondanám: olyan férfiakat és nőket kell képezni, akik készek és képesek hatékonyan dolgozni, a szocialista társadalom ügyének áldozatkész hívei, s gazdag személyiségük van. Úgy véljük, s ez ifjúságpolitikánk lényeges pontja, hogy a fiatalok nevelése nemcsak az oktatók feladata. Mindannyiunknak több türelemmel és megértéssel kell foglalkoznunk a problémáikkal, sőt: tanulnunk kell tőlük. Ezért az iskoláknak sokkal nagyobb teret kell szentelniük a spontán tevékenységnek, mindannak, ami a demokratikus közéletre és egyáltalán az életre nevel. Ezt a feladatot máris meg lehet valósítani jelentős beruházások nélkül. Legalábbis meg lehetne valósítani, ha mi, felnőttek többet törődnénk azzal, hogy jól megismerjük az utánunk következő nemzedékek problémáit. Azt akarjuk, hogy az ember képes le-

gyen egyénileg és változatosan látni a dolgokat, és így is gondolkodják. Nem kell félnünk attól, hogy így „nehezen kezelhető” lesz, mert feltétlenül szükségünk van „nehezen kezelhető” emberekre, azaz világos fejű és éles szemű emberekre, akik kritikusan nézik a világot, a mi munkánkat és saját tevékenységüket.

A politikai felszabadulás minden felszabadulás sine qua nonja. De tudjuk, hogy sok és sokféle felszabadulás kell még ahhoz, hogy az ember merje felemelni a szavát, és cselekedni merjen az igazságért, hogy tudjon örömmel dolgozni, emberhez méltón szeressen és kössön barátságokat. Képzeletgondolata fogja át a mai, a tegnapi és a holnapi világot. Mindannyiunknak nagyon meg kell változnunk, hogy képesek legyünk ehhez mindenkit hozzásegíteni. Nem lehetünk elnézők önmagunkkal szemben.

Hatodik beszélgetés

*A világ, amelyben élünk – Az elkerülhető végzet –
A mérleg serpenyői – Kicsik és nagyok egy űrhajóban
– A keresztre feszített emberiség – Ha békét akarsz
– Enyhülés és status quo – A két tábor elmélete – Új
nemzetközi rend – Kína – A válság és az imperializ-
mus ellentámadása – Kommunisták és szociáldemok-
raták – Magyarország szuverenitása és a szocialista
szolidaritás*

F. C. Beszélgetéseink általános témája a szocializmus, ahogyan Magyarországon megvalósul. De sem a szocializmus, sem Magyarország nincs egyedül a Földön. Napjainkban egyetlen kérdés sem érthető, egyetlen probléma sem oldható meg a világ kölcsönös összefüggéseinek végiggondolása nélkül. Ezért azt javaslom, hogy beszéljünk a nemzetközi helyzetről is. Megkísérelhetnénk felmérni bolygónk általános helyzetét.

Milyennek látja Ön ma a világot?

A. Gy. Jó volna tömören azt mondani, hogy szépnek látom a világot, és elégedett vagyok. Ez azonban leegyszerűsítés lenne. Kierkegaard azt írta, hogy világunk tragikus, mert a pusztulás felé megy, és komikus, mert még megvan. Így fogalmaz a történelmi pesszimizmus. Ha ezzel vetem össze a gondolkodásmódomat, inkább történelmi optimistának érzem magam. Nem tagadom világunk tragikumát. Ez a tragikum azonban nem elkerülhetetlen, mint a végzet a görög tragédiákban. Korunkra végzet árnya nehezedik, amelyet feltétlen el kell kerülni. Korunk új vonása, hogy el is lehet kerülni.

Két út áll előttünk. Sajnos nem igaz, hogy a békének nincs alternatívája. Igenis van, csak az iszonyatos. Ugyanis az atomháború olyan alternatíva, amely után már nincs semmiféle válaszút. Hadd idézzek néhány száraz, de tanulságos számadatot. Egy svájci tudós (J. Babel) számításai szerint az emberi civilizáció kezdetétől 1950-ig, vagyis nagyjából öt és fél ezer év óta 14 500 háború dült a Földön. Áldozatainak száma 3 milliárd 640 millió ember – nagyjából az emberiség jelenlegi létszáma. A XVII. század háborúi csupán Európában 950 ezer halottat követeltek. A XIX. század tizenkét háborúja (a napóleoni hadjáratok nélkül) 310 ezer ember veszteséget jelentett Európának és Észak-Amerikának. Ugyanakkor a gyarmati háborúk százezer európai életébe kerültek, s a gyarmatosított népek fiai

közül ki tudja, hányat pusztítottak el. Tíz- vagy százmilliókat? Egész népek tűntek el.

Az első világháborúba 33 állam sodródott bele, ezekben akkor 1,5 milliárd ember élt, a Föld lakosságának 75 százaléka. Katonai szolgálatra behívtak 70 millió embert, a háború halálos áldozatainak száma 10 millió, a sebesültek száma 20 millió volt. E számok nem foglalják magukban a háború okozta éhínség és a járványok áldozatait. A második világháborúban már 72 állam vett részt, 2 milliárdos összlakossággal. 110 millió embert hívtak be katonai szolgálatra, másfélszer annyit, mint az első világháborúban. A háború 40–50 millió halottat követelt, a sebesültek száma 75–90 millió között mozgott. Az Egyesült Államok fegyveres erői a második világháború összes frontján 301 ezer embert vesztek halottakban és eltűntekben, s 775 ezren sebesültek meg. A Szovjetunió több mint 20 millió életet – katonát és civilt – áldozott a fasizmus elleni harcban.

A háborúk zöme Európában dúlt. Akár azt is mondhatnánk, hogy Európa története a háborúk története. A görögök és a rómaiak háborúi, a tatár- és törökdúlás, a százéves és a harmincéves háború, Napóleon hadjáratai és végül a két világháború: sehol annyi vér nem folyt, mint az Atlanti-óceántól az Urálig.

Ezt mondja a történelem. Költőnk, Illyés Gyula pedig így ír:

Mert olyanokat értünk meg, amire

Ma sincs ige.

Picasso kétorrú hajadonai,

hatlábú ménjei

Tudták volna csak eljajongani,

vágtatva kinyeríteni,

Amit mi elviseltünk, emberek,

amit nem érthet meg, aki nem érte meg,

Amire ma sincs szó s tán az nem is lehet már...

Ha belegondolunk, az a tény, hogy világunk még megvan, erőt adhat a továbbhaladáshoz.

A nyugati világban divat a pesszimizmus. Sokan kilátástalannak érzik a béke gondolatát, és feladják a küzdelmet érte. Pánikba esve családi atomóvóhelyeket ásnak, bezárkóznak a passzivitás bunkereibe, gondolatelterelő mániákba, kábítószeres álmokba. Fegyverletétel, ez a másik alternatíva, az értelmetlenség alternatívája előtt.

A bennünket most fenyegető veszély minden eddig felülmúl. Azok a szakértők, akik végiggondolják a végiggondolhatatlant, több száz milliós nagyságrendeket emlegetnek. Az atomháború után az európai városoknak, a kultúra ezen emlékműveinek látványa messze maga mögött hagyná Dante poklát. A ma emberének el kell hárítania az atomkatasztrófát. Nem lehet a véletlenre bízni, hogy lesz-e vagy nem lesz termonukleáris háború.

F. C. Azonban miközben e dantei viharok gyülekeznek, Európa mégis írott történetének leghosszabb békeidőszakát éli.

A. Gy. Ez a mérleg másik serpenyője. De miért éppen most, amikor az emberiség először rendelkezik olyan fegyverkészlettel, amellyel elpusztíthatná önmagát? Nyilvánvaló: az a tény, hogy a Szovjetunió is birtokában van az atomfegyvernek, feltette a kérdést a nyugati imperializmusnak: lehet-e úgy győzni, hogy közben a támadó életben marad? A válasz egyértelmű: nem! Az agresszor egyúttal öngyilkosjelölt is lenne. Hogy Hiroshima és Nagaszaki óta nem alkalmazták az atomfegyvert, az ennek a ténynek is köszönhető. Különben a történelem „kicsiben” már produkált valami hasonló helyzetet az első világháborúban a mérges gázzal. Ypernnél, ahol a szél visszafújta a gázt, bebizonyosodott, hogy nagyon kétélű fegyver ez. A második világháborúban tudtommal nem is került sor a mérges gáz bevetésére. Azt hiszem, egyetlen józan ember sem kívánja, hogy a mai termonukleáris fegyverekkel bárki is valami atom-Ypernt próbáljon ki. Utána már aligha lenne módja, hogy ezeket a fegyvereket – miként a mérges gázzal történt – talonba tegye.

Egy történészé lett tapasztalt politikus, George Kennan, egykori moszkvai amerikai nagykövet írta le, hogy a Kelet és a Nyugat évek óta úgy él, mint két skorpió egy palackban. Bármelyik támad,

mindkettő elpusztul. Helmut Schmidt nevezetes mondata: Aki elsőnek üt, másodiknak pusztul el.

F. C. Úgy tűnik, hogy sokan már megalkudtak ezzel a helyzettel. Talán mert úgy gondolják: az atompusztulás olyan borzalmas, hogy szinte lehetetlen. Vagy talán az óriási fenyegetettség kelti a tehetetlenség érzését.

A. Gy. A túlélés vágya ugyan önmegtartóztatást parancsol, de ez egyfajta beletörődéssé fajulhat, ami rettenetesen nagy hiba volna, benuítságra kárhozzátna bennünket. Eddig még sohasem fejlesztettek ki olyan új fegyvert, amelyet aztán fel ne használtak volna. Úgy volt ezzel is, mint a színdarabokban a falon lógó csehovi vadászpuskával: el kellett dördülnie, mielőtt a függöny legördült. Felelősek vagyunk azért, hogy most ne dördüljön el.

Kicsik és nagyok egy űrhajóban

Nem kevesen vannak az amerikai vezetésben olyanok, akik megpróbálják a termonukleáris háborút elfogadtatni. Korlátozott atomháborúról beszélnek, pedig tudhatnák, és tudják is, hogy ilyen nincs. A valóság az, hogy minden atomháború óhatatlanul viláégésbe csapna át. Ezen a tényen alapul a Szovjetunió és a szocialista országok katonai doktrínája.

A fenyegetést növeli, hogy néhány éven vagy ki tudja, lehet, hogy még rövidebb időn belül további országok is rendelkezhetnek atomfegyverrel. Való-

ságos a veszély, hogy az eddig öttagú atomklub kibővül. Ugyanakkor hol a biztosítéka, hogy ezek közül olyanok, mint Izrael vagy a Dél-Afrikai Köztársaság, képesek lesznek megfontoltságot tanúsítani e fegyverek birtokában? Semmit sem állítok, csak kérdezek. Mai világunkban, amikor egyfajta földűrhajóban utazunk a jövő felé, ennek az űrhajónak minden „utasára” különleges felelősség hárul. Ez vonatkozik a kis nemzetekre is, azok is okozhatnak jóvátehetetlen károkat, de tehetnek a katasztrófa elhárításáért is. Hadd említsem pozitív példaként a magyar–osztrák kapcsolatokat. Évszázados viszály és elviselhetetlen feszültségek után ma – különböző társadalmi rendszerekben – mintaszerűen élünk egymás mellett. De megemlíthetem Finnországot is. Északi rokon népünk egyik fő szószólója és előmozdítója a népek békés együttélésének: szakítva a „rossz szomszédság” politikájával, nem vállalta, hogy előretolt állás legyen a Szovjetunió ellen. Ellenkező példák is vannak. Walter Lippman, az amerikai újságírás hajdani nagy öregje Li Szin Man Dél-Koreájával kapcsolatban feszegette azt az ismert kérdést: tudja-e a fark csóválni a kutyát? Élettanilag ez lehetetlenség. Azonban már Napóleon megmondta, hogy a politikában nincs lehetetlen. Vagyis elképzelhető, hogy a fark csóválja a kutyát: egy kicsiny agresszív szövetséges belerántja patrónusát-hűbérurát olyasmibe, amire az eleinte nem is gondol, de azután a tekintélyféltés és hasonló megfontolások alapján hagyja magát sodortat-

ni, kiváltképpen, ha amúgy is van hozzá eredendő hajlandósága. Vajon melyik amerikai báb tölti be ma Li Szin Man szerepét?

A keresztre feszített emberiség

F. C. Az utóbbi időben ismét élénken foglalkoztat egyeseket a szovjet veszély témája. A fegyverkezési verseny igazolásának a szándéka rejlik emögött, vagy talán a szocializmus megsemmisítésének régi álma is?

A. Gy. Egy divatos nyugati könyv szerzője azon medítál, vajon a Szovjetunió megéri-e az 1984-es évet. Az októberi forradalmat követő kéthetes meg hathetes jóslatok után ez már elég szép időeredmény. Most, 60 évvel Clémenceau és Churchill után Reagan úr ígéri meg, hogy kitörli a történelem lapjairól a kommunizmust, a Szovjetuniót. Az Egyesült Államok – azon az alapon, hogy az enyhülés számára hátrányos – a hidegháború újabb hullámát indította el. Újból elővették a fenyegető „orosz veszély” rémmeséjét, azt állítják, hogy a Szovjetunió nem is gondolta soha komolyan az enyhülést, eddig is annak a leple alatt tört a világalalomra. Ezeknek az embereknek a forgatókönyve szerint természetesen Nyugat-Európa lerochanása lenne az első műsorszám. Úgynevezett szaktekintélyek bizonygatják könyvekben és tv-nyilatkozatokban, hogy a Szovjetunió 48 vagy 72 óra leforgása alatt elfoglalja Nyugat-Európát. A Földközi-tenger meg-

hódítása után az Indiai-óceán birtokba vétele következik, de az „előre látható szovjet hadműveletek” Latin-Amerikát éppúgy célba veszik e „szakértők” szerint, mint Afrikát. Hadd ne folytassam: inkább azt vegyük szemügyre, hogy mi a szerepe a burzsoá propagandában a világ mellének szegezett szovjet szurony szuggerálásának. Első feladata a félelemreflexek megmozgatása. Ósrégi politikai fogás, hogy a népeket páni félelembe kell ejteni, attól olyan képlékennyé válnak, mint a viasz. Amit a közvéleménnyel hűvös, józan légkörben képtelenség volna elfogadtatni, azt a hisztéria feltételei között játszva megszavaztathatják.

F. C. Mindez szörnyű pazarláshoz vezet.

A. Gy. A világban minden percben kb. egymillió dollár megy el fegyverekre. Annyi nukleáris energia halmozódott fel az arzenálokban, amennyi az emberiség tizenhatszoros elpusztításához elegendő. Ez a mennyiség 13 milliárd tonnányi hagyományos robbanóanyaggal ér fel, vagyis minden egyes emberre – az újszülötteket is beleértve – 3 tonna. Ugyanakkor bolygónk minden negyedik, más becslések szerint minden kilencedik lakosa éhezik. Nem túlzás azt mondani, hogy a fegyverkezés valósággal keresztre feszíti az emberiséget.

A kapitalista világban e keresztre feszítés profit forrása. Egyszer Robert Gross bankárt, a híres Lockheed-társaság elnökét megkérdezték, hogy miért kezdett harci repülőgépeket gyártani. Elmondta, hogy minden helikopterért 300 000 dollárt, minden harci repülőgépet pedig 7 millió dollárt

kap, s hozzátette: „Kelendő áruk ezek, uraim, vesznek, mint a cukrot.”

Ellenvethetné valaki, hogy a Szovjetunió is gyárt fegyvereket, s abban a percenkénti egymillió dolláros kiadásban szerepelnek szovjet rubelek is. Ez igaz. De erre maguk a szovjet vezetők, sőt a hadianyaggyárok igazgatói mondják, hogy sajnós. A Szovjetunióban nincsenek Robert Grossok. A szocialista társadalomban nem található senki, semmilyen réteg, semmilyen csoport, amely hasznot húzna a fegyverkezésből. Ellenkezőleg: sajnáljuk a honvédelemre fordított anyagi és szellemi erőt, amelyet sokkal értelmesebben tudnánk felhasználni építőmunkánkban. Ennek nálunk semmiféle belső akadálya nem lenne. „Csupán” külső akadálya van: a ránk kényszerített fegyverkezési verseny.

Egészen más a helyzet az Egyesült Államokban, a tőkés világban. Ott van olyan társadalmi réteg – a kapitalisták nem jelentéktelen részéről van szó –, amelynek érdekeit nagymértékben veszélyeztetné, ha sikerülne a fegyverkezési hajszt megfékezni. Egy sor iparág esett vissza a nyugati világban – a hadiipar azonban virágzik. Nincs értékesítési gondja, profitja biztosítva van. Mindez eldönti a választ a „cui prodest” – kinek hasznos a háborús politika – alapvető kérdésére.

F. C. A szocialista világban a fegyverkezési hajsza csökkenti a nemzeti vagyont. A tőkés világban növeli a gazdagok vagyonát. S ehhez járul egy gyalázatos számítás: válságidőkben munkanélküliséggel riogatnak, ha csökkenne a fegyvergyártás.

A. Gy. A Szovjetunió 1917. november 7-e óta az állandó külső fenyegetettség állapotában él. Ez kényszeríti a katonai egyensúly fenntartására, a fegyvergyártásra – semmi más!

De az amerikai népnek sincs haszna a fegyverkezésből. Itt volna az ideje, hogy elgondolkodjanak azon, mit is jelent a fegyverkezési hajsza az egyszerű amerikaiaknak, ki nyer, és ki veszít rajta. Egy példát: 1975-től 1980-ig a NATO-államok katonai kiadásai másfélszeresükre emelkedtek, mintegy 150 milliárd dollárról 225 milliárd dollárra. Ugyanezekben az országokban hasonló arányban növekedett a munkanélküliség: 14 millióról 20,5 millióra. A növekvő fegyverkezési kiadások tehát nem csökkentik a munkanélküliséget. Tény ugyan, hogy az Egyesült Államokban és más nyugati országokban is sok millió ember számára biztosít a hadiipar munkát. Nagy létszámú zsoldos hadsereg fenntartása is csökkenti, pl. Amerikában, a munkát keresők számát. Azoknak azonban, akik a fegyvergyárakban dolgoznak, más, békés célú munkát is lehetne biztosítani. Felületes bepillantás is elegendő az amerikai sajtóba annak megállapítására, hogy százféleképpen fel lehetne használni a fegyverkezésre költött dol-

lármilliárdokat. A nagyvárosok lezülése, az erőszak prérítúzként való terjedése, a környezetszennyeződés mind-mind fájó problémái Amerikának. Georges Kennan figyelmeztetett rá: az Egyesült Államok nem lehet a remény és a lelkesedés forrása mások számára, ha az amerikaiak élete egyre romlik.

F. C. Az egyre tökéletesebb és bőségebb fegyverzet feltalálása és gyártása valójában fertőző góccá válik minden emberi tevékenységnek. Áll ez a gazdaságra, a munkára s a tudományra is, amelynek olyan nagy ma a jelentősége.

A. Gy. Az emberiség előtt álló súlyos problémák valóban hatalmas feladatok megoldását várják a tudósoktól is. A tudomány elsődleges feladata az emberiség szolgálata lenne, nem pedig a hadiipar szolgálata. Ugyanakkor a ma élő és dolgozó tudósok több mint egyharmada a pusztítás tökéletesítésén dolgozik. Mérhetetlen és megengedhetetlen pazarlás ez, sürgős feladatok megoldását hátráltatja; nem szüntethető meg az éhség, a természeti környezetet érő megannyi kár, nem győzhetők le a súlyos betegségek. A tudományos kutatások szerkezetét eltorzította a fegyverkezés, a nemzetközi tudományos együttműködést korlátozzák a stratégiai megfontolások. Sovány vigasz az emberiség számára, hogy a katonai szektorban született vívmányok egy része a békés fogyasztás területén „csapódik le”. Ez a „lecsapódás” egyébként a haditechnika nekilendült fejlődése miatt ma már egyre kisebb mértékű. S mit mondjunk az olyan nyugati ország képmutatásáról,

amelyben népszavazást tartanak egy-egy békés célú atomerőmű telepítéséről, de senkit sem kérdeznek meg, amikor az emberek közvetlen környezetébe atomfegyvereket telepítenek?

Az emberiségnek egyetlen értelmes útja lehet: el kell vetnünk az ókori stratégiák formuláját: „Ha békét akarsz, készülj a háborúra.” Ha békét akarunk, akkor a békére kell készülnünk. Még a ránk kényszerített fegyverkezés korában is. A fegyverkezés csak fegyverkezést szülhet, a háború a háborút táplálja. Hogy békében élhessünk, nekünk a béke kategóriájában kell gondolkodnunk. Szép és fenyegetett világunkban, ebben a világban, amely az emberiség óriási haladása révén egyre kisebbé válik, minden értelmes, életet igénylő megfontolás enyhülésért, leszerelésért, a különböző társadalmi rendszerű országok békés együttműködéséért kiált.

Enyhülés és status quo

F. C. Van olyan elmélet, amely szerint az enyhülés a status quo fenntartását jelenti a világban. Állítólag ilyen alku kötöttek a nagyok.

A. Gy. Ez képtelenség. Ilyen alku egyszerűen lehetetlen. Be kell látni: nagy változások korát éljük. A forradalmak, a harmadik világbeli megmozdulások nem úgy születnek, hogy Moszkvában vagy Budapesten megnyomnak egy gombot. Nevetséges azt hinni, hogy más gombot megnyomva vagy meg nem nyomva le lehet állítani vagy végtelenségig ha-

lasztgatni lehet egy forradalmat, ha megérett rá a helyzet. Ki vagy mi állíthatta volna meg a francia forradalmat, vagy késleltethette volna az amerikai polgárháború kitörését? Miféle gombot nyomtak vagy nem nyomtak meg, amikor Párizs népe bevette a Bastille-t? Nekünk nemcsak „gombjaink” nincsenek. Mi világnézetileg is harcolunk azok ellen, akik a forradalom exportját hirdetik. „Talán kíméljük az imperializmust?” – kérdezik némelyek.

Lenin nemegyszer fejtegette, hogy a forradalmat nem lehet megrendelni, a forradalom megérlelődik. Sohasem egyes forradalmárok vagy szűk csoportjuk műve, hanem a gyökeres változást követelő forradalmi erők vezette tömegeké. Csak a társadalmi erők helyzete és az emberek tudatos akarata, vagy ahogy mondani szoktuk, a szubjektív és objektív feltételek együttes érettsége teheti lehetővé a forradalmat, amelyet minden esetben belső erőknek kell végigvinniük. Azt viszont egyáltalán nem tagadjuk, hogy miközben elvi okokból elvetjük a forradalom exportját, ugyanilyen indítékból igenis minden tőlünk telhetőt megteszünk az ellenforradalom exportjának megakadályozására, s minden lehetséges támogatást megadunk a forradalmukat vívó népeknek. Ami elkerülhetetlen, azt nem akadályozni kell, hanem elősegíteni – tartja egy francia diplomáciai arany szabály. Nos, túlzás lenne azt kívánni, hogy az amerikai imperializmus elősegítse a forradalmi folyamat térhódítását. Az viszont minden valamirevaló vezetéstől elvárható, hogy a tényeket tudomásul véve politizáljon. Minden arra vall, hogy ez Wa-

shingtonban nehezen megy. S a probléma nem mai keletű.

F. C. Ahogyan csökken a világban az a bipolárizáció, amely 1945 után kialakulni látszott, úgy nő a kis nemzetek jelentősége és szerepe. Másrészt továbbra is igaz, hogy mindaddig gyérek az enyhülés kilátásai, amíg enyhülés nem áll be és nem tartósul a két legnagyobb világhatalom között.

A. Gy. Ma már sajnos nem lehet kétségünk afelől, hogy az Egyesült Államok új kormányzata elfordul az enyhülési politikától, és a hidegháborút éleszti. Az amerikai politikusok csalódottságukat emlegetik, mert nem azt kapták az enyhüléstől, amit vártak. Persze ha azt várták, hogy viszonzás-képp a Szovjetunió, a szocialista közösség visszafogja a világ progresszív erőit, megállítja a szocializmus térhódítását, akkor érthető, hogy csalódtak.

Az enyhülés nem olyasmi, amiért a szocialista világ valamiféle tartozása írandó be valamiféle nemzetközi főkönyvbe. Az enyhülésért senkinek sem vagyunk adósai. A feszültség csökkentése közös érdek, a szovjet vagy a magyar népnek ugyanolyan létérdeke, mint az amerikaiak vagy a franciának.

A két tábor elmélete

F. C. Felvázolta előttünk a mai világot, s én most arra gondolok, amin sokszor elgondolkoztam már: érvényes-e ilyen körülmények között a két tábor el-

mélete, amelyet a nemzetközi kommunista mozgalom 1947-ben fogadott el?

A. Gy. A „két tábor” politikai koncepciója akkor terjedt el, amikor abból kellett kiindulnunk, hogy a kapitalista világ katonai akcióra készülődik a szocialista országok ellen, hiszen abban az időben az Egyesült Államok még az atombomba monopóliumával rendelkezett. Hirosima és Nagaszaki után ezt a lehetőséget nem lehetett kizárni. A NATO megszervezése sem békés célok érdekében történt. Amikor némelyek a bekerítés, a blokád és a diktátum politikáját alkalmazzák az államok valamely csoportjával szemben, ellenkezne a józan ésszel, ha a fenyegetett államok lemondanának erőik egyesítéséről, akcióik összehangolásáról.

F. C. A „két tábor” koncepciója joggal állított szembe két nagy, világméretű erőt: egyfelől a forradalmi, antiimperialista mozgalmat, másfelől az imperializmust. De a „tábor” fogalmával nem jártak-e olyan koncepciók, amelyek átértékelésre szorulnak? A táborhoz ugyanis hozzákapcsolódik a hadsereg fogalma, a hadsereghez meg a vezéré. Nem arra vezet-e ez, hogy engedményeket tesznek annak az elgondolásnak, hogy a világ felett együtt uralkodik két antagonisztikus szuperhatalom, mindegyik a maga táborával? Másrészt új (bár néha évezredes történelmű) országok tucatjai jönnek létre. Vajon mindegyiküknek csatlakoznia kell az egyik vagy a másik táborhoz?

A. Gy. Mindenekelőtt nem kevernék össze két dolgot: a kapitalizmus és a szocializmus erőinek

küzdelmét és a két tábor szövetségi rendszereinek viszonyát. Nem hiszem, hogy a félreértések a tábor szóhoz tapadnak, de tény, hogy mi most a „szocialista közösség” kifejezést használjuk. Kétségtelen, hogy az emberiség sorsa az atomkorszakban döntő részben a két leghatalmasabb ország magatartásától függ. De ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy ez a két szuperhatalom „közösön uralkodik” a világ többi része felett. Ezt csak azok gondolják, akik országok kapcsolatait csupán uralkodás és alávetettség kapcsolataiként tudják elképzelni.

Nemzetek, népek szövetségének cselekvőképesnek kell lennie, ennek feltétele a szuverén országok önkéntes, a lehető legszorosabb, legszervezettebb és legösszehangoltabb együttműködése.

F. C. Még visszatérünk a szocialista közösségre, mert szeretnék kérdéseket feltenni Magyarország nemzetközi helyzetéről is. Előbb azonban azt kérdelem, hogyan vélekedik arról, ami a másik oldalon történik, pontosabban a kikezdett amerikai hegemóniáról.

A. Gy. A második világháború után gazdasági ereje és atommonopóliuma révén az Egyesült Államok a saját érdekeinek megfelelő nemzetközi szervezetet tudott kialakítani, s uralkodni a nyugati világban. A többi imperialista hatalom meggyengült, különösen a gyarmati rendszer felbomlása miatt. A dollár uralkodott. A hatvanas évek vége felé módosultak a gazdasági erőviszonyok, s két új kapitalista hatalmi központ jött létre: Japán és az NSZK (illetve tágabb értelemben Nyugat-Európa). Politi-

kailag és katonailag gyengébbek az Egyesült Államoknál, de gazdaságilag versenyezhetnek vele. Az Egyesült Államok tehát engedményekre kényszerül. Emellett persze igyekszik örködni hegemoniája felett, s azt a lehetőségekhez képest konszolidálni akarja. Az új világgazdasági helyzet következtében bizonyára sebezhetővé vált a többi nyugati hatalom, de új lehetőségek is felcsillannak előttük, amelyek azonban új konfliktusok forrásai. A kapitalista érdekek között ellentétek vannak; az imperialista fejlődés által meghatározott ellentétek bizonyos határon túl kibékíthetetlenek. El lehet érni, hogy Japán egy bizonyos ideig mérsékletet tanúsítson exporttevékenységében, de ez nem tarthat örökké.

Új nemzetközi rend

F. C. Az új nemzetközi rend, amelyet a fejlődő országok követelnek, nem csupán igazságot és emberi szolidaritást parancsol e népek iránt. Megkérdőjelezi a mai nemzetközi élet teljes struktúráját, és nemcsak gazdasági vonatkozásban.

A. Gy. Az új helyzetben, a világméretű kölcsönös függés idején megnövekedett feladatok és felelősség hárul valamennyi ország politikai vezetőire és népeire. A fejlődő országok által követelt új nemzetközi rend valódi kulcsszavai a következők: szuverenitás a gazdaságban, az egyenlőtlen viszonyok módosítása az egyenlőtlenül fejlett országok között, a külföldi monopoltőke egyeduralmának fel-

számolása, tevékenységének szabályozása és ellenőrzése, a nemzetközi munkamegosztás olyan egységes struktúrájának fokozatos megteremtése, amely valamennyi ország számára biztosítja a gazdasági-társadalmi fejlődést. Vagyis nem elég – pedig ettől is messze vagyunk –, ha csak a baj tüneteit kezeljük, a jövedelmek csekély újraelosztásával vagy segélyek formájában adott fájdalomcsillapítókkal. Helytelen az a felfogás, hogy valamennyi „gazdag ország” fogadjon el egyforma „segélyezési normákat”. Nemcsak azért és nem elsősorban azért, mert egy kalap alá veszi a kapitalista és a szocialista országokat, és nem veszi figyelembe azt a felelősséget, amely a gyarmatosító országokat az elmaradottságban terheli; hanem elsősorban azért, mert elhallgatja azt az alapvető kérdést, hogy mely országok húznak ma is óriási hasznót a fejlődő országok kizsákmányolásából és a világgazdaság felett uralkodó monopolkapitalista kapcsolatokból.

Természetesen nem vitatjuk, hogy nemzetközi segítséget kell nyújtani azoknak, akiknek szükségük van rá. Magyarország is részt vesz ebben erőforrásai és lehetőségei szerint, elsősorban az egészségügy, az oktatás, a vízgazdálkodás, a mezőgazdaság és a gazdasági struktúra átalakítása területén. De a tapasztalat világosan mutatja, hogy ha megmaradnak az alapvető egyenlőtlenségek és a korábbi struktúrák, akkor a segély növelése sem változtat érdemlegesen a segélyezett ország helyzetén. Vagyis abban is előre kell haladni, hogy az elmaradott or-

szágok modernizálják társadalmukat és gazdaságukat.

F. C. Csakhogy a „harmadik világ” rendkívül sokrétű. Nehéz megmondani, merre hajlik.

A. Gy. A fejlődő országok jó részében a tőkés termelési viszonyok az uralkodók, bár nem mindennütt vannak okvetlenül túlsúlyban, és keverednek egy sor kapitalizmus előtti törzsi és egyéb csökevénnel. Ez tartja fenn, sőt teszi nyomatékosabbá a fejlett tőkésországoktól való függőségüket. Hozzáteszem, hogy a gyengén fejlettség nem egyszerűen elmaradottság. Együtt jár a gyarmati rendszer szét hullása után is megmaradt gazdasági függőséggel, a rendszeres veszteségekkel és kiszipolyozással s a gazdasági és társadalmi élet ebből fakadó szerkezeti eltorzulásaival, illetve ezek konzerválásával. Vannak a fejlődő országok közül olyanok, amelyek elindultak vagy el akarnak indulni a nem kapitalista úton. Elsősorban politikai súlyukkal szállnak szembe a világkapitalizmussal.

Bonyolítják mindezt a különböző tőkés érdekcsoportok és országok közt meglévő hol nyílt, hol lapangó nézeteltérések. Nem tagadható, hogy e téren a kapitalizmus sokkal nagyobb alkalmazkodóképességről tett tanúságot, mint gondoltuk. De ahhoz nem lesz többé ereje, hogy rákényszerítse akaratát a világra.

A fejlődő országok jövője alapvetően azon múlik, hogy milyen sikerrel harcolnak a nemzeti szuverenitás kivívásáért gazdasági téren is, egy valódi, sokoldalú népgazdaság megteremtéséért. Ezek-

nek az egyidejűleg antiimperialista, nemzeti és demokratikus feladatoknak az elvégzésében nagy szerep hárul az államra. A legtöbb esetben ugyanis a nemzeti tőke erőtlen a külföldi monopoltőkével szemben, s a szükséges szerkezeti változások nem várhatók a spontán piaci erőktől. Hogy aztán merre halad a társadalmi és politikai fejlődés, az természetesen legfőképpen a belső osztályerőktől függ. Ezek az erők határozzák meg az állam jellegét is. Egyes országok megpróbálják kifejleszteni saját nemzeti kapitalizmusukat: ez társadalmi feszültségeket teremtet, s többnyire arra kényszeríti őket, hogy – ha tetszik, ha nem – szorosan együttműködjenek a nemzetközi tőkével, és függő helyzetbe kerüljenek az imperializmussal szemben, ami viszont kerékkötőjévé válik a nemzeti kapitalizmus fejlődésének.

A szocialista orientációjú országoknak – többek közt – társadalmi bázisuk gyengeségeivel kell szembenézniük, és azokkal az átmeneti, de nem jelentéktelen hátrányokkal is, amelyeket a fejlett tőkésországokhoz fűződő gazdasági kapcsolataik megszakadása idéz elő.

F. C. Az új rend az egész világot érintő fogalom, úgyszólván a békés egymás mellett élés konkretizálódása. Nem olyan állapot, amelyben minden ország külön fejlődik, és a másikat békén hagyja, s az általános fejlődés az imperializmus gyengülésének irányában halad, hanem – ezt gyakran megállapították – az osztályharc egyik formája nemzetközi síkon. De valamennyi ország együttműködése is, verseny és együttműködés.

A. Gy. A jelenlegi nemzetközi rendnek előbb-utóbb meg kell újulnia. Ez nem lesz könnyű. Először is nem beszélhetünk új nemzetközi gazdaságról, politikai rendről, ha ennek nem a fegyverkezési verseny megszüntetése az egyik sarkköve. Nem haladhatunk előre az új rend megteremtésében, ha a nemzetközi gazdasági kapcsolatok mechanizmusai változatlanok maradnak, azon a kereten belül, amelyet a monopoltőke állított fel saját céljai szerint. S nem lehetséges, hogy ez a megújult rend teljesen figyelmen kívül hagyja a szocialista országok érdekeit és törekvéseit.

Kína

F. C. Van valami, ami jelenleg nehezen illeszkedik a létező rendszerekbe. Valami monumentális: Kína. Egyesek afféle kellemetlenkedőnek tartják. Mások a tétet látják benne, a manővert. De ezt a népet nem lehet ilyen egyszerűen elintézni. Hiszen belső életének iszonyú terjedelmű problémáival kilépett a nemzetközi színtérre, és helyet követel magának. Bármily nehezen fogadható el ennek az országnak a politikája, nélküle mégsem képzelhető el a világ jövője.

A. Gy. Azt a helyet, amelyet Kína az Egyesült Államok szövetségi rendszere, a szocialista közösség és a fejlődő országok heterogén összessége között elfoglalt, a kínai vezetők választották.

A párbeszéden alapuló politika, a békés egymás

mellett élés, a kapcsolatok sokoldalú fejlesztése valamennyi kis és nagy országot segíti abban, hogy megtalálja a fejlődés békés lehetőségét. Ez Kína jelenlegi vezetőire is érvényes, azonban ez idő szerint a feszültség fenntartásához járulnak hozzá, és nemzetközi kapcsolataikat alárendelik egyfajta hegemonista politikának. Bizonyos, hogy a „kínai kártya”, amellyel az Egyesült Államok pillanatnyilag játszik, adu, de még nem tudható, kinek a javára kerül végül játékba. Az egymilliárd kínainak nem érdeke, hogy országa az amerikai imperializmus faltörő kosa legyen. Az sem érdeke, hogy folytassa szovjetellenes politikáját. Kína és a kínai nép objektív érdeke az, hogy a világ haladó részéhez csatlakozzék.

F. C. A jelenlegi szakasz egyik uralkodó tényezője az a válság, amely a kapitalista országokat sújtja, és amelynek a hatása természetesen az egész világon érezhető.

A. Gy. Az imperializmus válságában számos tényező játszik szerepet, és a válságnak különféle és igen ellentmondásos vonatkozásai vannak. A kapitalizmus valójában az Októberi Forradalommal egy visszafordíthatatlan, általános válság szakaszába lépett. Az 1917. évi Októberi Forradalomnak a kapitalizmus működésére gyakorolt hatását nemcsak a marxisták ismerték fel, hanem olyan teoretikusok is, mint pl. J. K. Galbraith. A válság azóta is tart, és élete végéig kíséri a kapitalizmust.

F. C. A kapitalizmus természetesen nem szenved el passzívan a válságot. Igyekszik kijutni belőle,

vagy enyhíteni azzal, hogy áthárítja következményeit saját dolgozóira, az általa kizsákmányolt népekre és a szocialista országok népeire. A kapitalizmus még egyáltalán nem vesztette el akcióképességét. Még hatalmas erőt képvisel, és ha már nem kényszerítheti is akaratát az egész világra, kezdeményezőképesége továbbra is nagy. Ezért felmerül egy talán kissé elvont kérdés, de részben a rá adott választól függ a politikai stratégia és az ideológiai csata: ki van offenzívában?

A tőke fejlődik, új utakat talál, mint amilyen az új világgazdasági nekifutás (redéploiement). Gazdaságilag mindenütt támad, még a saját válságát is erre használja. Támad eszmeileg is, élesen szembeszáll a szocializmus eszméjével és általában a haladó eszmékkel. S támad politikailag, minden országban csorbítja a demokráciát, és külső intervenciókat alkalmaz. S mégis: egy hátráló, aláaknázott, visszavonulóban lévő rendszer képét mutatja.

Tehát támadás vagy ellentámadás?

A. Gy. Itt persze átfogó mérleget nem készíthetünk arról, ami 1945 óta a világban történt. Az utóbbi évtizedek néhány jellemző tendenciájára utalnék csupán.

A monopolkapitalizmus elvesztette abszolút katonai és politikai fölényét. A második világháború után, a kelet-európai országok választását követően szocialista országok jöttek létre négy kontinensen. Szocialista világrendszer született. Több mint 90 párt harcol a nemzetközi kommunista mozgalom eszméi jegyében. Közülük néhány a fejlett tőkésor-

szágokban milliós tömegek támogatását élvezi, reményét hordozza, s nélkülük semmiféle politikát nem lehet elképzelni ezekben az országokban.

A gyarmati rendszer széthullott, országok sokasága vált – bármilyen nehézségek, nemritkán tragédiák közepette – függetlenné. Közülük többen a fejlődés nem kapitalista útját választották. Erősödtek a harmadik világ antiimperialista mozgalmak.

Európában, amely – hadd ismételjem – történelmének leghosszabb békekorszakát éli, megbukott a spanyol, a portugál és a görög fasiszta rendszer. Válságok és feszültségek után eljött a Helsinki Értekeztet reményt keltő pillanata.

Az Amerikai Egyesült Államok, amely – mint már említettük – annak idején kikényszerítette a hidegháborút, s a kapitalista világot alávetette saját gazdasági és pénzügyi rendszerének, elvesztette abszolút hatalmát, s nagy vereséget szenvedett Vietnamban. Az „American way of life” elvesztette vonzerejét.

A haladás erői szempontjából sem volt mentes a 35 év vereségektől, visszacsúszásoktól, a görög demokrácia vérbe fojtásától Chile eltiprásáig, a francia és az olasz kommunisták kiszorításától a 40-es évek kormányaiból az Egyesült Államok mai vezetőinek fegyverkezési örületéig.

Mozgalmunk, miközben megnövekedett, gazdagodott és differenciálódott – súlyos válságokat is átért. Ezek közül legsúlyosabb volt a kínai vezetők szovjetellenes politikája. Magyarország 1956-os és

Csehszlovákia 1968-as tragédiája után ma Lengyelország él át súlyos megpróbáltatásokat.

F. C. Szóval?

A. Gy. Nem akarom azt mondani, hogy valamilyen politikai mérleg serpenyőibe dobálva az egyes eseményeket, pontosan le lehet mérni a szocializmus helyzetét. Marx írta egyszer Proudhonról, hogy csupa „egyrészt–másrészt”-ből van összerakva. Nem szeretnék ebbe a hibába esni. A fő folyamatok a maguk ellentmondásaiban bomlanak ki, s a „rövid” lejárátú jelenségek gyakran megtévesztenek hevességükkel, intenzitásukkal. Illúziókat keltenek, vagy kétségbe ejtenek. Sokszor okkal, hiszen az emberek szeretnék nyugodtan, boldogan leélni egyetlen életüket. De amikor arról van szó, hogyan készül a történelem, nagyobb távlatokat kell pillantásunkkal átfognunk. Most, a nyolcvanas évek elején egyre fokozódik az imperialista katonai fenyegetés, és mesterségesen szított válság terjed. Amikor e helyzetről van szó, azokat a hibákat is figyelembe kell vennünk, amelyeket mi követtünk el, és amelyeket esetleg még mindig elkövetünk. De elmúlt az az idő, amikor a tőkések osztatlanul s vitathatatlanul uralkodtak a világ fölött.

Az új korszak – mint már mondtam – 1917-ben kezdődött. És 1945-ben bebizonyosodott: a Szovjetuniót meg lehet támadni, de legyőzni többé nem. A szocializmust már nem lehet lerombolni. Gyakran elhangzik, de nem lehet elég sokszor kimondani, hogy a szovjet nép már nemegyszer megmentette a szocializmus ügyét s vele az emberiség remény-

ségét. Ezt tette, amikor állva maradt az intervenció éveiben, amikor vállalta a náciizmus szétzúzásának fő terhét, s amikor megtörte az amerikai atom- és hidrogénbomba-monopóliumot.

A tőkésországok munkásmozgalmainak, antimonopolista tömegmozgalmainak harca mellett – döntő jelentősége van a Szovjetunió, a szocialista országok létének és tevékenységének, erejének abban, hogy az imperialista érdekcsoportokat is visszatartja a tőkés konkurrencia miatt korábban gyakori egymás közötti háborúktól. A szocializmus léte, vívmányai befolyásolják a fejlett tőkésországok szociális politikáját is.

Az amerikai kormány a nemzeti felszabadító harcokra is kiterjesztette a terrorizmus szó jelentését, noha a terrorizmus gyakorlatát jól ismeri, és senki sem állíthatja, hogy egész népek terroristák, mert függetlenségükért harcolnak. Aki ezt állítja, az elismeri, hogy defenzívában van. Mindent összevetve, katonai kifejezéssel élve: a visszavonulóban lévő imperializmus kemény ellentámadást indított.

F. C. Nemcsak nemzetközi síkon kell néznünk a társadalmi erők összetűzését és az erőviszonyokat. Ha a válságnak strukturális okai vannak, és ha nem elkerülhetetlen a háborús megoldás, szóba jöhetnek belső megoldások is.

A. Gy. A kapitalizmusnak még nagyok a lehetőségei és nagyok a tartalékai. Azokkal az eszközökkel, amelyekkel bőven rendelkezik, képes a válságot enyhíteni, talán ideiglenesen leküzdeni, és átmenetileg belpolitikai stabilizációt elérni.

F. C. A kapitalista rendszer fennmaradása és részbeni megerősödése a második világháború után sok országban kedvezett a reformizmus és a szociáldemokrácia befolyásának. De nevükkel és kijelentéseikkel ellentétben eddig nem volt olyan szocialista párt, amely, akár hatalomra jutva is, csorbította volna a kapitalizmust. Felmerül a kérdés: hogyan jellemezhető a reformista és szociáldemokrata mozgalom helye a mai világban?

A. Gy. Kezdjük a történelemmel. Valamikor egy család voltunk. Ezen az egy családon belül a századforduló táján két irányzat alakult ki. A forradalmi szárny előbb csak elhatárolódott, majd külön is vált a reformista áramlattól. Azóta hosszú évtizedek teltek el, történelmi tapasztalatokat gyűjtöttünk. Volt idő, amikor ők, a szociáldemokraták „vörös fasisztáknak” neveztek bennünket, de ne hallgassuk el: mi meg azt gondoltuk és hirdettük, hogy ők „szociálfasiszták”. Ez a szembenállás, a munkásmozgalomnak ez a belharca még nagyobb esélyt adott a burzsoázia szörnyszülöttjének, a fasizmusnak a hatalomra jutásra. S amikor ez megtörtént, akkor nemcsak a kommunistákat börtönözték be s vetették koncentrációs táborokba, hanem sok szocialista is ugyanerre a sorsra jutott. És ha későn is, ha rettenetes kudarc és áldozat árán is, de a fasizmus börtöneiben, az akasztófa árnyékában és a kivégzőosztagokkal szemközt kezdett kikovácsolódni a munkás-

egység, szélesebb értelemben az, ami népfrontpolitika néven vonult be a történelembe.

E rövid emlékeztetőből is kitűnik az együttműködés szükségessége. Ugyanakkor látni kell az együttműködés lehetősége mellett a korlátait is. Az együttműködés talaja a sokágú érdekazonosság. Ez megnyilatkozhat egy sereg létfontosságú kérdésben, ugyanakkor folytatódhat az ideológiai vita a kommunisták és a szociáldemokraták között. A szociáldemokrata mozgalom egy része – nem az egésze – gondolok, hiszen igen sok a változat – az idők folyamán szakított a marxizmus szinte minden alapvető tételével, némely párt most fontolgat ilyen programszerű szakítást. A létező szocializmussal – amelyben szerintük nincs munkáshatalom, nincs demokrácia, nincs szabadság – a „demokratikus szocializmust” szegezik szembe. Hogy ez a fajta szocializmus mit jelent: nem tudjuk. (Nem lenne teljes a válaszom, ha e ponton nem utalnék arra, hogy az említett gondolatok némelyike egyes kommunista pártokon belül is, hol gyengébben, hol erősebben, föl-fölmerül.) Igaz, hogy a kormányra került szociáldemokrata pártok sokat módosítottak országuk gazdaságának szerkezetén – lényegében fenntartva a magántulajdont –, és hoztak különböző szociális intézkedéseket, amelyeket nagyra becsülünk. De az ő szocializmuskonceptiójuk inkább a kapitalizmus, a polgári demokrácia javított, szépített kiadásának tűnik. Azt is megállapíthatjuk, hogy kormányaik olykor jobban őrzik a kasszakulcsot, mint a konzervatív kormányok.

Kétségtelen, hogy a javított-szépített polgári demokrácia a polgári társadalom legelviselhetőbb formája. Nem vagyok híve a „minél rosszabb, annál jobb” politikájának. Nem kívánhatunk kevesebb demokráciát, alacsonyabb életszínvonalat a fejlett tőkésországok dolgozóinak annak érdekében, hogy előbb törjön ki országukban a szocialista forradalom! Pedig lehet, hogy a kivívott politikai jogok, szociális eredmények elfeledtetik, hogy a polgári társadalom legjobb formájában sem képes teljes demokráciát nyújtani. Gondolom, itt valóságos ellentmondásról van szó, de biztos, hogy a szélsőséges állásfoglalások csak nehezítik a szocializmus gondolatának anyagi erővé válását.

F. C. Ön szerint ebben a helyzetben milyen lehetőség kínálkozik az egységre és az együttműködésre a szociáldemokrata, valamint a forradalmi szocialista munkásmozgalom között?

A. Gy. Ami a szociáldemokraták nemzetközi szerepét illeti, készek vagyunk velük együttműködni a békéért és az enyhülésért vívott harcban. Természetesen akkor, ha ők is hajlandók erre. Jó tapasztalataink vannak e téren. A szociáldemokraták egy része ma kétségkívül hajlik az együttműködésre. A hidegháború idején azonban a szociáldemokraták jobboldali szárnya feltétel nélkül támogatta a nemzetközi feszültség szításának politikáját, s ez a nyíltan antikommunista irányzat nem kis mértékben leszűkítette a szociáldemokrata párt tömegbázisát, társadalmi befolyását. A szociáldemokraták újabb előretörése egybeesett az enyhülési politika felívelé-

sével. Régi igazság: rontani a viszonyt, ahhoz elegendő az egyik fél csupán; de az enyhülési politikához, az együttműködéshez mindkét félre szükség van. A burzsoázia realista körei mellett a szociáldemokratáknak nagy szerepük volt abban, hogy az enyhülés szelleme felülkerekedjék több tőkésállam külpolitikájában. Tudott dolog, hogy az NSZK, ez a gazdasági óriás, amelyet politikai törpeként kezeltek, keleti politikája révén szerzett nemzetközi tekintélyt. A nyugatnémet szociáldemokrata párt a maga népszerűségét, választási sikereit nem kis részben az enyhülési politika képviselésével vívta ki, pontosabban azzal, hogy a párt felismerte, majd figyelembe vette az európai realitásokat, és alkalmazkodott hozzájuk.

De ez a kérdésnek csak az egyik oldala. A másik az, hogy a feszültség szításával az Egyesült Államok szorosan magához akarja kötni Nyugat-Európát és legerősebb szövetségesét, az NSZK-t. Az amerikai vezetés főleg azért ragaszkodik ahhoz, hogy az NSZK területén helyezték el a középhatótávolságú rakétákat, mert ezzel akarja túszul ejteni ezt az országot, hozzákötni Washington hidegháborús politikájához. Azt hiszem, hogy e politika elfogadása, támogatása, a jelenlegi NATO-politika veszélyezteti a szociáldemokrata párt egységét és kormányzóképességét, miközben Straussék készen állnak egy esetleges őrségváltásra. Ők joggal érvelhetnek azzal, hogy jobban tudják élezni a feszültséget és segíteni az amerikai hidegháborús politikát, mint Schmidt és szociáldemokrata társai.

F. C. Ami a kommunista és a szociáldemokrata pártok viszonyát illeti a kapitalista országokon belül...

A. Gy. Egyes kommunista pártok elképzelhetőnek tartják, hogy a szociáldemokrata pártokkal kialakított baloldali front elősegíti a demokratikus néphatalom kialakítását és igazán strukturális változtatások végrehajtását. Reális az, hogy a szocialista átmenet, a szocialista építés során is fennálljon ez a szövetség. Ez a lehetőség egyáltalán nem zárható ki, de biztonsággal csak a konkrét helyzet konkrét elemzése adhat választ erre a kérdésre.

A kommunista mozgalom Nyugat-Európában új alternatívákat keres és dolgoz ki. Egyes országokban a jobboldal veszélyezteti a szociáldemokraták kormányzási lehetőségét. Reméljük, ez is visszatarthatja partnereinket attól, hogy „jobbra nyissanak”. Ezzel is új utak tárulhatnak és tárulnak is fel a valóságban a kommunisták és a szociáldemokraták együttműködése előtt.

F. C. Megkérném ezzel kapcsolatban, hogy mondja el a véleményét a legutóbbi választások után Franciaországban kialakult helyzetről.

A. Gy. Egy olyan időszakban, amikor a konzervativizmus átmenetileg több nagy országban is előretört, örültünk annak, hogy a francia választók a demokratikus és szocialista irányú változásokra szavaztak. Miért tagadnám, hogy szocialista ország polgára lévén, a várakozás reménye tölt el? Hosszú esztendők után baloldali kormánya van Franciaországnak, négy kommunista miniszterrel. Bátorságra

vall ez, ha a NATO vezetőinek figyelmeztetéseire gondolunk, s annak elismerését jelenti, hogy a kommunista párt a francia politika egyik meghatározó ereje. Szívesen emlékszünk vissza François Mitterrand-nak még elnökké választása előtt tett budapesti látogatására; érdeklődött a szocializmus magyarországi építése iránt. Úgy hisszük, hogy az őszinte érdeklődés elvezethet a megértésig, a megértés pedig a kölcsönös megbecsülésig, amely az együttműködés sok területén gyümölcsözhet.

Mi történelmi hagyományainkra építve tiszteljük a francia progressziót, és éppen ezért sokat várunk tőle. Annál is inkább várakozás tölt el bennünket, mert eddig a nagy nyugati országok egyik-másikában kormányra került szociáldemokrácia nem tudott felmutatni alapvető változást a nagy tőkés monopóliumok viszonyában. Lehet, hogy új kísérlet kezdetét jelenti a nagy ipari csoportok és nagybankok államosításának programja azzal a mitterrand-i indoklással, hogy ez felel meg a gazdasági hatékonyságnak és a modern társadalomszemléletnek. A nyugati világban, mindenekelőtt az Egyesült Államokban az újrafelfegyverzés méretei már a „jóléti állam” alapjait is kikezdi. Ezért váltottak ki nagy érdeklődést Magyarországon a francia kormány reformtervei.

A legnagyobb jelentőséget tulajdonítjuk a mindkét ország javát szolgáló együttműködésünk fejlesztésének. E tárgyban a francia fél maga is elismeri, hogy kapcsolataink jelenleg bizonyos mértékig kiegyensúlyozatlanok, s nem a mi előnyünkre. Minde-

nekelőtt a közös erőfeszítések hívei vagyunk, hogy biztosíthassuk a békét Európában és a világban. Köztudott, hogy manapság az enyhülési politikának nevezett politika alapjait, amely az egyetlen esélyt jelenti a nukleáris háború elkerüléséhez, a Szovjetunió és Franciaország rakta le. Azt kívánom, hogy országuk tovább menjen ezen az úton a népek és az egész emberiség javára.

Magyarország szuverenitása és a szocialista szolidaritás

F. C. A mai nemzetközi helyzetnek ez az áttekintése, bár szükségszerűen csak rövid összefoglalás, meghatározta azt a keretet, amelyen belül a sajátos problémákat meg kell oldani. Hogyan él Magyarország ebben a keretben?

Napjainkban a nemzeti függetlenség a népek parancsoló szükségletévé lett, illetve újra azzá lett. Magyarország sokáig küzdött a függetlenségért. Van egy mindenki által elismert sajátossága, olyan nemzeti arculata, amely egyedivé teszi a szocializmusban is. De az Ön hazája egy igen strukturált rendszerhez, a szocialista közösséghez tartozik, konkrétabban: a Varsói Szerződés és a KGST tagja. Izgalmas dialektika alakul ki tehát a szuverenitás és a szolidaritás között.

A. Gy. Kis európai ország vagyunk, amelynek valamivel kevesebb mint 11 millió lakosa van. Jól tudjuk, hogy nem játszhatunk világméretű politikai

szerepet. Legalábbis egyedül nem. Objektív érdekek és közös célok a Szovjetunióhoz és a Varsói Szerződéshez kötik hazánkat. E szövetségeseivel természetesen szolidáris, de autonóm módon dönt kül- és belpolitikájában. Szeretném, ha ugyanezt mondhatnám el a NATO és az EGK egyes tagjairól, amelyeknek vezetői „szövetségi hűség”-gel magyarázzák, hogy rendszerint behódolnak egy olyan politika előtt, amely árt népük objektív érdekeinek.

A burzsoáziának kettős taktikája van. Egyfelől csatlósoknak minősít, másfelől függetlenségünk nevében igyekszik szembeállítani bennünket a Szovjetunióval. A kettőt összekötve néha azt mondja, hogy belső függetlenségünket külpolitikai csatlósságunk árán vásároljuk meg. Úgy látszik, nehéz elviselnie a tényt, hogy külpolitikánk, éppen a közös érdekek és a közös célok alapján, összhangban van a Szovjetunió külpolitikájával. Ez a szövetség függetlenségünknek, önállóságunknak legkomolyabb nemzetközi biztosítóka.

Magyarország nem osztozik a Szovjetunióval egyenlő mértékben a világ sorsáért viselt felelősségben, de lehetősége van arra, hogy a szocialista közösség minden fórumán egyenrangúan hallassa szavát valamennyi közösen megvitatott kérdésben. Sajtát nemzeti kereteink között építjük a szocializmust, de egyúttal szerves részét alkotjuk a szocialista országok közösségének. Hazánk is gyakran ellentmond annak a sablonnak, amellyel a Nyugat a szocializmust ábrázolja. De azt hisszük, az objektív megfigyelők értékelik politikánkat.

F. C. Magyarország mindenképpen, bármilyen rendszerben alá lenne vetve árucseré-, export-, importkényszereknek. De a szocialista rendszerben való részvétel lehetővé teszi-e a racionális és az egész lakosság javát szolgáló fejlődést, figyelembe véve különösen a Szovjetuniónak partnereihez viszonyított hatalmas súlyát?

A. Gy. Röviden már beszéltünk e kérdésről. Tudni kell, hogy nemzeti jövedelmünknek csaknem fele külkereskedelmünkben realizálódik. Ennek nem kis részét a nyugati világgal bonyolítjuk le. A tőkés sajtó gazdasági függőségünkről beszél, és azt állítja, hogy ez természetes, hiszen a KGST tagja vagyunk. Nos, nekünk a valóságban senki sem írja elő, mit vásároljunk és mit adjunk el Nyugaton; a KGST és a Szovjetunió pedig a biztonságot jelenti. Minden kívánságunk az, hogy a KGST még erőteljesebben fejlődjék.

Kapitalista partnereink nemcsak hátrányosan megkülönböztető intézkedéseket akarnak ránk kényszeríteni, hanem egyfajta bizonytalanságot is fenn akarnak tartani bennünk. Az Egyesült Államok például kiterjesztette ránk a legnagyobb kedvezmény elvét, ami jó dolog, biztosítja az árucseré normális feltételeit. Ezt a kedvezményt a kapcsolatok normalizálása nevében adta meg, de fenntartja magának a jogot, hogy évente újra és újra eldöntse, megújítja-e avagy sem. Célja ezzel az, hogy bizonyítsa: ez a kedvezmény az ő jóakarától függ.

Ugyanakkor a Szovjetunió jelentős gazdasági biztonságot nyújt nekünk, egyebek mellett például

azáltal, hogy csak utólag, az előző öt év átlagát alapul véve igazítja az olaj árát a világpiaci árakhoz. Úgy gondoljuk, hogy a nyugati világgal csak akkor szilárdak, igazságosak és kölcsönösen előnyösek a gazdasági kapcsolatok, ha mindkét fél tiszteletben tartja az adott társadalmi és politikai helyzetet. A jó és kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatok egyfajta bizalmi tőkét alkotnak a különböző társadalmi rendszerű országok viszonyában.

F. C. Nincsenek-e azonban konfliktusok még szocialista országok között is, amikor konkrétan meg kell határozni az árucserét és feltételeit?

A. Gy. Természetesen vannak árviták, és vannak nézeteltérések a szállítási feltételekről és más ilyen kérdésekről. De ugyanilyen viták, egyezkedések folynak a magyar vállalatok és szervezetek között is.

F. C. Talán összegezhetnénk ezt a hatalmas problémakört.

A. Gy. Hadd zárjam azzal, amivel kezdtem, s ami vezérelvként vonult végig a mondandómon: a magyar nép nem akar háborút; se forró, se hidegháborút. Szilárdan és erőteljesen támogatjuk az enyhülési politikát valamennyi nemzetközi fórumon.

Kádár elvtárs szavait idézem, melyeket 1975-ben a Helsinkai Konferencián mondott el azzal a jogos érzéssel, hogy egész Magyarország véleményét fejtik ki: „Mindenki megértheti, hogy a szocialista Magyar Népköztársaság számára az európai népek békéje, biztonsága, barátsága és együttműködése nem pusztán szavakat jelent, hanem szilárd elveken, súlyos történelmi tapasztalatokon nyugvó hosszú távú

politikát, és a magyar nép életbe vágó érdekeit fejezi ki.”

Amióta ember él a földön, soha nagyobb szüksége a békére nem volt, mint most. Hogyne gyötörne bennünket annak csak a gondolata is, hogy egyetlen atomcsapás képes volna a kis Magyarországot, a magyar népet, ezeréves kultúráját letörölni a föld színéről? Hogyne gyötörne bármely más ország, más nép pusztulásának lehetősége is? A béke mindannyiunk élete.

Hetedik beszélgetés

Az I. Internacionálétól a III. Internacionáléig és utána – A monolitizmusról – A kommunista pártok nacionalizmusáról – A szovjetellenességről – A csehszlovákiai beavatkozás – A lengyel válság – A szocializmushoz vezető utak – Szocializmus és szocializmusok – A maoizmusról – A létező szocializmus – A marxizmus – Az ideológiai harcról

F. C. A kommunisták jelen vannak az egész világon. Kommunista és munkáspártokba tömörülve országok és korok szerint eltérő szerepet játszanak, de mozgalmunk egésze a jelenkori történelem meghatározó tényezőjévé vált. Azok a kapcsolatok, amelyeket a munkáspártok az osztályharc közös koncepciója alapján fenntartanak egymással, újabb elemet jelentenek az egyes országok és az egész világ politikai és társadalmi életében. Figyelemre méltó erőt képviselnek, amellyel természetesen nem kevésbé hatalmasak állanak szemben.

Amilyen mértékben növekedett és vált változattá a mozgalom, összetettebbé váltak belső viszonyai: a szolidaritás és az egység új formái tűntek fel. A világpárt, amelyet az I. Internacionálé (1864–1876) jelentett, 1889-ben átadta helyét a II., külön pártok alkotta Internacionálénak (amely to-

vább él az 1951-ben alakult Szocialista Internacionáléban), majd 1919-ben jött a III. Internacionálé, amely végül 1943-ban feloszlatta magát.

Az I. Internacionálétól a III. Internacionáléig és utána

A. Gy. Az I. Internacionálé idején a tőke nemzetközi jellegének felismerésén alapuló világpart eszméje volt a földkerekség munkásosztálya egységének természetes formája. Az olasz, majd a német egység létrejötte és különösen a párizsi kommün bukása után a burzsoá államok megerősödtek, és megszervezték védelmüket a munkásosztály növekvő erejével szemben. A munkásosztály számára fontossá vált, hogy az egyes országokon belül hozza létre önálló szervezeteit, és növekvő mértékben váljon országos politikai erővé.

A II. Internacionálé, amely a nemzeti pártok meglehetősen laza szövetsége volt, ennek a szakasznak felelt meg. Biztosítania kellett a nemzeti pártok létrejöttét és egyben a nemzetközi munkásszolidaritást. Azonban a II. Internacionálé vezető pártjaiban, mint ismeretes, a századforduló táján teret nyert az opportunizmus. Ez tragikus módon 1914-ben nyilvánult meg, amikor ezek a pártok a nacionalizmushoz, a burzsoá sovinizmushoz csatlakozva feladták a nemzetközi munkásszolidaritást, amelyhez egyedül a bolsevik párt maradt hű. A tanulságok alapján, a nemzetközi összefogás felújítása

érdekében jött létre a III. Internacionálé. Ez óriási jelentőségű gyakorlati eredményeket hozott, többek között a kommunista párt megalakulását Franciaországban és Magyarországon is. Az új szervezet segítette annak az osztályszolidaritásnak a fejlődését, amely hozzájárult az első szocialista állam megvédéséhez az imperializmus fegyveres intervenciójával szemben.

A III. Internacionálé – vagy ahogy hívták, a Komintern – még a kapitalizmus ideiglenes stabilizációja után is a világproletariátus forradalmi szervezeteként működött tovább. Segítséget nyújtott az új kommunista pártoknak soraik szervezésében és eszmei fejlődésükben. Működése során hibákat is elkövetett, például Közép- és Nyugat-Európában az 1929–1933-as világgazdasági válság értelmezésében. De összességében a Komintern tevékenysége lényeges pozitív szerepet játszott a nemzetközi forradalmi mozgalom fejlődésében.

F. C. A második világháború idején, 1943-ban a Kommunista Internacionálé vezetői úgy határoztak, hogy feloszlatják a szervezetet.

A. Gy. A nemzetközi kommunista mozgalom korábbi kapcsolatai nem feleltek meg a kor követelményeinek. Lehetetlen volt egyetlen központból, szervezetileg egységesen irányítani a legkülönbözőbb feltételek között fejlődő pártokat. A háború következtében a Komintern központi szervei gyakorlatilag alig tudták fenntartani a kapcsolatot az egyes pártokkal. Az egyes országok kommunista pártjaiban felkészült és tapasztalt vezetők voltak.

Elsősorban a jelzett változások miatt határoztak a pártok képviselői egyhangúlag a feloszlítás mellett.

Mindamellett a kommunista mozgalom egységének erősítése és gazdagítása ma is alapvető kérdés. Bármilyen ellentmondásos folyamatok is mennek végbe e mozgalomban, és bármilyenek is legyenek az új formák, az egységet parancsolóan megköveteli a kapitalista világrendszerrel szembeni és az emberi haladásért folytatott harc.

F. C. Minden különbség, vita, konfliktus ellenére a kapitalistáknak ma is megvan a maguk egysége.

A. Gy. Igen, de csak a szocializmus, a forradalmi mozgalmak ellenében. Minden pártnak országa sajátos feltételei között kell cselekednie. Akár hatalmon van, akár nincs, olyan módszereket kell választania, amelyek megfelelnek a küzdelem konkrét feltételeinek, a nemzeti szövetségi politikának. Ezért nem mondhatjuk, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom egységének feltétele lenne egy vezető párt megléte.

A saját országainkban folytatott harc szolgálja a legközvetlenebbül és a leghatékonyabban a mozgalom általános érdekeit. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy örködjünk a mozgalom egységén; az önállóság, a saját út ne elkülönítsen, hanem ellenkezőleg, eredményezzen minden korábbinál szilárdabb egységet.

F. C. A mozgalom ideológiai monolitizmusának eszméje, amely egy egész korszakot uralt, meggyengült, de nem tűnt el teljesen. Ez az eszme és az ebből fakadó gyakorlat többek közt oda vezetett, hogy lényegében tagadták a különbségeket, az eltéréseket, az ellentmondásokat, hierarchikus rendszert teremtettek, ellenséggként kezelték a potenciális szövetségeseket. Egyébként nem világos előttünk, hogy melyek lennének e monolitizmus társadalmi és nemzeti alapjai.

Felismertük a forradalmi mozgalmak nemzeti jellegét, és azt a tényt is, hogy a szocializmus minden egyes országban sajátos választ jelent a felmerült sajátos kérdésekre, s ugyanakkor világmozgalom is. Mindez eltérő, összetett és ellentmondásos politikai következményeket von maga után. Elősegíti a mozgalom meggyökerezését minden országban, de kedvezhet az elszigetelődési irányzatoknak, vagy reakcióként elvezethet a modelleszme újrafeltűnéséhez, illetőleg állandósulásához is.

A. Gy. Nem szerencsés az „ideológiai monolitizmus” kifejezés használata. A marxizmus egysége valójában a világtörténelem, az emberi kultúra egységének eszmei visszatükröződése. Vagy talán sokfajta marxizmusról van tudomása? Más kérdés, hogy a különböző országok sajátos körülményei sajátos marxista-leninista válaszokat követelnek. Amikor a sajátosságokat hangsúlyozzuk, nagyon vigyázni kell arra, nehogy a dogmatizmussal együtt

magát a marxizmust is elvessük vagy relativizáljuk. Világosabban szólva, egyik pártnak sem szabad „a saját marxizmusát” dogmaként kezelni, és abból külön doktrínát csinálni. Egyébként ha valaki azt hiszi, hogy „saját” marxizmusa van, már ez maga is dogma. Az az érzésem, hogy mi, a szocialista országok kommunistái nem állunk egyedül e hiba elkövetésében.

F. C. Ezzel nagyon is egyetértek. Lehetséges, hogy az „ideológiai monolitizmus” nem a legszerencsésebb kifejezés, de használták.

A. Gy. Olykor az az érzésem, hogy éppen ezért. A szocializmus előretörése és a világfejlődés összefolyamatai lendületet adnak egyfajta internacionalizációs folyamatnak. Ugyanakkor a szocialista építést választó országoknak nemzetgazdaságukat kell kifejlesztetniük, vagy be kell fejezniük a nemzetté válást ott, ahol ez a megelőző időszakban nem történt meg. A formák, az utak különbözőek lehetnek. A nemzeti érdekek és a szocializmus nemzetközi fejlődésének érdekei sem esnek egybe automatikusan. A szocialista országok nemzeti érdekei sok konkrét kérdésben eltérhetnek egymástól, sőt egyes részérdekek átmenetileg akár ellentétesek is lehetnek. Ezeket az érdekeket lehet és kell is egyeztetni a lényegi érdekazonosság alapján. De ha tagadják az egymás közötti ellentéteket, vagy éppen ellenkezőleg, a végletekig élezzik, akkor ez a konfliktusok súlyosbodásához vezethet.

F. C. Mindenesetre óvakodni kell az olyan törekvésektől, amelyek az intézményes monolitizmus visszaállítására irányulnak. Nem lehet kinyilatkoztatni, hogy mi marxista, mi nem az, sem egy személy, sem a többség döntése alapján, s nem rendelhetjük alá az egyik vonalat a másiknak, bármilyen legyen is az. Természetesen mindenki azt védelmezi, amit igaznak hisz, de mások álláspontját tiszteletben tartva. Tiszteletben tartva és köteles figyelemmel tanulmányozva. Ez a francia kommunisták véleménye, és hozzáteszem, hogy másképp nem is lenne értelme itteni jelenlétemnek.

A. Gy. Örülök ennek az álláspontnak. Hozzáteszem: a saját országán belül meglévő erőviszonyok közt, a társadalmának, nemzetének egészét érintő problémák megoldásáért küzdve gyakorlatilag minden kommunista pártban fennáll a nemzeti gőg, az egocentrizmus veszélye, amely nacionalizmussá fajulhat el.

F. C. Különösen az erős kommunista pártokban?

A. Gy. Nem hiszem, hogy ez volna a meghatározó. De hogy ezt megítélhessük, egy kicsit vissza kell tekinteni a történelembe. Hajdan a burzsoá pártok is osztálpártnak nevezték magukat. Ma minden burzsoá párt az egész nemzet pártjának mondja magát. Pedig az erősödő kommunista pártok azok, amelyek valóban magukra tudják vállalni a nemzet dolgozó többségének gondjait és problémáit, szö-

vetségben a haladásban érdekelt osztályokkal és rétegekkel.

A kommunista pártokon belüli nacionalizmus nem elkerülhetetlenül szükségszerű. De a könnyebb, a hamis megoldás, amely hosszabb távon pusztító hatásúvá válik. Ebben nem kellene versenyezni a burzsoá pártokkal.

Nagyon jól megértem, hogy a hatalomért harcoló párt egy kapitalista országban azt mondja: ő más úton fog haladni, mint azok, amelyek már hatalmon vannak. De ennek nem szabad szovjetellenességhez vagy a szocialista országokkal való szembehelyezkedéshez vezetnie. Erre még a legjelentéktelenebb burzsoá párt is sokkal alkalmasabb. Az a döntő, hogy képesek vagyunk-e a kapitalizmusból a szocializmusba történő forradalmi átmenetet az adott konkrét történelmi feltételek között végrehajtani. Ha nem, akkor egyszerűen saját sémáink rabjai maradunk. Ha a forradalmi feladat, az ellenfél és a lényegi feltételek azonosak, akkor közősek a szocialista forradalom és építés alapvető törvényei is. Természetesen tiszteletben kell tartani a történelmileg kialakult új elemeket is. Ilyen például a létező szocializmus felbecsülhetetlen hatása minden 1917 utáni forradalom számára.

F. C. Ha már a nacionalizmusnál tartunk, látnunk kell korunk burzsoáziájának egyik jellegzetességét: éppenséggel kisebbiti vagy tagadja a nemzet szerepét, és a nemzetekfelettséget magasztalja.

A. Gy. Korunk burzsoáziája e tekintetben nem homogén. Egy-egy nemzet burzsoáziája szembeke-

rülhet a multinacionális tőkével. Ebben az esetben a nemzeti tőke – még ha nincs is sok esélye a győzelemre – megvívja a maga harcát a multinacionálisok és a nemzetekfelettség ellen. Ha veszélyhelyzet van, még mindig folyamodhat a nacionalizmushoz, hogy tömörítse a tömegeket. A nacionalizmusnak különböző mozgatói lehetnek. De nagyon fontos az, hogy a nacionalizmust ne keverjük össze a nemzeti függetlenség védelmével. Ez különösen most jelentős, amikor az amerikai politika csaknem minden ország szuverenitását, minden nemzet függetlenségét a maga útjában álló akadálnak tekinti, és megvetéssel is kezeli.

A szovjetellenességről

F. C. Beszél a szovjetellenességről, amelyet nagyjából azonosított a kommunista mozgalomban meglévő nacionalizmussal. Nekem is az a véleményem, hogy rendkívül súlyos hiba, mivel elkövetői szem előtt tévesztik a világban uralkodó osztály-erőviszonyok realitását. De én különbséget tennék a Szovjetuniót ezzel vagy azzal vádoló szovjetellenesség és a szocializmus valóságára irányuló kritikai szemlélet között.

Nálunk a tömegeknek elsősorban az a képük a szocializmusról, amelyet az ellenpropaganda rajzolt meg. Ideológiai, politikai tevékenységünkben cáfolnunk kell mindazt, ami hamis e propagandában, beszélnünk kell arról, amit ez a propaganda elhall-

gat, a sikerekről és a haladásról, és le kell lepleznünk a szovjetellenesség osztályindítékait. De úgy véljük, őszintén kell beszélni arról is, ami még nem sikerült, a hiányosságokról, hibákról. Előfordul, hogy amikor így teszünk, szovjetellenességgel vádolnak bennünket.

A. Gy. Egyetértek azzal, hogy különbséget kell tenni a szovjet- és kommunistaellenesség, valamint a valóságunkhoz kritikusan közelítő, jobbítani akaró szemlélet között. Azzal is egyetértek, hogy nem lehet soha figyelmen kívül hagyni a burzsoá propaganda által teremtett légkört.

A világ legtermészetesebb dolgának tartom, hogy megrajzolják azt az utat, amely Franciaországot vezet el a szocializmusba, és az is egészen világos, hogy ez az út nem lesz azonos sem a magyar, sem a szovjet úttal.

Nem tisztább, egyszerűbb és elvszerűbb-e azt mondani: íme, mi így cselekszünk, s ezért és ezért teszünk így? Senkit sem lehet hibáztatni azért, mert eltérő körülmények között másképpen cselekszik, mint mi. Gyakran a saját szemüvegünkön keresztül nézve ítélkezünk mások fölött, és nem vesszük észre, hogy a mi álláspontunk is korlátozott érvényű, „nemzeti” álláspont lehet. De a közvetlen elvtársi vita és a nyilvános kijelentések – még inkább a propaganda – két különböző dolog.

Senkinek sem jutna eszébe az egyik tőkésország burzsoá pártjainak szemére hányni, hogy mit tesznek egy másik ország burzsoá pártjai. Nem követelhetjük meg a francia KP-tól sem, hogy beleegyezé-

sét adja ahhoz, amit mi teszünk, vagy hogy közvetlen felelősséget vállaljon lépéseinkért. De azt hiszem, jobban meg kellene ismernünk egymást. Meg kell találnunk a vita megfelelő formáit. Először is ismertetnünk kell megközelítéseinket, saját utunkat: ez alapvető fontosságú ahhoz, hogy kölcsönösen megértsük gyakorlatunkat. Azután szolidárisnak kell lennünk azokban a közös kérdésekben, amelyeket illetően érdekeink azonosak.

Ehhez még egyet: a kapitalista országok között komoly ellentétek vannak. Az Egyesült Államok tulajdonképpen azt szeretné, ha Nyugat-Európa lenne az 51. tagállama – esetleg az 52. vagy az x-edik. Ellentmondás van némely haladó szociáldemokrata és Reagan konzervatív felfogása között. De a burzsoázia csak az Egyesült Államok és Nyugat-Európa közötti szolidaritást hangsúlyozza, az ellentéteket tompítja.

Teljesen bizarr helyzet alakult ki a világpolitikában. Bizonyos kommunista pártok olyan dolgokat vetnek el, amelyekhez eddig senki sem kérte csatlakozásukat. Mások egyebet sem tesznek, mint naponta elhatárolják magukat másoktól. De a másik oldalt nézve, vajon a szociáldemokrata vezetők megengedik-e maguknak, hogy igazán mélyen kritizálják az amerikai politikát? Arra sem emlékszem, hogy Schmidt vagy Giscard valaha is élesen bírálta volna egymást, jóllehet a német kapitalizmus a francia tőke kiszorításán fáradozik. A burzsoázia félreteszi szembenállását (különösen a nyilvánosság előtt), és főleg a szolidaritásra helyezi a hangsúlyt.

Ezzel szemben a szolidaritáson alapuló kommunista világmozgalomban némelyek csak bírálattal illetik egymást, anélkül hogy észrevennék, ezzel elsősorban önmaguknak ártanak.

F. C. Én is úgy vélem, nincs rosszabb, mint hogy megpróbáljuk elhatárolni magunkat egymástól. Ez sohasem sikerül. Két területen is veszítünk: kárt okozunk a szocializmusról alkotott képnek, másrészt a burzsoázia mindig győz ezen a területen, mint ahogy Ön is mondta.

A. Gy. Ehhez szeretnék egy megjegyzést tenni. Elég hosszasan vitatkoztunk arról, amit Önök a kisebbségek jogainak neveznek. Szívesen elhiszem, hogy a fejlett tőkésországokban tevékenykedő testvérpártok előrehaladottabb demokráciát szeretnének látni nálunk, hiszen ettől nagyobb hitele lenne a szocializmushoz vezető saját útjuknak. De nekem úgy tűnik, hogy nyugat-európai elvtársaink jobban kifejthetnék és megértethetnék pártjaikban és országukban, hogy milyen nálunk a helyzet, honnan indultunk, hol tartunk és merre megyünk. Ez kétségtelenül nehéz, de az igazságnak hasznos, következőképpen mindenki számára előnyös. Mindenesetre lehetővé tenné annak megelőzését, hogy egyes pártok aktivistái inkább csatlakoznak ellenfeleinkhez, mint hozzánk.

F. C. Az ellenfél biztosan mindent felhasznál arra, hogy csapást mérhessen az általa fő ellenségnek ítélt Szovjetunióra és a Szovjetunió barátaira. A Szovjetunió vagy a szocialista országok elleni legkisebb támadás egy kommunista párt, vagy a párt

egyik vezetője, vagy akár egyszerű tagja részéről is azonnal rendkívüli visszhangra talál. A hírközlő szervek a támadást szétkürtölik, egymásnak átadják, úgy, hogy a visszhang hosszú ideig jár a világban.

A. Gy. Időnként olyan egyedi esetek is előállnak, amikor némely elvtársak is ehhez közel álló magatartást tanúsítanak. Valakiknek a szemére vetik azt, amit mástól elviselnek. Szívesen játsszák meg a vakot olyan hibák láttán, amelyek a Szovjetunióval szemben ún. kritikus álláspontot elfoglaló országokban és pártokban találhatók. Ezeknek csak az számít, hogy kritizálják a Szovjetuniót, mert úgy vélik, ez a függetlenség kritériuma. Sőt gyakran készpénznek veszik azokat a kritikákat, amelyek az ellenséges propaganda egyszerű kitalálásai. És igen szelektív füllel rendelkeznek: értékelésük szerint azoknál, akik ugyanolyan koncepciót vallanak, mint ők, minden tökéletes.

F. C. Hogy visszatérjünk a különbségek kérdésére, kezelésük mikéntjére, arra a veszélyre, hogy valaki saját magát mások fölé helyezze, nos, a Francia Kommunista Párt egyáltalán nem hiszi, hogy irányvonala modellként szolgálhatna, és ezt rendszeresen hangoztatja is. Nem mondom, hogy esetenként ne lettek volna kísértések vagy eltérések e téren, de elvi álláspontunk szerint egyértelműen ellene vagyunk minden modellnek. Ugyanakkor úgy hiszem, hogy figyelembe kell venni más tényezőket is. Minden valósággal szembe kell nézni, Ön is ezt mondja, s ezt teszi. Miért lenne tilos kölcsönösen szembenézni egymás igazságával? Meg aztán a szocializmus

olyan reményeket is kelt a világban, hogy azonnal tökéletességet kérnek számon tőle, és a kevésbé tökéletes realitások időnként lehangolók. Mondjuk-e, hogy már minden tökéletes, vagy egészítsük ki a mozgalom képét az ellentmondásokon át történő haladás ábrázolásával? Végül: a mi kommunista szolidaritásunkat tökéletesen átérzik a tömegek, még a realitásokon túl is, olyannyira, hogy tőlünk, francia kommunistáktól kérik számon azt is, amit a világ kommunistái tesznek.

A. Gy. Ez világjelenség. Sok polgári politikus kérdezte, miért nem győztük meg a lengyel elvtársakat, hogy alkalmazzanak jobb agrár- és árpolitikát. Nem hiszik el nekünk az egyszerű igazságot, hogy a kommunista pártok önállóak.

Szüntelenül hangoztatom, hogy nem tekintjük a szocializmus mai állapotát tökéletes társadalomnak. A születő társadalom azonnali tökéletességének eszménye hamis nézet, amely ellen küzdenünk kell. A szocializmus csak jobb és más feltételek lehetőségét kínálja az emberiségnek, és még nagyon fiatal. Nem lehetünk biztosak benne, hogy egy kamasz élni tud a számára adott feltételekkel. Nem válik egyik napról a másikra felnőtté, noha az is biztos, hogy egyszer felnőtt lesz.

F. C. Ez alapvető dolog, amelynek nemrég ébredtünk tudatára: a szocializmus szakadatlan, hosszú folyamat, nem pedig azonnal kész rendszer. De nem állhatunk meg itt. Amikor a szocializmusról gondolkozunk, vagy kérdeznek bennünket, tudnunk kell értékelni a dolgokat.

A. Gy. Akkor hasonlítsa például össze, hogy milyen volt Magyarország és Törökország 1945-ben, és milyen ma. Körülbelül azonos pontról indulunk. Harminchat évvel ezelőtt nagyjából egyforma volt a két ország állapota.

F. C. Ez igen meggyőző összehasonlítás, vitathatatlanul a szocializmus fölényét bizonyítja. És mi bizonyára nem meritünk elegendő érvet ezekből a realitásokból. Elfogadom a kritikát. De van egy másik összehasonlítás is, amelyet az ideológiai harc vet fel, és itt nem mindig mi választjuk meg a harc színhelyét. Például hasonlítsuk össze Magyarországot és a Szovjetuniót. Magyarországon nem állnak sorban az üzletekben, és a mezőgazdaság a világ legjobbjai között foglal helyet. Vagyis a szocializmus nem jelent feltétlenül sorban állást és nehézséggel küzdő mezőgazdaságot.

A. Gy. Először is a dolgok nem egészen úgy állnak, ahogy az ellenfeleink mondják. A nemzetközi statisztika szerint az egy lakosra jutó fogyasztás a Szovjetunióban nem alacsonyabb a magyarországinál. Számos mutatót tekintve előttünk járnak. A szovjet elvtársak látják a kétségtelenül meglevő hiányokat, nehézségeket. A legutóbbi pártkongresszuson hangsúlyozták, hogy még nem sikerült kialakítaniuk a mai szintnek megfelelő új, jó módszereket és érdekeltégi rendszert a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban, a kereskedelemben és az ellátás területén.

Válaszom nem korlátozódik, nem korlátozódhat erre az ismert és elismert gond jelzésére. Ha arra

gondolunk, hogy micsodateher nyomja a Szovjetunió vállát a forradalom óta, akkor láthatjuk: az eredmény, amelyet elért, rendkívüli. Állandó fenyegetettségben élt, brutális agresszióktól szenvedett. Gondoljon csak arra, hogy mit tett a kultúra, a tudomány, a tömeges magas szintű oktatás, a közegészség, az életkörülmények általános átalakítása területén – ami a nyomorból és a hihetetlen elmara-dottságból való kilépést jelentette –, mit az elnyomott és kizsákmányolt kis nemzetiségek felemeléséért. A szovjet társadalom és gazdaság megteremtése, megvédése és korszerűsítése egyedülálló teljesítmény a világtörténelemben. Nem biztos, hogy bármely más nép vállalta volna ennek az áldozatait békében és háborús időben egyaránt, olyan állhatatosan, mint a szovjet nép.

Emlékeztetni kell arra is, hogy Franciaország is milyen mértékben köszönheti a szovjet népnek, hogy nem maradt a fasizmus szorításában. Senki sem tagadja, hogy ha a történelem másként alakul, akkor a nemzetközi burzsoázia nagy része kiegyezett volna a fasizmussal. Ha van még európai kultúra, azt ennek a népnek köszönhetjük, akár sorban áll, akár nem.

Gondolkozunk-e azon, hogy vajon mennyibe került az, hogy Vietnam megvédhette magát az amerikai agresszióval szemben, és hogy a kubai blokád kudarcba fulladt? Főleg gondolunk-e eleget a világ békéjére, amelyben nem reménykedhetne az emberiség a Szovjetunió ereje nélkül?

Végül meg kell bélyegeznünk azoknak a cinizmu-

sát, akik nyíltan kijelentik – mint manapság nem egy államférfi –, hogy kényszeríteni kell a Szovjetuniót a fegyverkezési hajsza folytatására, mert akkor nem valósíthatja meg az életszínvonal-politikai terveit.

F. C. Mindez teljesen igaz és lényeges. Magyarország sikereiben nagy része van annak, hogy a Szovjetunió garantálja a békét és a magyarországi szocialista rendszer fejlődésének lehetőségét. Országuk fejlődése is azt bizonyítja, hogy a Szovjetunió nem zsákmányolja ki a szocialista országokat, mint azt a burzsoá propaganda állítja. Következésképpen amikor azt mondom, hogy itt van valami, ott meg nincs, nem állítom szembe egyiket a másikkal, egyik erőnyeit a másik hibáival. Inkább a tettekben megnyilvánuló szolidaritást szeretném illusztrálni. Megvannak a különbségek, de megvan a kölcsönös támogatás, erősítés is. Az így megteremtett lehetőségekkel azután valóban ki-ki a maga módján él.

A csehszlovákiai beavatkozás

F. C. Most konkrét kérdést teszek fel Önnek. Az imént azt mondta, hogy nem adtak tanácsot a lengyel pártnak, mivel minden párt önálló. Csehszlovákiában mégis beavatkoztak 1968-ban.

A. Gy. Kialakulhatnak rendkívüli helyzetek – gyakran sokféle kompromisszumból származók –, amelyek cselekvésre kényszerítenek bennünket. Az

ilyen szükséglépéseket sohasem tekintettük kapcsolataink modelljének. Nincsenek „doktrínáink” az ilyen helyzetekre – ahogy azt Nyugaton állítják. Az ilyen helyzeteket nem lehet történelmi összefüggéseikből kiragadva elemezni. Az említett esetben a konkrét helyzet az volt, hogy az országban végbemenő események veszélyeztették Csehszlovákiában a szocializmus létét. A sajtóban is publikált nyilatkozataikban az akkori csehszlovák vezetők, elismerve a helyzet súlyosságát, újabb és újabb, gyakran patetikus ígéreteket tettek arra, hogy ennek a folyamatnak ellenállnak. Számtalan tárgyaláson és nyilatkozatban adtak hangot mély meggyőződésüknek, hogy országuk hű tagja marad a Varsói Szerződésnek. Nem tartották be ígéreteiket. Ez többek közt előidézte annak a veszélyét, hogy Csehszlovákia átáll a másik oldalra. Anélkül hogy belügyekről beszélnék, gondoljon bele, hogy ez milyen helyzet elé állította volna a Varsói Szerződés tagállamait.

Nem pártok avatkoztak be egy másik párt belső ügyeibe, hanem a biztonságról, Európa békéjéről, a szövetség egyik tagállama kötelezettségvállalásáról volt szó. Az a folyamat, amely 1968 után Helsinkihez vezetett, nem valósulhatott volna meg, ha a NATO-nak sikerült volna kettévágnia a szocialista országok tömbjét. Szándékunk az volt, hogy megakadályozzuk ezt a kettévágást. Igazunkat bizonyítja, hogy az enyhülési folyamat Prága után gyorsan kibontakozott. Ami pedig a csehszlovák párt módszereit illeti, amelyekkel a Novotny-féle vezetés néhez örökségén, Dubček és társai ingadozó kataszt-

rőfapolitikáján felülkerekedett: ezekbe soha senki nem avatkozott be.

F. C. A beavatkozásnak ezen értelmezése – hogy lényegében Önök döntöttek a csehszlovák nép helyett, milyen legyen a sorsa – nem ad-e hitelt a világ kölcsönösen érinthetetlen befolyási övezetekre való felosztását hirdető koncepciónak?

A. Gy. „A csehszlovák nép helyett”? Kedves Cohen elvtárs, hadd vitassam ezt a megfogalmazást! Tudjuk, hogy az a mozgalom, amely Csehszlovákiát kiszakította volna a Varsói Szerződésből, ha megzavarodott emberek sokaságát befolyásolta is, nem a nép mozgalma, nem Csehszlovákia nemzeti érdeke volt. Nem szólva arról, hogy a szocialista és az imperialista országok céljai nagyon is mások.

Az angolai párt kongresszusán Raúl Castro feltett egy kérdést: „Mi a különbség az Angolában levő kubai és a más országokban levő kapitalista országbeli katonák között?” Válasza a következő volt: „A különbség abban áll, hogy mi nem viszünk el sem egy gramm kávé, sem egy csepp olajat.” Zavaros időszakban lehet segítséget nyújtani egy népnek vagy egy pártnak, de ha ez a nép akarata ellenére történik, akkor nem a fegyvereké lesz az utolsó szó.

Egy megjegyzést még. Minket semmi nem tenne boldogabbá, mint a katonai szövetségi rendszerek eltűnése a világból. Ezt kinyilvánítottuk a NATO létrehozásának pillanatában, és azóta is többször bizonyítottuk kezdeményezéseinkkel, állásfoglalásaikkal. De amíg az általános békét és biztonságot

fenyegetik, addig szembe kell szállnunk a fenyegetéssel, addig katonai szövetségi rendszerre nekünk is szükségünk van. Ez nem új „doktrína”, hanem – az említett esetben – egy kényszerhelyzetben szükségessé vált egyszeri intézkedés volt.

F. C. A kiindulópontját kellene még megvitatni, vagyis azt, hogy a csehszlovák párt nem volt abban a helyzetben, hogy szembeszálljon a nemzetközi jellegű fenyegetésekkel.

A. Gy. A Varsói Szerződés tagállamai a kialakult helyzetben nem bízhatták biztonságukat és Európa békéjét egy olyan vezetésre, amely egyetlen ígéretét sem tartotta meg. A katonai segítségnyújtás egyébként nem járt fegyveres harccal.

A lengyel válság

F. C. És úgy gondolja, hogy a jelenlegi lengyel helyzet egészen más jellegű?

A. Gy. Nagyon eltérő okokból jöhet létre kritikus helyzet egy szocialista országban. Egy közös elem azonban mindegyik esetben megelhető: a szocialista hatalom megdöntésének veszélye.

A burzsoázia nagy manipulatív manőverezési lehetőségekkel rendelkezik. Ha valamely kormány nem működik jól, felváltják egy másikkal. Mi nem akarunk manipulációkhoz folyamodni, de arra talán szükség lenne, hogy a szocializmus politikai gyakorlatában új szakaszba lépjünk e téren. El kellene érni, hogy a vezetés hibái ne a rendszerre vessenek

rossz fényt, hanem magára a rossz vezetésre, s hogy ilyen esetben e vezetést le lehessen váltani.

F. C. De hisz Lengyelországban leváltották a vezetést, a dolgok mégis újrakezdődtek.

A. Gy. Egyrészt az összefüggés nem ennyire közvetlen: még egy „jó váltás” is nehezen tud megbirkózni a rossz örökséggel. Másrészt 1970 után az új vezetők nem valami jól éltek a történelem nyújtotta lehetőséggel.

F. C. Nem hagyhatja figyelmen kívül a szubjektív tényezőket. Éppen Ön mondta egy, a „Spiegel”-nek adott interjúbán: Magyarországnak az volt a történelmi szerencséje, hogy volt egy Kádár János, és azok, akik köré tömörültek. Mindenképpen kell egy jó vezető csoport. Ez felveti a demokratikus működés problémáját. Az bizonyos, hogy szükség van egy vezető csoportra, de ha ez a csoport nem támaszkodik tömegmozgalomra, akkor nem képes igazán magával ragadni az országot.

A. Gy. Ha világos és határozott, követhető, reális programot adunk, a nagy tömegek is bizonyára követnek bennünket. A lengyel népnek, a lengyel nemzetnek is objektív érdeke, hogy építse, fejlessze a szocializmust, a szocialista társadalmat, védje a megvalósított nagy átalakulásokat – mert vannak ilyenek –, és valóra váltsa a szocializmus adta lehetőségeit. Ehhez nemcsak a célt kell meghatározni, a hozzá vezető utat is el kell fogadtatni a dolgozó tömegekkel. Meg kell teremteni magának a pártnak az egységét, valamint a párt és a nép egységét. Ez az egység és a megfelelő program biztosíthatja, hogy a

régi hibák nem térnek vissza többé. Ugyanakkor meg kell akadályozni az ellenforradalmi erők további térhódítását, sőt fel kell számolni tevékenységüket. Ma, amikor ez a beszélgetés folyik, tragikus a helyzet. Az események elhúzódnak, fenyegetik a lengyel nép jövőjét, próbára teszik az európai és a világbékét. Mindez történelmi felelősséget ró a lengyel népre és mindnyájunkra.

F. C. Nincs olyan kommunista, akiben ne merülne fel sok kérdés a lengyelországi eseményekkel kapcsolatban. A be nem avatkozás azt jelenti, hogy ne adjunk tanácsot a problémák megoldásának módjára, és főleg ne oldjuk meg őket az érdekeltek helyett. De nem tiltja meg, hogy figyeljünk és aggodjunk, amikor ilyen nagyszabású dolgok történnek. Ez annál is inkább így van, mivel Lengyelországban a sajátos problémákon túl elemi erővel merülnek fel olyanok is, amelyek többé-kevésbé közősek a szocialista országokban.

A. Gy. Elsősorban a lengyel kommunistákra tartozik, hogy levonják a tanulságokat az események mögött húzódó társadalmi mozgalmakból és az azokat elindító tényezőkből. Ugyanakkor mi is levonhatunk belőlük néhány általános érvényű következtetést. Csak néhány gondolatot érintek e témában.

Az alapvető baj – amely a problémák forrása – a hosszú évek során felhalmozódott gazdaságpolitikai hibákban keresendő. Közülük első helyre teszem az elmulasztott történelmi lehetőségeket. Nincs mindenütt alkalmazható recept, de az biztos, hogy a szocializmus nem lehet meg szocialista mezőgazda-

ság nélkül. S hogyné látnánk azt is, hogy irreális ipari beruházásokat eszközöltek, miközben sok esetben nem állt rendelkezésre a megfelelően képzett munkaerő sem. Mindez szinte előre beprogramozta a mai konfliktusokat, amelyek éleződésével folyamatosan eluralkodott a vezetésben a szubjektívizmus. Összetévesztették az álmokat a valósággal, s maguk is elhitték saját „sikerpropagandájukat”. Egyre hátrább szorultak az elvi viták, s egyre tágabb teret kaptak a kritikátlan, a kiváltságokra éhes, sőt korrupt személyek. Sok helyen üres jelszavá váltak a közélet szabályai. Tehát a vezetési módszerek válságáról és bizalmi válságról is beszélhetünk.

1956-ban nemzeti lelkesedés emelte hatalomra Gomulkát. A következetes gazdasági reform, a komoly mezőgazdasági koncepció hiánya volt – talán – a legfőbb oka annak, hogy a bizalom 1968-ig csökkent, s 1970-re szinte teljesen elpárolgott. 1970 után is születtek sikerek, de átfogó koncepció nélkül, majd jöttek az újabb gazdasági hibák, amelyeket az egyre feszültebb nemzetközi gazdasági és politikai helyzet is súlyosbított. A vezetés nem vont le tanulságokat a voluntarizmusból. Hozzá kell tenni, hogy a lengyel közgondolkodásban is mindmáig találkozhatunk erőteljes irracionális elemekkel.

A Lengyelországban meglévő reakciós erők a kapitalista környezet támogatásával nem mulasztják el, hogy maximálisan kihasználják ezt a helyzetet. Mivel a gazdasági hibákat nem lehet gyorsan felszámolni, a szocializmus hívei rossz pozícióba kerül-

tek. A most kidolgozandó gazdasági, politikai stb. reformok a tömegek számára legfeljebb perspektívát jelentenek a válságból való kibontakozásra, de aligha hoznak azonnali eredményeket. A gazdaságpolitikai problémák, mint a gazdasági egyensúly, a beruházások orientálásának problémái a szocialista fejlődésben általában összetettebbek a szociálpolitikai problémáknál. Ennek ellenére hajlamosak vagyunk arra, hogy lebecsüljük fontosságukat.

A másik nagyon gyakori hiba az, hogy azt képzeljük: a gazdasági kérdéseket is meg lehet oldani azokkal a módszerekkel, amelyek a hatalom megszerzésére és konszolidálására szolgáltak. A válság igazi felszámolásához újra meg kell nyerni a tömegeket. Meg kell értetni velük a szocialistaellenes erők valódi természetét, hogy elszigetelhessék őket. De a lengyel reakciók, úgy látszik, leszűrték néhány tanulságot a magyar ellenforradalom kudarcából. Türelmesebbek, felforgató taktikájuk időben elnyújtottabb; kihasználják a gazdasági nehézségek elhúzódását, fékezik a megoldást, hogy megőrizték a számukra kedvező terepet. Végül úgy tűnik, hogy – különböző okokból kifolyólag – nagyobb és más összetételű tömegtartalékokkal rendelkeznek, mint a magyar reakció 1956-ban.

De megismétlem, amit talán már mondtam: a szocialista demokrácia hiányát vagy torzulását nem lehet burzsoá demokráciával orvosolni. Sőt, mint nálunk is 1956-ban, illuzórikus volt polgári demokratikus alternatívára gondolni. Csak az álmodozók hihették akkor Budapesten és hihetik most Varsó-

ban, hogy az osztályellenség ezt akarja. Az idős Lukács György 1968 őszén úgy fogalmazott egy a Központi Bizottsághoz intézett írásában, hogy ha egy szocialista országban a hibás politikai vezetés miatti gazdasági-társadalmi válság állapotában felülkerelkedne a polgári demokrácia alternatívája, akkor nem kell prófétának lennünk, hogy megjósoljuk, ott a CIA hamarosan egy új Görögországot hozna létre. Az ezredesek Görögországát.

F. C. Egy új vonás lép meg engem a szocialista országok korábbi válságaihoz s azokhoz a változásokhoz és reformokhoz képest, amelyek az eddigi szocialista építés során jelentkeztek. A párt és a hatalom mulasztása láttán a lengyel tömegek és elsősorban a munkástömegek maguk láttak hozzá annak kijavításához, ami nem ment. A tömegeknek ez a közbelépése természetesen együtt jár a szocializmussal ellenséges elemek akcióinak lehetőségével, különösen ha az ellenük folytatott ideológiai harc elégtelen módon és bizonyára nem megfelelően folyt. Azt sem lehet előre megmondani, hogy a későbbiekben hogyan fognak alakulni a dolgok. De mindenképpen valami új fog megjelenni a szocializmusban, és igen fontos lesz azt nyomon követni, hogy mit is hoz ez a megújulás.

A. Gy. A lengyel válság nekünk, szocialista országoknak családi ügy. Ugyanakkor európai és világpolitikai probléma is, mivel közös érdekünk az európai béke. Mi a saját tapasztalatainkból kiindulva ítéljük meg a lengyel eseményeket. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom fő oka az akkori ve-

zetés rossz politikája volt. Ebben a tekintetben azonos a lengyel diagnózis. A későbbiek során nálunk bebizonyosodott, hogy nem a szocialista rendszerből következtek a hibák, hanem a rendszer eltorzításából, elferdítéséből, bebizonyosodott az is, hogy új vezetéssel, új programmal, új munkastílussal, jó szövetségi politikával viszont igenis lehet a szocialista építést úgy folytatni, hogy azt az egész nép elfogadja és támogassa. Túlzás nélkül állíthatom, hogy egy szocialista országban alapvető fontosságú a párt és annak vezető szerepe. Ez rosszul működött Lengyelországban, így alakult ki ez a bizalmi válság.

A bizalom visszaszerzéséhez idő kell. Megújulás és nemzeti egységpolitika kell. Kommunistaellenes alapon egyik sem lehetséges. A rossz, a kiábrándulás szülte egység lerombolása után új, konstruktív egységet kell megteremteni, amelynek az állampolgárok közötti egyenlőség a feltétele. De ez nem sikerül, ha elfeledjük, hogy a szocializmus alapjaiban új rendszer, és megvalósítása elképzelhetetlen a munkásosztály legkövetkezetesebb erőinek, a szocialista eszmék híveinek meghatározó szerepe nélkül. Ezért a munkásosztály, a párt szerepének tagadása elkerülhetetlenül ellenforradalomhoz vezet.

F. C. Tovább bonyolítja a dolgokat, hogy – ha akarjuk, ha nem – egy olyan szervezet szerepét sem tagadhatjuk, mint a Szolidaritás.

A. Gy. Mit mondjunk a lengyelek azon csoportjának magatartásáról, amely egy magát szakszervezetnek tekintő szervezetben mindenek feletti ellen-

örzési jogot követel magának, de semmiért sem vállal felelősséget? Olyan „szakszervezeti” határozat megfogalmazásáig mennek el, amelyben sem a „termelés”, sem a „munka” szó nem szerepel. A Szolidaritás olyan követeléseket támaszt, amelyek nem csupán irracionálisak, de tervszerűen bomlasztók. Willy Brandt sok ember véleményét fejezte ki, amikor Münchenben azt mondta szeptemberben: egy ország sem maradhat fenn sokáig, ha népe nem dolgozik.

Elfogadhatatlan az az üzenet is, amelyet a Szolidaritás kongresszusának első ülészakán intéztek a szocialista országok népeihez. Miért kellene követnünk egy olyan példát, amely egy nehéz helyzetet drámaivá változtatott? Meg kell mondanom, hogy ebből a felhívásból a magyarok megértették a lengyel helyzet egyik legfőbb veszélyét: az irreális követeléseket. Ahogy a franciák mondanák: mindez komolytalan.

Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a követelések önmagukban se nem jók, se nem rosszak. Bizonyos szervezeti formák, bizonyos megoldások, jelszavak jelentősen eltérő funkciókat tölthetnek be eltérő feltételek között. Más az, ha például egy kapitalista ország munkásai követelik, hogy a szakszervezetek foglalják el az üzemeket, gyárakat a tőkés vállalkozóktól, mint az, ha egy szocialista országban akarják felaprózni az össznépi tulajdont, s vissza akarnak térni a magángazdálkodás általánosá tételéhez a mezőgazdaságban. Nem mindegy az sem, hogy egy gazdaság normálisan működik-e,

vagy romokban áll. Hogy a szocializmust óhajtó forradalmi erők győzelme utáni reformról van-e szó, vagy épp a létező hatalom szocialista jellege elleni támadásról. Nem úgy lehet „népi rendszert” teremteni, hogy mindenki fogja az állam egy darabját, s a köztulajdon egy darabját a kertjébe vagy a nyaralójába telepíti át!

A Szolidaritás ellenforradalmi erői hihetetlen felelőtlenségről tettek bizonyosságot. Még a felelősség szó is hiányzik a szótárukból, inkább a „hivatásos politikát” szapulják. A jövőért nem akarnak felelősséget vállalni, pedig igencsak nagy felelősség terheli őket a jelenlegi élelmiszer-, biztonsági és termelési helyzetért. Nem szabad ilyen emberekre bízni az országot.

F. C. Lengyelország mindig érzékeny pont volt. A jelenlegi nemzetközi összefüggések csak tovább erősítik az esetleges fejlemények következményeit.

A. Gy. A veszélyt tovább súlyosbítja a jelenlegi nemzetközi helyzet. Nem vádolunk senkit, s nem látunk mindenütt imperialista ügynököket. De az biztos, hogy a Lengyelországban kialakult helyzet nem szolgálja se magát Lengyelországot, se Európa, se a világ, se – természetesen – a szocialista közösség érdekeit. A szovjetellenes és szocialistaellenes kampány, valamint a gazdasági zűrzavar együtt halad Reagan dëstabilizációs irányvonalával, amely konfrontációs vagy konfliktusgóccokat segít kialakulni a világ minden részén. Mindez elsősorban Európát veszélyezteti. Az eurorakéták és a neutronbombák főleg erre a kontinensre koncentrálják a világfe-

szültséget. Ez különös jelentőséget ad a lengyelországi helyzetnek. A feszültségek kiélezése ebben az országban csak az Európán kívüli hatalmaknak s az ő provokációs politikájuknak érdekeit szolgálhatja.

F. C. A lengyelek, akik oly gyakran voltak a történelem során a nagy kontinentális konfliktusok áldozatai, bizonyára egészen más dolgot akarnak. Az a zavaros helyzet, amelyről beszél, ugyanakkor nem kedvező a megújulásnak, amelynek szükségességét Ön is hangsúlyozta.

A. Gy. Itt is csak a tapasztalatainkat tudom elmondani, a többi a lengyel dolgozókra tartozik. A megújulás óhaja Lengyelországban helyes és indokolt. És az is világos, hogy a szocializmus jövője elképzelhetetlen a Szolidaritáshoz tartozó dolgozók milliói nélkül. Ugyanilyen világos az is, hogy egy munkáspárt számára elképzelhetetlen a szocializmus jól működő szakszervezetek és egyéb társadalmi szervezetek nélkül. Szocialista kibontakozás nem lehetséges sem a korábban lejáratott voluntarista módszerek visszahozásával, sem a hatalom megszerzéséért manőverező csoportok kalandorpolitikája útján.

Ami a mi tapasztalatainkat illeti: mi 1956 után – mint már elmondtam – megújulásra törekedtünk, s azóta is állandóan megújulásra törekszünk, a magunk módján, saját körülményeink között. Ezt tükrözte az 1980 márciusában tartott XII. kongresszusunk is, amely a gazdaságban végrehajtandó változtatásokat helyezte előtérbe, de szorgalmazta a demokrácia, a munkásellenőrzés fejlesztését és a párt-

élet demokratizmusának elmélyítését is. Mindez az állam erősítését célozza, mert nem lehet jó az a demokrácia, amely a nép államát gyengíti. Olyan központi vezetésre van szükség, amely határozottan végrehajtja a demokratikusan kidolgozott programot.

Összegezve azt mondanám, hogy a kommunista pártok számára életbevágó kötelesség az állandó megújulás bátorítása. Mi, magyarok nagyon boldogok lennénk, ha ez sikerülne Lengyelországban is. Minden felelősséget érző ember azt kívánja, hogy a válság ne végződjön tragédiával. Ma, amikor éleződik e válság, szeretném kifejezni azt a meggyőződésemet, hogy ha a lengyel nép – nem kétséges, hogy rendkívüli nehézségeket vállalva – végül is úrrá lesz a jelenlegi nemzeti, európai, sőt világkatasztrófával fenyegető helyzeten, és eljut a szocialista megújuláshoz, az olyan teljesítménye lesz, amely reális nemzeti önbecsülését és a többi nép előtti tekintélyét is okkal emeli majd.

A szocializmushoz vezető utak

F. C. A szocializmus igen gyors és változatos fejlődésen ment keresztül. Az 1917-es Októberi Forradalom jelentette megvalósulása történelmi folyamatának kezdetét, amelyet hamarosan polgárháború követett. Miután a Szovjetunióban konszolidálódott, más országokban különböző utakon jött létre a szocialista rendszer. Mongóliában a szomszédos

bolsevik forradalom inspirálta a forradalmi mozgalmat. A balti államokban és Moldáviában a Szovjetunióhoz csatolás révén született meg. Közép- és Kelet-Európában a szovjet hadsereg jelenlétének köszönhetően döntötték meg a kollaboráns burzsoáziát. Vietnamban a japán megszállás vereségével egyidejűleg zajlott le a forradalmi felkelés. Kínában hosszú polgárháború révén jött létre. Kubában a demokratikus forradalom békés átalakulása útján. A harmadik világban is több ország lép vagy próbál a szocializmus útjára lépni.

Különböző – jó vagy rossz – okokból az első szocialista országokra nagy hatással volt a szovjet rendszer. Hogyan folytatódik a mozgalom? Ugyanezen az úton? A fejlődés vajon újabb és újabb országoknak a jelenlegi közösséghez való csatlakozása révén megy végbe? Vagy esetleg egyre inkább differenciálódnak a szocializmushoz vezető utak és a szocializmus formái?

A. Gy. Teljesen biztos, hogy az átmenet útjai és a szocializmus formái a jövőben egyre változatosabbak lesznek. Ez azonban nem akadályozhatja meg az eltérő formák egységének erősödését. Én inkább úgy vélem, hogy a különbözőség feltételezi az egységet. Véleményem szerint éppúgy hangsúlyozni kell az egységet, mint az eltéréseket. Így eljutunk a változatok olyan egységéig, amely sokkal magasabb színvonalú állapot, mint az egyformaság. Az egyformaság szürke, bénító, csak átmeneti és formális egységet biztosít. Egyébként régóta nincs már egyformaság, mint ahogy erről meggyőződhetünk, ha

csak egy szempillantást is vetünk a világ kommunista mozgalmára. Akik ma egyformaságról beszélnek – mint a burzsoá propaganda –, azok mellébeszélnek.

Amióta a szocializmus több országban létezik, nyugodtan elmondhatjuk, hogy többféle az út, többféle a megoldás a szocializmus céljainak eléréséhez. Ha egy szocialista ország gépiesen utánózik egy másikat, az súlyos hibákhoz vezethet – vezetett is a múltban. A szocializmus minden egyes országban sajátos, bár lényegi vonásait tekintve van benne azonos. A kapitalisták esetében természetesnek tartják, hogy van egység és különbözőség. Senki sem vádolja a rendszert azért, mert a kizsákmányolásnak olyan különböző formái lehetnek, mint amilyeneket Franciaországban, Szingapúrban vagy Paraguayban látunk.

A nagy kérdés az, hogy milyen lesz a szocializmus, ha majd egy fejlett tőkésországban győzedelmeskedik. Ezekben az országokban számos feladattal nem kell vesződniük, ami nekünk gondot okozott. Nyilvánvaló, hogy nem lesz szükség iparosításra. Ismeretlen marad sok olyan tehertétel, amely a szocialista országok fejlődését nehezítette, és több évtizedes erőfeszítéseket követelt. Valószínű tehát, hogy a szocializmus útja nagyon eltérő lesz. Hogy milyen, az függ az illető ország kommunista pártjának (és szövetségeseinek) tevékenységétől és a vele szemben álló erők fellépésétől is.

F. C. Gyakran beszélünk a szocializmus általános törvényeiről. Eközben néha előfordul, hogy megfe-

ledkezőnk arról, hogy a társadalmi fejlődés törvényei – akárcsak a tudomány törvényei általában – nem kinyilatkoztatáson múlnak. E törvények a történelmi tapasztalatok általánosításából vonhatók le.

A. Gy. Igaz. Vannak általános vonások, törvényszerűségek, ezek valóban nem kinyilatkoztatott törvények.

Így például a történelmi tapasztalatok általánosítása teszi lehetővé annak a megállapítását, hogy a kapitalizmust túlhaladni lehetetlen a munkássztálynak más elnyomott osztályokkal és rétegekkel való szövetsége nélkül. Ez a szövetség nélkülözhetetlen ahhoz, hogy – miként Marx mondotta – „éneke ne váljék hattyúdallá”.

Szocializmus és szocializmusok

F. C. Ahhoz, hogy szocialisták legyünk, nem elég szocialistának mondani magunkat, sőt az sem elég, ha azok akarunk lenni. Többféle szocializmus is létezhet. Véleménye szerint lehet hát jó és rossz szocializmus?

A. Gy. Az egyént sem aszerint ítéljük meg, hogy mit gondol magáról, forrongó korszakunkat sem ítélhetjük meg a megítélendő állításai alapján. Csak a tények, a valóság teszi lehetővé a megítélést. A francia forradalmat sem érthetjük meg, ha kizárólag a jakobinus eszmékből indulunk ki. Éppen

fordítva: a forradalom menetéből lehet ezeket az eszméket megérteni.

A hatalmon lévő pártokat és a hatalomért küzdőket egyaránt fenyegeti a veszély, hogy rosszul alkalmazzák a marxizmus felismeréseit. Sorolhatnám az olyan helyzetek példáit, amelyekben már rendelkezünk a marxizmus igazságával, de a valóságra mégsem marxista módon reagáltunk. Lehetséges, hogy egy országban köztulajdonba veszik a termelőeszközöket, de se a bel-, se a külpolitikájukban, se gazdasági, szociális, kulturális intézkedéseikben nem érvényesítenek – vagy csak részlegesen – szocialista elveket.

Jó és rossz szocializmus? Én inkább így fogalmaznék: a megvalósuló szocializmusnak többé-kevésbé jó, konkrét formáit ismerjük. (Mi, magyarok sem vagyunk kivételek: bizonyos, hogy a mi megoldásaink sem a lehető legjobbak.) A történelem tanúsága szerint sajnos előfordulhat még az is, hogy egy országban, ahol a termelőeszközök magántulajdonát már megszüntették, a felépítményben olyan súlyos és tartós torzulások jönnek létre, hogy kétesekké válnak a társadalom szocialista alapjai.

Nem lévén a társadalomtudományok tudósa, nem tudom e problémát elméleti szinten megoldani, talán még felvetni sem tudom egészen pontosan. De meggyőződésemm, hogy szembe kell nézni a történelmi mozgás minden lehetséges fejleményével. A történelmet szemlélve úgy hiszem, hogy a torzulás veszélye mindaddig reális marad, amíg az emberek nagy többsége – a társadalmi, gazdasági feltéte-

lek szüntelen fejlődésének, a társadalom és a társadalmat alkotó egyének erőfeszítéseinek köszönhetően – végleg meg nem szabadul a munkához és az embertársaihoz való viszonyában az osztálytársadalmak korlátaitól. S amíg mindez ugyanolyan természetes nem lesz, mint ma a kannibalizmus elutasítása.

F. C. Gyakran kísértett bennünket a múltban – hadd ne mondjam, hogy megszoktuk –, hogy a világot olyannak lássuk, amilyennek látni szeretnénk, s nem olyannak, amilyen a valóságban. Úgy gondolom, a történelem elég kemény leckét adott ahhoz, hogy e tekintetben résen legyünk.

A. Gy. Egyetérték. Történelemből még csak kisiskolások vagyunk. Mindez arra kötelezi pártjainkat, hogy mindig kritikusan tanulmányozzák, amit tettek, és állandóan vizsgálják azt, amit tesznek vagy tenniük kell.

F. C. A marxizmus és a szocializmus tényleges állapota az érdekelt országok határain túlra is kihat. Konfliktusok születnek, s ezek néha fegyveres összecsapásokba torkollanak, amire régen senki sem gondolt.

A. Gy. Véleményem szerint ebben az esetben nem a szocializmus egyik formája küzd a másik ellen. Itt az önző előítéletek, a nacionalista vagy más gyűlölködő érzelmek kerülnek előtérbe.

F. C. Mindenkit aggaszt, hogy mi is történik Kínában.

A. Gy. 1959-ben egy küldöttséggel Kínában jártam, s akkor Csou En-laj azt mondta nekünk: „Önök történelmi esemény tanúi: most véget ér valami, ami eddig történelmünket végigkísérte, s ami soha többé nem fog meggesni. Kína fennállása óta idén fordul elő először, hogy senki sem hal éhen az országban. Elképzelhető-e más ehhez foghatóan jelentős esemény hazánkban?” Ezután küldöttségünk egyik fellelkesült tagja azt mondta: „Abból ítélve, amit láttam, Önök öt éven belül utolérnek bennünket.” Erre Mao válaszolt: „Legalább negyven évre lesz szükség, de akkor már hol tartanak Önök?” Ezt az akkori józan szemléletet váltotta fel a „nagy ugrás” jelszava és az annak megfelelő politikai gyakorlat.

A maoizmus sokat átvett a trockizmusból, azaz a permanens forradalom elméletéből. Hogy a mozgalom meg ne merevedjék, létrehozták a „kulturális forradalmat”, a vörösgárdistákat, a feszültség és az izgalom állandó állapotát. De ezek a tendenciák már jóval előbb jelentkeztek. Meghirdették a „Virágóz-zék száz virág” mozgalmat, erre a jobboldal felsemelte a fejét: lefejezték a jobboldalt. Meghirdették az „Öt ellen” mozgalmat, erre a baloldal emelte fel a fejét, lefejezték a baloldalt. A mozgalmon belüli konfliktusoknak ezer és ezer oka lehet: ezek vizsgálata fontos a véleményalkotáshoz. Egy dolog biztos:

a marxizmus nem állítja, hogy a termelőeszközök társadalmasítása automatikusan megszünteti a konfliktusokat, mindössze annyit mond, hogy megszűnik a konfliktusokhoz fűződő objektív érdek, mivel nincs kizsákmányolás.

F. C. Volt bizonyos alapja a Kínával való konfliktusnak. A nacionalizmus, esetleg mindkét oldalról. A hegemonia kérdése a mozgalmában.

A. Gy. Nem beszélhetünk nacionalizmusról mindkét oldalon. A Szovjetunió döntő segítséget nyújtott ahhoz, hogy a Kínai Népköztársaság megszülethessen, majd ahhoz, hogy új élet kezdődjön Kínában. A Szovjetunió segítette Kínát nemzetközi tekintélyének megerősítésében. A kínai-szovjet kapcsolatok megszakítása egyértelműen a kínai vezetés döntése volt. Az ellentét akkor vált nyilvánossá, amikor a Szovjetunió nem volt hajlandó megosztani a kínaiakkal az atombomba gyártásának titkát. Néhány nyugati beszélgetőpartnerem kétkedve fogadta ezt az állításomat. Ám most júliusban maga a kínai hadsereg napilapja írta meg szemrehányóan, hogy a szovjetek 1959-ben nem voltak hajlandók megosztani Kínával a nukleáris technológiát. A kínaiak ennek emlékére, 1959 júniusára emlékeztetve adták később első atombombájuk kódnevét az 59/6-ot.

Mindenesetre bizonyossággal állíthatjuk, hogy a kínai nép objektív érdeke nem az Egyesült Államokkal és a NATO-val való szövetség.

F. C. A szocialista országokban a létező szocializmusról beszélnek. Ha ezt arra a szocializmusra értik, amely a maga különbözőségében és mozgásában létező valóság, akkor rendben van. De szerintem ezen mintha gyakran azt értenék, hogy a létező szocializmus az egyetlen igazi szocializmus, mert eddig csak ezt igazolja a történelmi tapasztalat.

Nyilvánvaló, hogy nem lehet ugyanúgy gondolkodni egy olyan szocializmusról, amely a gyakorlatban létezik, és egy olyanról, amely még csak cél és perspektíva. Teljesen abszurd lenne, ha úgy akarnánk a szocializmus felé haladni, hogy nem tanulmányozzuk a legnagyobb gonddal és tisztelettel a szocializmus útját megnyitó népek történelmi tapasztalatait. De ugyancsak hiba lenne, ha a szocializmus jövőjét mintegy bezárnánk múltjába és jelenébe.

A. Gy. Vörös fonalként húzódik végig beszélgetésünkön a gondolat: a ma létező szocializmus – amely a világtörténelem legnagyobb vívmánya – kettős jelentést hordoz. Az Önök dolga nem az, hogy utánozzanak bennünket. A mi dolgunk pedig az, hogy tudjuk: nem ez a végállomás. Egyetlen szocialista ország egyetlen kommunistája sem mondja: ez az a pont, ahol meg kell állnunk; elértünk a földi paradicsomba. A létező szocializmus fejlődése élő folyamat, és léte nem jelentheti jelenlegi állapotának feltétel nélküli igazolását.

F. C. A nehézség lényege az az illúzió, hogy a

szocializmus készen érkezik, vagy az a kísértés, hogy minden egyes korszakában és formájában mint végre megvalósult ésszerűséget mutassuk be. Mármint nekünk, híveinek. Az ideológiai ellenfél éppen azon mesterkedik, hogy fenntartsa ezt az illúziót, bátorítsa ezt a kísértést, hogy azután – zökkenőire és botlásaira leszűkítve – mindenestül kibővíthesse történelmi jelentőségét.

A. Gy. Az Ön által említett illúzióval már jó ideje leszámoltunk. Ma ez már csak ellenfeleink propagandaeszköze. Politikai nyelven szólva – s ez a kérdés másik oldala – fontos az is, hogy a jelenleg létező szocializmusok világa elegendő vonzóerőt tud-e gyakorolni a fejlett tőkésországok dolgozóira.

A létező szocializmus fogalma egy lényeges dolgot fejez ki: a szocializmus ideából élő valóság lett. Reális feladatokat old meg – egyszer jól, egyszer rosszul –, vagyis működő rendszer. Miközben a burzsoázia meghirdette a kizsákmányolás fenntartásának örök törvényét, a szocializmus a léteével bebizonyította, hogy nagyon is jól meg lehet lenni kizsákmányolás nélkül.

Az „új baloldal” azt veti szemünkre, hogy nem vetettünk véget az elidegenedésnek, nem szüntettük meg sem az államot, sem a hatalmat, azaz nem tettük meg azt, amit ma még lehetetlen megtenni. Ez a kritika annyiban baloldali, hogy balra áll a lehetségestől. Amit mi teszünk, annyi, hogy igyekszünk hozzáférhetővé tenni a nép számára a gazdasági és szellemi kultúrát, és szélesíteni a demokráciát. Ez talán földhözragadt cselekvés, de ez visz kö-

zelebb bennünket történelmi céljainkhoz. A „létező szocializmus” azt is jelenti, hogy gondjaink és nehézségeink a tényleges előrehaladásból fakadnak.

Több mint harmincesztendő tapasztalatunk sem hiteti el velünk, hogy mindenkinél jobban ismerjük a szocializmus útjait. De azt sem hihetjük el, hogy akár a legjobb szándékú kritikusaink is valóban mindent jobban tudnak nálunk. Nem gondoljuk azt, hogy mi vagyunk az egyetlen igazi szocializmus. De azt sem fogadhatjuk el, hogy egészen más társadalmi tapasztalatok alapján bíráljanak, történelmünk és helyzetünk ismerete nélkül ajánljanak nekünk kész recepteket. Tanulnunk kell egymástól. S ez nemcsak a létező szocializmus országaira érvényes. Tanulmányozni kell a történelmet, a társadalmi feltételeket, mások politikai tapasztalatait, ehhez hozzá kell tenni a miénket, s ebből kiindulva kell kidolgozni saját programunkat.

F. C. Ami számomra alapvető, az az, hogy ne másoktól várjuk problémáink megoldását. Senki sem kerülheti el történelmi felelősségét, s nem válthatja át másokét.

A. Gy. Volt idő, amikor barátaink és a velünk szimpatizálók túlságosan hiszékenyek voltak, kritikátlanul csodálták a szocializmus minden valódi és látszateredményét. Mély benyomást tett rájuk egy forradalmi dal, egy munkásból lett gyárigazgató, egy új óvoda, mert ebben az új világ kibontakozását látták. Majd a XX. kongresszus után jött egy olyan időszak, amikor mindenáron az általunk feltárt hibák, tévedések és bűnök maradványaira akartak

bukkanni. Nem hittek többé sem a szemüknek, sem a szívüknek. Hitetlenek lettek.

Sajátos helyzet alakult ki köztünk és barátaink között: sokan azt várják el tőlünk, amit ma még nem tudunk megtenni, amit viszont teszünk, az nem felel meg a várakozásaiknak. Sőt időközönként összekeverik a szocializmust a kommunizmussal, amelyet megvalósítani csak a jövő feladata.

Helyes megközelítési módot kell találnunk, reálisat, a történelemmel számolót, arra alkalmasat, hogy megkíméljük barátainkat mind a kiábrándulástól, mind a vak csodálattól. Senki se váljon kommunistává Franciaországban azért, mert úgy gondolja, hogy a szocialista országokban már megoldották azokat az ellentmondásokat, amelyeket Franciaországban a francia kommunistáknak kell megoldaniuk.

F. C. Elérkeztünk a létező szocializmus ideológiai szerepének kérdéséhez: mit ismernek belőle, hogyan beszélnek róla, hogyan tanulmányozzák, hogyan értik és magyarázzák?

A. Gy. Amikor Marx felvázolta a szocializmus főbb jellemvonásait, ezt a tőkés világ egyetemes tagadásának szemszögéből tette. A szocializmus egyetemességének azonban az emberiség szocializmus előtti múltjából eredően nemcsak földrajzi, hanem társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális határai is vannak.

A szocializmus eszméi csak egymást követő szakaszokban ölthetnek testet. De ez a fokozatos megvalósítás nem lehet olyan, mint egy kenyér szelete-

lése, szeletről szeletre. A létező szocializmus bizonyos vonásai megfelelnek a szocializmus alapeszméjének, más vonásai azonban eltérnek tőle. Ha az eszmék a gyakorlat kritikáját jelentik, akkor a szocializmus gyakorlata egyben a szocializmusról alkotott eszmék kritikája is lehet.

Két dolgot mondanék a tőkés világban élő barátainknak. Az első az, hogy amennyiben a szocialista országok gyakorlata nem felel meg teljesen a szocializmus eszméjének, ez azért is van, mert a fejlett tőkésországok munkásosztálya nem változtatta meg emlékké a kapitalizmust. Ez vitathatatlanul akadályozza őket is, és minket is akadályoz abban, hogy elérkezzünk a szocializmus egyetemességéhez és a szocializmus eszméjének teljes megvalósításához. Azt kérjük tőlünk számon, amit ők maguk nem képesek megtenni. Gyakorlatunk vonzóereje részben attól a segítségtől is függ, amelyet a kapitalista országok munkásai tudnak nyújtani a bennünket gátló akadályok lerombolásához.

A másik, amit elvárunk barátainktól, a bírálat. Az megakadályozhat bennünket abban, hogy történelmi korlátainkkal igazoljuk összes hibánkat, nehézségeinket és torzulásainkat. Gondoljanak arra, hogy mi csak részlegesen tudjuk megvalósítani a szocializmus eszméinek egyetemességét, de a szocializmust mégis az egyetemesség szintjén kell képviselnünk az egyetemes kapitalizmussal szemben. Így azután adódhatnak olyan helyzetek, amelyek azonnali válaszáadásra kényszerítenek bennünket, pedig még nem igazán lehet jó választ adnunk.

F. C. Engedje meg, hogy másképpen tegyem fel a létező szocializmus és a marxizmus ideológiai hatásának kérdését. Tudni szeretném, hogy mit oktatnak a magyar iskolákban 1956 történelméről, okairól és következményeiről.

A. Gy. Sokkal kevesebbet, mint amennyit tanítani lehetne, és még azt a keveset sem elemzik megfelelően. Törekvésünk az, hogy az országosan nyílt légkör otthonosabb legyen az iskolákban is.

F. C. Ez több szocialista országban jelent komoly problémát. Lehet-e büntetlenül nevetet, tényeket, epizódokat kiszakítani a történelemből? Nekem úgy tűnik, hogy itt az ifjúságba és végül is az emberekbe vetett bizalomról van szó: a múltat vállalni kell. Még súlyosabb: hogyan hihetnek az emberek annak, amit mondanak nekik, ha az a benyomásuk, vagy tudják is, hogy történelmük egy részét elrejtik előlük, vagy elveszik tőlük?

A. Gy. Reális történelmi ismeretek, történelmi tudat nélkül nem lehetséges sem igazi önismeret, sem megértésen alapuló bizalom, sem igazi program és politikai vezetés. Arra törekszünk, hogy felülemelkedjünk egy nehéz örökségen: a romantikus illúzióktól áthatott évszázados történelemszemléleten, a Horthy-időszak hivatalos ideológiájának hamisításain és végül a Rákosi-vezetés éveinek sematikus propagandáján. Megjegyzem azt is, hogy a kapitalista országokban valóban „elrejtik” vagy „elveszik” a történelmet, ahogy mondotta. Csak vissza-

utalok arra, amit korábban a burzsoázia történelmi amnéziájáról mondtam. A történelmi tények megcsonkítása legalább annyira ártalmas, mintha ugyanezeket a tényeket féligazságok, részigazságok formájában mutatjuk be. Ezzel kapcsolatban nálunk nem az a fő probléma, amit Nyugaton gyakran állítanak, hogy ti. politikai akadály van tények, igazságok kimondásának. Sokkal inkább arról van szó, hogy némelyek, akiknek dolga az igazságot kutatni és megírni, nem mélyülnek el eléggé a dolgukban, s nem mutatnak szükséges felelősségtudatot.

Nem rejtjük el az iskolásaink előtt Magyarország közelmúltbeli történelmét. De tény, hogy az ország lakosságának nagyobb része csak hallomásból, gyakran az ellenfél értelmezésében ismeri. Általában nem vagyunk elégedettek a történelemoktatással, sőt, hozzáteszem, hogy a világszemlélet oktatásával sem. Az új ismeretek, a tudomány eredményei túl lassan hatolnak be az iskolai oktatásba.

F. C. Hogyan lehet megőrizni a kötelező tantárgyak esetében – Önöknél a marxizmus is az – az életszerűséget és a vonzóerőt? Főleg a marxizmus esetében, hiszen természetéből fakad, hogy sohasem befejezett. Pártunkban úgy véljük, hogy nem dogmaként, hanem örök fejlődésben és megújulásban lévő tudományként kell oktatni és gyakorolni. Nem hisszük, hogy ebben kivételek lennének a kommunisták között. De a szocialista társadalomra vonatkozó elképzeléseinkben úgy értékeltük, hogy filozófiai nézeteinknek nem kellene a hivatalos filozófia státusát adni.

A. Gy. A magyar oktatásban nem az kötelező, hogy a tanuló elfogadja a marxizmust mint ideológiát, hanem az, hogy fogalmat alkosson a marxizmus által felhalmozott tudásról és ismeretekről.

Főiskoláinkon és egyetemeinken a marxizmus oktatása kötelező. Vizsgatárgy. Az oktatás kötelező jellege viszont nem old meg mindent, hiszen a marxizmus világszemlélet. Hibás és irreális lenne minden egyetemistától azt követelni, hogy marxista meggyőződése legyen. Magunk sem lennénk marxisták, ha a kommunista világnézet kifejlődését pusztán az iskolától vagy a tanulmányi csoportoktól várnánk. De lemondhatunk-e az új szocialista értelmiség ideológiai tudatformálásáról? Hagyhatjuk-e, hogy a tudat teljesen spontán formálódjon? Ezt senki sem teszi. Nem titkoljuk, hogy az oktatással marxista világszemléletre akarunk ösztönözni. Sokszor elmondták már, hogy a marxi felfedezések óta nem lehet modern társadalomtudományról beszélni marxizmus nélkül, mint ahogy Kopernikusz óta egyszer és mindenkorra értelmetlenség azon töprengeni, vajon nem a Nap kering-e a Föld körül. De hogy a hasonlatot folytassam, az asztronómia és a kozmológia nem állt meg Kopernikusznál. Bármit fedeztek és fedeznek fel, aki nem folytatni akarja munkájukat, hanem visszalépni, konzervatív dogmatizmussal cseréli fel a tudományt.

Ebből az egyszerű megfontolásból fakad a marxizmus elmélyült tanulmányozási kötelezettsége az egyetemen. Elképzelhető-e ma az, hogy valaki nem ismerve *A tőké*-t, Engelset és Lenint, haladjon a

mai társadalom megismerésében? E nélkül az elmélet nélkül nem lehet megérteni a kapitalizmust, és nem lehet építeni a szocializmust. Tehát a marxizmus oktatása mellett vagyok. De minden azon múlik, hogyan oktatjuk. A marxizmus nem attól veszíti el a vonzóerejét, mert kötelező tantárgy, hanem attól, ha nem segíti a diákot abban, hogy eligazodjék az ideológiai és politikai kérdésekben és az emberi élet problémáiban. Ha úgy mutatják be a marxizmust a diákoknak, mint lezárt tézisek gyűjteményét, amely mindenre válaszol, akkor elfordulnak tőle. Ezért alapvetően fontosak az eszmecserék, a viták, a vélemények szabad és őszinte kifejtései. Az egyéni és kollektív intellektuális erőfeszítéseknek, a szövegek tanulmányozásának, a marxizmus és az általa folyamatosan vitatott ideológiák fejlődésének marxista következtetésekre kell készítenniük a diákot.

Mindenki a maga útján jut el Marxhoz és Leninhez, a kommunista elmélethez és gyakorlathoz. Az oktatásnak biztosítania kell azokat az ismereteket, amelyek segíthetik az úton járó fiatalokat, de az utat senki sem teheti meg helyettük. Persze ez nem futóverseny. Lehetséges, sőt biztos, hogy nem érkezik mindenki egyszerre a célba. Az is lehet kiváló marxista, aki kezdetben késlekedik, habozik, vagy aprólékos vitákban éli ki magát.

A marxizmus tudomány, de egyben tudományos ideológia is. Akkor fogadja be igazán az ember, ha nem csupán megismeri, és belátja az igazát, hanem fejlődik is, és módosítani tudja a világhoz fűződő

gyakorlati kapcsolatait, motivációit és cselekedeteinek értelmét.

F. C. A világnézetnek ez a felfogása, ha szabad magamat így kifejeznem, messze túlmutat az oktatás problémáján. A marxista párt egész elméleti és politikai gyakorlatáról van szó.

A. Gy. A marxizmus propagandáját nem lehet úgy csinálni, mint a vallási dogmákét vagy bármely más elméletét. A tömegeknek konkrét és érthető formában kell felvetni a kérdéseket. Egy alkalommal Marx azt magyarázta az Internacionálé Főtanácsában, hogyan lehetséges a profit keletkezése, hiszen a piacon elvileg egyenlő értékek cserélnek gazdát. Ez paradoxonnak tűnik – mondta. „De az is paradox, hogy a Föld forog a Nap körül, és hogy a víz két igen gyúlékony gázból tevődik össze. A tudományos igazságok mindig paradoxok, ha a mindennapi tapasztalat alapján ítéljük meg őket, mely a dolgoknak csak megtévesztő látszatát ragadja meg.” De az igaz, hogy a marxizmus sohasem kerülhet szembe a tömegek megérett tapasztalataival. A legtöbb kérdésre mégsem lehet úgy válaszolni: tessék, ez az egyetlen, egyetemes érvényű, mindenkor és mindenütt érvényes válasz.

Gyakran igen nehéz a mindent relativizáló gondolkodásbeli anarchia vagy a dogmatizmus, tehát az ellen a hajlam ellen harcolni, hogy az ember ne túl sokat gondolkozzék. De nagyon éber legyen az ember, amíg a nemzetközi munkásmozgalom még magában hordozza egy gondolkodása szempontjából igen kedvezőtlen korszak maradványait. De ügyel-

nünk kell arra is, nehogy az antidogmatizmus váljék dogmatikussá, s mindent kidobjunk elméletünk és módszertanunk tárházából valamiféle parttalan kritika jegyében. Minden mozgalomnak, minden vezetésnek kötelessége, hogy állandó és kritikai kapcsolatban legyen a valósággal. Ez arra kötelez, hogy szüntelenül felülvizsgálja nézeteit. Ehhez először is állandó elméleti munka szükséges, és ez nem azonos – ahogy Lenin is hangsúlyozta – a propagandával és az agitációval. Másrészt a gyakorlatot állandóan ellenőrizni kell, a tevékenységet alá kell vetni a tömegek ellenőrzésének.

F. C. Szükséges, mert üdvös, hogy állandó önkritikával tekintsünk arra a korszakra, amikor a nemzetközi munkásmozgalom úgy vélte, hogy az egész világegyetem befoglalható egy zárt ideológiai rendszerbe. De ezt nem azzal a céllal kell tennünk, hogy tetszelegjünk magunk előtt, vagy bűnbánatot tartunk, hanem azért, hogy jobban alkalmazzuk világnézetünket a valóság megismerésére és megváltoztatására.

A. Gy. Lenin egyik kedvelt gondolata volt, hogy a legravaszabb elméletnél is ravaszabb a valóság. Szerencsére már jó ideje nem akarjuk az új dolgokat a kész ítéletek Prokrusztész-ágyába gyömöszölni. Nem térek most ki arra, hogyan sorolt az újtól való félelem egész tudományágakat a „burzsoá áltudomány” kategóriájába. Azt hiszem, ma kiálljuk az összehasonlítást bármely kapitalista országgal a tudományos ismeretek bátorítása és eredményeinek elfogadása terén.

Mondok egy példát. A „Nagy Robbanás” hipotézisét, azaz a kezdeti robbanás elméletét a természettudományos világkép fejlődéstörténetében egy szovjet matematikus vetette fel először Lenin-grádban, 1922-ben. A hely és időpont nem véletlen: abban az országban akkoriban minden rendkívül élénk volt. Később, Sztálin idejében a világegyetem statikus elvét valló dogmatikusok kiátkozták ezt a természettudományos hipotézist. Az ötvenes években a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat budapesti szekciója még határozatot is hozott, amely szerint a „világegyetem nem terjed” – összekeverve a dolog természettudományi és filozófiai értelmezését. Ma a szovjet tudósok az elsők a kezdeti robbanásra vonatkozó kutatásokban. Hasonló a helyzet a kibernetikával, a relativitáselmélettel és a genetikával.

F. C. Az embernek az az érzése, hogy egyesek olyan épületnek tartják a marxizmus–leninizmust, amelyet valaha Marx (és Engels) épített fel, majd Lenin ráhúzott még egy emeletet. Kell-e még újabb emeleteket ráépíteni? A tudományos szocializmus viszont egészen más: gondolati, elemzési és cselekvési rendszer, a valóság felfogásának és a valóságra hatásnak egy módja, melynek az egyén folytonos átalakítása is szerves része.

A. Gy. Ha elfogadnánk az ideológiai építmény hasonlatát, valóban állandóan újabb emeleteket kellene ráépítenünk. Inkább azt mondanám, hogy a marxizmus–leninizmus eszmerendszer, megismerési és cselekvési módszer, amelyet Marx és Engels

alkotott, Lenin továbbfejlesztett, és amelyet – az eredeti forrásokhoz mindig visszatérve – nekünk is tovább kell fejlesztenünk.

Ez az értelme Marx legendás mondatának: nem akart marxista lenni, amennyiben nem vállalt semmilyen közösséget „ortodox” híveivel, akik betűhöz ragadtan elvetették eszméiknek mindennemű továbbfejlesztését. Lenin azt mondta, hogy „sajnos” Marx nem hagyott maga után minden egyes esetre használható idézetet, következésképpen nekünk is gondolkodnunk kell. Nem tudjuk, mit csinálna Lenin, ha ma élne, de – Kádár János szavaival – biztosan nem azzal tölténé az idejét, hogy saját magát idézze. Lenin zseniális ember volt, minden dogmatizmustól mentes. Egyszerre támaszkodott a marxista elméletre, amelyet mélyen ismert, és a valóságra, merészen keresve az új válaszokat az új kérdésekre. Aki ma túlhaladottnak tartja Lenint, s elveti, az a mindig új kérdésekre adott új válaszok lehetőségét veti el.

Leninistának lenni annyit tesz, mint – a marx-lenini elmélet és módszer segítségével – megtalálni az új feleletet minden új kérdésre, úgy, hogy közben nem tévesztjük szem elől a szocializmus végső célkitűzéseit. Gyakran ismételtgetjük, hogy a marxizmus sem nem dogmagyűjtemény, sem nem idézetek repertóriuma. Valljuk be, hogy nem mindig tartottuk magunkat ehhez az igazsághoz. De az ettől még igazság maradt: a marxizmus a valóság megközelítésének, elemzésének és átalakításának átfogó tudományos elmélete és módszertana.

F. C. Beszéltünk a szocializmus tökéletlenségéről. S úgy gondolom, hogy erről derűsen beszélhetünk, mert a tökéletlenség minden fejlődésben lévő dolog természetes állapota. Mégsem szabad leplezni azt, hogy ezek a tökéletlenségek túlzottan előtérben állnak, és azt a benyomást keltik, hogy a szocializmus ideológiailag defenzívában van. Lehetséges, hogy ideológiai fegyvertárunk bizonyos fokú megcsontosodása is ezt a benyomást erősíti meg; a dogmatizmust elítéltük, de nem győztük le teljesen. Kellően kihasználjuk-e a szocializmus természetéből fakadó befejezetlenséget, s tudjuk-e kellően hangsúlyozni mindazt, amit már adott?

A. Gy. A felszínen sajnos még gyakran dominál ez az ideológiai defenzíva. Lényegileg azonban nincs szó defenzíváról. Hogy egyszerűen fejezzem ki magam: mi tudjuk, mit akarunk; a kapitalizmus pedig azt tudja, hogy mit nem akar, azaz a szocializmust. Ez tagadó álláspont, tehát defenzív. Thomas Mann írta a „Mario és a varázsló”-ban: „Valamit nem akarni és egyáltalán semmit sem akarni túl közel áll egymáshoz, semhogy a szabadság eszméje ne kerülne kutyaszorítóba közöttük.”

Az amerikai politika agresszivitása és ideológiai kísérőjelenségei a viszonylagos hanyatlásra és a vereségekre adott válasz. A marxista elmélet nemegyszer válaszolt megkésve új kérdésekre. De ez még inkább igaz a burzsoá társadalomtudományokra. Ráadásul módszerük, amely jórészt a részfolyama-

tok elemzésére korlátozódik, nem teszi lehetővé az alapvető folyamatok törvényeinek feltárását.

A marxizmus defenzívájának benyomása abból is adódik, hogy naponta születnek és tűnnek el a marxizmus makacs „hulláját” újra meg újra megölni kívánó újnál újabb burzsoá elméletek. Közben a legkorszerűbb és legelmélyültebb marxista elemzéseket divatjukat múltaknak minősítik. El kell ismerni a kapitalista propaganda figyelemre méltó szívósságát és formai változatosságát is, amellyel manipulálni tudja a szocialista valóságról adott képet. A demokratikus és kommunista sajtó – figyelembe véve lehetőségeit – csak töredékesen tudja ellensúlyozni ezt a manipulálást. A kép akkor is hamis – és ez mindennek a teteje –, amikor látszólag dicséretekkel halmoznak el. Vállon veregetnek, és azt mondják, hogy Magyarországon az ellátás megfelelő, hogy a légkör nálunk „viszonylag” szabad, sőt „Kádár még a szabad választásokat is megnyerné”. De mindezt csak azért mondják, hogy hozzátehessék: a mi szocializmusunk nem igazi szocializmus.

F. C. Talán majd ez a könyv is tisztáz egyet-mást. De ebben az esetben a nagy lapok bizonyára nem sokat írnak majd róla.

A. Gy. Tudnak hangszerelni. A tömegtájékoztató eszközök soha nem látott fejlődése valóságos új hatalmat hozott létre. Tudják, hogyan éljenek vele, míg mi nem tudjuk, nincs benne gyakorlatunk. Mi – érthető felelősségtudattól áthatva – túlságosan tiszteljük a leírt szót. Kényesek vagyunk. Érvényes

ez az irodalomra, a művészetekre és a tömegtájékoztató eszközökre egyaránt. Ők egész zenekart tudnak vezényelni, mi meg minden egyes zenészt kézen fogva akarunk vezetni.

Nem lehet gondolatokat erőszakolni senkire. A gondolatokban erő van: maguknak kell utat törniük saját maguk számára. Erőszakkal senkit sem lehet az igazsághoz elvezetni. Ezért számunkra az ideológiai harc gondolataink kifejtését, majd állandó polémiai és dialógust jelent. Mindazokhoz fordulunk, akik nyitottak az igazság előtt, és az emberiség szolgálata érdekében törekednek a valóság megismerésére. Nem megyünk a kapitalista országokba, hogy leckét vegyünk a manipuláció művészetéből: más eszközöket alkalmazunk. Ideológiai harcunk első számú eszköze a valóság, amelyet objektívan olyanak akarunk mutatni, amilyen. A burzsoá propaganda hazugságait persze le kell leplezni. De nekünk – bár ez sokkal nehezebb – az igazság bemutatása sokkal fontosabb. Takargatás nélkül: a hazugság bódít, elkényelmesít, hízeleg az alantas szenvedélyeknek, közben az igazság időnként ránehezedik a tudatra.

F. C. Mindamellet el kell ismernünk, hogy a burzsoázia egyre nagyobb teret nyer az ideológia világporondján, holott a szocializmusnak van jó oka arra, hogy vádlóként és felszabadítóként lépjen fel. Olyan eszmére gondolok, mint a szabadság, amelyről egy korábbi beszélgetésben már szóltunk. Amikor a francia gyáriparosok elnöke beszél róla a tele-

vízióban, óhatatlanul elárulja, hogy ő a vállalkozói szabadságot veszi védelmébe, vagyis a tőkés szabadságát a kizsákmányolásra. De nagyon is bővebben vagyunk a szabadságról tartott beszédeknek, amelyek elleplezik a szabadságjogok konkrét realizálásának lényegét.

A. Gy. Igaza van. Talán nincs is még egy szó, amellyel annyiszor becsapták volna az embereket. A weimari Németország addig ment el „szabadság” dolgában, hogy végül is lehetővé vált a hitlerizmus hatalomra kerülése. Az Egyesült Államokban a szabad fegyvervásárlás joga az élethez való jogot teszi kéteessé: milliók élnek félelemben. Két esztendeje Szicíliában jártam, és egy elvtárs megmutatott nekem egy szabadon sétáló maffiózót, aki abban az évben negyvenkét embert öletett meg. Úgy hiszem, a szabadság ott kezdődik, hogy megfékezik a gyilkolás és rombolás szabadságát, csakúgy, mint a kizsákmányolását. Vajon szabadság az, hogy hagyják a szervezett bűnözést szabadon pusztítani?

Ideológiai vitát kezdhethetnénk a szabadságról mint történelmi kategóriáról, mert nem létezik minden országra és minden körülményre érvényes szabadságmodell. Az egyik országban korlátokkal kezdődik a szabadság, a másokban az emberi jogok kiterjesztésével, megint másutt a pusztta életben maradás, a jóllakás szabadságával. De még egy országon belül is különböző formákat ölthet a szabadság, mint a szicíliai példa is mutatja. Mi viszonylag keveset beszélünk a szabadságjogok megsértéséről

más országokban. A szocializmus törvényei egészen mások. Hazánkban az elmúlt negyedszázadban jelentősen kibővültek a szabadság dimenziói, s ha valaki megéri a szocializmus kiteljesülését Magyarországon, bizonyára egészen más szabadságot fog megismerni, mint amit ma ismerünk.

Nyolcadik beszélgetés

Egy szocialista politikus műhelyében – A hegycsúcs – A szocializmus meghatározása – A szocializmus szakaszai és válságai – Az emberi tényező – A „személyi kultusz” – A személyiség – A kultusz – Elkerülhető jelenség – Szükségszerű-e a szocializmus? – Harmadik út? – Mindent azonnal – Az utópia és a valóság – Az optimizmusról – A lehetőségek társadalma

F. C. Amikor utolsó beszélgetésünkbe fogunk, azt hiszem, el kell mondanunk az olvasónak, hogy mint beszélgetőpartnerek milyen kapcsolatban állunk egymással.

Egy szocialista politikus műhelyében

Ami engem illet, néhány olyan kérdést tettem fel Önnek, amely egy francia kommunistában felmerül, amikor a szocializmus franciaországi perspektíváin és a világban jelenleg létező szocializmus tapasztalatain gondolkodik. E kérdések elsősorban a szocialista Magyarországra vonatkoztak, mert ez az Ön országa, és mert a magyar kísérlet, amelyre gyakran hivatkoznak, de kevésbé ismerik, az egyik

legjelentősebb. Célunk az volt, hogy jobban megismerjük, milyen is a szocializmus a maga valóságában. Nem azért, hogy bármiféle ítéletet sugalljunk vagy mondjunk erről a valóságról, hanem azért, hogy valamivel több ismeret birtokában gondolkodhassék el az olvasó a szocializmus perspektíváiról.

Ön lehetőséget adott, hogy bejussunk egy szocialista ország egyik vezetőjének gondolkodói műhelyébe; nyíltan elénk tárta a vezetők indokait, tetteit, eredményeit, perspektíváit. Mielőtt következtetésként megpróbálnánk levonni néhány általános tanulságot, kérem, fejtse ki a francia olvasó előtt – mintegy hitvallásképpen – azokat az elveket, amelyek vezérlik.

A hegycsúcs

A. Gy. Nem csupán udvariasság mondatja velem, hogy a haladó emberek a történelem nagy korszakaiban Franciaországot a ráció országának tartották. Persze nemcsak a franciák kiváltsága azért az értelem. Igazolást nyert-e a kapitalizmus az értelem ítélőszéke előtt?

A kapitalizmus nem lett az ész birodalma, és nem kötötte össze a humánust a racionálissal. Korunkban csak a szocializmusnak van esélye erre.

Egyes kortársaink, felelevenítve Descartes okfejtését – Isten tökéletes; ha nem létezne, nem lenne tökéletes; tehát létezik –, úgy okoskodnak, hogy a

szocializmus definíciójánál fogva tökéletes társadalom. Azonban a létező szocializmus nem tökéletes, tehát nem is szocializmus. Így okoskodva várnak mindent, azonnal a szocializmustól, s rónak fel neki mindent. Ez az okoskodás hamis. Nincs tökéletes társadalom, nem is lesz soha. Még a kommunizmusban is mindig új feladatokkal és ellentmondásokkal találkozunk majd a társadalom, amelyekkel az emberiség alkotó erőinek szembe kell nézniük. Még mindig sokszor marad figyelmen kívül, hogy mennyivel bonyolultabb az emberi társadalom akár a legbonyolultabb gép szerkezeténél is.

A szocializmushoz vezető utat úgy képzelem el, mint a hegymászást Lenin híres példázatában. Vannak, akik egy pillanatra sem veszik le tekintetüket a még meg nem hódított csúcsról, amely felé haladnak, és ügyet sem vetnek a terepre, szakadékokra, lavinaomlásra. Ezek a fanatikus dogmatikusok, a nagy ugrások hívei. Mások megelégszenek azzal, hogy végre feljutottak egy tisztásra. Ezek az opportunisták itt megpihennek, és arra akarják rávenni a többieket is, hogy ne folytassák a hegymászást. Végül is – állítják – lehet, hogy egyáltalán nincs is csúcs. Az igazi hegymászók tudják, hogy fel kell jutni a csúcsra, de azt is tudják, hogy ehhez ki kell kerülni a szakadékokat, vargabetűket kell csinálni, néha lefelé kell menni, hogy kikerülhető legyen egy-egy akadály. Mi ezt próbáljuk megvalósítani.

Ma még korai lenne a csúcsról beszélni. Mi, kommunisták eszméinket meggyőződésnek szoktuk nevezni. Én szoktam használni a „hinni” igét is, de

ezen egyáltalán nem a kételkedést vagy a kutatást kizáró hitet értem: a történelem feltárt törvényei alapján hiszek a kommunizmus eszméjében, annak reális megvalósíthatóságában.

Akik a földi életet akarják megváltoztatni, a történelem eddigi legnagyobb vállalkozásaként a siralomvölgyből emberhez méltó környezetet akarnak teremteni – ami az emberiség történelmében páratlan vállalkozás –, azok ebben a tevékenységben akarják megtalálni önmaguk szerény helyét is. E küzdelemhez fel kell fegyverkeznünk ismeretekkel, tudományos elmélettel, amely objektív törvények és hatékony módszerek felfedezéséhez vezet, és nemcsak a természeti és a társadalmi jelenségek magyarázatát adja, hanem a világ megváltoztatását is lehetővé teszi. Cselekvésük során egyéni és társadalmi életüket egy tudományos elmélet, egy eszme irányítja: a marxista–leninista elmélet, a tudományos szocializmus.

A kommunisták kezdetben kevesen voltak. Mehring szemléletes stílusában úgy mondja ezt, hogy a világ kommunistáinak névsora ráfért egy kis cédlára. Lenin pedig így fogalmazott: csepp vagyunk a tengerben. Ma viszont nincs a világ közel kétszáz országa között egyetlenegy sem, ahol a kommunizmus eszméjének ne lennének hívei. Ez az az eszme, amelyért a történelem során a legtöbb ember áldozta életét. Rágalmazták, halálba üldözték, fegyveresen támadtak rá, hibákat és bűnöket követtek el a nevében, mégis megállás nélkül folytatta és folytatja útját előre. Miért? Azért, mert egyedül a szocializ-

mus képes választ adni az emberiség nagy kérdéseire.

Ritkán kezdődik egy kommunista életút az érték-többség-elmélet tanulmányozásával és „A tőke” olvasásával; az igazságosság, a jobb, emberibb, ki-szákmányolás nélküli élet vágya teszi kommunistává az embert. A fiatal Marxtól – még mielőtt felfedezte volna, hogy a proletariátus nemcsak nyomorban élő, hanem történelmi tettekre hivatott osztály is – megkérdezték, miért lett kommunista, így válaszolt – emlékezetből idézek –: „Mert nem tudtam hátat fordítani az emberi szenvedésnek.” József Attila fiatalon írta egyik egyszerű, szép versében:

*Jusson a néniknek nagy bögre,
szerető mindnek, ki szeret.*

A vágy azonban tehetetlen, ha nem találkozik elméleti és valóságismerettel, gyakorlati cselekvéssel. A mi népünket az uralkodó osztályok felelőtlensége pusztító háborúba sodorta. A szocializmus mutatta meg a kivezető utat, hogy végre kikecmeregjünk a szakadékból, és megoldjuk a túlélés irtózatossá váló problémáit. Csak a múltat ismerve lehet lemérni, mit jelent az 1917-ben megnyitott út.

A fejlett kapitalizmus csodálóinak két dolgot mondanék.

Először: a kapitalizmus eredményei sok megrázókódítás és politikai visszakozás közben, évszázadok alatt jöttek létre. Ha nem tévedek, Franciaországnak negyvenhat évre volt szüksége, hogy elérje

XVI. Lajos uralma utolsó évének gazdasági szintjét, kilencvenegy évre, hogy július 14-e nemzeti ünnep legyen. A szocializmus még fiatal, és drámai botladozásai ellenére van mivel büszkélkednie.

Másodszor: 1917-ben Churchill azt jósolta, hogy a bolsevizmus csak néhány hétig fog fennmaradni. Clémenceau még őt is túllicitálta. Az egyik amerikai újság egyetlen év leforgása alatt több mint nyolcvanszor jövendölte meg a fiatal szovjet állam biztos összeomlását. Ma Reagan azt mondja, hogy a kommunizmus a történelem átlapozandó, esetleg ki is tépendő lapja. Önöknél is vannak olyan politikusok és filozófusok, akik a marxizmust mint a XIX. század ideológiáját szívesen tennék múzeumba. A valóság az, hogy ellenfelei félnek a szocializmustól. Az ideológiai harc szüntelenül folytatódik a két nagy világrendszer között. Egyikünknek sincs szándékában levonulni a küzdőtérrel, de ellenfeleinknek nincs válasza az emberiség sorsát eldöntő nagy kérdésekre; ezért folyamodnak hazugságokhoz a szocializmussal kapcsolatban, s ezért torzítják el a valóságot.

A szocializmus meghatározása

F. C. Hogy megkíséreljünk átfogó képet alkotni korunkról, meg tudjuk-e határozni, hogy mit nevezünk szocializmusnak? Hogy ne kelljen erre visszatérni, megemlítem, hogy a marxista elmélet szerint a kapitalizmust követő társadalom a kommuniz-

mus, amely két szakaszban valósul meg. Az első a szocializmus, a második a szorosabb értelemben vett kommunizmus. Mindezt csak azért mondom, hogy elkerüljük a szóhasználatból származó félreértéseket.

A. Gy. Beszélgetésünk jellegéhez tartva magunkat, most se bocsátkozzunk teoretikus fejtegetésekbe, maradjunk csak a szocializmus konkrét kérdéseinél. Igaz, hogy nincs gyakorlatibb dolog a jó elméletnél – mint Marx mondotta. De mihelyt konkrét politikai gyakorlatról volt szó, a tudományos szocializmus megalapítója elvetette az utópiát, és szerte-foszlatta a naiv illúziókat. A kommunizmus nem *állapot*, amelyet létre kell hozni, sem nem *ideál*, amelyhez a valóságnak igazodnia kell. Kommunizmusnak a valóságos mozgást nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti.

A szocializmust meg lehet és meg kell határozni. De az iskolás definíciókkal semmire sem megyünk. A szocializmusnak mint a kommunizmus első szakaszának Marx és Engels által megrajzolt képe konkrét formát öltött. Szerintük a szocializmus az iparilag fejlett nemzetek egyidejű cselekedetéből születik meg, így kezdi hódító útját. A valóságban azonban a szocializmus először egy hatalmas, de távolról sem ipari országban győzött. Szintén nehéz előre elkészített definícióba zárni a népi demokráciákat és az Amerikában és Ázsiában létrejött új szocialista országokat.

A termelőeszközök társadalmi tulajdona a szocializmus gerince. A gerinc szükséges, de a szervezet

nemcsak gerincből áll. Valamely társadalom akkor nevezhető szocialistának, ha az új tulajdonviszonyokon kialakul a megfelelő intézményi és ideológiai felépítmény is. Akadályokon, megtorpanásokon, sőt válságokon át a szocializmus történelmi célja a dolgozók jóléte, az emberek anyagi, szellemi, politikai és erkölcsi felemelkedése felé mutat, sohasem tévesztve szem elől ezeket a célokat. A haladás üteme változhat, a különböző alkotóelemek egyenlőtlenül fejlődhetnek, de ahol a történelmi célt alapjaiban kompromittálják (mint ez Kambodzsában történt), ott nem beszélhetünk szocializmusról.

A szocializmus szakaszai és válságai

F. C. Igen sok tanulmány foglalkozik a szabályok meghatározásával, a korszakolással. Beszélnek a „fejlett szocializmus” szakaszáról, vitáznak a szocialista szakasz és a szorosan vett kommunizmus különbségéről, az átmenet kritériumairól, elmélkednek arról, hogy a szocializmus önálló társadalmi-gazdasági formáció-e vagy csak átmeneti szakasz. A teljes folyamatot nem szívesen szabdálnám szét mereven elkülönülő, egymástól elütő szakaszokra, még kevésbé mondanám, hogy minden országnak fokozatosan és meghatározott sorrendben kellene átjutnia e szakaszokon. Ön is megjegyezte egyébként, hogy bár beszélgetéseink során mindvégig a magyar szocializmusról volt szó, hazájának hi-

vatalos neve még mindig nem szocialista köztársaság.

A. Gy. A történelmi folyamatok megértése megköveteli korszakolásukat. A történelmi fejlődés folyamatában egyes szakaszok szükségszerűsége a feltételektől függően változik. Eddigi tapasztalataink alapján meghatározhatjuk a szocialista forradalom szükségszerű szakaszait, fázisait. De az egyes szakaszok formái eddig is eltérők voltak, és bizonyára azok lesznek a jövőben is a különböző országokban. E téren nem lehet szabályokat felállítani, a valóság meglepetéseket tartogat. Nem jutunk el egyszerre és egyformán a szocializmusba. A kommunizmusban sem lesz majd minden tökéletes, mintha nem is hús-vér emberek élnének, és mintha többé nem lenne semmi tennivaló. Ne legyünk naivak! Alapjaiban emberidegen a bibliai elképzelés, amely a tétlenséget eszményíti, s még képtelenebb lenne ezt a kommunizmusra alkalmazni, mintha az nem lenne más, mint fenséges mozdulatlanság, hasonlóképpen az örök békességhez Isten kebelén.

A kommunizmust egészen másnak, olyan társadalomnak képzelem el, amelyet a cselekvés jellemez. Az ember kibontakozását hozza el; az alkotó munkában harmónia alakul ki a gondolat és a tett között.

F. C. Többször is nagyon természetesen beszélünk a szocialista országok pártjaiban és társadalmában jelentkező válságokról: az 1956-os magyarországi, az 1968-as csehszlovákiai és a mostani lengyelországi válságról. A szocializmus ellenfeleinek

más a szóhasználata, és más következtetéseket vonnak le, mint mi; ítéletükben az indulat és a félelem vezérli őket. A szocialista világ általános válságáról beszélnek, arról, hogy a szocializmus bizonyos fejlődés után tehetetlenné válik. A „válság” kifejezés szerintem nem botrányos, ha „gyökeres változás” értelemben használják. Ennek egyik példája az európai szocialista országokban az extenzív fejlődésből az intenzív fejlődésbe való átmenet, amely a mostani évekre jellemző. Ezzel kapcsolatban meglepett, mennyire összecseng az, amit Ön mondott a szocialista gazdálkodás új szakaszáról, amelyben elsőrendű követelmény a jövedelmezőség, a hatékonyság, s az, ahogy Nyikolaj Tyihonov az SZKP XXVI. kongresszusán az intenzív fejlesztésre való átmenetet ugyanolyan fontos társadalomátalakításnak nevezte, mint az iparosítást.

A. Gy. A „válság” szót gyakran a kétféle társadalom ellentmondásainak azonosítására, tehát az előbbitől eltérő értelemben használják. Én nem tekintem a szocializmus általános válságának, ha egy vezetés szubjektív hibái miatt drámai, sőt tragikus helyzet alakul ki egy szocialista országban. Igaz, a szocializmus eddigi történetében voltak válságos periódusok – ahogy az imént említette. Ezeket én nem a szocializmus mint rendszer válságának fogom fel. Annak idején a vendée-i felkelés sem a polgári rend válságát jelezte. A súlyos társadalmi válságok fő oka a vezetés által elkövetett súlyos politikai hibák sorozata. E hibák következtében azok a tendenciák és erők, amelyek a szocializmus sajátjai,

nem tudtak úgy kibontakozni, ahogyan az emberek elvárták s az objektív lehetőségek kínálták volna. Nagyon hosszú időn át kellett nagyon sok hibát elkövetni, hogy ez a válság bekövetkezzen.

Egészen más a helyzet olyan gyökeres változások esetében, amelyek a szocializmus gazdasági és társadalmi fejlődése során mint továbblépési szükségletek merülnek fel. Mint említette, napjainkban a többi európai szocialista országgal együtt eljutotunk oda, hogy át kell térnünk az extenzív iparfejlesztésről az intenzív népgazdaság-fejlesztésre. Ez kétségtelenül nehéz, mivel új munkastílust követel mind a vállalatoktól és a kormányzati szervektől, mind a dolgozóktól. Az egyéntől találékonyságot, önállóságot és pontosabb munkát, a vállalatnál magasabb fokú szervezettséget, egyre nagyobb hajlamot az újítások elfogadására, bátrabb változtatásokat. A kormányzati szervektől megköveteli a stratégiai célok világos meghatározását, a gazdaságirányítási szabályozó rendszer, az oktatási, képzési rendszer, a kulturális folyamatok, valamint a kutató-fejlesztő tevékenység irányításának állandó fejlesztését. Ez olyan terület, amelyen még nincs történelmi tapasztalatunk. Teljesen helytálló az, amit a szocialista országok vezető politikusai mind gyakrabban hangoztatnak, hogy e változás végrehajtása bonyolultabb feladat, mint amilyen az iparosítás vagy a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése volt. Ez azonban önmagában nem válsághelyzet, hanem át lépés egy új fejlődési szakaszba. A politikának vála-

szolnia kell az új feltételek kihívására, hogy vezetni tudja a szükséges minőségi változás folyamatát.

Hozzá kell tennem, hogy két tényező nagyon megnehezíti a dolgunkat. Egyrészt az extenzív gazdaságból az intenzívbe jóval rövidebb idő alatt térünk át, mint azt az ipari országok tették. Ezért a konfliktushelyzetek is sűrűbben jelentkeznek. Másfelől a nemzetközi gazdasági és politikai légkör, amelyben igyekszünk nagy horderejű átállást megvalósítani, kifejezetten kedvezőtlené vált az utóbbi években. Következésképpen „politikai művészetre” van szükségünk ahhoz, hogy nagyobb zavarok, zökkenők nélkül tudjunk haladni.

Az emberi tényező

F. C. A politika művészete nem más, mint az emberekhez való fordulás, képzésük és tájékoztatásuk, motiválásuk és bevonásuk a feladatok elvégzésébe.

A. Gy. A legkevesebb, amit az intenzív fejlesztés megkövetel, az termelési tényezőink lényeges átrendezése. Az iparosítás időszakában az alapfeladat a rendelkezésre álló munkaerő szerszámokkal való felszerelése, anyaggal és energiával való ellátása volt. Közben a mezőgazdaságból az ipari szektorokba tódult embertömeget fel kellett készíteni az egészen más követelményeket támasztó tevékenységre. Ezen ma már túljutottunk. Mint ahogy említettem, az aktív lakosság több mint felének szakmunkási

vagy ennél magasabb fokú képesítése van. A nemzeti jövedelem nagyobbik részét a nem mezőgazdasági szektorok adják; maga a mezőgazdaság is igen magas hozamú, tőke- és szakértelem-igényes, iparszerű ágazattá vált. Ma éppen ezért nemcsak szükséges, de lehetséges is, hogy az úgynevezett emberi tényező kerüljön előtérbe, s mindenekelőtt annak minősége, vagyis a szakértelem, a szervezettség, az alkotókészség. Egész politikai, gazdasági és társadalmi fegyvertárunkat mozgósítjuk az emberi tényezők érvényre juttatásáért.

Elégge elterjedt egy naiv, idealisztikus, paternalista kép a szocializmusról: az állam felel mindent, gondoskodik mindenről, s kézen fogva vezet mindenkit a boldogság felé. Ebben a mítoszban az egyén erőfeszítéseinek, érdemeinek és érdekeinek nemigen jut hely. Pedig a szocializmus éppen az emberi tevékenységet és alkotóerőt kívánja felszabadítani.

Hozzáteszem még, hogy ezek a változások nem korlátozódnak a termelési-gazdasági szférára, hanem igen mélyreható átalakulásokat indukálnak s feltételeznek az emberi tudatban, életkörülményekben, szokásokban. Az elmúlt évtizedek alatt például jóléti politikánk elsősorban a szó szerinti értelemben vett szegénység és a tudatlanság felszámolására összpontosított: biztosítani kellett a kellő mennyiségű táplálékot, ruhát, lakást, az alapfokú oktatást, az egészségügyi ellátást. Így eljutottunk oda, hogy most már a lakosság életkörülményei minőségének a javításán kell fáradoznunk. Az elkövetkező évek-

ben nem engedhetjük meg magunknak, hogy növeljük az életszínvonalat, de a munkakultúra, az életkörülmények fejlesztése, javítása lehetséges és szükséges. Mindez nem megy akadályok, kitérők, kompromisszumok nélkül. Nem lesz könnyű élete azoknak, akik kénytelenek lesznek szembenézni a sokszor gyötrő dilemmákkal.

Én tehát ebben az esetben „a válság” helyett a „történelmileg szükséges gyökeres változás” kifejezést használnám, mint Ön is. A haladás sohasem egyszerű evolúció, esetünkben azért sem, mert a szocializmus nem egy távoli szigeten épül, hanem nyílt történelmi színtéren.

Látja, a gyermeteg hiszékenység kora elmúlt. A történelem megtanított bennünket arra, hogy időnként nehéz körülmények között kell megvívunk a harcot a szocialista fejlődés minden egyes új szakaszában rejlő lehetőségek valóra váltásáért.

A „személyi kultusz”

F. C. A szocializmus és az egész nemzetközi kommunista mozgalom hosszú korszakára olyan jelenségek nyomták rá bélyegüket, mint a hatalom végletesen központosított és személyi jellege, az ideológiai dogmatizmus, gyakran a borzalmasan represszív módszerek; e jelenségeket általában a „személyi kultusz” elnevezéssel illetik. Első beszélgetésünk alkalmával már beszéltünk erről, de ezek a jelenségek olyan nyomasztóan hatottak a szocializ-

mus fejlődésére, hogy azt hiszem, alaposabban kifejthetjük, ki kell fejtenünk gondolatainkat e problémáról. Előre kell bocsátanom, hogy nem helyeslem a „személyi kultusz” kifejezés használatát. Az a hátránya, hogy a jelenség egyik jellemzőjével eltakarja összes többi összetevőjét.

A. Gy. Hogy a kifejezés nem pontos, azzal egyetértek. De nem tudok jobbat.

F. C. Beszélhetnénk önkényességről, személyi hatalomról, de ez sem jó. Ami a „sztálinizmus” szót illeti, annak az a hátránya, hogy a kultusz elvetésének látszatát keltve valójában megmarad keretei között.

A. Gy. Valóban félrevezető elnevezések. Lehet önkényesség személyi kultusz nélkül is, és létezhet személyi kultusz hatalmon nem lévő pártban is. Nehéz az egész jelenséghalmazt egyetlen tényezőjével jelölni, mert az összes tényező sohasem volt és soha nincs jelen egyszerre.

F. C. E jelenségek gyakorlatilag minden szocialista országban kialakultak, sőt – a lehetséges formákban – más országok kommunista pártjaiban is. Mindezt nem lehet csak az érintett személyek jellemével magyarázni. Szerintem inkább azt kellene megvizsgálni, hogy mi volt és – amennyiben vannak maradványok, vagy visszaesés tapasztalható – mi a társadalmi szerepe, melyek voltak a motivációi, kik támogatták, kik látták hasznát.

A. Gy. A kultuszt nem szabad összetéveszteni a vezetők személyes népszerűségével, tekintélyével. Lehetnek olyan személyiségek, vezetők, akiket a nép elismer és becsül, mégsem alakul ki körülöttük kultusz. Másrészt lehet hivatalosan gerjesztett kultuszuk olyan embereknek, akik népszerűtlenek. Előfordulhat az is, hogy a kettő találkozik. Egyébként az a benyomásom, hogy ma a kultusztól való természetes félelem, idegenkedés miatt elhanyagoljuk a személyiség történelmi szerepének elemzését. A kultusz nemcsak a tömegek kezdeményezéseinek állja útját, elnyomja a személyiségek kibontakozását is, a történelmi személyiségek valóságos szerepét is kétségessé teszi.

F. C. Az bizonyos, hogy a vezetők személyisége igen nagy szerepet játszik. De valószínűleg nem véletlen, hogy bizonyos körülmények között egy bizonyos személy lesz a vezető. Azonkívül mégiscsak van valami zavaró abban, hogy a személyi kultuszt elmarasztalva a személyiségre hivatkozunk.

A. Gy. Én itt nem látok ellentmondást. A személyi kultusz objektív és szubjektív tényezők találkozásából ered: politikai elszigeteltség nemzetközi síkon, tapasztalatlanság, kezdeti messianisztikus hit, erőltetett iparosítás. Mindez előkészítette a talajt, amelyen azután lehetővé vált a türelmetlen, torz, önkényes politikai hatalom kialakulása. Senki sem tudhatja, mi történt volna, ha Lenin tovább él, de azt bizonyosnak tartom, hogy a torzulások sohasem

következtek volna be. Szükséges, hogy a mozgalmak élén markáns személyiségek álljanak, akik azonban gondosan ügyelnek arra, hogy tömegesen jusson szóhoz önálló személyiség, s ne jussanak szóhoz a hízelgők. Akiknek van tekintélyük, azok önálló, szabad egyéniségeket nevelnek, de ennek már nincs köze a személyi kultuszhoz.

A kultusz

F. C. Arról beszélünk, hogy mi *nem* a „kultusz”. De hát akkor mi?

A. Gy. Ahol véget ér a lenini kollektív vezetés, ott fenyeget az önkény. A valóság elmélyült elemzését felváltják a közhelyek, az idézetek, a leegyszerűsítés; egy egyén mindentudónak és egyedülállónak kiáltja ki önmagát. A kérdés mindig ez: van-e kollektív vezetés, vagy nincs, van-e demokratikus centralizmus, vagy nincs, van-e igazi demokrácia, vagy nincs? Azok a vezetők, akik önkényes módszerekhez folyamodnak, nem bíznak abban, hogy a tömegek megértik, elfogadják a szocializmust. Márpedig ahol hiányzik az emberek iránti bizalom, ahol nem tisztelik az embereket, és ahol azt állítják, hogy „a szocializmus én vagyok”, ott kialakul a kultusz, minden velejárójával.

A pártdemokrácia a leglényegesebb. Mi volt a koncepciós perek hatása? Likvidálták a párton belüli demokráciát, s ezáltal tönkretették a párt és a tömegek közötti viszonyt is. Lényegében egy klikk

kisajátította a pártot. A személyi kultusz lassan, fokozatosan alakult ki. Amikor Rákosit először nevezték „bölcs vezetőnek”, meglepődött, de elfogadta. Később megszokta. Jól ismerek egy volt megyei titkárt, akit egyszer 1949-ben meghívtak egy értekezletre. Tisztelte Rákosit, mégis megjegyezte, hogy a megye egyik ügyében Rákosi tévedett. Farkas Mihály kiabálni kezdett: „A mi nagy vezérünk nem tévedhet, ehhez tartsa magát!” És Rákosi – ahelyett hogy tiltakozott volna – helyeslően bólogatott. A fiatal párttitkár egész éjjel fel s alá járkálva bizonygatta magában, hogy Rákosi elvtárs valóban nem tévedhetett. S végül el is hitte.

F. C. A jelenség térhódítása érthetetlen lenne széles körű támogatás nélkül.

A. Gy. Voltak a szocialista építés első szakaszának történelmi sikerei, óriási eredményei, és ez a zavartalan előrehaladás illúzióját keltette. Az illúzió ragályos és csábító, az ember még a bajban is szívesen enged neki. A kultusz pedig sokaknak volt nagyon előnyös; azoknak, akik részesedtek a hatalomból, s nemcsak nekik. Senkinek sem kellett gondolkodnia. Ha valakinek problémája volt, Rákosira gondolt, hogy ő majd megoldja. . . Másfelől a kezdeti sikerek elfedték a hibákat, vagy türelmet sugalltak a hibák iránt. A kultusz a szocialista építés kezdeti korának igen súlyos gyermekbetegsége volt. A marxista tudomány elképzelhetetlen vita, kételkedés, a valóság nyílt és őszinte vizsgálata nélkül. Ha a mindennapi valósággal járó konfliktusok le-

küzdésében a szubjektivizmus uralkodik el, szükségyszerűen megjelennek a torzulások.

F. C. Ha az embereknek előírják, hogy mit kell gondolniuk, leszoknak a gondolkodásról.

A. Gy. Ki leszokik, ki egyre inkább reményét veszti. Ez pedig nagyon súlyos baj, különösen olyan társadalomban, amely eredendően és hivatásszerűen az emberekért van, és természeténél fogva racionális.

Elkerülhető jelenség

F. C. Gyakran hallani – és nem is csak az ellentáborból –, hogy a szocializmus kezdeti szakaszában a megoldásra váró óriási problémák a hatalom nagymértékű központosítását és igen nagy állami kényszert igényeltek. E központosítás, e kényszer természetes eszköze lett volna a „kultusz”.

A. Gy. Lenin idejében nem volt személyi kultusz, pedig szükség volt a központosításra, és számtalan megoldatlan probléma jelentkezett. A kultusz a szocialista építés egyetlen szakaszában sem történelmi szükségszerűség, semmilyen körülmények között sem. Hangsúlyozom: az eredmények nem a kultusznak köszönhetően – ahogy azt egyesek még ma is hiszik –, hanem annak ellenére jöttek létre. A kultusz a nehéz körülményeket csak arra használta, hogy igazolja magát. Hívei azt állítják, hogy a nép politikailag analfabéta, éretlen volt, s emiatt szükség volt vitán felül álló tekintélyre. És olyan

korban, amelyre fenyegető külső veszély nyomta rá a bélyegét, annak összes következményével együtt. Nem így van, nem volt szükségszerű a kultusz: kialakulása és következményei mindenütt súlyos károkat okoztak a mozgalomnak.

A burzsoázia természetesen megragadta az alkalmat. Kárörömmel fogadta a múlt hibáinak a feltárását. Kihasználva az általunk már túlhaladott és elítélt torzulásokat, hibákat és bűnöket, propagandája megpróbálja a kommunista mozgalmat ezzel a múlttal azonosítani, újra meg újra előszedve a múltat.

A kommunisták eltökélték, hogy megújítják mozgalmukat. Az elkövetett hibák mélységes megrendülést okoztak nálunk, nagyon súlyosan érintettek bennünket, kamataikat még ma is törlesztjük.

F. C. A tapasztalat mégis azt bizonyítja, hogy a mozgalom ma sem mentes a kultusz bizonyos vonásainak továbbélésétől. Hogy csak erről beszéljünk: a táborok, mint a tömeges büntetés eszközei, persze megszűntek, bár a kínai „kulturális forradalom”, sőt a leküzdésére létrejött ellenhatás is ilyenféle intézkedéseket hozott. Mindenesetre ma is vannak kultuszmaradványok. A terméketlen dogmatizmus mélyen gyökerezik. Nem kevés aggodalommal látjuk, hogy a gyarmati sorból kiemelkedő és a szocialista utat választó országokban is kialakulnak olyan jelenségek, amelyek erősen emlékeztetnek a kultusz megnyilvánulási formáira.

A. Gy. Ami a harmadik világ problémáit illeti, nem érzem magam illetékesnek az elemzésre. De

annyi biztos, hogy sok országban az imperializmus elleni harcban erős nemzeti egység jött létre az ellenséggel szemben. A győzelem után az új út kezdetén viszont széthúzó erők jelentek meg – gyakran imperialista támogatással. Ha nem sikerül népfront jellegű politikát kialakítani, fenyeget a hatalom túlzott központosításának veszélye. Ezeknek az országoknak meg kell találniuk a módot arra, hogy a harcban összekovácsolódott nemzeti egység különféle erőinek az ország építésében és védelmében is helyet biztosítsanak. Ami a dogmatizmus bizonyos vonásainak továbbélését és újrafelbukkanását jelenti, abban igaza van, hogy állandó feladat ennek föltárása és leküzdése. Csak hát: ha a politikai alapjait megszüntettük is, azért a gondolkodásbeli tunyaság, a szellemi bátorság hiánya, a valóság fogyatékos ismerete – úgy hiszem – még sokáig táptalaja lesz az ilyen szemléletnek. Főleg a megújulásra képtelen, konzervatív dogmatizmus ellen kell küzdeni; a régi értelemben vett szektás dogmatizmus ma már kevésbé eleven. Hozzáteszem azonban, hogy a dogmatizmus elleni harc maga is dogmává válhat, s ez az antidogmatikus dogmatizmus szintén nem valami termékeny. Végül ellenfeleink táborában tombol – tán jobban, mint valaha – az obskúrus jobboldali, antikommunista dogmatizmus; ők még inkább ragaszkodnak saját dogmáikhoz a valaha volt szocializmusról, mint ahogy mi ragaszkodtunk annak idején a magunkéhoz. Beszélgetéseink során többször volt szó a szocializmusnak egyedül megfelelő demokráciáról. A pártdemokrácia, a szocialista de-

mokrácia, a nekik megfelelő intézmények, az értük folyó küzdelem, mindez a legmegbízhatóbb biztosítéka annak, hogy a személyi kultusznak nevezett jelenségek ne térhessenek vissza.

Szükségszerű-e a szocializmus?

F. C. Próbáljuk meg magasabb szintre emelni a beszélgetést egy olyan kérdés felvetésével, amely talán nem is olyan egyszerű, mint amilyennek látszik: valóban szükségszerű-e a szocializmus?

A. Gy. Világtörténelmi értelemben igen. De nem jön el magától, harcolni kell érte.

A kapitalizmus rendkívüli mértékben kifejlesztette az ember termelőerőit. Igaz, szörnyű árat kellett fizetni érte: az eredeti tőkefelhalmozás pusztításait, bolygónk kifosztását, a tőkés kizsákmányolás minden kínját. A XX. században a tőke kirobbantotta az emberiség történetének két legnagyobb méretű mészárlását. Fenntartotta és törvényesítette a barbárságot. A kapitalizmus létrehozta és kifejlesztette saját ellentéteit: a munkásosztályt, a szocializmust, az antiimperialista felszabadító mozgalmakat.

De nemcsak rendszerváltozásról van szó, amikor új lép a régi helyébe. Az egész világon fejlődnek – ha más-más szinten és ütemben is – a munka-folyamatok, a társadalmi struktúrák, a társadalmi viszonyok és az életmód. Egyes új elméletek ürügyül használják fel ezt a jelenséget, és „posztindusztriális”, a „szocializmus utáni” társadalomról beszél-

nek. Előbb a két rendszer összeolvadását jósolták, most pedig azt állítják, hogy mindkettőt valami új váltja majd fel.

F. C. Tehát a jövő kérdése még mindig az lenne, hogy szocializmus vagy kapitalizmus?

A. Gy. Vitathatatlanul. Ellenkező esetben – vagy ha nem adnánk választ e kérdésre – nem érthetnénk meg egyetlen más problémát sem, a legújabbakat is beleértve.

Nincs más jövőmodell az emberiség számára, mint az, amelyet a szocializmus útjait keresve küzd ki magának. Nem tudok részletező jóslatokba bocsátkozni a jövő társadalmát illetően, de a marxizmus évszázadokra szóló történelmi perspektívát nyújtott az emberiségnek. Leegyszerűsítve, nyersen fogalmazva így hangzik a kérdés: élhet-e az ember továbbra is kizsákmányolásban, amely eddigi szenvedéseinek, háborúinak forrása volt? Mi más lehetne a jövő, mint a kizsákmányolásmentes társadalom, amely végre felszabadítja az embert és az emberben levő minden jót?

Harmadik út?

F. C. A kapitalizmus nem adja fel könnyen. Bőven akadnak reformista javaslatok, amelyek a szocializmus címkéjével, vagy anélkül, a kapitalizmus végtelen továbbfejlesztését tűzik ki célul. Más szóval: van-e harmadik út?

A. Gy. Nincs példa arra, hogy a reformizmus

alapjában megváltoztatta volna a kizsákmányoló kapitalizmust. Más kérdés, hogy amennyiben az osztályellenség eléggé meggyengül, a társadalmi forradalom békés úton is győzhet. De tartalmában ez is forradalom, nem pedig harmadik út. Amikor azt állítjuk, hogy nincs harmadik út, hogy választani kell a szocializmus és a kapitalizmus között, az egyetemes, távlati társadalmi fejlődést tartjuk szem előtt.

A perspektívák tekintetében különbséget kell tenni például Nyugat-, Észak- vagy Dél-Európa népei, a szocialista országok, a Szovjetunió, Indokína, Kína vagy a harmadik világ bizonyos térségeinek népei között is.

F. C. Ismét arra gondol az ember, hogy milyen lenne a szocializmus a mai fejlett kapitalista országokban? Ki tudnánk-e kerülni, ki lehetne-e kerülni olyan nehézségeket, amelyekkel a szocializmus eddig találkozott, és gyorsabban tudnánk-e jobb eredményeket elérni?

A. Gy. Jó volna erről bővebben s nemcsak feltételes módban beszélni. Lenin nem tartotta előnyösnek, hogy a szocializmus építését egy iparilag gyengén fejlett, társadalmilag elmaradott, jórészt írástudatlan, korábban a cár és az egyház feudálkapitalista uralma alatt álló s ráadásul lerombolt országban kellett megkezdeni. Úgy vélte, gyökeresen más lett volna a helyzet, ha Németországban, Európa akkor gazdaságilag legfejlettebb országában győzött volna a szocialista forradalom. Ez a remény nem teljesült. Az emberiség szerencséjére Lenin és

a szovjet munkásosztály nem kötötte ehhez a reményhez azt, hogy szembenézve minden nehézséggel, az országot a szocializmus útjára vezesse. Nem riadtak vissza semmitől, nekiláttak. A nehezével kezdték, s teljes győzelmet arattak. A szocialista hatalmat Magyarországon mi is nehéz társadalmi és gazdasági körülmények között szereztük meg a második világháború után.

A fejlett kapitalista országok kommunista mozgalmi miért ne kerülnék el számos nehézségünket, miért ne érnének el nálunk sokkal hamarabb és főleg kisebb erőfeszítéssel jó eredményeket? Türelmetlenül várjuk a szocializmus győzelmét például Franciaországban. Kevés dolog fog nagyobb örömet okozni annál, mint amikor majd azt látjuk, hogy nálunk gyorsabban, sikeresebben építik a szocializmust és a kommunizmust. Ez nagy segítség lenne nekünk is.

Mindent azonnal

F. C. Az emberek többsége természetes dolognak tartja, hogy minden rendszerben van nyomor, igazságtalanság, egyenlőtlenség, még akkor is, ha minden erejükkel harcolnak ellene. De ha a szocializmusról van szó, mindent azonnal szeretnének elérni. Ez ösztönös hódolat a szocializmusnak.

A. Gy. Az emberek magától értetődőnek tekintik – ha nem is fogadják el – a tőke mindennapos igazságtalanságait. Végül is természetes, hízog dolog,

hogy a szocializmustól minden jót azonnal várnak. Ez azt bizonyítja, hogy ha bírálunk is bennünket – gyakran jogosan –, bíznak egy igazságtalanságtól mentes társadalomban. Ha pedig gyakran türelmetlen, irreális ítéletet mondanak rólunk, az is jórészt a mi hibánk.

Mint majdnem minden forradalmi párt és mozgalom, mi is azt hittük, hogy egy csapásra fel tudunk számolni minden igazságtalanságot és egyenlőtlenséget. Hajlamosak voltunk arra, hogy a nehézségek alapvető okait csak a kapitalista múltban keressük. A háború viharának elvonultával a remények természetesen felerősödtek: hozzáfogtunk az ország mielőbbi újjáépítéséhez. Ezt a munkát sikeresen elvégeztük, ami újabb reményeket szült. Aztán világosan bebizonyosodott, hogy a szocializmus nem csodaszer, amely minden nehézséget megszüntet, megvannak a maga nehézségei is, drámai ellentmondások is feszülhetnek benne. A bírálatok ekkor tárgyilagosabbak, realistábbak, természetesebbek lettek. Természetesen dogmatikus, balos türelmetlenséggel is szembetaláljuk magunkat.

F. C. Utópisztikus elképzelésekkel is?

Az utópia és a valóság

A. Gy. Bármennyire paradox is, történelmi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy néhány eredményünk felülmúlja az utópisztikus képzeletet. Amikor megvalósult utópiáról hallok, az az érzésem,

hogy lebecsülik munkánk jelentőségét. Például a paraszti életben végbement változások túltesznek minden várakozásunkon. Vannak viszont olyan dolgok, amelyeket nem tudunk megvalósítani, pedig nincs bennük semmi utópisztikus. Azt hiszem, ha még többet tettünk volna, kevésbé lennénk hajlamosak az önelégültségre.

A marxizmus egyik forrása a francia utópikus szocializmus. Csakhogy amit Marx nagyra becsült az utópisták elméletében, az nem a néha már gyermeteg illúzió volt, hanem a korabeli kapitalizmus értő bírálata, még ha az elemzések hiányosak voltak is. Fourier azt akarta, hogy a falanszterben bőven legyen édesség, de ne legyen huzat. Az édességet szerette, a huzattól félt. Nos, a megvalósult szocializmusban bőven van édesség, ha még nem is mindig a legkiválóbb minőségben, de van huzat is. Történelmet nem lehet távlatok nélkül csinálni. Engels azt mondta, hogy az utópista szocialisták tévedtek a konkrét kérdésekben, hiszen a szocializmus nem olyan lesz, amilyennek elképzelték, de igazuk volt történelmi szempontból, mert meglátták azt a perspektívát, amelyet a koruk nem érzékelt.

Az optimizmusról

F. C. A beszélgetés végén, s talán összefoglalásul is, hadd tegyek fel még egy kérdést. Kommunistának, forradalmárnak lenni annyi, mint változást akarni, új, jobb dolgok megteremtésén fáradozni.

Vagyis optimistának lenni. Mi teszi Önt optimistává?

A. Gy. Az, ami a világ minden kommunistáját optimistává teszi. Vannak, akik balgaságból elégedettek, és tunya optimizmusuk abból áll, hogy semmit sem tesznek. A forradalmár optimizmusa nem a világ adott állapotának elfogadásából, hanem tagadásából ered. Abból a meggyőződésből, hogy változtatni lehet az emberi viszonyokon, és az emberek képesek erre a változtatásra. A világ nem elégíti ki az embert, ezért törekszik átalakítására.

Az optimizmusnak vannak illuzórikus formái, amelyek meggátolhatják a kudarcok felismerését. De vannak realisztikus formái is, amelyek lehetővé teszik, hogy a kudarcból is okuljunk. Emlékezzünk csak Marxra! Marx meg volt győződve arról, hogy a párizsi kommün győzelmének nincsenek meg a feltételei. Mégis támogatta, amikor létrejött. Azok szemével nézte a történelmet, akik csinálják, és nem azokéval, akik írják. Meg volt győződve arról, hogy a munkásosztály csak saját – olykor negatív – tapasztalataiból képes tanulni.

Nem az az optimista, aki az ablakon keresztül a zimankós téli tájra tekintve derűs napsütést hazudik magának, s nem is az, aki tétlenül ülve hajtogatja: nem baj, a zord hideget úgyis az enyhe tavasz váltja fel. Az optimista a viharban is fáradhatatlanul dolgozik, mert tudja, hogy csak a természetben követi magától a telet a tavasz. Az emberi társadalom történetében meg kell küzdeni a napsütésért.

Nyugtalanítanak az emberiséget fenyegető veszé-

lyek, de látom, hogy ugyanez az aggodalom az emberek millióit cselekvésre készíti. Ez optimistává tesz. A szocializmus nagy eredménye – s ezt nem lehet elégszer ismételni –, hogy megszüntette a kizsákmányolást. Ebből indul ki minden. A szocializmus az igazi emberi lehetőségek és szabadságjogok letéteményese. Ezért bízom a történelem döntéseiben.

Csak legyen történelem!

Nemcsak a nukleáris háború veszélyeire gondolok, hanem az energia- és élelmiszerhiány, a környezetszennyeződés és más globális problémák viszonyataira is, amelyek egész bolygónkat fenyegetik, ha nem is mérhetők a tömegpusztítás veszélyéhez. Az emberiségnek nemcsak egyre többet és egyre jobban kell termelnie, a termelés módját is meg kell változtatnia. Nem szabad teljes szabadságot adni a technika korlátlan alkalmazására, de megállítani sem lehet a fejlődést a környezetvédelem ürügyén, megfélemlítve arról, hogy a technika az egyetlen eszköz a környezet megvédéséhez, s arról, hogy az emberek százmillióinak, akik ma a létminimum alatt élnek, a pusztta létükhöz szükségük van rá.

A lehetőségek társadalma

Saját tapasztalatainkból szerény hozzájárulásként a következőket szűrhetem le: reális célokot kell kitűzni, anélkül hogy szem előtt tévesztenénk a nagy társadalmi perspektivákat. Új és jobb utakat kell

keresni, de ragaszkodni minden emberi értékhez és a szocializmus vívmányaihoz. Le kell térni a kitaposott ösvényekről, ha ezáltal gyorsabban, kevesebb erőfeszítéssel lehet célba jutni, vagy kikerülhetők egyes akadályok. Ha Magyarország helyzete ma ki-egyensúlyozott, és minden nehézségünk ellenére előre haladunk, az azért van, mert valahányszor a valóság új kérdést tett fel, új választ kerestünk. Céljainkat nem tévesztettük szem elől, de megkerestük a hozzájuk vezető különböző utakat, módokat.

Ismétlem: a szocializmus a lehetőségek társadalma, és az emberi lehetőségek korlátlanok. Nemcsak kielégíti a szükségleteket és igényeket, de fel is kelt mindig újakat.

Amikor egy forradalom győz, az új, hatalomra jutott osztályok rossz szokásokat is örökölnék elődeiktől. Ezt a társadalmat mi, gyalgó emberek építjük, akik mégis sokra vagyunk képesek, és van erőnk is. Olyan társadalmat építünk, amely a jót tiszteli és fejleszti ki az emberekben.

A sokárbocos vitorlások gögös tulajdonosai annak idején megvetően „pöfögő teáskannáknak” csúfolták az első gőzhajókat. Igaz: ormótlanok és zajosak voltak ezek az első gőzösök. De az övék volt a jövő.

A jövő küszöbén állunk. De ne feledjük: a gőz csak a gyorsabb haladás lehetőségét nyújtja. Sok függ a szén minőségétől, a technikától, a fűtők és a kapitány szakértelmétől. Mit ér a gép, ha a fűtő nem figyel a műszerek jelzéseire, és túlfűti a kazánt? Márpedig gyakran hiányzott a szükséges szakértelem, s a legjobb vitorlások sokszor megelőzték az új jövevényeket.

Csak épp a jövő mégis a gőzhajóké volt.

A beszélgetések magyar résztvevőjének utószava

Köszönetet mondok az olvasónak, aki végigolvasta ezt a könyvet. Tudom, hosszas fejtegetéseim nem jelenthettek könnyű olvasmányt. Félreértés elkerülése végett két gondolatot fűzök még az elmondottakhoz.

Az első az, hogy én nem úgy tekintem a földgolyót, mintha a messzi és meghatározhatatlan jövőig tragikus megosztottságra ítélt két külön világból állana. Hogy az iménti, befejező képpel éljek: a vitorlások és a gőzösök tengerészeiben közös volt a tenger szeretete és az akarat, hogy révbe jussanak. Bolygónk tulajdonostársai vagyunk, együtt élünk, együtt kell építenünk a jövőt. Világnézetre, vallásra, társadalmi rendszerre való tekintet nélkül minden férfinak és minden nőnek össze kell fognia, hogy esélyt adjon az emberiségnek. Ami engem illet, kommunista vagyok, kommunistaként cselekszem, s mivel úgy tartom, hogy a szocializmus az emberiség egyetlen valóságos történelmi lehetősége, bízom az emberekben. De nekik kell eldönteniük, hogy milyen társadalmi rendszerben kívánnak élni. Biztosítsuk hát mind együtt az életet és a békét az emberiségnek, hogy maradjon valaki, amikor dönteni kell. Ezért, közös jövőnkért mindnyájan felelősek vagyunk.

A második: ha az előzőkben főleg a szocialista építés nehézségeiről, a tennivalók bonyolultságáról szóltam, azért tettem, mert az önmagunkkal szembeni elégedetlenség a legjobb eszköz arra, hogy a szocializmusban rejlő lehetőségeket kibontakoztassuk. Olyan párthoz tartozom, amely nemcsak a nukleáris apokalipszis veszélyét látja, nemcsak a környezetszennyeződést, az energiaválságot, a demográfiai robbanást, a születések számának csökkenését, hanem a társadalmi harcokon át, a tudományos és műszaki haladásnak köszönhetően az emberiség elé táruló hatalmas perspektívákat is: a szocializmust.

Minden szocialista kötelessége az emberiség közös ügyének szolgálata. Még hosszú utat kell megtennünk, amíg eljutunk oda, hogy az egyén és a társadalom szükségletei, érdekei, tettei teljesen egybeesnek. Hosszú, nehéz utat. De hát a könnyű élet jelentené a boldogságot? Nem a szüntelen harc az emberért? Ha még egyszer kezdhethném az életet, én mindenképpen ilyen életet szeretnék magamnak.

Tartalom

<i>Előszó</i>	5
<i>Első beszélgetés</i>	9
Megszakítottság és folytonosság – Ezer év magyar történelem – Egy európai Magyarországért – 1918–1919: két forradalom – A hárommillió koldus országa – A magyar fasizmus és a háború – Az új Magyarország történetének kezdete – A népi demokrácia – A „kultusz” okai és megnyilvánulásai – Varázslatos dinamika – A zűrzavar – 56 októbere, egy nemzet tragédiája – A főszereplők – Budapesten és vidéken – Aki nincs ellenünk, az velünk van – A bizalom elve – Sikeres konszolidáció	
<i>Második beszélgetés</i>	73
Iparosítás – A felhalmozás kérdése – Honvédelem – A szocializmus „hátrányai” – „Piaci szocializmus”? – Reformok és folytonosság – Árpolitika – A szubvenciók célja – Jól ellátott üzletek – Magánszektor? – A világ egyik legelső mezőgazdasága – A szocializmus talán nem is az, aminek hisszük – Titok?	

<i>Harmadik beszélgetés</i>	116
Szocialista társadalom – A munkásosztályról – Technikai haladás és új munkakultúra – Tu- dományos-technikai „forradalom”? – A tech- nokráciáról – Kielégíteni a szükségleteket, és szükségleteket teremteni – Az ellentmondás nem az ördög műve – Hatékonyság kontra egyenlőség – Anyagi érdek és erkölcsi érdek – Vörös burzsoázia? – Vissza a faluba – A női emancipáció és a nemek egyenlősége – A kormányban nincsenek nők – A nemzeti kérdés és a külföldön élő magyarok	

<i>Negyedik beszélgetés</i>	163
A demokrácia múltja, jelene, jövője – A de- mokrácia, a szocializmus létezési formája – Még csak a kezdetén vagyunk – A proletárdik- tatúra – Kié a hatalom? – Az önigazgatás – A párt – Az egypártrendszer – Állam, párt, tö- megszervezetek – A választások – Társadalmi csoportok, érdekek, ellentmondások – Az egy- házak és a vallás – Disszidensek és ellenzékiek – Az ellentétes ideológiák – Néhány szó a sza- badságról	

<i>Ötödik beszélgetés</i>	233
A személyiség – Hogy senki ne legyen többé felesleges – A sokoldalú ember – Az élet értél- me – A szabad idő kérdése – A gondolkodás- mód – Átvett és teremtetett értékek – Mindenki pótolhatatlan, minden vezető pótolható – Esz-	

mény a fiatalok számára – A kultúra mint energiaforrás – Az egész kultúra mindenkié? – Kultúra és demokrácia – A 2000. év iskolája

Hatodik beszélgetés 278

A világ, amelyben élünk – Az elkerülhető végzet – A mérleg serpenyői – Kicsik és nagyok egy űrhajóban – A keresztre feszített emberiség – Ha békét akarsz – Enyhülés és status quo – A két tábor elmélete – Új nemzetközi rend – Kína – A válság és az imperializmus ellentámadása – Kommunisták és szociáldemokraták – Magyarország szuverenitása és a szocialista szolidaritás

Hetedik beszélgetés 316

Az I. Internacionálétól a III. Internacionáléig és utána – A monolitizmusról – A kommunista pártok nacionalizmusáról – A szovjetellenességről – A csehszlovákiai beavatkozás – A lengyel válság – A szocializmushoz vezető utak – Szocializmus és szocializmusok – A maoizmusról – A létező szocializmus – A marxizmus – Az ideológiai harcról

Nyolcadik beszélgetés 371

Egy szocialista politikus műhelyében – A hegycsúcs – A szocializmus meghatározása – A szocializmus szakaszai és válságai – Az emberi tényező – A „személyi kultusz” – A személyiség – A kultusz – Elkerülhető jelenség

– Szükségszerű-e a szocializmus? – Harmadik út? – Mindent azonnal – Az utópia és a valóság – Az optimizmusról – A lehetőségek társadalma

A beszélgetések magyar résztvevőjének utószava 401